

MATICA HRVATSKA
MATRIX CROATICA
OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE

SUSRETI

MATICA HRVATSKA
OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
S U S R E T I 2
2008.

Broj 2.

Nakladnik

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE
Republike Hrvatske bb
88 340 Grude

Glavni urednik

Mario Bušić

Uredništvo

Marija Martić
Andrijana Mlinarević-Cvetković
Srećko Mikulić
Mario Bušić
Mladen Leko
Tihomir Glavaš
Petar Majić
Jozo Marić
Stjepan Glavaš
Vinko Čuljak
Vinko Zorić

Grafičko-tehnički urednik

Andrijana Mlinarević-Cvetković

Naslovница

Andrijana Mlinarević-Cvetković
Edita Grubišić

Lektor i korektor

Danijela Ančić

Računalna obrada

Edita Grubišić

Tisk

Grafotisak, Grude
www.grafotisak.com

Naklada

1000 primjeraka

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Narodna knjižnica HNŽ Mostar

UDK 061.232(497.6 Grude)(058)

SUSRETI 2 Maticе hrvatske Grude / [glavni urednik Mario Bušić] . - God. II, br. 2 (2008). - Grude : Ogranak Matice hrvatske Grude, 2008. - (Grude : Grafotisak). - 26 cm

Godišnje

2

MATICA HRVATSKA GRUDE

SUSRETI

Grude, 2008.

SADRŽAJ

UVODNO SLOVO	7
ARHEOLOGIJA, POVIJEST, ZEMLJOPIS	9
POLITIKA	113
GOSPODARSTVO	125
KULTURA	165
ZNANOST	217
TURIZAM	233
ZVONKO BUŠIĆ TAIK	239
SPORT	289
KRONIKA	301

UVODNO SLOVO

Prolazi vrijeme. Sve prolazi. Ono što je zapisano traje i ostaje. Iz zapisanoga doznaјemo što se zbivalo, što se radilo, što je dobro ili loše učinjeno. U ljudskoj je prirodi minula vremena uspoređivati sa sadašnjicom i iz toga izvlačiti korisne pouke. Bez pisane riječi to ne bi bilo moguće. I naša Matica hrvatska u Grudama nastoji svoje vrijeme zabilježiti, svoje događaje prenijeti budućnosti, potomstvu koje dolazi kako bismo budućim naraštajima ostavili biljeg ovoga vremena. To je naša zadaća. K dobru težimo i nastojimo dobro činiti.

Matica hrvatska Grude nastavlja svoj prinos kulturnom uzdizanju u općini Grude tiskanim *Godišnjakom* koji izlazi drugu godinu zaredom, koji od ove godine ima i svoje ime *SUSRETI 2*. Ovaj broj donosi teme vezane za grudski kraj i širu regiju. U drugom broju Godišnjaka pronaći ćete zanimljivo štivo iz povijesti, zemljopisa, politike, kulture, znanosti, turizma, sporta te redoviti ljetopis u kojem su nabrojena zbivanja u Matici hrvatskoj Grude u protekloj godini.

mr. sc. Mario Bušić, glavni urednik

ARHEOLOGIJA POVIJEST ZEMLJOPIS

TIHOMIR GLAVAŠ

Starohrvatska crkva u Gorici.....11

ANDRIJA NIKIĆ

Gorička župa kroz stoljeća 18

VJEKOSLAV ŠIMUNOVIĆ

Pocrte, geografske značajke.....73

MILKA TICA

Zapis o Donjim Mamićima 102

STAROHRVATSKA CRKVA SV. STJEPANA PRVOMUČENIKA U GORICI

Sadašnja crkva sv. Stjepana Prvomučenika u Šamatorju u Gorici podignuta je na temeljima starohrvatske crkve sagrađene u IX. stoljeću, a koja je bila srušena u prvoj polovici XVII. stoljeća. O toj crkvi i starohrvatskomu groblju oko nje daje se kratak pregled na temelju rezultata arheoloških istraživanja koje je potkraj prošloga stoljeća proveo autor ovoga priloga. O ranokršćanskoj crkvi iz V. stoljeća bit će riječ u sljedećem broju Godišnjaka.

Malo je poznato da je crkva sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici jedna od najstarijih crkava u Hrvata uopće. Podignuta je još u IX. stoljeću, kao i velik broj drugih starohrvatskih crkava. U funkciji je bila, uz manje popravke, sve do prve polovice XVII. stoljeća. Tada je konačno srušena i nikada više nije obnavljana. Tek je potkraj pedesetih godina XIX. stoljeća ondašnji župnik fra Petar Bakula na njezinim temeljima sagradio potpuno novu crkvu koja je do gradnje najnovije bila župna, a od tada grobljanska crkva.

Unutrašnjost stare crkve u vrijeme arheoloških iskapanja

Pisani povijesni izvori o gradnji i postojanju ovoga važnoga spomenika uglavnom šute kroz punih sedam stoljeća. Prve vijesti o crkvi u Gorici javljaju se u spisima istom u prvoj polovici XVII. stoljeća kada je ona već u ruševnom stanju. Nakon toga spominje se još nekoliko puta, uglavnom u biskupskim izvješćima Kongregaciji za raširenje vjere u Vatikanu. Ta su izvješća pisali i u Vatikan slali makarski biskupi i apostolski upravitelji Bosne. Biskupska se izvješća bave više pastoralnim stanjem negoli sakralnim objektima pa nam u ovom kontekstu nisu od osobite pomoći. Bilo bi nam dragocjeno da iz njih možemo dozнати makar nešto o izgledu tih građevina ili njihovoј opremljenosti. Ovako se moramo zadovoljiti konstatacijom da su u to vrijeme uopće postojale i da im se zna za mjesto. Spoznaje o izgledu, veličini i pojedinostima ovih objekata ovisile su isključivo o arheološkoj metodologiji.

Uломak kamenoga crkvenoga namještaja, koji je pripadao oltarnoj pregradi neke starije crkve, ugradio je fra Petar Bakula u izvanjski plašt zida apside pri gradnji sadašnje grobljanske crkve sv. Stjepana. To je bio važan detalj koji je ukazivao na postojanje starohrvatske crkve na ovomu mjestu ili u njegovoј neposrednoj blizini. Unatoč tako važnom i nedvojbenom pokazatelju, na otkrivanje njezinih arhitektonskih ostataka trebalo je čekati gotovo stoljeće i pol. Uzrok tako dugu čekanju valja tražiti u objektivnim okolnostima, vladavini nama nesklonih turskih, austrougarskih i dviju jugoslovenskih sila, ali i u našim osobnim slabostima. Budući da su očekivani arheološki ostatci bili na crkvenom posjedu, nije bilo zaprjeka da, uz malo sredstava i dobre volje, znameniti povijesni spomenici već davno ugledaju svjetlo dana. Da se to kojom srećom dogodilo prije tridesetak godina, veliki bi se dio površine sjeveroistočno od crkve, na kojoj su donedavno bili arheološki tragovi, sačuvao, a ne bi bio trajno uništen izgradnjom recentnih grobnica. Ovom konstatacijom ne želi se nekoga prozvati zbog devastacije važnoga arheološkoga nalazišta, nego se želi skrenuti pozornost na čuvanje kulturne baštine koja je temelj narodnoga identiteta i opstojnosti.

Zanimanje za arhitektonske ostatke crkve sv. Stjepana prvi je pokazao fra Petar Bakula u vrijeme gradnje crkve na starim crkvenim temeljima. U ono su se vrijeme, nakon nekoliko stoljeća, ponovno moglo podizati crkvene građevine, ali samo na temeljima starih crkava. Stoga je graditelj ponajprije morao raščistiti ostatke stare crkve i započeti gradnju nove. U toj akciji priprema za gradnju u potpunosti su sklonjeni temelji starohrvatske crkve, ali su otkriveni još stariji ostatci ranokršćanske bazilike koju Bakula ni jednom riječju ne spominje. No, Bakulin opis najbolje ilustrira što je sve pronađeno prigodom gradnje nove crkve i kakvo ju je ozračje pratilo. «Gorica (šumica) ima ruševina tvrđave. U starom groblju pokraj crkve bilo je više od dvije stotine velikaških nadgrobnih spomenika, od kojih je veliko kamenje gotovo sve ugrađeno u zid nove crkve

koja je ondje sagrađena. Na sjevernoj strani od groblja, bio je nekada veliki grad. U njegovim ruševinama našao sam g. 1856. banju, popođenu kamenčićima razne boje, vješt obrađenim (mozaik). Također u sredini velikoga groblja u Gorici dugo su se čuvale ruševine crkve sv. Stjepana, koje su podržavale vrlo živu pobožnost prema svetom mjestu. I iz dalekih mjesta dolazili su ljudi da ispune svoje zavjete i ljubili razbacano sveto kamenje. Obilazili su ruševine naokolo na golin koljenima.

Postojalo je, dakle, opće i živo štovanje mjesta, koje mu su napokon povoljne političke okolnosti dopustile da se počne g. 1856. s gradnjom nove crkve sv. Stjepana. Ja sam, koji sam tri godine bio na čelu gradnje, ne bih mogao izložiti s kakvim žarom je gorički puk pomogao da što prije vidi dovršenu crkvu.

Kad se ne može ovdje iznijeti mnogo o tom radinom puku, reći će bar ovo. Pri koncu godine 1858. crkva je bila dovršena, osim poda. Ali nemoguće je bilo dobiti kamene ploče osim iz Osoja u Posušju, dva i pol sata hoda po vrlo lošem i izrovanom putu. Što se učinilo? Svaka osoba morala je sebi priskrbiti ploču na kojoj će klečati. I uistinu je priskrbila. Veselo su nosili na ramenima i na leđima muški i ženske 140 pa i do 600 libra težine. Iz te činjenice zaključi što treba suditi o ostalom radu puka. Kad bi se na drugim mjestima našlo i pola goričke revnosti, sigurno ne bismo bili prisiljeni i sada mislu govoriti pod drvećem. Međutim, stara crkva koju su više puta franjevci podizali bijaše malena, naime, 15 lakata duljine, s okruglom kapelicom velikoga oltara koja je bila utvrđena svodom. Nova crkva duga je 38, široka 18 lakata. Ima oltarsku kapelu, sada uglastu, pod apsidom. Ova crkva ima 10 prozora.

Nakon završetka crkve puk je sam, da se pobrine za crkvu i svoje pokojne, opasao o vlastitom trošku veliko kvadratno groblje zidom s malterom u opsegu 600 lakata».

Razvidno je iz ovoga opisa kako je oko ruševne crkve bilo srednjovjekovno groblje s brojnim stećcima, nadgrobnim spomenicima XIV. i XV. stoljeća, koji su prigodom gradnje nove crkve na mjestu stare, nažalost, gotovo potpuno uništeni i upotrijebljeni za gradnju novoga objekta. Dakako, grobovi ispod stećaka, koji su se našli na smetnji graditeljima puno prostranije crkve, također su uklonjeni. Nadalje, vidi se da su prilikom uređenja gradilišta i potrage za građevnim kamenom, kojim neposredno okruženje u Gorici oskudijeva, otkriveni i drugi, vrlo važni arheološki tragovi. Sjeverno od gradilišta buduće crkve spominju se ostatci cijelog grada o čijemu vremenu pisac *Šematizma* ne govori, ali navodi dragocjeni podatak o nalasku polikromnog mozaika koji upućuje na rimsко razdoblje (II.-IV. stoljeća), što će potvrditi i kasnija arheološka istraživanja.

Tako je Bakula ostavio vrijedan podatak o izgledu i veličini starohrvatske crkvice («15 lakata duljine, s okruglom kapelicom velikoga oltara koja je bila

utvrđena svodom»), trebalo je više od stotinu godina da se pokušaju pronaći i znanstveno vrednovati njezini arhitektonski ostaci na koje je upozoravao i komad oltarne ograde uzidan u istočni zid apside. Dok su se čekali povoljni uvjeti za početak istraživanja, izgradnja suvremenih grobnica sve se više približavala crkvi. Ta je izgradnja uništavala arheološke tragove pod zemljom da bi sedamdesetih godina prošloga stoljeća doprla do kritične točke. Tada sam pokušao preko Zavoda za zaštitu spomenike kulture BiH zaustaviti ili makar usporiti širenje groblja prema crkvi i osigurati barem nešto slobodna prostora za arheološko istraživanje. U međuvremenu sam istražio jednu ranokršćansku grobnicu na Grabarju i napravio jednu sondu sjeverno od crkve. To zaštitno istraživanje potkraj sedamdesetih godina prošloga stoljeća dalo je iznimne rezultate. Osim nalaza rimske i kasnoantičke arhitekture (II.-VI. stoljeće), za koje će se kasnije utvrditi da su dijelom pripadali ranokršćanskoj bazilici, pronašao sam desetak ulomaka arhitektonske kamene plastike koji potječu iz starohrvatske crkve. U međuvremenu je pronađeno još nekoliko kamenih ulomaka prilikom gradnje grobnica. Dio tog materijala odnesen je u zbirku franjevačkoga samostana u Imotskom, a jedan ulomak, pronađen kod novoga župnoga stana, dospio je u muzej na Humcu.

Pilastar starohrvatske oltarne pregrade

Nakon ovih početnih, ali važnih, rezultata bilo je očito da se ostaci starohrvatske crkve nalaze ispod temelja novoizgrađene zgrade. Time sam, nadam se, spasio prostor sjeverno od crkve za buduća istraživanja dok se na sjeverozapadnoj, južnoj i istočnoj strani groblje približilo gotovo do zidova. Uvjeti za sustavno arheološko istraživanje stekli su se po završetku Domovinskoga rata. Tako je 1995. godine započelo istraživanje širega prostora, o čemu

smo pisali u prvom broju *Godišnjaka*. Nakon višegodišnjega napornoga rada, konačno je otkriveno ono što je preostalo, a to su desetci ulomaka oltarne ograde, doprozornika i dovratnika te drugih dijelova ranosrednjovjekovne predromaničke crkve, kao i neznatni dijelovi arhitekture.

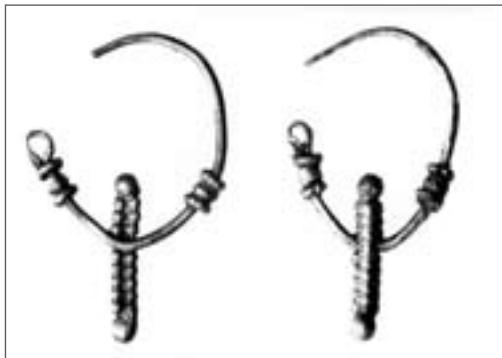
Na temelju tih nalaza bilo je očito da je ta crkvica skromnih dimenzija, ali bogatih ukrasa, podignuta negdje u drugoj polovici IX. stoljeća i da je bila u funkciji kroz cijeli srednji vijek preživjevši i turska osvajanja i stoljeće i pol turske okupacije. Srušena je u prvoj polovici XVII. stoljeća. Kroz više od

sedam stoljeća svoga postojanja ova je crkvica trpjela popravke i preinake, što se najbolje može vidjeti po ostacima ukrasne plastike. Načinom izrade i izborom motiva mogu se izdvojiti fragmenti najmanje dviju oltarnih ograda. Izradili su ih klesarski majstori velikoga umijeća, kakvi su radili u klesarskoj radionici koja je u IX. i X. stoljeću djelovala u Kninu i Vrlici te njihovoj široj okolici.

Arhitektonski ostaci ove predromaničke crkve bili su relativno dobro sačuvani do polovice XIX. stoljeća. Tako je graditelj nove i prostranije crkve na istom mjestu 1856. godine mogao konstatirati njezinu dužinu od 15 lakata (oko 9 metara) i oblik apsidu na kojoj je u ono vrijeme još stajala polukalota, kako on kaže svod. Bakula nije zapisao, ali se može zaključiti da su i zidovi lađe tada bili sačuvani barem do razine prozora. Prije početka gradnje ostaci su uklonjeni te je od svega ostao temeljni zid oblike apside i gotovo neznatni ostaci temelja na prijelazu iz prezbiterija u lađu crkve.

Rezultati provedenih sustavnih arheoloških istraživanja pokazali su da starohrvatska crkva sv. Stjepana nije bila i najstarija na ovom mjestu. Prije nje tu je stajala monumentalna ranokršćanska bazilika koja je podignuta na južnom kraju velikoga rimskoga naselja koje se prostiralo do podnožja brda Pit. (O njoj ćemo govoriti u jednom od sljedećih brojeva *Godišnjaka*.) Ranokršćanska crkva bila je prostranija od obje kasnije podignute. Srušena je u vrijeme velikih migracijskih kretanja na prijelazu iz kasnoantičkoga u srednjovjekovno razdoblje, u kojemu su se i Hrvati doselili na današnje prostore. Usljedilo je vrijeme stabilizacije u novom kraju, kristijanizacije i stvaranja državne zajednice. Dakako, usmena predaja o ranokršćanskoj bazilici u Gorici još dugo je tinjala u kolektivnom sjećanju doseljenika. Kad su se stvorili uvjeti i javila potreba za gradnjom sakralnoga prostora, kao i u nizu primjera na hrvatskom etničkom prostoru, sagrađena je nova crkva na temeljima stare kasnoantičke građevine. Tako se u Gorici održao kontinuitet sakralnosti mesta od samih početaka kršćanstva na istočnoj jadranskoj obali.

Nova je crkva sagrađena na dijelovima prezbiterija i središnje lađe ranokršćanske bazilike, tako da su iskorišteni temelji, vjerojatno i dio oblog zida središnje apside bazilike. Po arhitektonskom je rješenju bila jednostavna jednobrodna crkvica sa (polu)stožastim krovom nad prezbiterijem i dvoslivnim krovom nad lađom. Pokrov je, iako za to nemamo arheološke potvrde, kao i

Starohrvatske naušnice

kod većine starohrvatskih crkava, bio od kamenih ploča. Ne treba, međutim, isključiti ni mogućnost da je za tu svrhu korišten i rimski pokrovni crijepljivo kojega je tada još bilo u izobilju na porušenim kasnoantičkim građevinama, a što u starohrvatskomu graditeljstvu ne bi bila iznimka. Arheološka istraživanja nisu dala odgovor na pitanje o izgledu prozora, ali se može velikom vjerojatnošću pretpostaviti da su umjesto prozorskih okana bile kamene rešetke (tranzene — perforirane kamene ploče), što je također česta pojava u onovremenom graditeljstvu. Zahvaljujući mnogobrojnim ulomcima kamenoga crkvenoga namještaja, nađenoga prigodom arheoloških radova i sukcesivno prikupljenoga, moguće je u dobroj mjeri rekonstruirati izgled unutrašnjosti. Prezbiterij (oltarni prostor) od crkvene je lađe bio odvojen raskošno ukrašenom kamenom oltarnom ogradiom. Na njoj su u plitkomu reljefu uklesane troprute pletenice raznolika prepleta, potom pauni, rakovice, ali i dugi motivi iz ukrasnoga repertoara mnogih starohrvatskih crkava. Osim ovoga važnoga arhitektonskoga dijela koji se rekonstruiran može vidjeti u stalnom postavu arheološke zbirke u starom župnom dvoru u Gorici, i drugi dijelovi arhitekture, također, bili su providjeni sličnim ukrasom u kamenu. To su ambon i oltarni stol, ali i okviri prozora i vrata. Zidovi su, dakako, bili građeni kamenom rimskih građevina, kojega nije manjkalo, kako za ovu, veličinom skromnu građevinu, tako i za nekoliko puta veću zgradu iz XIX. stoljeća. Moguće je na osnovi ovoga i Bakulina zapisa izraditi poprilično vjernu rekonstrukciju izvanjskoga i nutarnjega izgleda.

Mada kratak, prikaz ostataka starohrvatske crkve sv. Stjepana u Gorici, koji obuhvaća kulturno-povijesne, sakralne, umjetničke i arhitektonske sastavnice, bio bi nepotpun bez ambijentalne komponente o kojoj je moguće nešto kazati na osnovi provedenih istraživanja. Ta su istraživanja obavljena u unutrašnjosti sada funkcionalne crkve, ali i na okolnom za istraživanje slobodnom prostoru. Tom je prigodom otkriveno desetak cijelovitih i nekoliko razvaljenih starohrvatskih grobova s uobičajenim nalazima nakita i opreme. Ovi grobovi nisu imali nikakve arhitekture, nego su ukapani izravno u zemlju. Ova okolnost pridonijela je njihovu uništavanju kasnijim ukopima na istom mjestu. Ostalo ih je vrlo malo. Dakle, groblje oko crkve nastalo je vrlo rano, možda i prije same crkve, što nije neobično za ovo vrijeme. Poznato je iz povijesnih dokumenata da se crkva suprotstavljala pokopavanju mrtvih kojekuda. Ponekad se i naređivalo da to mora biti uz crkvene građevine. S druge strane, na ovomu je mjestu pokapanje obavljano još u rimsko i kasnoantičko doba, o čemu svjedoče nalasci žara (urna) i ranokršćanskih grobnica u sklopu istovremene bazilike i izvan nje pa je očekivan kontinuitet pokapanja mrtvih i u kasnijim vremenima. Štoviše, groblje oko crkve širilo se i poslije ranoga srednjega vijeka da bi u kasnomu srednjemu vijeku, prije turskih osvajanja, oko crkve nastalo prostrano groblje. Poseban su mu izgled davali stećci koji su se isticali monumentalnošću veličine

Arheološka zbirka u Gorici - rekonstrukcija oltarne pregrade

i ukrasa, a nekoliko tih spomenika imalo je natpis. Fragmente tih natpisa, koji su redovito ispisani hrvatskim jezikom i čiriličkim pismom, tzv. bosanicom, pronalazio sam prilikom istraživačkih radova.

Nakon prve polovice XVII. stoljeća crkva je postala ruševinom, narod se na mise okupljao oko ruševina, a groblje se proširilo do samih ostataka arhitekture. Tako sam, istražujući unutrašnjost sadašnje crkve, pored oltara pronalazio i starohrvatske grobove. Svećenički grob iz XIX. stoljeća pronašao sam ispred samoga oltara koji je nastao dok su zidovi starohrvatske crkve još bili nauzgor. Jedan stećak i sada stoji iza ulaza u podu crkve. Turska okupacija potkraj XV. stoljeća nije sasvim prekinula pobožnosti vezane za ovo mjesto niti pokapanja mrtvih oko crkve. Štoviše, groblje se i dalje širilo, a taj proces traje i sve do danas.

Naposljetku, sa zadovoljstvom možemo kazati da su najstariji ostaci crkve sv. Stjepana, i svega onoga što joj je prethodilo, konačno spašeni od potpunoga uništenja. Sačuvani su za naraštaje koji će doći, a na njima ostaje da sačuvaju uspomenu na ovo drevno sakralno mjesto.

mr. sc. Tihomir Glavaš, prof.

GORIČKA ŽUPA KROZ STOLJEĆA

Goricu su obogatile bogomdane prirodne ljepote te bogata višestoljetna povijest i tradicija stvarana umovima i srcima brojnih pokoljenja. To je područje blaga suncem obasjana prisoja i jadranskoga zaledja koje plijeni i ne ostavlja ravnodušnim nikoga. Od Prološkoga jezera, na kojem stoje ostatci našega područnoga franjevačkoga samostana, preko svetišta svetog Stjepana do Barana krajobraz je, nakićen visokim jablanovima, zanimljiv otkrivačima brojnih skrovitih izvorišta podzemnih voda. To područje omeđeno je biokovskim padinama i uzlaznim kamenjarom prema Posušju. U proljetnim mjesecima bekijski sag satkan je od najrazličitijega cvijeća po bisernim livadama, uzvisinama i brežuljcima. Na središnjem dijelu ove prostranosti smjestila se Gorica. Od mora je udaljena satak vožnje, a do uvijek snijegom pokrivenе Čvrsnice treba voziti dva puta toliko. Malo tko nije ostao zadivljen ljepotom prostora od umjetno stvorenoga graničnoga prijelaza u Vinjanima

Stara crkva i groblje (Šamatorje) u Gorici

preko Dragovije, Grudskoga Vrila do Dragićine. Iz Grudskoga vrila prodire rječica koja prirodnim tokom na jednu stranu ponire u Mrkim stinama, a na drugu stranu umjetnim prokopima povezuje se uz jezero koje pokreće turbine hidroelektrane u Peć Mlinima i nastavlja razdavati svoju ljepotu rijekom Tihaljinom sve do njezina ušća u Jadransko more. Kroz Goricu se vijuga cesta kojom već 27 godina brojni hodočasnici povezuju svoje domove u dalekom svijetu s oazom molitve, mira i ljubavi u Međugorju. Ovo svetište jedno je od najposjećenijih svjetskih kršćanskih odredišta.

Gorica je smještena na blagoj uzvisini koja prati Imotsko-bekijsko polje od našega zavičajnoga franjevačkoga samostana na Prološkom blatu do Barana – Pogana Vlaka dužinom oko šest sati hoda, govorili su stari. Ona je u današnje vrijeme pojam za atraktivna mjesta i kontinuirano sjedište župe, o čemu svjedoče arheološki nalazi.

Gorica i njezino šire područje svojim su živopisnim krajolikom te povjesnim i kulturnim vrijednostima izazov mnogim stručnjacima topografije, arheologije i povijesti umjetnosti. Smjestila se podno staroga ilirskoga, rimskoga pa hrvatskoga grada, brda Pita, koji je sa sjevera štit od jakoga leda zimi, i pruža se do ruba Imotsko-grudskoga polja na jugu. Njime je, zabiokovskim selima i Svetim Jurom na vrhu Biokova, povezana s Jadranom. Priroda je ovdje oduvijek bila blaga i darežljiva pa je Gorica od najstarijih vremena bila prirodna krška oaza najvećim europskim kulturama.

Već je 1856. godine fra Petar Bakula zapazio kako Gorica ima vrlo blagu klimu. Nalazi se na prisajnom kraju velikoga polja koje se prostire od Prološca do Barana, šest sati hoda dugu, a sat i pol široko. Ovo veliko polje vrlo je plodno zbog prirodne masnoće tla i zimskih poplava. Bilo bi još plodnije kad bi se iz Vrljike (ili Radave) dovela voda kojom bi se ljeti natapalo. Polje ima dva jezera: Prološko jezero i Krenicu. Ima jednu rijeku Vrljiku i mnogo vrela razbacanih na sve strane. Sve ovo čini Goričko polje iznimno lijepim.

Šamatorje čuva u svojim njedrima zemne ostatke pokojnika brojnih ljudskih pokoljenja kroz tisućljetnu minulost.

Gorica ima graditeljsku sukcesiju, povijest i tradiciju, čime se mogu pohvaliti rijetke hercegovačke župe.

U ovom članku, na temelju dokumenata, arheoloških nalaza i tradicije, pokušat ću predstaviti posebnost župe sv. Stipana Prvomučlenika u Gorici.

1. Gorica kroz stoljeća

Krajobraz koji čini dolina Imotsko-bekijskoga polja okružena gorama Hercegovine i padinama Biokova u svom naručju poput majke drži zdanje sv.

Stjepana, a svojim ruhom pokriva tisućljetne naslage pamćenja civilizacija i kultura što su ih utiskivale pojedina pokoljenja.

1.1. Riječ predaje

U *Župnom ljetopisu* fra Blago Babić je 1918. godine uz ostalo zapisao: "Župa Gorica jest odveć stara. Sačuvala je živa predaja u narodu činjenicu tu, da je triput crkva građena na mjestu, kamo se sadašnja župna crkva nahodi. Veli se, da je prva crkva bila odveć velika i krasna, koju su Turci po fetu ili svojoj okupaciji srušili, druga je bila malena koju su srušili župljani, kad su onu sadanju dovršili, buduć okolo nje ova sagrađena bila.

Ova crkva jest najprva u Hercegovini s desne strene Neretve rijeke sagrađena bila, od onoga vremena, od kog je sloboda dana bila po sultanima, da se mogu kršćanske bogomolje graditi.¹ Kao što su prve dvije crkve bile na čast Svetog Stjepana P/rvo/.Mučenika podignute, tako je i ova, čija se godovina slavi, sa

velikim sjajom i navalom puka našega i dalmatinskoga, na 3. kolovoza svake godine. Iz sve okolice naše i dalmatinske, narod ima veliko štovanje prama sv. Goričkom Stjepanu, i to bolje dalmatinski puk u tom se odlikuje od hercegovačkoga. Opaziti treba, da je sv. Stjepan mnoga čudesa činio puku našem i dalmatinskom sve, do onog vremena do koga se jesu dva odveć velika zla uvela u ovaj nesretni puk, psovka, naime i ležanje noćno momaka sa curama. Nu, od toga vremena sv. Stjepan čudesu ne čini! Kako je lijepo i dirljivo po srce kršćansko, kad čujemo zajedno sa kojim pijetetom starci danas pripovijedaju koliko samih štaka

Stara crkva u Gorici

¹ NIKIĆ, ANDRIJA: *Gradnja crkve i samostan na Širokom Brijegu – početci hercegovačke franjevačke zajednice*, Split, 198--.

(sljaka) jest se čuvalo u crkvi koje su ostavljali sakati za spomen, da ih je iscjelio sv. Stjepan.”²

Nadalje, fra Blago nastavlja: “U narodu se predaje kako je iznad crkve, sve do brda, bio veliki grad rimski, koji se je stranom po nomadima u srednjem vijeku porušio, a stranom zakopan, kad se brdo na nj odronilo. Što potvrđuje činjenica, što se mnoge iskopine starinske, osobito rimske u zemlji nahode: kao silni novci, zidine, mozaik, grebovi etc (itd). Narod veli, da je ovde bio Imotski tada, koji je iza porušenja amošnjega, istom bio prenesen na sadašnje mjesto. Valjda se zvao Mota, a ne Immota, zbog odronka brda?!? Narod priča, da su nomadi konačno spržili taj stari grad, kako rekosmo, i stog nazvano bilo ovo mjesto gorica, buduć dugo vremena ruševine gorile!”³

Navedena predaja naglašava tri činjenice: 1. drevnost župe s crkvama koje su građene i rušene, 2. odanost puka sv. Stjepanu Prvomučeniku i 3. nudi podatke o naselju.

Ovu predaju zapisao je fratar, što upućuje na povijesnu povezanost puka i franjevaca na ovim područjima. Uistinu, ovaj su puk stoljećima pastorizirali franjevci koji su imali svoj samostan sv. Franje, a koji je zbog povijesnih (ne) prilika i okolnosti mijenjao svoje mjesto. No, zadržao je ime po srednjovjekovnoj župi Imoti. Taj franjevački samostan, za razliku od drugih hercegovačkih samostana, nadživio je rušenja i ostao jedina oaza sve do neprirodne diobe istoga naroda, istoga podneblja i franjevaca, sinova istoga naroda.

1.2. Govor arheologije

U *Vodiču kroz izložbu Sv. Stipana od Imote* u Gorici stoji zapisano: “Krajobraz kog čini prođolina Imotskog polja okružena gorama Hercegovine i padinama Biokova u svom naručju poput majke drži zdanje sv. Stjepana.”⁴ Danas vidimo da je tu riječ o Gorici, a fra Stipan Vrljić uoči Božića 1708. godine potomstvu ostavi zapisano: “*Fra Stipan Vrljić župnik Imote, Sv. Stipana od Imote(a).*”⁵ Onda su, i prije su, Imotu rastrgli. Sv. Stjepana u prah i ruševinu dali. Narod rastjerali, a svetinje spalili. Puk je s fratrom oko ruševina na koljenima zavjet činio. Zvono je na kljenu zvonilo. A kad su topove pukli, razdijelili su jedno te isto nebo i zemlju, jedan te isti narod. Imota, nekoć na Pitu i pod njim, rasječena popola

² Kad je biskup fra Alojzije Mišić 13. listopada 1918. pohodio Goricu, pregledao je *Ljetopis*, zavidio se fra Blaginim zapisima i upisao: „... odobravamo i naređujemo svim unaprijed župnicima da svaku, bilo iz narodne predaje, bilo povjesničku criticu saznav a odnosi se na župu i crkvu u Gorici točno popiše i razgovijetno u ovaj ljetopis zavede, jer to će svojedobno vrijediti za našu povijest neizcrpive vrijednosti. Isto tako neka se ovde zavode svi veće zamašitosti sgodaji, a odnose se na naš nazor u vjerskom pogledu.“ Župa Gorica – Sovići 1998., Gorica, siječanj 1999., str. 104.

³ Župa Gorica – Sovići 1998., Gorica, siječanj 1999., str. 105.

⁴ Upozoravam samo na dvotisučljetu kršćansku zastupljenost.

⁵ Župa sv. Stjepana snimljena iz zraka b. Nalazišta arheoloških predmeta od 1898. do 2003. godine c. Potpuno ili djelomice istraženi arheološki lokaliteti.

u srcu je zemlje svoje tajne brižno čuvala (b). Ljubopitljivosti iskrenoj otkri dio onoga što još uvijek u svom naručju poput majke čuva (c).

Četiri stoljeća rimske vlasti (I.-IV. stoljeća poslije Krista) praćena općim prosperitetom ostavila su u Gorici važne tragove. To je razdoblje kada Gorica doseže do sada najvišu točku razvoja u svojoj dugoj povijesti. Veliko rimsko naselje nastalo je u podnožju delmatske gradine na Pitu. Nastanku ovoga naselja (municipija) prethodila je izgradnja putova kojim je bilo povezano sa susjednim rimskim gradovima u Posuškom Gracu na sjeveroistoku i Runovićima (rim. novac) na jugozapadu. Iz tog razdoblja u Gorici postoje ostaci stambenih i gospodarskih zgrada (6), luksuznih vila (5), obrtničkih pogona u kojima se odvijala talioničarska, kovačka i druge djelatnosti (6), grobova (9), javnih zgrada monumentalnih razmjera (9) i dr. Arhitektonski dijelovi toga naselja, kao i primjeri novca, nakita, keramike, alata i dr., otkriveni su u Šamatorju, Grabarju i Grotuši (7). Dijelovi nekada sjajnih palača i drugih građevina razbacani su na puno širem prostoru. Neki izloženi predmeti slučajno su pronađeni u posljednjih stotinu godina.⁶

Podimo korak dalje. Uz te nalaze, pronađeni su i ostaci iz ranokršćanskog razdoblja. Ovdje su izloženi slikopisi Pita, krsnoga zdanca i oltara ranokršćanske bazilike, zatim tloris bazilike i grobova te ulomci kamene plastike, nakit i keramika. Konzervirani arhitektonski ostaci ranokršćanske bazilike s rekonstruiranim oltarom, krsnim zdencem i grobnicom mogu se vidjeti u staroj crkvi i pokraj stare crkve.

Dramatičnim događajima kasnoantičkoga razdoblja (IV.-VI. st.) izmijenjena je demografska slika Rimskog Carstva, nastupile korjenite promjene društvenih odnosa, političke organizacije, gospodarstva i dr. Nekada moćno carstvo postupno je gubilo nadzor nad svojim granicama pa se na njegov teritorij, uz ratove i pustošenja, privremeno ili stalno nastanjuju barbari narodi: Huni, Germani, Avari i Slaveni, među kojima su i Hrvati koji su nešto kasnije u njegovim granicama utemeljili svoje države. Carstvo je, u reformama zbog učinkovitije obrane, 395. godine podijeljeno na Istočno i Zapadno. Zapadni je dio Carstva propao 476. godine, a istočni preživio s prijestolnicom u Konstantinopolisu i pod imenom Bizantskog Carstva dočekao turske osvajače 1453. godine.

Vidljivi i opipljivi dokazi ovih burnih događaja, koji su se odigrali između četvrtoga i šestoga stoljeća, danas se mogu prepoznati u Gorici gdje su stanovnici nekada mirnoga naselja morali sagraditi pribježište (refugij) na delmatskoj gradini na Pitu sklanjajući se pred opasnošću. U takvim okolnostima afirmiralo se i širilo kršćanstvo, o čemu svjedoče i arhitektonski ostaci ranokršćanske

⁶ Usp. Vodić, rimsko, ranokršćansko i srednjovjekovno razdoblje, 2006.

bazilike otkriveni ispod stare crkve iz 1856. godine, ranohrvatske crkve iz IX. stoljeća i kasnoantičke zasvođene grobnice iz tog vremena.

Početci kršćanstva u rimskoj pokrajini Dalmaciji zasvjedočeni su u pismu apostola Pavla učeniku Titu koji je propovijedao Evangelje u Dalmaciji. Kršćanstvo su prihvaćali vojnici i trgovci s istoka te državni službenici kršćanskoga Rima. O tomu svjedoče brojni mučenici: Dujam, Anastazije, Septimije i drugi mučenici iz Salone i Venancije te iz Delminija (Duvna), čak prije izjednačavanja kršćanstva s priznatim religijama Carstva Milanskim ediktom 313. godine. Stoga je sv. Jeronim iz Stridona (oko 347.-420.), koji je rođen u nekom od naših krajeva, mogao potvrditi da je apostol Pavao uistinu propovijedao Evangelje u Iliriku.⁷

Postojanje kršćanstva u našim krajevima u vrijeme progona potvrđuju i neki arheološki nalazi u Gorici. Naime, u arhitektonskim ostacima ranokršćanske bazilike sagrađene vjerojatno u petom stoljeću raspoznaju se neki elementi rimskoga profanoga graditeljstva. To se može objasniti tajnim sastajalištem prvih kršćana u privatnoj rimskoj kući koja je nakon stjecanja prava javnosti kršćanstva i zbog potrebe sve brojnije zajednice proširena i ugrađena u baziliku. Premda su oskudni nalazi kamenoga crkvenoga namještaja, nakita i keramike otkriveni u ruševinama bazilike, dragocjeni su tragovi ranoga kršćanstva u Gorici.

Bazilika u Gorici i brojne druge ranokršćanske crkve, krstionice i oratoriji te kiparska i slikarska djela sakralnoga sadržaja na širem području svjedoče postojanje organiziranoga kršćanstva uzistočnu jadransku obalu i u njezinu zaleđu od četvrtoga do šestoga stoljeća.

Hrvatima Gorice, Sovića i širega područja važna su otkrića ulomaka starohrvatskoga tropleta u arheološkim iskopinama oko stare crkve u Šamatorju. Također, mnoštvo pronađenih starohrvatskih grobova s raznovrsnim starohrvatskim oruđem i nakitom svjedoči da je od dolaska Hrvata u današnju domovinu i njihova pokrštenja do danas Gorica bila i ostala njihovim središtem. Ostatci starohrvatske kulturne baštine u Gorici veliki su prinos povijesti, povijesti umjetnosti i kulturi našega naroda na tim prostorima.

U popisu starohrvatskih župa iz X. stoljeća spominje se župa Imota. Vremena su bila takva da su sve tadašnje župe nicale oko utvrda ili u njima kako bi bile zaštićene od čestih barbarskih prepada. Jedna od utvrda tadašnje imotske župe bijaše upravo Gorica. Gorica je bila središte stare župe Imote, što uvelike

⁷ Druga poslanici Timoteju 4,10 gdje Pavao svjedoči da je Tit otisao u Dalmaciju..

potvrđuju rezultati arheoloških istraživanja tla oko stare crkve i pronađazak istinskoga sloja srednjovjekovne starohrvatske religijske kulture.⁸

Starohrvatski plutej

Nadalje, hrvatska i kršćanska nazočnost (XII.–XV. st.) zasvijedočena je tlorisom grobova, ulomcima stećaka s dijelovima ukrasa i natpisa te drugim predmetima koji su otkriveni u razvaljenim grobovima.⁹

Ranohrvatska nekropola nastavlja svoj kontinuitet u kasnom srednjem vijeku kada se nad grobovima postavljaju i ukrašavaju stećci kojih je preko 200 ugrađeno u zidove danas obnovljene stare crkve. Veliki broj nadgrobnih spomenika, stećaka, bio je ukrašen geometrijskim i biljnim ukrasima te figuralnim scenama, a jedan dio njih imao je natpise na hrvatskoj čirilici (bosanici) i hrvatskom jeziku. Time je ova nekropola pripadala najvećim nekropolama stećaka uopće.

Među malim brojem ulomaka uzidanih u grobove novoga vijeka, nađenih prigodom istraživanja, dva ulomka stećka imaju natpise. Još dva, vjerojatno nadgrobna natpisa iz toga vremena, potvrđuju visoku razinu pismenosti u Gorici. Grobni inventar srednjega vijeka činili su: prsteni, naušnice, novac, ostruga i dr.

Svetište sv. Stjepana u Gorici poznato je od davnih vremena. Bilo je to hodočasničko mjesto za Imotsko-bekijsku krajинu i susjedno Duvno od najstarijih vremena do danas. Oko ove crkve, svetišta, formirala se župa Gorica. Preživjela je turska osvajanja i progone sve do kraja XVII. stoljeća. Za vrijeme velikih ratova između Turske i kršćanskih sila (Austrije i Venecije), krajem XVII. stoljeća, porušena je, a time je privremeno nestala gorička župa.

Ranohrvatska crkvica bogato opremljena skulpturama predromaničkog umjetničkoga sloga uz nužne je popravke korištena sve do prve polovice XVII. stoljeća kada su je Turci potpuno razorili, a na njezine se ruševine proširilo groblje.

Šamatorje (*sancti martyres*) bijaše ukopno mjesto od prapovijesti, preko rimskih, ranokršćanskih i ranohrvatskih pa sve do naših vremena. U crkvi sv. Stjepana i oko nje ukopi su u žarama, u prostranim zidanim kasnoantičkim grobnicama s kosturnicama, nedirnuti i mnogi devastirani ranohrvatski

⁸ Usp. Bušić, MARIO: "Crkva svetog Stjepana Prvomucenika u Gorici od ranog kršćanstva do danas" u: Župa Gorica – Sovići 1998., str. 81ss.

⁹ Stećak i naznačeni grob, nekad pod stećkom, mogu se vidjeti u podu stare crkve.

grobovi. Nedavno su propisno i brižno iskopani i uzidani ukopi sa stećkom kao nadgrobnim spomenom.

Tursko osvajanje osporilo je kršćanima i kršćanskoj civilizaciji gotovo svaku slobodu, pa tako i onu ukapanja. Ni ime se nije smjelo napisati, ni nadgrobni spomenik podići, ni groblje ograditi. Poslijе jedinstvene kulture ukapanja pod stećima narod se ukapao pod malu kamenu ploču na koju je bojažljivo uklesao znak križa, a ako je u grobu bilo više ukopa, onda se vodoravna crta na križu ponavljala prema tom broju.

Po završetku turskoga zuluma nadgrobnim se spomenicima pridaje više pozornosti. Domaći majstor obradom podatnoga kamena daje oduška svojoj hrvatskoj i katoličkoj, do tada zabranjenoj, misli i mašti. O

tomu na poseban način svjedoči Šamatorje¹⁰ u Gorici svojim miljevim križevima XVIII. i XIX. stoljeća te mramornim spomenicima XX. stoljeća i naših dana. O oskudnom životu i čvrstoj vjeri svjedoče: kukice s nošnje, prsteni, medaljice, križići, krunice i dr.¹¹

Dio stećka iz Gorice

1.3. Povijesna svjedočanstva

Danas se Gorica nalazi u pograničnom dijelu između Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Na početku je potrebno naglasiti kako je današnja Herceg-Bosna od doseljenja Hrvata bila dio Hrvatske koju je 879. godine papa Ivan VIII. priznao. Naime, najprije se hrvatski knez Branimir obratio pismom Papi u kojem piše da želi biti vjeran i poslušan sv. Petru, a papa Ivan VIII. mu

¹⁰ Riječ Šamatorje Mario Bušić izvodi iz grčke riječi *somata oros*, koja je latinizirana riječju *coemeterium*, a znači groblje ili mjesto gdje počivaju tijela preminulih. Mislim da je bliže značenje *sancti martyres* – šamatorje. U Gorici se također udomačio naziv Šamatorje, s kojim se poistovjećuje upravo goričko-sovičko groblje. U tom su prostoru pronađeni zidovi rimske građevine koja je, prema arheološkim nalazima i njihovoј stručnoj obradi, bila stambeno-gospodarska. Ti se zidovi u nizu nastavljaju sve do grobljanskog zida sagradenog 1934. godine i dalje prema sjeveru. Mnogošto grobova iz različitih vremenskih razdoblja (ranokršćanskih, starohrvatskih, srednjovjekovnog i novijeg doba) svjedoči o vrlo starom i tradicijom obilježenom ukopničkom mjestu, Šamatorju. Stoga je hvale vrijedno što se i mrtvi današnje goričke župe ukapaju u kulturno, kršćansko groblje puno poštovanja, staro oko dva tisućljeća. Bušić, MARIO: *Nav. dj.*, str. 80ss.

¹¹ Usp. Vodič, od rimskog razdoblja do novog vijeka.

uzvraća 7. lipnja 849. ističući kako cijeloj Hrvatskoj priznaje zemaljsku vlast *principium terreenum*, što je u ondašnjoj političkoj terminologiji i praksi značilo da se Hrvatsku smatra neovisnom i suverenom državom jer ju takvom priznaje vrhovni crkveno-politički autoritet kršćanske Europe. Nadalje, treba istaknuti da je Hrvatska i prije 879. godine bila država, ali je to prvi pisani dokument, i to međunarodni dokument, kojim se ondašnji poglavatar zapadnoga kršćanstva i zapadne civilizacije, koji je skidao kraljeve s prijestolje i stavljao krune na kraljevske i carske glave, obraća Branimiru kao suverenu vladaru jedne države. To je dokument koji nam dokazuje da su Hrvati prije mnogih drugih naroda današnje Europe i svijeta imali svoju državu.

U današnjoj Hercegovini tijekom srednjega vijeka prostirale su se sljedeće oblasti: Neretvanska između rijeka Cetine i Neretve, Zahumlje ili Humska zemlja od Neretve, a djelomično i preko nje, do Dubrovnika, Travunja od Dubrovnika do Kotora sa sjedištem u Trebinju, Duklja se prostirala gotovo cijelom Crnom Gorom s gradom Skadrom.¹² Naziv Zahumlje spominje se u spisima papinske kancelarije počevši od povelje pape Zaharije 743. godine pa sve do 1252. godine. Naziv Humska zemlja spominje se 1190. i 1195. godine pa sve do 1253. godine. Zahumlje (Hum) je povijesni hrvatski kraj uz more od Neretve do Dubrovnika. Glavni grad je Blagaj na gori Humu kraj Mostara. Najveći dio naših područja pripadao je Humu. Naziv Hercegovina javlja se 1448. godine.¹³

Od 1477. do 1717. godine Imotski je bio u sastavu Osmanskoga Carstva, kao sjedište župe/nahije do 1562. godine, kadiluka od 1562. do 1717. godine i kapelaniye od 1624./36. do 1717. godine. Od 1717. godine Imotski je oslobođen od turske okupacije, a Gorica je ostala pod tiurskom okupacijom sve do 1878. godine i dijelila sudbinu katoličkoga puka Bekije.¹⁴

Važniji arheološki nalazi iz srednjega vijeka su komad pilastra sa tročlanim pleternim ornamentom, koji je sredinom XIX. stoljeća uzidan u apsidu crkve sv. Stjepana, a potječe iz IX.-X. stoljeća, te dva para ostruga karolinškog tipa

¹² Usp. Internet: *De administrando imperio* - latinski naslov spisa (*O upravljanju carstvom*), što ga je 958. godine bizantski car Konstantin Porfirogenet (903.-959.) sastavio za svojega sina Romana, kao uputu za vođenje vanjske politike Carstva. U djelu su podrobno opisani svi narodi koji obitavaju na granicama Carstva, njihovi običaji, historija, političko ustrojstvo. Spis je važan za ranu povijest svih južnoslavenskih krajeva i naroda, pa i za Bosnu. U njemu se ona prvi put u svjetskoj povijesti spominje po imenu.

¹³ Za one koji hoće malo više konkretnijih podataka nudim: Ovo područje je od 1102. bilo, uz kratku vladavinu Bizantskoga Carstva (1164.-1180.) i Bosne od 1382. do 1391., u sastavu hrvatsko-ugarske države do 1465. godine. Tijekom toga razdoblja njegovi su gospodari bili humski knezovi od 1180. do 1198., te od 1242. do 1254., Šubići (1283.-1322.), Nelipčići (1322.-1326. i 1372.-1382.), Hrvatinci (potkraj XIV. stoljeća do 1408.), Radivojevići (1408.) i Kosače (1408.-1465.), koji su obranu svojih posjeda prepustili Mletačkoj Republici (1465.-1493.). Usp. ŠIŠIĆ, FERDO, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd-Zagreb, 1928., str. 327., odnosno PERIĆ, EDUARD, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, Zagreb, 1991., str. 327. Opširnije *Srednjovjekovne Humske župe*, Mostar, 1999., str. 141ss. "Imotski", *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5., str. 63-64.

¹⁴ ŠIŠIĆ, FERDO, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd-Zagreb, 1928., str. 327., odnosno PERIĆ, EDUARD, *Sclavorum Regnum Grgura Barskog*, Zagreb, 1991., str. 327. Opširnije *Srednjovjekovne Humske župe*, Mostar, 1999., str. 141ss. Imotski, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 5., str. 63-64.

koje potječu također iz IX.-X. stoljeća, a pronadene su u Gorici. U blizini crkve sv. Stjepana pronađeno je nekoliko komada pleterne ornamentike. Oko crkve sv. Stjepana postojala je nekada najveća nekropola sa stećima u zapadnoj - Hercegovini, koja je imala preko 200 stećaka. Bakula je zapisao da su ti stećci pri gradnji uzidani u zidove ove crkve. U Sovićima se lokaliteti sa stećima nalaze u Bobanovoj Dragi te u ogradi i na njivama koje su vlasništvo Prlića. Svi ovi arheološki lokaliteti dokaz su kontinuiteta naselja na području Sovića i Gorice od praskozorja civilizacije pa sve do današnjih dana.¹⁵

Kristijanizacija Hrvata i rekristijanizacija preživjelog autohtonoga pučanstva odvijala se postupno, naši pređi su primali kršćanstvo od zapadnih, latinskih misionara tijekom prvih stoljeća. Prvotna Crkva na našem tlu bila je zapadnoga obreda s latinskim kao službenim liturgijskim jezikom. Krajem IX. i početkom X. stoljeća širio se po hrvatskim zemljama starohrvatski kao liturgijski jezik. Tako se postupno glagoljica širila i na naše današnje prostore. To potvrđuje Humačka ploča iz najvjerojatnije 1185. godine i Povelja Kulina bana Dubrovčanima 1189. godine.¹⁶

Drevna administrativna župa, a kasnije i jurisdikcija franjevaca iz zavičajnog samostana, protezala se od Roška Polja do Vranića, od Ugljana do Klobuka te do biokovskih vrhunaca.¹⁷ Tu su franjevci našli sjedište za svoj samostan sv. Frane. Franjevci su zbog životne nesigurnosti i turskih progona stigli u taj kraj i postali samostani u Omišu i Imotskom.

1.3.1. Tursko zulumčarenje

Turska okupacija u drugoj polovici XV. stoljeća duboko je promijenila povijesni tijek cijelog kraja. Započelo se i nastavilo s ubijanjem kršćanskoga pučanstava s franjevcima, nastavilo s pljačkanjem i stalnim rušenjem kršćanske civilizacije, kulture i uljudbe. Po svoj prilici Turci su poharali veći dio Hercegovine i Imotsku krajinu oko 1464. godine u koju je ona tada spadala. Imotska krajina je ostala pod turskom okupacijom sve do 1718., a Hercegovina do 1878. godine. Do 1718. Imotska krajina se protezala od Roškog Polja do Vranića, od Klobuka do sinjskih predjela. Po turskoj administrativnoj podjeli i taj kraj pripadao je Hercegovini.

Najstariji poznati utvrđeni spomen Gorice potječe iz 1477. godine, a sačuvao nam ga je turski popisni defter, porezna knjiga iz te godine. Osim Gorice, u

¹⁵ Usp. GLIBOTA, MILAN: *Sovići i Gorica, Sovići i Gorica u Bekiji*, sv.1., 1989., br. 1., str. 5-14.

¹⁶ Usp. NIKIĆ, ANDRIJA: *Kratka povijest Bosni i Hercegovine do 1918.*, Mostar, 2002., str. 11-12.

¹⁷ Da je Konstantin Porfirogenet imao pravo, dokazuju ostaci starohrvatskog pletera. Jednom je fra Vjeko Vrčić u šetnji, penjući se prema župskoj kući u Gorici, u potočini slučajno pronašao takav fragment. Diči samostansku zbirku u Imotskom.

istom defteru spominju se i sela Sovići i Lukavac. U *Poimeničnom popisu* kao naziv za Soviće susreće se neubičajeno ime Aksovići. Tu se, vjerojatno, radi o pogrješci pisara koji nije razumio hrvatski jezik. Riječ je o Sovićima jer Aksovići pripadaju prema tom defteru tvrđavi Imotski, a smješteni su između Gorice i Lukavca. Lukavac je danas dio Sovića, ali se zove Lukovac.

Naime, dokument koji nam je sačuvao spomen sela Sovići, odnosno Aksovići i Gorica, jest turski popisni defter koji nosi naziv „Defter-i esami-i sancak-i vilajet-i Hersek”, što bi značilo *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*.¹⁸ Ovaj popis je ujedno i prvi detaljni popis Hercegovine po uspostavi turske vlasti u njoj. Nastao je od godine 1475. do godine 1477., a u to vrijeme su popisivana i ostala područja u našoj zemlji, koja su tada bila u sastavu turske države. Ovaj popis provodio je Mevlana Mujuddin, poznatiji pod imenom Vildan, koji je slovio kao dobar poznavatelj zakonodavstva i osmanskoga sustava. Pisar ovoga popisa također je Turčin Pir Muhamed Ibn-i Ali. Ime sela Sovići ovdje se javlja u neuobičajenom obliku Aksovići, a uzrok je vjerojatno činjenica što je pisar ovoga popisa stranac koji nije mogao naša imena uklopiti u fonetski sustav turskoga jezika, a moramo pretpostaviti da je imao i velikih jezičnih poteškoća, jer se pojavio u ulozi poreznika i popisivača posjedovnoga stanja. (Brojni naši pisci kasnije su opisivali odbojnost naroda prema svim novotarijama turske vlasti, a pogotovo prema popisivačima i poreznicima.) Zanimljiva je činjenica da je u ovom defteru popisana Imotska krajina, a u znanosti je danas prihvaćena teza da je Imotska krajina pala pod tursku vlast 1493. godine. Kako je ovaj popisni defter nastao od 1475. do 1477. godine, svi su izgledi da su Turci okupirali popisana područja koju godinu prije.

Aličić u uvodu kaže „da neka područja u Hercegovini nisu bila još u potpunosti osvojena pa su popisana samo djelomično, kao što je slučaj s župom/nahijom Imotski, nahijom Primorje, odnosno s Makarskom, čije je područje u najvećem dijelu bilo osvojeno, ali samo Makarska nije bila osvojena”. Međutim, iz deftera se može vidjeti da je popisan „Džemat Radopolje”, odnosno Radobolja ili Radobilja, a zapadni dio Imotske krajine ulazio je tada u sastav knežije Radobolja kojoj je glavni grad bio Proložac. U sastavu župe/nahije Mostar, osim ovoga, popisano je više džemata, ali nije označeno kuda su se ti džemati prostirali, osim za „Džemat Ivaniša, sina Ivana” kojemu su pripadala i sela Gorica, Aksovići i Lukavac. Za ovaj džemat naznačeno je da pripada Imotskom. Danas se jedino za „Džemat Opanak”, kojem je knez Vladko, može pretpostaviti da se možda radi o selu Openci — Lovreć. „Džematu Ivaniša sina Ivana”, koji pripada Imotskom, pripadala su sela Podbilo, Vinjane, Gorica, Aksovići, Lukavac i Brzgula. U defteru se posebno spominje tvrđava Imotski

¹⁸ Usp. ALIČIĆ, AHMED S.: *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985., str. 6.

koja je također bila u turskom posjedu i mezre¹⁹ Ledinac, Kongora (južno od Gruda), Humljani (Umljane, brdski dio Runovića), Čraštani (Rašćane), Šal ili Tišal ili Šel (Tihaljina), Turjak (nepoznato), Poda, Knežpolje i Rakit (Rakitno). Sela južnoga dijela Imotske krajine Vrh Dol, odnosno Vrdol (Slivno, Krstatice, Župa i Rašćane) i Hraštani (ovdje se radi o Donjim Rašćanima) bila su u sastavu "Džemata Ivana Kačića" koji je pripadao Primorju, a bio je također u sastavu turske države. Prema navedenim lokalitetima izgleda da je 1477. godine gotovo cijela Imotska krajina zajedno s tvrđavom Imotski bila u posjedu turske vlasti. Poznato je da je Antun Lucić s Hvara, otac pjesnika Hanibala Lucića, u doba vladanja kneza Piera Moro (1476.- 1477.) bio upućen da „ošteti tursku zemlju u perimetriji Krajine”, dakle Makarskoga primorja, odakle je dopremio plijen od 4000 životinja krupnoga i sitnoga grla, mnogo pokretnina i 46 robova. Ako Antun Lucić Makarsko primorje tada naziva „turskom zemljom”, onda je „turska zemlja” sigurno i Imotska krajina. Osim toga, naziv „turska zemlja” nije nastao baš tada, jer da je te godine Makarsko primorje palo pod tursku vlast, ovaj naziv se ne bi odmah ustalio. Čini se da je ipak najbliži istini hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić koji kaže: „S padom tog grada (Počitelja, u rujnu 1471.) došla je gotovo cijela zemlja između Cetine i Neretve - osim primorske krajine - pod tursku vlast.”²⁰

Sela Gorica, Soviči i Lukavac su, kao što smo gore spomenuli, 1477. godine bila u sastavu „Džemata Ivaniša, sina Ivana” koji „pripada Imockom”. Na čelu džemata u Hercegovini obično je stajao knez ili vojvoda. Osim sela Soviči, u ovom defteru popisano je i selo Lukavac, odnosno Lukovac, koje je danas dio Sovića. Toponim Lukovac danas se proteže od zaseoka Zorići do zaseoka Benovići, a početkom ovoga stoljeća toponom s tim nazivom protezao se od Spajića kule do zaseoka Sablje. Sigurno je da je ovaj toponom u prošlosti zahvaćao veće područje, inače se ne bi popisivao kao posebno selo. Lukovac kao naziv za selo spominje se u *Detaljnem popisu Heregovine* iz vjerojatno 1585. godine, gdje je „jedan vinograd u selu Lukovac u posjedu Husejina, sina Pervane”, koji je musahfiz (posadnik) tvrđave Imotski. Lukavac spominje 1663. godine i Pavao Šilobadović u svojoj ratnoj kronici *Libretin* koji također nabraja mjesta istim redoslijedom kao što su nabrojena i u defteru iz 1475.-1477. godine, Gorica, Soviči i Lukavac. I fra Stipan Vrljić iz Sovića (Svetigora) upotrebljava naziv Lukavac kao ime za selo na krsnom listu koji je izdao 29. VIII. 1705. Ivanu Grančiću Martinovu iz sela Lukavac.

U *Poimeničnom popisu* sačuvan je do danas najstariji utvrđeni spomen imena sela Soviči i Gorica, za selo Goricu, Aksoviće i Lukavac. Ova tri sela,

¹⁹ Mezre su selišta na kojima su ponovno osnovana selišta.

²⁰ Usp. KLAIC, VJEKOSLAV: *Povijest Hrvata*, IV, Zagreb, 1899., str. 82.

uz sela Podbilo (Posušje), Vinjani i Brzgula (nepoznato, ovaj lokalitet trebamo tražiti istočno od današnjih Sovića), pripadaju "Džematu Ivaniša, sina Ivana". Poredana su ovim redom: Podbilo, Vinjani, Gorica, Aksovići, Lukavac i Brzgula. Popisi u sebi sadrže ime sela i popisane domove koji plaćaju porez turskoj državi. Evo toga popisa:

"Selo Gorica, pripada Imockom.

Stepan sin Marka,

Radomir sin Kavaša,

Hrastić sin Kavaša,

Radan sin Milaka,

Martin sin Vlaha,

Gričko sin Novisila,

domova 6.

Selo Aksovići, pripada Imockom.

Radmil sin Kojaka,

Vukić sin Srčka,

Vladoje sin Hlahola,

Božidar sin Vukuše,

Petar sin Hrbaka,

domova 5.

Selo Lukavac, pripada Imockom.

Ivan sin Šišine,

Vuk sin Stapca,

Maritin sin Vladka,

domova 3."

Ovo kao i ostala sela iz ovoga džemata su „hasovis 4 njegove ekselencije cara“ u vilajetu Hercegovina.²¹ Znači da je porez, koji bi tada bio naplaćivan u Sovićima i Gorici, odlazio izravno sultanovoj riznici. Nas danas začuđuje mali broj obitelji koje su živjele na području današnjih sela Sovići i Gorica. Selo Gorica, Sovići i Lukavac tada, prema ovom popisu, imaju samo 14 obitelji. Međutim, trebamo uzeti u obzir činjenicu da je veći dio stanovništva pred turskim navalama izbjegao na sigurnije područje, primjerice primorje, otoke ili preko mora u Italiju. Od doseljenika iz Imotske krajine i Makarskoga primorja potječu današnji stanovnici nekih sela u pokrajini Molise u Italiji, koji su poznatiji pod nazivom Molisanski Hrvati. Imotska krajina tada je bila gotovo opustjela. U istom defteru spominju se neka sela u sandžaku Hercegovina

²¹ ALIĆIĆ, A. S.: *Poimenični popis str. 87.-88.*

u kojima gotovo nitko na živi, pusta su. Turci su često nagovarali odbjeglo stanovništvo da se vrati obećavajući mu razne povlastice.

Osim navedenoga popisa, poznato je još nekoliko deftera u kojima je popisana Hercegovina, bilo u sumarnim ili detaljnim defterima. U *Detaljnem popisu Hercegovine* iz vjerojatno 1585. godine popisani su ratari. A u drugom suvremenom defteru iz oko 1585. godine popisani su vlasti stočari. Prema defteru u kojemu su popisani ratari u župi/nahiju Imota tada su postojala:

- 43 sela
- 14 mezri
- 3 čitluka
- 1 ribnjak
- 1 livada
- 1 prijelaz preko rijeke
- 33 muslimanske kuće s 207 posjeda
- 184 posjeda u rukama kršćana.²²

Kroz stotinjak godina broj muslimanskih posjednika u ovomu kršćanskem području bio je viši. To se dogodilo zbog islamizacije.

Putopisci su u svojim izvješćima zapazili i zapisali pokret islamizacije koji su osvajači provodili. Tako papin izaslanik Petar Massarecki u izvješću Petra Massarechija piše o velikoj islamizaciji na našim prostorima. On 1624. godine izvješćuje Rim kako u Bosni ima 900.000 muslimana ili 67%, 300.000 katolika ili 22%, a pravoslavnih, većinom Vlaha, 150.000 ili 11 %.²³ Nadalje, putopisac Luis Gedoy iste 1624. godine ističe „da se Turci, stvoreni da ruše i upropošćuju, ne trude mnogo da za rudom tragaju, a sa nesrećnim kršćanima koji su im u službi tako surovo postupaju da većina njih napušta ovu lijepu zemlju iz straha od nasilja“. Jedan od uzroka kršćanskoga napuštanja Bosne, uz islamizaciju, je i sultanovo uzimanje danka u krvi od svojih kršćanskih podanika. «Svakih pet ili deset godina šalju Turci ljude (adžam-oglani) po svome carstvu, da izaberu mladiće i dovedu u Carigrad. Osobito ih se iz Bosne dovuče velik broj. I tako nekom zgodom izginuše u Perzijskom ratu silni janjičari. Kad je čuo sultan Sulejman, reče, da ga zato ništa ne boli glava, jer mu i onako bosanske kobile daju slične ždrebadi, koliko ih samo treba.» Još godine 1667. «odošle Turci adžam-oglani, tj. katoličke djece ulovitelji, poslani od svog cara, te mnogo njih odvedoše uz prevelik plač i jauk kršćana. Strašan je to prizor, kako bi to rekla narodna pjesma:

²² GLIBOTA, M.: *Sovići...,* str. 13.

²³ NIKIĆ, A.: *Događajnica...,* str. 233.

U majci bi čedo zaplakalo,
Iz kamena suza udarila!

Roditelji zato nerijetko sakate svoje sinove da ih spase od odlaska u janjičare. Vjerljivo je zbog sultanova harema zaveden običaj da se katolička ženska djeca tetoviraju po rukama, prsima i na čelu znakom križa. Danak u krvi samo je jedan od niza pritisaka na kršćane za vrijeme turske vladavine.²⁴

Doista, u valu turskih progona, pustošenja i islamizacije često je teško stradavalo i svetište sv. Stjepana s ukrasnim i ispisanim kamenim križevima, koji su i povjesno-kulturni simboli Gorice i cijele kršćanske župe Bekije.

Za vrijeme sultana Sulejmana oko 1550. godine harač je iznosio 25 akči po glavi godišnje. Tada je ovca vrijedila 15 akči, dakle harač je bio viši od vrijednosti jedne ovce. Ali, baš je u to doba Osmansko Carstvo palo u finansijsku krizu. Stoga se harač stalno penjao, s 25 akči porastao je na 30, 70, pa i 140, a sredinom XVII. stoljeća iznosio je čak 232 akče i ostao dugo na tomu. Narod se uglavnom pomirio s plaćanjem harača, ali ga često nije mogao podmiriti. Tako Mažuranić pjeva u spjevu *Smrt Smail-age Čengića*:

“ - Harač, harač, rajo, treba!

– Hljeba, hljeba, gospodaru! Ne vidjesmo davno hljeba! (Harač)”

Uistinu, nakon turskih razaranja godine 1613. fra Stipan Kunić iz temelja je obnovio crkvu sv. Stjepana u Gorici.²⁵ Evo kako to opisuju suvremenici: „Crkva-svetište sv. Stjepana u Gorici poznato je od davnih vremena. Bilo je to hodočasničko mjesto za imotsko-bekijsku krajinu i susjedno Duvno od najstarijih vremena do danas. Oko ove crkve-svetišta formirala se župa Gorica. Preživjela je turska osvajanja i progone sve do konca 17. stoljeća. Za vrijeme velikih ratova između Turske i kršćanskih sila (Austrije i Venecije) svršetkom [17.] stoljeća porušena je i privremeno nestala gorička župa.”

1.3.2. Pabirci iz nekih izvješća

Godine 1623. o zavičajnom hercegovačkom samostanu u Prološcu fra Jure iz Neretve i fra Pavao Papić pišu: “Četvrti samostan se zove Imotski. Smješten je na jezeru (u Prološcu). U tom samostanu živi trinaest franjevaca. Gvardijan je fra Luka Blažević, a lektor fra Mijo Runović. Oni služe četiri župe: Cistu, Tribistovo, Vinjane i Tihaljinu.” (Makarski biskup Bartul Kačić godine 1626. navodi imena župa: Kamen Most, Podbila, Sovići i Drinovci.)²⁶

²⁴ NIKIĆ, A.: *Događajnica...*, str. 233-234.

²⁵ MANDIĆ: Dominik, *Acta Hercegovinae...*, Mostar, 1934., str. 66.

²⁶ NIKIĆ, A.: *Događajnica...*, str. 231.

Biskup fra Bartul Kačić 1626. godine u svom izvješću piše: "Četvrti samostan je imotski²⁷ u kojemu stanuju: sedam svećenika, dva klerika, dva lajika, deset mladića. Ima četiri župe. Prva se zove Podbila, druga Sovići, treća Drinovci, posljednja Kamenmost, a u svim je tim župama oko 400 kuća. Ima četiri crkve ili kapele od kojih su tri napolna srušene, a jedna ponovno sagradena nastojanjem fratara, koja se zove Sv. Stjepan."²⁸

Isti biskup u sljedećem izvješću iz 1630. godine piše općenito: "Dvaput sam obišao tu svoju biskupiju službeno je pohadajući, a najviše ove posljednje godine prodirući i u mjesta koja su drugih puta bila nedostupna, i to ne bez očite opasnosti za moj život. U tim i drugim mjestima (*list 175v*) ojačao sam sakramentom sv. potvrde do oko dvije tisuće duša, uklonio mnoge zloporabe, mnoge utvrdio u vjeri, mnogima pružio prikladnu pomoć i svima onima koji su me pobožno saslušali, koliko su sile dopuštale, prišapnuo spasonosne savjete. Dvama zlima nisam nikako mogao doskočiti, siromaštvu, dakako, i neznanju, tj. siromaštvu župskih crkava, koje jedva imaju sveto ruho za vršenje svetih službi, i neznanju župnika, koji nemajući u ovim krajevima nikakve zgodne mogućnosti za vježbanje u nauku, često prave grube pogreške, a ako ih se kad pošalje odavle (fratre čijim se radom u ovim krajevima poglavito služimo) na nauke u Italiju, odanle donesu ništa ili malo dobra, jer poglavari njihova reda ne mare pobrinuti se za njihove nauke, učemu ih treba ozbiljno opomenuti budući da se odatle pojavljuju neprilike za ove pokrajine i za katoličku vjeru. Ni ja ni ti redovnici ne možemo se pak pobrinuti za spomenute župske crkve, jer živimo samo od dobrovoljnih priloga koje daju kršćani. Kolikogod su ti oskudni, ipak smo prisiljeni otkidati od vlastitih ustiju, da zasitimo proždrljivost naših neprijatelja, koji vrlo često na naš trošak u gozbama provode dane i noći, te sam prisiljen i mimo svoje volje njima posluživati i provoditi besane noći. Njihova je (*list 176r*) bahatost dotle narasla, da neki kršćani, zapostavljajući sve svoje, bježe u kršćanske krajeve, drugi u druga mjesta, iako njima 309 podložna, ali ipak mirnija, jer ne mogu više podnositи njihov bijes. To je također uzrok što spomenute milostinje, od kojih živimo, bivaju sve neznatnije."

U izvješću iz 1636. godine biskup Kačić o našemu zavičajnomu samostanu piše: "Četvrti samostan je imotski u kojemu sada borave: dvanaest svećenika, četiri klerika i dva lajika, a ima četiri župe. Pobrinuo sam se da ih pohodi moj vikar i gvardijan toga samostana, jer sada nama nije siguran pristup zbog nekih opasnosti koje će možda brzo prestati. U njima sam dao podijeliti 4000

²⁷ Taj je samostan nazivan „imotskim“ iako se tada nije nalazio u Imotskom nego na otočiću usred Prološkoga blata.

²⁸ Usp. KOVACIĆ, S.: "Glagoljaši na području Imotske krajine za lurske rlaclaoine", *Čuvare baštine. Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, Imotski, 1989., str. 230 u bilj. 6.-308. Razumije se biskup koji je tada službeno upravljao bosanskom biskupijom.

medaljica. Na imotskoj visoravni je crkva Sv. Stjepana Prvomučenika urešena svim neophodno potrebnim uresima biskupovim nastojanjem. Svi žitelji tih župa običavaju dolaziti k njoj na blagdane.”

U XVIII. stoljeću gorička župa postaje samo mali dio prostrane župe Posušje. Posušje je bilo daleko preko brda, pučanstvo je brojem raslo, turski pritisak je popuštao, moglo se misliti na oživljavanje goričke župe. Gorica se dijeli od Posušja, živi samostalno kao kapelanija, a onda od 1838. godine kao župa u punom smislu riječi.²⁹ *Imenik* navodi da je crkva sv. Stjepana postojala sve do potkraj XVIII. stoljeća kad je u ratnom vihoru i zbog mržnje nevjernika do temelja razorena. Fra Stjepan Zlatović o Gorici piše: “Župa u Gorici bijaše od onih riedkih, koja je od cara [tj. sultana] dostigla bila dopust, da može crkvu načiniti, u njoj službu Božju obavljati. U arkivu samostana Imote nadjosmo prepis nadpisa koji bosaniom bijaše urezan na pragu ovako: S dopuštenjem Cara i druge gospode turske fra Stipan Kunić Imoćanin sagradi i ponovi ovu crkvu S. Stipana na 1613 god.” Taj natpis donosi i Mandić: “Z’ dopustenjem čestitoga Czarra, i drughe Gospode Turske. Ja Stipan Kunich Imochianin pogradi i ponovi ovuh czarquu S. Stipana na 1613.”³⁰

Kandijski (1645.-1669.) i Bečki (1683.-1699.) ratovi izazvali su uzbunu i pojačali mržnju Turaka te želju za osvetom nad kršćanskim pukom i franjevcima.

Turci su iz osvete 1647. godine opustošili crkvu u Gorici, jedinu nadu naroda toga kraja. Narod se nije predavao, nego je zajedno sa svojim vjernim pastirima, fratrima, skidao s kolca sve one koji su svoju vjeru i narodnost javno očitovavali i pokapao ih u Šamatorje kako bi im u smrti omogućio spokoj što ga za života nisu mogli imati.

Ugroženi franjevci i hrvatski puk Imotske krajine odlučuju se na bijeg. Spomenuti gvardijan fra Petar Kumbat se u dogovoru s biskupom fra Bartulom Kačićem počinje dopisivati s mletačkom vladom tražeći način kako oslobođiti primorje od Turaka. Nakon što su Turci to doznali, uslijedili su novi progoni i seobe na Brač. Neustrašivi fra Petar Kumbat već 1648. godine dolazi u Omiš kako bi uz pomoć Mlečana oslobođio Imotski Pokušaj je propao jer mu Mlečani ne ukazaše traženu pomoć. Kako je zemlja ostala bez poučanstva, turske vlasti su dopustile franjevcima da se vrata sa svojim vjernicima u Imotsku krajinu. Ne čekajući završetak Kandijskoga rata, franjevci se vrate na otok u Prološkom blatu, obnove samostan i izaberu za gvardijana fra Filipa Runovića. Osamdesetih godina fra Mate Juranović s cijelim pukom, u strahu od Turaka, diže narod iz svih sela Imotske krajine (kadiluka) i prološke fratre s otoka te se

²⁹ Šematizam, 129.

³⁰ MANDIĆ, DOMINIK: *Acta..., 1934.*, str. 66 i NIKIĆ, ANDRIJA: *Događajnica..., str. 226.*

stavi u službu Mletačkoj Republici. Rat je bjesnio i donio mnogo jada slabo zaštićenom narodu. Karlovačkim mirom 1699. godine bijaše dana amnestija. Fra Mate se vrati na otočić, popravi samostan, "pokri ševarom i daskama pridili šest soba", tako da je u njima bio smješten novicijat franjevačkoga podmlatka.

Tek što se situacija donekle popravila, dođe do rata između Venecije i Turske (1714.-1718.). Turci, u strahu da franjevci ne bi digli narod, ostave kao taoce samostanskoga gvardijan fra Stipana Vrljića te kneza Kisu i Nikolića iz Prološca. Kako je narod stao bježati u okrilje mletačke vlasti, Turci puste taoce koji se ubrzo nakon provincijalova dopuštenja udalje prema Zadvarju i Omišu te povedu sa sobom okolni narod. Narod se naseli oko Zadvarja u dolini Cetine, oko Vrulje i Rogoznice, a fratri u Rogoznici. Tu ostadoše kratko vrijeme. Nakon turskoga napada na Sinj franjevci po drugi put bježe u Omiš. U Dobrču su provodili bijedan život, bez udobne kuće i crkve. Preselivši iz Dobrča u Omiš, fratri odluče ostati u Omišu, jer su tu bili sigurni od raznovrsnih turskih proganja, mrvarenja i mučenja. Nakon traženja smještaja za stanovanje tek 17. kolovoza 1716., odnosno 26. srpnja iste godine, dobiše dopuštenje za zidanje samostana i njegovu pravnu uspostavu. I splitski nadbiskup je pokazao svoju naklonost franjevcima. On je 9. studenoga 1718. odobrio gradnju prebivališta ili samostana u Omišu. Na zamolbu Omišana mletačka vlast iz Venecije 29. rujna 1718. dukalom odobrava gradnju franjevačkoga samostana u Omišu. Samostan je brzo ozidan i pokriven već 2. listopada 1718. godine. Samostan u Omišu ostat će imotski do osnutka novoga samostana u imotskoj varoši.³¹

1.3.3. Oslobađanje Imotskog od turskih zulumćarenja

Na molbu Šoića³², koji su iz Mostara doselili u Imotski, i fratara odluči generalni providur Dalmacije Alojzije Mocenigo III. oteti Turcima imotsku tvrđavu, a s njom i cijelu Imotsku krajinu. Stoga Mocenigo naredi izvanrednom providuru Baldu da skuplja vojsku. On prenese topove, streljivo i hranu do Zadvarja. Da je to bilo teško učiniti, priznaje i spomenuti Mocenigo u dokumentu od 2. siječnja 1720. gdje ističe kako su ljudi teškim, dalekim i neprovoznim putovima prevozili i na sebi prenosili topove.

Naime, 8. prosinca 1714. navijestila je Turska Mlečanima rat u namjeri da im otme Moreju (Peloponez, otok na jugu Grčke). U taj rat se 1716. godine umiješala i Austrija. Mlečani u tom ratu izgubiše Moreju, ali dobiše Imotsku krajinu.

³¹ Usp. UJVEĆ, ANTE: *Imotski franjevci...*, str. 155.-160.

³² Šoića zemljишte u Mostaru pretvoreno je u groblje – Šoinovac.

Uistinu, franjevci su skupljali narod i poticali ga da se srčano bori za svoje oslobođenje, a spremali su se i Mlečani s ostalim svojim privrženicima od 25. do 27. srpnja 1717. godine. Opsjedanje tvrđave u Imotskom i napadi na nju počeli su 27. srpnja. Noću između 26. i 27. srpnja Mlečani spremiše svoje topove te topnička vatra 27. srpnja ujutro poče obasipati tvrđavu. Dva puta su se barutane u tvrđavi zapalile i rasprsnule. Palo je 27 Turaka, ali se posada junački branila. Nečuvenom hrabrošću navaljivali su Imoćani i Sinjani na tvrđavu dižući jedan drugoga na ramenima. Unatoč junačkoj obrani Turaka, napadači prodru preko prvoga bedema, razvale na njemu vrata i tu se učvrste. Nakon pada prvoga bedema Turci se povukoše u drugi i dalje se žilavo odupirahu bacajući kamenje na osvajače i pucajući na njih iz pušaka. Dva dana i dvije noći kopali su lagumari podnožje tvrđave. Kada su to Turci doznali, prestrašiše se i započnu pregovore za predaju. Pregovori završe 1. kolovoza. Tako na Gospu od Andjela (2. kolovoza 1717.) osvanu Imotski oslobođen od Turaka. Jedni su se predali i pokrstili (njih 37), a ostali preko noći pobjegoše u Mostar i Trebinje.³³

Nakon tursko-mletačkoga rata, 1717. godine ovaj prostor dolazi pod vlast Mlečana koji utvrđuju Imotski kao isturenu točku prema granici s Turskom. Iz tog vremena datira sadašnja granica prema Hercegovini. Turci su njome vladali preko 200 godina, sve do 1717. godine. Dana 28. srpnja 1717. godine hrvatski narod u Imotskoj krajini je uz pomoć mletačkih snaga oslobođio Imotski i šire područje. Dokument se čuva u Državnom arhivu u Zadru (*Dispacci*, knjiga 2., ff. 167–183.).

Imotski je oslobođen 28. srpnja, a 2. kolovoza 1717. godine na blagdan Gospe od Andjela održana je svečana proslava oslobođenja. Požarevačkim miron 21. srpnja 1718. godine priznate su i utvrđene granice između Dalmacije i Hercegovine, koje i danas čine granicu između Socijalističke Republike Hrvatske i Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine. Izvan Imotske krajine ostao je jedan dio Imotskog kadiluka.

Granica Imotskoga kadiluka početkom XVII. stoljeća, točnije 1718. godine, u onom dijelu koji nam je radi identifikacije Bekije potreban, išla je sadašnjom granicom Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine počevši

³³ Povjesni arhiv u Zadru, *Dispacci*, knjiga 2., ff. 95-100. Tu se ističe da su hercegovački katolici posebno s područja Mostarskog blata, Goranaca i Brotnja prizeljkivali da mletačka vojska prodre u Hercegovinu i osloboди i njihove krajeve. Čak je i sami dubrovački nadbiskup G. B. Connventali 15. srpnja 1717. napisao sljedeće: »Sa ovim svojim pištom javljam Vam vijest, koja nije upravo sada stigla, a to je, da je general Dalmacije Mozenigo sa znatnim brojem vojnika, koji je imao u Splitu i sa šest topova otišao sa svojim oficirima na opsjedanje Mostara, Mostar je blizu Gabele venecijanskog grada i rijeka Neretva protjeće posred Mostara i utvrdi je zahvaljujući riječi i svom položaju. To je trgovačko mjesto i mjesto značajno. Vidi se da su Mlečanske namjere ove t. j. da napadnu Hercegovačko Vojvodstvo odozdo i odozgor, odozdo napadajući Mostar, odozgor napadajući Trebinje sa trupama koje se nalaze u Herceg-Novom i čujem da su te već u pokretu u tom cilju i da zatim dolazi napad morem iz donje Albanije da se napadne Ulcinj i Bar...“ ARCHIVIUM SECRETUM VATICANUM, Vescovi, vol. 130, t. 23rv.

između Vinice i Aržana, na sjeverozapadu ispod Buškoga blata, Grabovice, Roškoga Polja, Zagorja, Vira, (posuških) Vinjana, Osoja (u izvješću pogrešno - Prisojal), Čitluka (posuškog), Gorice, Drinovaca i Tihaljine. Po ovom izvješću Klobuk, Dole i Vojnići ne pripadaju Bekiji. Dakle, nije sporno da su Bekiji 1718. godine pripadali dijelovi sadašnjih općina Duvno, Posušje i Grude. Tu bi pripadala sljedeća mjesta: Priska, Kazaginac, Vinica, Korita, Grabovica, Bukova Gora, Pasić, Roško Polje, Zagorje, Mesihovina, Studena Vrila (u sadašnjoj tomislavgradskoj općini), Podbila, (posuški) Vinjani, Vir, Čitluk, Osoje, Posušje, Rastovača, Tribistovo, Gradac, Broćanac, Batin, Gorica, Sovići, Grude, Donji Mamići, Ružići i Tihaljina. Puteševica i Jabuka nisu pripadali Bekiji. U novije vrijeme teritorij Bekije tretira se nešto drukčije.³⁴

Taj dio teritorija koji je 1718. godine „ostao“ izvan Imotskoga kadiluka i pripao Turskom Carstvu nazvan je tada Imotska bekija ili kraće Bekija. Od tada pa do danas područje Bekije u narodnom poimanju mijenjalo se. Bekijom kao toponomom do sada se bavilo više istraživača i povjesničara, osobito u novije vrijeme.

1.3.4. *Fra Stipan Vrljić*

Fra Stipan Vrljić, dični sin Sovića, rođen je 1677. godine na Svetoj Gori — Svetigori. Obrazovanje je vjerojatno stjecao od franjevaca u zavičajnom franjevačkom samostanu, do bogoslovnoga studija u nekom talijanskom gradu. Ostavio je kroniku bez koje bismo danas tapkali u mraku tražeći koji podatak o događajima u slavnoj Imoti u XVIII. stoljeću. Obuhvaćala je veliki dio današnje Hercegovine. Fra Stipan, kao i drugi fratri u teškim vremenima turskoga haračenja i zulumčarenja, je vodio svoj narod u vjerskom i političkom životu. Bio je župnik u Gorici od 1703. do 1713. godine. Vrlo je zanimljiv njegov *Popis darovatelja crkve sv. Stjepana* u Gorici. Popis se nalazi u franjevačkom samostanu u Imotskom, a napisan je bosanicom ili hrvatskom cirilicom. Na suvremenom hrvatskom jeziku pročitali bismo ga na sljedeći način:

„A/nno/. – D/omini/ - Godine Gospodnje . 20. di Dece(mbris) – prosinca 1708.

Neka se znade što ko uze Svetom i Slavnom Stipanu od Imote.

Ovi Misal uze Jakov Grančić, paramentu od svile strikanu, a postavljenu arnom (...). Uzeše svi sinovi pokojnoga Mije Vlašića, tumač uze Martin Varlijić, otarnik uze Šimun Paračik (Paradžik); Kalež uzeše sviu skupa i patenu to jest Lukavčani, Sovićani - košulju naglavnik i pas uze Mati Bašić, ručnike dade 20. Stipan Varlijić kapelan od ove carkve. S. Stipana, i u ovoj robi neimadu

³⁴ Usp. KORDIĆ, ŽVONKO: "Bekija", u: *Sovići i Gorica*, Sovići, 1989., br.1., str. 18.

Venecijanska kovanica pronađena u Gorici

i stoljećima. Vođeni svojim fratrima i s puno vjere u Boga gradili su uvijek iznova svoje svetinje, svoje "utjehe žalosnih". Fra Stipan je dobro poznavao narod, a taj je narod radije umirao nego pogazio vjeru i narodnost. Ostavio nam je fra Stipan u kronici i popis župa s granicama i selima koja su ulazili u njihov sastav, a koja su imotski fratri opsluživali:

"1. GORICA od Vranića do Zečice Vode, do Plavila. Obuhvaćala je sela: Goricu, Vrbanj, Posušje, Grude, Gradac i Lukovac.

2. DRINOVCI sa selima: Drinovci, Ružići, Tihaljina, Blaževići do Umljana.

3. OPANCI sa selima: Opanci, Studenci i Svibić.

4. PROLOŽAC sa selima: Proložac, Ričice, Lokvičići.

5. PODBABLJE sa selima: Podbablje, Umljane (Runović), Zmijavci, Poljica i Krivodol.

6. VINJANI sa selima: Vinjani, Vir i Zagorje."

U Vrljićevo doba, osim crkve sv. Stipana u Gorici, postojale/živjele su još crkva sv. Luke na Kamen Mostu, sv. Ante u Rastovači i sv. Marije na Ričini.

Godine 1717. naši ljudi iz cijele Dalmacije, pod vodstvom mletačkih časnika, osloboдиše cijeli kraj od Turaka. Za godinu dana mletačkoga gospodstva nestalo je aga i begova iz cijelog kraja. Pobjegli su u Banju Luku i u Ljubuški. Raja, koja se turčila iz interesa, vratila se djedovskoj katoličkoj vjeri. Dan pobjede nad Turcima proslavljen je na blagdan Gospe od Andela, 2. kolovoza. Prvi župnik Imotskoga, ujedno i gvardijan franjevačkoga samostana sv. Frane, posvetio je cijeli kraj Gospi od Andela. Bio je to nezaboravni fra Stipan Vrljić, rodom iz Svetigore u Sovićima.

udijela nikakove Goričani; koju robu nabavi svuh iz Mletaka naš kapelan, i kada je nestane nakon nas neka je naši sinovi ponove jer će im platiti Bog Svetogrući i S. Stipan Mučenik. (Fra Stephanus Warljich ad Imotta Parocus .S. Stephani Imotte)"

Vrijedno je za našu crkvu i kulturu uopće imati takav dokument koji svjedoči o živoj vjeri ljudi koji su sve priskrbili crkvi u kojoj su se krstili i koja im je bila utjeha u teškim danima

2. Obnova župe i crkve

Godine 1831. Gorica je proglašena samostalnom kapelanijom odvojivši se od posuške župe, a kasnije je kapelana uzdignuta na razinu župe koju je imala od starohrvatskih kraljeva i sačuvala ju tijekom turskoga zuluma. Pod svojom jurisdikcijom imala je sela Soviće, Grude i Dubravu. Sv. Stjepan u Gorici i njegova crkva opet su počeli slobodno disati sa svojim narodom.

Dvadesetak godina kasnije povijesne okolnosti su krenule u korist katoličkoga puka. No, takvi su trenutci dali vođu koji je znao na svoja leđa natovariti breme. Jedna od odluka o našem životu i radu donesena je na Pariškom kongresu. Prema njoj katolici su mogli prvi put u Turskom Carstvu, kao kršćanski hrvatski narod, nakon tolikih stoljeća za svoje vjerske potrebe graditi crkve. U takvim prilikama 1856. godine za goričkoga župnika dolazi fra Petar Bakula, pravi vođa naroda, domišljat, diplomat, ali bez dlake na jeziku kad je u pitanju vjernički puk Hercegovine.³⁵ U svom je župničkom mandatu u Gorici od 1856. do 1859. godine bio iznimno aktivan. Znao je da se Pariški kongres ne će ponoviti, ali je bio još nesigurniji koliko će njegovi zaključci trajati. Sam je bio začetnikom i izvoditeljem gradnje današnje stare crkve sv. Stjepana u Gorici. Crkva je građena na temeljima svih starijih crkava. Nad ulaznim vratima dao je Bakula isklesati u kamenoj ploči godinu 1856. i time je označio starost danas najstarije crkve u zapadnoj Hercegovini koja je još u funkciji, a služi kao grobljanska crkva. O crkvi i župi fra Petar piše:

“Pod imenom mjesne kapelanije odijeljena je od matice Posušje g. 1836. Od tada ima i matice. Malo zemljište za ovu župsku kuću dala je katolička obitelj Krnjić. Kuću, slamom pokrivenu, suhozidinu, sagradio je o. Stjepan Karlović iz Kreševa. Spomenuto kuću, koja se rušila, sadašnji župnik je napustio i nastanio se kod crkve u maloj kući bratovštine te čeka mogućnost da mu se napravi pristojan stan. (...)

Župa Gorica ima četiri sela: Jedno na zapadu istoimeni, na istoku Soviće i Grude te na jugu Dubravu. Gorica, Sovići i Grude se prostiru na sjevernom kraju polja ispod neprekidnog brda Strane. Dubrava je u sredini polja.

Gorica graniči na istoku s Grudama koje pripadaju Ružićima, na jugu s Ružićima i Runovićima, na zapadu s Medvidovićima, i na sjeveru s Posušjem.

Gorica (šumica) ima ruševina tvrđave. U starom groblju pokraj crkve bilo je više od dvije stotine velikaških nadgrobnih spomenika, kojih je veliko kamenje gotovo sve ugrađeno u zid nove crkve koja je ondje sagrađena. Na sjevernoj strani od groblja, bio je nekada veliki grad. U njegovim ruševinama našao sam

³⁵ To se posebno prepoznaje u njegovom djelu *I martirii...*, Roma, 1862.

g. 1856. banju, popodenu kamenčićima razne boje, vješto obradenim (mozaik). Također u sredini velikoga groblja u Gorici dugo su se čuvale ruševine crkve sv. Stjepana, koje su podržavale vrlo živu pobožnost prema svetom mjestu. I iz dalekih mjesta dolazili su ljudi da ispune svoje zavjete i jubili razbacano sveto kamenje. Obilazili su ruševine naokolo na golum koljenima.

Kad se ne može ovdje iznijeti mnogo o tom radinomu puku, reći će bar ovo. Pri koncu godine 1858. crkva je bila dovršena osim poda. Ali nemoguće je bilo dobiti kamene ploče osim iz Osoja u Posušju, dva i pol sata hoda po vrlo lošem i izrovanom putu. Što se učinilo. Svaka osoba morala je sebi priskrbiti ploču na kojoj će klečati. I uistinu je priskrbila. Veselo su nosili na ramenima i na leđima muški i ženske 140 pa i do 600 libra težine. Iz te činjenice zaključi što treba suditi o ostalom radu puka. Kad bi se na drugim mjestima našlo i pola goričke revnosti, sigurno ne bismo bili prisiljeni i sada misu govoriti pod drvećem. Međutim, stara crkva koju su više puta franjevci podizali bijaše malena, naime, --- 15 - IS lakata duljine, s okrugлом kapelicom velikoga oltara koja je bila utvrđena svodom. Nova crkva duga je 38, široka 18 lakata. Oltarska je kapela, sada uglasta, pod apsidom. Crkva ima 10 prozora. Jedino veliki oltar je dovršen. Ima veliki kip sv. Stjepana. još dva za oltare označena mjesta čekaju i sada da se dovrše. Ovoj crkvi g.1866. na moju molbu, slavni gospodin Ivan Franković iz Rijeke velikodušno posla veličanstvene slike Put križa, lijepo u Veneciji izrađene. Na čast crkve i za pokriće troškova popravka nastojao sam također, da se osnuje bratovština koja će imati svoja pravila, zastavu i kape. Sama pak bratovština vlastitim novcem i trudom napravi tada kuću bratovštine blizu crkve.”

3. Franjevački samostan

Franjevci u Hercegovini, prema pisanju fra Petra Bakule, počinju djelovati dvadesetak godina nakon osnutka Reda, to jest oko 1240. godine. Prvi njihovi samostani uglavnom su po Dalmaciji, a potom u Humu, odnosno od 1448. godine u Hercegovini. Od polovice XIII. pa do polovice XV. stoljeća broj samostana u današnjoj Hercegovini povećavao se. Poznati su samostani u Novom, Ljubiškom, Mostaru, Konjicu, Imotskom, Duvnu te na Bišću, u Nevesinju, Ljubinju i u blizini Trebinja. Iz primorskih samostan franjevci su već od 1248. godine odlazili u unutrašnjost. Od 1291. godine pravno ne djeluju i u Bosni. Tamo su nakon plodonosnoga djelovanja i podizanja brojnih samostan i crkava godine 1340. osnovali Bosansku vikariju. Od svog dolaska pa sve do danas franjevci su jedina živa ustanova koja je nadživjela srednjovjekovne banove i kraljeve, novovjeke sultane, austrougarske careve i kraljeve te konačno

i predvodnike političke vlasti tijekom dvadesetoga stoljeća, pa puni ideała na početku XXI. stoljeća idu u budućnost.

3.1. Franjevački samostan sv. Franje

I imotski je kraj, kako je rečeno, imao franjevački samostan početkom XIV. stoljeća. Nalazimo ga na izvoru rijeke Vrljike.³⁶ Spominje se u popisu iz 1334. godine. Osnovao ga je prema tadašnjim običajima hrvatski velikaš, gospodar Imote na izvoru rijeke Vrljike, a na, po predaji, mjestu nekadašnjega benediktinskog samostana. Naime, franjevci su tu naslijedili benediktince, po kojima se i glavni izvor Vrljike zove Opačac, opatovo vrelo.

U vrijeme Imotski je u vlasti Nelipića (Nelipića), to je 1372. godine potvrdio kralj Ludovik I. kada su mu Nelipići ustupili Knin pa se s pravom može tvrditi da su ga oni osnovali.³⁷ Samostan je bio posvećen sv. Franji. Zahvaljujući broju franjevaca i iz toga samostana, njihov rad jača na širokom području. Oni bijahu dobri pastoralni djelatnici s obzirom na jezik, narodnost i običaje koji su ih vezali s pukom. Godine 1433. te 1435. na poziv kralj Stjepana

Najzaslužniji za arheološke iskopine u Gorici

³⁶ Prije desetak godina iskopana je crkva na mjestu gdje su službovali benediktinci pa franjevci. To je poznato Gospino svetište gdje su se sakupljali vjernici iz cijelog imotskog kraja na Veliku Gospu. Turci su porušili crkvu, ali nisu mogli uništiti blagdan Velike Gospe. Na mjestu gdje je bila crkva okuplja se kršćanski narod od Klobuka do Roška Polja. I danas je to omiljeno svetište imotskog kraja. Mnogi vjernici iz odcijepljenog imotskog kraja: Drinovaca, Gorice, Vira, Zagorja i Zavelima svake godine na Veliku Gospu hrle svojoj Majci na Vrljiku.

³⁷ Codex diplomaticus, sv. XIV., Zagreb, 1916., str. 101.

Tvrtka II. fra Jakov Markijski pohada Bosnu i pregledava život redovnika po samostanima. Tom prigodom fra Jakov je obišao i imotski samostan. Tada fra Jakov nađe pet mrtvih franjevaca (svećenika) i dva brata laika. Oni su, po svoj prilici, bili žrtva turskih prodora.³⁸ Zbog toga je fra Jakov savjetovao preživjelim franjevcima da se samostan prenese na otočić u Prološkom blatu, što oni i učiniše. Nakon doseljenja na otok franjevci nastaviše novim životom. Sazidaše skromni samostan i crkvicu na udaljenijem i nepristupačnijem mjestu. Samostanski kompleks sazidan je u XIV. stoeću. Iz toga samostana franjevci su stoljećima pastorizirali šire područje koje se protezalo od Roška Polja do Vranića, od Ugljana do Klobuka te do biokovskih vrhunaca.

Crkva je popravljana prije i poslije prijenosa samostana i njegova rušenja. Tako je na ploči jedna od posljednjih obnova crkve upisana 1719. godine. Uz franjevački samostan postojalo je poznato Gospino svetište gdje su se okupljali vjernici iz cijelog imotskoga kraja na Veliku Gospu. Turci su se svakim danom bližili granicama Bosanskoga Kraljevstva, te franjevcima bijahu izbrojen dani mirnoga života i djelovanja. Još prije pada Bosne Turci se probijaju duboko na zapad, pljačkaju i ruše mnoge naše krajeve. Ni Imotskoj krajini ne daju mira pa tako ni njezinim franjevcima. Robe i plijene polje i njegovu pitomu okolicu. Godine 1463. pade Bosna, a 1482. godine i posljednji pedalj Hercegovine u grabežljive turske ruke. Uskoro u turske ruke dođe i Imotski 1493. godine. Nastaje još teži život našega naroda i franjevaca. Kraj XVI. i početak XVII. stoljeća ispunjeni su teškim životom i žrtvama. Fra Ivana Millinića, gvardijan samostana sv. Frane Turci su ubili 1605. godine. Mučenju su podvrgnuta 1658. godine još dva franjevca s otoka. Jedan je podlegao udarcima, a drugi, fra Filip Runović, prezivio. Na sličan način stradao je fra Filip Rupčić. Stradali su brojni znani i neznani redovnici. Što bi tek bilo da se nisu sklanjali ispred turske sile i zuluma? Uz samostan na otoku, koji često strada i ostaje pust, franjevci ilegalno organiziraju po selima svoje nastambe, skloništa, a Turci i njih uništavaju i to se ponavlja od sela do sela, od vremena do vremena za teškoga doba turske zulumčarske vladavine. Tada je vrijedilo pravilo: "Kadija te tuži, kadija te sudi."

Prvi zabilježeni bijeg franjevaca iz samostana na otoku dogodio se 1613. ili 1614. godine. Izbivali su šest godina, a sklanjali se vjerojatno po selima svoje prostrane Krajine, tadašnjega kadiluka. Sultanovim fermanom iz 1619. godine vraćaju se na otok. Makarski biskup fra Bartol Kačić u svom izvješću iz 1626. godine o ovom samostanu piše: "Četvrti samostan je Imotski, u kojem stanuje sedam svećenika, dva klerika, te deset maldića i laika. Ima četiri župe. Prva se

³⁸ Stare zidine napuštenog samostana na desnoj obali izvora rijeke Vrljike vide se i danas. Usp. "Imotski franjevački samostan", u: *Imotski zbornik*, sv.2., str. 141-142.

zove Podbila, druga Sovići, treća Drinovci i posljednja Kamen Most U svim tim župama ima oko 400 domaćinstava³⁹. Ima četiri crkve ili kapele, od kojih tri su ruševine. Jedna je djelovanjem fratara nanovo podignuta, a ona nosi ime Sv. Stjepana.”⁴⁰

Desetak godina kasnije (1636.) isti biskup Kačić piše o imotskom samostanu i područnim župama: “Četvrti samostan je Imotski. U njemu sada boravi 12 svecenika, 4 klerika i dva laika. On ima četiri župe koje smo posjetili po mojoj vikaru i gvardijanu toga samostana, jer nama nije u sadašnje vrijeme slobodan pristup, zbog nekih opasnosti koje će možda brzo proći. U njima smo razdijelili 4000 medaljica. U ravnici je crkva sv. Stjepana Prvomučenika. Po brizi biskupa ona ima sve što je crkvi potrebno. U svečanim danima⁴¹ svi stanovnici tih župa običavaju tamo doći. Ima još jedna zupa zove se Zagvozd, u kojoj borave 4 svećenika, koji ju služe i tim ljudima svetinje dijele. Turci ih gledaju veoma zavidnim okom, kao i nas skupa s njima. Tu župu nisam mogao posjetiti ni osobno niti po vikaru momu, radi veoma velike opasnosti, koja nam prijeti svakodnevno kao i svećenicima koji su tamo. U toj župi su tri crkve podignute u novije vrijeme. Radi njih dosada su dali Turcima 1500 dukata i svakodnevno ti stanovnici njihovi su progonjeni od Turaka i ne zna se šta će konačno s njima biti. Dvije od njih opskrbljene su svim crkvenim stvarima, djelovanjem biskupa i uz njegovu pomoć: zvonima slikama različitim, koje su kupljene uz veliku cijenu, one su ukrašene. Povrh toga mnoge nevolje tište u tim krajevima, a mi ih ne možemo odkloniti. Nemoć je moja u siromaštvu. Jakost moja i kosti moje zigurene su. Ja jedem kruh žalosti i pijem vodu u strahu. Ipak nisam napustio niti napuštam svoju službu. Kad bih mogao kupiti darove za nevjernike, oni se lako ublaže po darovima mogao bih činiti više i bolje ali radi nestasice ne činim. Netko je rekao da su darovi mili i ljudima i bogovima. Jao meni bijedniku, jer nemam čovjeka da me ubaci u ribnjak, pa tako prolazi moj život u boli i duša moja u jecajima.”

U izvješću iz 1640. godine spomenuti biskup fra Bartul Kačić piše: “Četvrti samostan je Imotski u kojemu su: deset svećenika, četiri klerika, dva lajika, deset mladića. Ima četiri župe: prva Podbila, druga Sovići, treća Drinovci,

³⁹ U pojedinom domaćinstvu biskup upozorava: “Obitelji u tim kućama penju se neke do broja od dvadeset, neke trideset, neke četrdeset i pedeset osoba.” To potvrđuje i generalni pohoditelj far Pavao Pelizev 1640. godine.

⁴⁰ KAČIĆ ŽARKOVIĆ, BARTUL (Brist, 1572 - Sućuraj, 1645.): *Život – djelo – vrijeme. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Sućurju 24. lipnja 1995.*, Sućuraj, 1999., str. 268.-270.; Usp. Kovacić, SLAVKO: “Glagoljaši na području Imotske krajine za turske vladavine”, Čuvari baštine. *Zbornik radova simpozija u prigodi 250. obljetnice prijenosa franjevačkoga samostana u grad Imotski*, Imotski, 1989., str. 230., u bilj. 6. donosi podatke o ponovnoj gradnji te crkve sv. Stjepana.

⁴¹ Biskup piše “diebus festivis” – na blagdane. Vjerojatno to ne uključuje i obične nedjelje. Kad se vratimo u vrijeme kad je ovo pisano, teško bi bilo vjerovati da su se svake nedjelje mogli okupiti vjernici s tako širokoga prostora današnje Imotske krajine i hercegovačke Bekije kod sv. Stipana u Gorici.

četvrta Kamenmost, a u svim je tim župama oko 500 kuća⁴². Ima četiri crkve ili kapele od kojih su tri gotovo srušene, a jedna nastojanjem fratara ponovno sagradena.”⁴³

Iste 1640. godine franjevački pohoditelj fra Pavao Pelizer iz Rovinja obišao je samostan i nekoliko dan proživio s tamošnjim fratrima. Promatrajući život pojedinih pastoralnih djelatnika koje su turski osvajači na razne načine zlostavljadi, fra Pavao Pelizer iz Rovinja upitao je jednoga franjevca: “Dragi oče, Vi ste vidjeli one lijepe krajeve u Italiji. Što Vas je vratilo u ovu bijedu u ove pogibelji, da Vas nevjernici stalno progone?” Odgovor je bio: “Mnogopoštovani oče, domovina!” Domoljublje je bilo presudno. Turci su porušili crkvu⁴⁴, ali nisu mogli uništiti blagdan Velike Gospe. Na mjestu gdje je bila crkva sakupljao se kršćanski narod od Klobuka do Roška Polja. I danas je to omiljeno svetište imotskoga kraja. Mnogi vjernici iz odcijepljenoga imotskoga kraja: Drinovaca, Gorice, Vira, Zagorja i Zavelima, svake godine na Veliku Gospu hrle svojoj Majci na Vrljiku.

Tako, donekle, crkva i danas postoji. Godine 1983. župnik iz Prološca je učvrstio, kamenizirao dio crkve koji se rušio. U crkvi je postavljen križ i oltar na stećku. Mnoštvo vjernika na Veliku Gospu hrli na zidine stare učvršćujući vjeru u mladim pokoljenjima.

Navedena karakteristika upisala se u srce i pamćenja franjevcu iz Rovinja pa ju je izdvojio između brojnih dojmova i zapisao u svom izvješću. U samostanu je tada bio fra Petar Kumbat. On je ispratio Pavla prema Duvnu i služio kao tajnik i domaćin. Gvardijan i jedan kapelan dugo su pratili fra Pavla s njegovom pratnjom od deset osoba na putu prema samostanu u Rami. Prvoga dana stigli su u Bukovicu i tu primljeni na konak u jednu kuću pobožnih kršćana. “U toj kući vidjeh”, piše fra Pavao, “na sramotu naših mjesta, pravi način kako se čuvaju kuće i imanje. Bilo je više oženjene braće i jedan između njih, bio je najspasobniji za upravu, držao je novac, a svi su mu se ostali pokoravali i nikada se nisu dijelili, svi su stanovali skupa. Tako su ih fratri odgojili.”⁴⁵ To je bio jedini način da se katolici zaštite od napadače i turskih zulumčara.

Doista, samostan sv. Frane mijenjao je prebivalište. Bježalo se od turskih progona.

Franjevcu su mijenjali mjesto boravka, bježali i vraćali se, ali nikada nisu zaboravili i ostavili svoj narod. Najviše su se zadržali na otočiću u Prološkom

⁴² Ako se uzme prosjek da je u kućama živjelo po 40 osoba, onda se zaključuje da je na samostanskom području živjelo oko 2000 katolika. U izvješću iz 1644. biskup fra Bartul Kačić piše za Makarsku biskupiju: “Brojčano stanje puka koji boravi u mojoj biskupiji otprilike je šezdeset tisuća koji žive po katoličku.”

⁴³ KAČIĆ, BARTUL: *Zbornik*, str. 283.

⁴⁴ U izvješću iz 1644. biskup fra Bartul Kačić piše za Makarsku biskupiju: “Župskih crkava trideset podignutih, a trideset srušenih, koje pojedinačno nemaju svaka svoga župnika.”

⁴⁵ Usp. NIKIĆ, A.: *Događajnica...*, str. 250-251.

blatu. Nekoliko su puta Turci spaljivali njihov samostan. Ponovno su ga fratri obnavljali. Posljednji su ga put napustili 1715. godine. Posljednji je gvardijan bio fra Stipan Vrljić. Odatle su fratri služili župe po cijelom imotskomu kraju. Za službu su imali šest konja. Nekada bi se fratri zadržali na župama po više dana. U pojedinim župama imali su kućice gdje bi se mogli skloniti. I danas Gornjoj u Bekiji narod čuva uspomenu na ta mjesta.

Fra Stipan Vrljić, da im ne bi više Turci palili samostan, odlučio je napraviti imotski samostan sv. Frane uz samu granicu na mletačkom teritoriju, odakle bi fratri mogli služiti župe imotskoga kraja. Odlučio se za Omiš. Kad je gradnja došla do krova, imotski se kraj oslobođio od Turaka. Odmah je od Mlečana dobio imanje turskoga bega za župsku kuću u Imotskom. Kao imotski gvardijan, iz Omiša je rasporedio župnike po župama.

Nažalost, imotski gvardijan fra Stipan nije se dugo radovao. Godinu dana nakon oslobođenja cijelog imotskoga kraja od Turaka dođe do kobne diobe. U Požarevcu je 21. srpnja 1718. sklopljen mir između Turske i Austrije, Venecije i Dubrovnika. Do te godine cijeli imotski kraj bio je dio Hercegovine. Tada ga podijeliše Turci i Mlečani. Postaviše neprirodnu granicu koja postoji do dana današnjega. Kako grad Imotski ne bi ostao u Hercegovini pod turskom vlašću, dogovoriše se da od njega granica mora biti udaljena za domet topa. Mletački top mogao je dobaciti do današnje granice Vinjani – Gorica. Odatle granica kruži prema Posušju i vraća se kod Poda i Vira.

Nestalo je staroga stoljetnoga imotskoga kraja. Mlečani odcijepiše današnju Imotsku krajinu od Hercegovine i pripojiše je Dalmaciji. Da bi dobili što više ljudi za vojsku, i ujedno popunili prazna nekadašnja turska naselja, prevedoše u današnju Imotsku krajinu 250 obitelji iz zapadne Hercegovine. Među njima je bilo 500 ljudi sposobnih za vojsku. Naseliše Vinjane, Glavinu, Proložac, Ričice, Lokvičice.

Fra Stipan Vrljić tugovao je za svojom Hercegovinom. Okretao se na sve strane kako bi nešto spasio. Zapisao je u samostansku kroniku: „Dobio sam buruntiju od civilnih i crkvenih vlasti da mogu zadržati i dalje župe koje su ostale pod Turskom, ali mi ih preote kreševski samostan.” On je uspio 1738. godine prebaciti samostan sv. Frane iz Omiša u Imotski.

4. Kretanje pučanstva u župi

Od najstarijih su vremena ovo mjesto i njegova šira okolica bili naseljeni. Povjesni izvori svjedoče o brdu, naseljenom gradu Pitu iznad Gorice, a znači tvrđavu, utvrdu, grad sa stanovništvom. Sam Pit bijaše okrilje mnogim pokoljenjima koja su u njemu živjela, a i današnjim njegovim žiteljima koji su dali kulturni pečat i usadili lijepе običaje tome kraju.

4.1. Turski popis

Kako je između 1475. i 1477. godine turski popisivač – stranac, koji nije poznavao hrvatski jezik, upisivao preostale katolike na području župe, njegov bi se popis mogao pohrvatiti na sljedeći način:

Selo Gorica pripada Imotskom i ima sljedeće rodočelnike:

redni broj	upis iz 1477. godine	uprezimenjivanje
1.	Stepan sin Marka	Markić
2.	Radomir sin Kavaša	Kavašić
3.	Hrastić/Krsto sin Kavaša	Kavašić
4.	Radan sin Milaka	Milakić
5.	Martin sin Vlaha	Vlašić
6.	Gričko/Grgo sin Novisila	Novislavkić

Nakon turskih divljanja, ubijanja, pljačkanja, islamiziranja i bježanja u Gorici je preostalo samo šest domova.

Popis domova u selu Aksovići – Sovići koji pripadaju Imotskom:

redni broj	upis iz 1477. godine	uprezimenjivanje
1.	Radmil sin Kojaka	Kojaković
2.	Vukić sin Srđka	Srđković
3.	Vladoje/Vlado sin Hlahola	Hlaholović
4.	Božidar sin Vukuše	Vukušević
5.	Petar sin Hrbaka -	Hrbaković
ukupno	pet kućedomaćina	

U Sovićima je ostalo samo pet domova.

Popis domova u selu Lukavac, koji pripada Imotskom:

redni broj	upis iz 1477. godine	uprezimenjivanje
1.	Ivan sin Šišine(?) Šime	Šišinić, odnosno Šimić
2.	Vuk sin Stapca (?) Stipca	Stapčević, odnosno Stipić
3.	Maritin/Martin sin Vladka	Vlašić
ukupno	tri kućedomaćina	

I na ovom području ostalo je vrlo malo katolika. Oni su živjeli u tri doma.

To je bio ostatak ostatka brojnoga hrvatskoga i katoličkoga pučanstva u navedena tri sela. Od tada pa naovamo broj hrvatskih katoličkih obitelji

povećavao se, prezimena su dobivala konačni oblik, a crkva sv. Stjepana bivala je rušena i popravljana.

4.2. Biskupska izvješća

Biskup fra Marijan Lišnjić, vjerojatno rodom iz Gorice, u svom izvješću o mjestima koja je pohodio za svoga prvoga biskupskoga pohoda (1665.-1671.), spominjući župu Gorica, kaže: „Crkva sv. Stjepana kraj Imotskog (Gorica) u stara vremena bila je župna, a trenutno se nalazi u veoma lošem stanju, jer se može svaki dan srušiti.” Dio ove crkve bio se već srušio, a vjernici nisu bili u mogućnosti ni to popraviti. U crkvi se godišnje dva-tri puta slavi sv. misa. Turci su sabljama sasjekli sve slike u njoj, a onda je zapalili.

4.2.1. Iz biskupskih izvješća

Prvu vrlo iscrpnu statistiku katolika u Bosni donosi biskup fra Pavo Dragičević iz Fojnice. Biskup Dragičević poslao je Propagandi u Rim tri izvješća. Najvažnije je i najopširnije ono prvo od 27. (29.?) veljače 1744. godine. U tome izvješću (kanonski pohod 1741.-1743.) popisane su sve kućne starještine s brojem članova obitelji u cijelom vikarijatu od Save do Neretve. To izvješće imalo je 438 stranica velikoga formata (“in folio”). Zapravo, to je jedna povolika knjiga. Mnogo je tu navedenih obitelji nestalo izumiranjem, seobom i mijenjanjem prezimena, što je u Bosni česta pojava. Oskudne izvatke iz toga izvješća objelodanio je Jelenić⁴⁶, a cjelovite podatke D. Mandić⁴⁷, ali također nepotpune jer ispušta sve krizmenike i njihove kumove, kao i biskupove primjedbe o stanju i važnijim događajima u župi o kojoj se govori.

Župa Posusie (Posušje) imala je tada osam naselja sa 173 katoličke kuće, 1.610 katolika, a od toga je bilo 1.010 odraslih i 600 maloljetnih osoba. Posušju su pripadala i dva gorička sela sa sljedećim statistikama:

naziv naselja kako piše u dokumentu	broj kuća u naselju	broj odraslih osoba	broj djece	ukup. osoba	ime naselja
goriza	24	143	95 ¹	238	Gorica
Dognia Goriza	18	62	36	98	Donja Gorica
Dunici	29	142	73	215	Selo Dunići / Bobanova Draga

⁴⁶ JELENIĆ, JULIJAN: *Spomenici kulturnog rada franjevaca Bosne Srebreničke*, Mostar, 1927.

⁴⁷ MANDIĆ, DOMINIK: *Chroati catholici Bosnae et Herzegovinae in descriptionibus annnis 1743 et 1768 exaratis*, Institut chroatorum historicum, Chicago-Roma, 1962.

Na području današnje Gorice tada je živjelo 215 katolika.⁴⁸

4.2.1.1. Izvješće biskupa fra Pavla Dragičevića iz Fojnice od 25. studenog 1762.⁴⁹

Izvješće biskupa fra Pavla Dragičevića o njegovu kanonskom pohodu apostolskom vikarijatu u Bosni, što ga je 25. studenoga 1762. preko svoga poslanika, prečasnog don Vincencija Radinkovića, poslao Sv. zboru za raširenjevjere u Rim sadrži sljedeće župe:

župa	kršenih	umrlih	vjenčanih	broj kuća	broj katolika
Possucje	200	53	46	204	1.979

Biskup fra Pavao Dragičević pohodio je Goricu na putu iz Ružića preko Drinovaca za Posušje 15. prosinca 1761. Iz župe Drinovci došao je u selo zvano Gorica, tu ih je otac župnik primio kao goste u kuci Tome Bušića.⁵⁰ Sljedećegadana 16. prosinca presvijetli biskup, iako je bio slaba zdravlja, boljeli su ga kukovi i bubrezi pa nije mogao slaviti misu, krizmao je nekoliko djece iz togasela.⁵¹

Dana 31. svibnja 1768. prečasni je gospodin išao pola talijanske milje⁵² do ruševina kapele sv. Stjepana koju su Turci nekoć razorili. Tu se oko njih puk na blagdane skuplja i govori se župska misa. Ispovjedio je više pokornika, rekao misu i održao pobudnu propovijed. Podijelio im je svoj pastirski blagoslov i nakon ručka otisao prema sljedećoj župi.

4.2.1.2. Izvješća biskupa fra Marijana Bogdanovića iz Kreševa (1789.-1772.)

Biskup Bogdanović poslao je Propagandi u Rim dva izvješća. Prvo je poslano 18. ožujka 1769. U njemu se opisuje pohod učinjen od 27. svibnja do 9. prosinca 1768. ⁵³ godine. I on, poput Dragičevića, donosi popis svih glavara obitelji s brojem članova. U drugom se njegovu izvješću od 27. veljače 1771. godine (o pohodu iz 1770.) " u crnim potezima crta nesnosno stanje Crkve

⁴⁸ Usp. Nikić, A.: *Povijesna zrnca...*, str. 109-111.

⁴⁹ JELENIĆ, JULIJAN: *Documenta res gestas Fratrum Minorum Provinciae Bosnae Argentinae ab an. 1699.-1835. Spectantia, volumen I., Typographia Croatica Franciscanae provinciae*, Mostar, 1927.

⁵⁰ To je rodočelnik današnjih Bušića, koji je u ono vrijeme, bez ikakve sumnje, imao pristojnu i za omno doba prostranu kuću. U svojoj obitelji on je udomio biskupa fra Pavu Dragičevića, a vjerojatno i nekoga od njegove pratnje.

⁵¹ Fojnica, 25. studenoga 1762. Spisi kanonske generalne vizite p. o. g. fra Pavla Dragičevića.

⁵² Talijanska milja iznosi 1485 metara.

⁵³ Ovo izvješće zavedeno je za 61. trogodište godine Gospodnje 1768. Izvješća o stanju u pojedinim biskupijama zaveo je 1585. godine papa Siksto V. Otada pa do 1768. prošlo je 61 trogodište ili 183 godine; računa se po trogodištim jer su izvješća slana svake tri godine.

u Bosni i Hercegovini".⁵⁴ Drugo izvješće nije uobičajeno izvješće o župama nego biskupova isprika, što nije mogao obaviti pohode župama po vikarijatu. Ukratko ga donosimo kako bi se vidjelo žalosno stanje toga vremena.⁵⁵ Ratna stradnja, strah, prijetnje, pokolji (massaci), zatvori, ubijanja i otimačine doživjele su vrhunac i prijete istrjebljenju Crkve Kristove.

Zbog kuge i drugih poteškoća nije bilo pučkih misa u vikarijatu punih devet godina. Da se to ispravi, pozvao je biskup dvojicu stranih svjetovnih svećenika i poslao ih u gornji dio vikarijata, a dvojicu domaćih franjevaca u donji. Ti su bijedni misionari podnijeli takva barbarstva i zlostavljanja da su ih htjeli u plug upregnuti umjesto volova dok ih nisu župnici s narodom od toga molbom i mitom odvratili. Vlasti su ih optužile da bune narod na ustanak protiv Turaka. Uz svjetovne svećenike — misionare, pohvatani su i gvardijani s više dušobrižnika pa je nastala opća smutnja i progonstvo. Narodu su nametnute kontribucije pa je samo pet župa dosada uplatilo tri tisuće rimskih škuda. Tako je jadni narod za polovicu imetka opljačkan. Tko je imao četiri vola, ostala su mu samo dva, a tko je imao dva, tomu plug leži.⁵⁶

To nisu jedine neprilike. Lašvanski je župnik u zatvoru i morao je platiti stotinu škuda samo da ga na životu ostave. Sva mu je krivnja u tomu što je vjenčao djevojku koja je tobože rekla da će se poturčiti. To, doduše, nije istina, ali se ipak nađoše dva lažna svjedoka. Još su dvije djevojke u zatvoru, koje su, kao i prije njih neka Katarina i Margareta, otvoreno rekле sucima, da nisu nikada govorile da bi se poturčile niti će to ikada reći. Sasjekli su ih u 1000 komada.⁵⁷

Ipak, pohapšeni su njihovi župnici i mnogo katolika te se na pravdi Boga potrošilo dosada preko 1000 škuda za njihovo oslobođenje. Tako je kod nas za svakoga župnika postalo opasno vjenčavati vlastite župljane.

U ovom članku donosi se popis svih župa i naseljenih mjesta u tim župama prema izvješću fra M. Bogdanovića.

Župa Posussie/⁵⁸ (Posušje) imala je 1768. godine 10 naselja sa 192 katoličke kuće, 1.808 katolika, a od toga bilo je 1.235 odraslih osoba i 573 djece. Uz navedenu statistiku u izvješću piše: "Istog dana (30. svibnja 1768.) iza ručka presv. gospodin biskup ustao je iz te kuće i podijelio blagoslov puku, koji ga je

⁵⁴ JELINIĆ, JULIJAN: *Bio-bibliografija*

⁵⁵ BATINIC, MIJO: "Nekoliko priloga bosanskoj crkvenoj povijesti", u: *Starine JAZU XVII*, Zagreb, 1885., 99-101.

⁵⁶ VRDOLJAK, BONO: *Apostolski vikariat u Bosni 1735.-1881.*, Visoko, 1961., str. 31. Tvrdi da su misionari stradali jer kao stranci nisu znali prilike pa su vrlo bučno nastupali.

⁵⁷ JELINIĆ, JULIJAN: *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1913, str. 19.-22., "Priopćuje manifest katolika iz Jajca, kako im Turci kod ženidbe otimaju zaručnice i mlade žene te ih prevode na islam. Potanko se opisuje zlostavljanje LUCIE BAREVAC i stradnje FRA LJUDEVITA IVANČIĆA koji ju je vjenčao. Sličan slučaj s nekom Anđom Pivalić navodi fra Anto Jorić. Na jajačkom groblju još postoji kriz s natpisom: "Anđa kći Matije Terzić koja podnese muke radi vire svete. God(in)a 25. Umri 1812."

⁵⁸ MANDIĆ, DOMINKI: *Chroatii catholici Bosnae et Hercegovinae in descriptionibus annnis 1743. et 1768. exaratis*, Institut chroatorum historicum, Chicago-Roma, 1962., str.109.-112.

malko pratio. Nakon putovanja od dva sata došao je sa župnikom u drugo selo ove župe zvano Goricu. Tu ga je dobri katolik Franjo Knezović primio u svoju kuću i tu je prenoćio.”

naziv naselja kako piše u dokumentu	broj kuća u naselju	broj odraslih osoba	broj djece	ukup. osoba	ime naselja
Sovichi	41	1872	97	284	Sovići

4.2.1.3. Iz izvješća od 1773. godine

Biskup piše: “Treba ovdje napomenuti da je presvetli biskup u ove dane pretrpio mnoge uvrede, potvaranja i zlostavljanja od tirana. Da bi ublažio njihov bijes i izbjegao još gore što mu je prijetilo, trebalo mnogo molba, darova i novaca, da izbjegli da upadnu u njihove zločinačke ruke. Taj slučaj i sve što se je dogadjalo trebalo bi ispričati, iako je žalosno. Ali kako nikakve koristi od toga nema da ga pričamo i prepričavamo, izostavlja se i Bogu se jedinom preporučuje.

25. lipnja odviše žalostan i utučen neprijateljskom tiranijom, kad nije više imao novaca da im dadne da bi odkupio svoj život i izbjegao njihove lance i bićeve, bio je prisiljen zajmiti novac i ostati dužan. Pošao je sa svojima i sa mjesnim župnikom na put prema susjednoj župi, koja je udaljena 5 sati vrlo tegobna i opasna puta. Tamo je stigao rastrgana odijela prolazeći kroz gustu grabovu sumu. Stigao je tajno, po noći u malo prebivaliste zupnikovo i тамо bio primljen.”

4.2.1.4. Izvješće biskupa fra Marka Dobretića o drugom pohodu vikarijatu u Bosni 12. srpnja 1777. godine⁵⁹

Mjeseca srpnja 1777. godine “učini se brojanje sviju kuća krstjanskih koje su u ovome vikarijatu bosanskomu...”⁶⁰

Izvješće o drugom pohodu (1776.-1777.) apostolskom vikarijatu u Bosni biskup fra Marko Dobretić poslao je 12. srpnja 1777. Sv. zboru u Rim za širenje vjere.

⁵⁹ JELENIĆ, JULIJAN: *Documenta res gestas Fratrum Minorum Provinciae Bosnae Argentinae ab an. 1699.-1835. Spectantia*, volumen I., Typographia Croatica Franciscanae provinciae, Mostar, 1927., str. 187-234.

⁶⁰ BENIĆ, BONO: *Ljetopis sutješkog samostana*, Masleša, Sarajevo, 1979., str. 256.

4.2.1.5. Iz izvješća biskupa fra Grge Ilijića od 14. listopada 1798.

Izvješće s prvoga kanonskoga i općega pohoda fra Grge iz Vareša, biskupa ruskijskoga i koadjutora apostolskoga vikara u Bosni turskoj. Pohod je obavljen tijekom 1797. godine. Dokumente je potpisao, nakon što je pojedine podatke prikupio, tajnik fra Martin iz Vareša.

“Župa Posušje

Dana 4. lipnja 1797. na blagdan Duhova biskup je s još četvoricom svećenika izmolio jutarnju molitvu. Nakon isповijedanja svečanu misu je slavio na oltaru podignutom na otvorenom. Održao je svečanu propovijed o dolasku Duha Svetoga i njegovim darovima. Potom je krizmao 186 osoba, a zatim je blagoslovio narod nakon što su vjernici poljubili njegov biskupski prsten. Tu je prenoćio.

Na 5. lipnja 1797. pošao je uz pratnju u jedan dio spomenute župe koji se zove Gorica. Tu je bila crkva sv. Stjepana s oltarom u groblju. Na tom oltaru, nakon isповijedanja, biskup je proslavio svetu misu. Propovijedao je o prve tri Božje zapovijedi. Potom je krizmao 245 osoba. Tamo se nalazi kućica u kojoj stanuje pop glagoljaš.

Na temelju župnih knjiga od posljednje vizitacije koju je 24. lipnja 1785. godine obavio biskup fra Augustin Botoš-Okić do današnjeg dana (5. lipnja 1797.): kršteno je 666 osoba, vjenčano 145 parova, preminulo u Gospodinu 185 katolika. Svetih misa pro populu proslavljen 995.

Katoličkih kuća u župi ima 248. Odraslih (pričesnika) ima 1.075 malenih (koji se još nisu pričestili) ima 751. Ukupno katolika ima u župi 1.826 osoba. Prijenosnih oltara sa svom opremom ima 7. Svećenika koji služe narodu ima 2 - jedan franjevac i jedan glagoljaš. Krizmano ovom prigodom 431 osoba.

U ovoj župi odriješio je 4 čovjeka od ekskomunikacije u koju su upali nakon umaknuća djevojaka. Za to su činili javnu pokoru.

Molio je nad bolesnicima. Brojne zavjete što ih je nemoguće ostvariti, učinjene za vrijeme velikih nevolja, posebno za vrijeme kuge, zamijenio je lakšim djelima.

Kad je sve završio sa svojom pratnjom putovao je tri sata dok nije stigao u susjednu župu. Tamo ga je župnik s velikim mnoštvom vjernika svečano dočekao pokraj župne kuće u Ružićima, gdje je prenoćio.”⁶¹

⁶¹ Izvješće prvoga kanonskoga i općega pohoda fra Grge iz Vareša, biskupa ruskijskoga i koadjutora apostolskoga vikara u Bosni turskoj 1797. godine. NIKIĆ, ANDRIJA: *Bosna franciscana*, godina VI., broj 9., 1998., str. 257.

4.2.1.6. Iz izvješća biskupa fra Augustina Miletića iz 1813. godine

naziv mjesta	broj kuća	broj odraslih	broj djece	ukupno
Gorica Gornja	20	84	28	112
Gorica Donja	28	94	65	159
Sovići i Gradac	57	359	108	467

Između Donje Gorice i Sovića upisao je Batin s odgovarajućim statističkim podatcima.

4.2.1.7. Statistika goričke župe 1844. godine bila je:

red. br.	sela	udaljenos u satima hoda	kuće	osoba		kršteni	krizmani	tijekom god. u posljed. god.
				odrasli	djeca			
1	Gorica		55	243	130			
2	Sovići	2	156	668	393			
3	Grude	3	72	340	160			
4	ukupno		283	1251	683	88		252

red. br.	sela	vjenčani	ispovjeđeni	pričešćeni	umrli	groblja	crkve	kapele	zvonici
1									
2							1	1	-
3							-	-	-
4							2	-	2
5	ukupno	14	1300	1230	19	3	1	2	1

Ponegdje se provlači da je 1853. godine fra Petar Kordić uz pastoralni rad otvorio i školu u Gorici. Jedan od tih podataka nije točan. Naime, fra Petar Kordić je došao u Goricu tek početkom 1854. godine i upisao prvo krštenje 25. ožujka 1854. godine. Tamo je fra Petar našao fra Miju Zlokovića.⁶² Ako je točna godina otvaranja škole, onda je ona vezana uz fra Augustina Marijića i fra Matu Bulića koji su 1853. djelovali u Gorici, a ako je vezana uz fra Petra Kordića, on je s prosvjetnim radom u Gorici mogao započeti tek u proljeće 1854. godine.

⁶² Usp. ŽUPNI URED U GORICI, *Matica krštenih*, sv. 1., od 1. lipnja 1836. do 28. prosinca 1893., br. 24., str. 62.

4.2.1.8. Statistika iz 1855. godine

Godine 1855. podatci o goričkoj župi bili su sljedeći:

imena župa i kapelanija	udaljenost od biskupije	širina župe
Gorica kapelanija	10 h	3 h

imena župa i kapelanija	katoličkih obitelji	krštenih	umrlih	krizmanih	vjenčanih
Gorica kapelanija	199	148	72	122	43

4.2.1.9. Statistika iz 1867. godine

Prema Šematizmu fra Petra Bakule iz 1867. godine župa Gorica⁶³ je imala sljedeću statistiku:

naseljeno mjesto	broj kuća	broj katolika
Gorica, matica	53	327
Sovići	131	996
Grude	62	468
Dubrava	9	76
ukupno	255	1.867

Pravoslavnih obitelji nije bilo, a muslimanske su bile dvije.

4.2.1.10. Statistika iz 1873. godine

Prema drugom izdanju Bakulina Šematizma iz 1873. godine⁶⁴ župa Gorica⁶⁵ je imala sljedeće statističko stanje:

naseljeno mjesto	broj kuća	broj odraslih osoba	broj djece	ukupno osoba
Gorica	55	243	130	373
Sovići	156	668	393	1.061
Grude	72	340	160	500
ukupno	283	1.251	683	1.934

⁶³ Isto, str. 149.

⁶⁴ *Schematismus topographico-historicus vicarius apostolici et cutodiae provincialis franciscanico-missionariae in Herzegovina pro anno domini 1873. Typis missionis cathol. in Herzegovina, 1873.*

⁶⁵ Isto, str. 216.-217.

4.2.1.11. Statistika iz 1883. godine

Pream Šematizmu fra Martina Mikulića iz 1882. godine statistika župe je bila sljedeća:

red. broj	mjesta	obitelji	osobe	broj brakova	udaljenost u sat
1.	Gorica	65	414	82	
2.	Sovići	182	1002	239	
3.	Grude	93	585	120	
	ukupno:	340	2001	441	

4.2.1.12. Statistika iz 1884. godine

Prema podatcima iz 1884. godine ⁶⁶ župa Gorica⁶⁷ je imala 2.261 katolika. Po selima su bili raspoređeni na sljedeći način:

naseljeno mjesto	broj katolika	naseljeno mjesto	broj katolika
Gorica	443	Grude	608
Sovići	1210	-	-

4.2.1.13. Statistika iz 1889. godine

Prema Šematizmu iz 1889. godine broj katolika je bio sljedeći:

katolici obitelji	390
katolici osobe	2795

4.2.1.14. Statistika katolika iz 1892. godine⁶⁸

Župa Gorica imala je 426 obitelji i 2.972 katolika.

naselje	broj obitelji	broj katolika	naselje	broj obitelji	broj katolika
Gorica	80	555	Grude	111	789
Sovići	235	1.628	-	-	-

⁶⁶ Imenik klera i župa Crkvene pokrajine BiH za godinu 1885., Spindler i Löschnner, Sarajevo, 1884.

⁶⁷ Isto, str. 65.-66.

⁶⁸ Schematismus dioecesium Mandetriensis et Dunnensis itemque Marcano-Tribuniensis pro anno 1892. Mandetrii, Typographia "Glas Hercegovca" (Imenik svećenstva i župa biskupije Mostarsko-duvanjske i trebinjske za godinu 1892.)

4.2.1.15. Statistika katolika 1892. godine⁶⁹

župa	domova	vjernika	krštenih	umrlih
Gorica ³	388	2.628	85	53

4.2.1.16. Statistika katolika iz 1903. godine

Fra Martin Mikulić je u svom *Šematizmu iz 1903.* godine napisao:

“Župa posvećena Našašcu sv. Stjepana Prvomučenika

Župnik: P. o. Kažimir Bebek, definitor

Tu je od pamтивјека bilo svetište toga svetoga mladića,⁷⁰ koje je iz temelja godine 1613. obnovljeno, pošto je bilo razoren ili se pak samo srušilo. Nakon jednog ili dva stoljeća svetište je ponovno postalo ruševinom.⁷¹

U međuvremenu vjernike su opsluživali župnici Posušja,⁷² sve dok nisu 1830. godine stekli vlastitoga pastira.⁷³

Na ruševinama spomenutoga svetišta podigao je ponovo iz temelja 1856. godine popriličnu prostranu i elegantnu crkvu otac Petar Bakula,⁷⁴ kojem se pridružio narod s rijetkim žarom i najvećom željom.⁷⁵ Također, vrlo darežljivi

⁶⁹ *Šematizam Franjevačke provincije Uznesenja Bl. Dj. Marije u Hercegovini* 1977., Mostar, 1977.

⁷⁰ Kod Mikulića stoji: "Sanctuarium eiusdem sancti Inventi ..." ,što bi značilo "svetište tog istog pronadjenog sveca". Vjerojatno je to neka pogreška i čini mi se da je slovoslagar krivo okrenuo u pa je dobio n (Inventi: Iuventi), zbog toga sam preveo "svetište svetoga mladića". Sv. Stjepan se na svim slikama i kipovima prikazuje kao mladić i zato se Mikulić mogao nešto slobodnije izraziti.

⁷¹ Biskup fra Marijan Lišnjik, koji je najvjerojatnije rođen u Gorici, pohodio je dva puta između 1665. i 1671. godine te krajeve. Za crkvu sv. Stjepana u Gorici piše da je napola srušena i da se u njoj samo triput godišnje govorili misa. Crkva, neodržavana i nepopravljana, nestala je već krajem XVII. st. "Za velikih ratova između Turske i kršćanskih sila (Austrije i Venecije) svršetkom toga stoljeća [tj. 17.] porušena je crkva sv. Stjepana i privremeno nestala gorička župa. Kada su svršila ratovanja i povučena konačna granica između turske Bosne i mletačke Dalmacije, gorička župa se našla na samoj granici. Turci nisu dopustili njezino obnavljanje sumnjičajući uvijek na katolike i njihove fratre da održavaju sumnjičive veze s mletačkim vlastima u Imotskom." BAKULA, PETAR: *Nav. dj.*, str.129.

⁷² Jasno i kratko Vrčić iznosi razloge: "Godine 1718. [gorička] župa izgubi svoju staru slavu. Ušla je u sastav župa samostana u Kreševu. Jedan dio goričke župe, dijelova župa Drinovi i Vinjani ostadoše pod mletačkom vlašću. Dijelove koji potpadoše pod Krešev raspodijeliše i uređiše prema svojim prilikama. Goriča ostade uza samu mletačku granicu. Sada najdalje od samostanskog sjedišta. Središte te stare prostrane župe staviše u Posušje, Drinovačke u Ružiće. Sve zato da su dalje od granice. Gorička župa ponovno oživljava 1831. Fra Stipan Karlović, Kreševljak, zida župsku kuću na zemljištu što ga darova obitelji Krnić."

⁷³ Vjerojatno je navedena godina pogrešna. Imenik navodi da je 1831. godine od matice odijeljena kao mjesna kapeljanija, a 1866. je proglašena župom. Usp.: „Actualis parochia sub nomine capellaniae localis divulsa est a Posušje anno 1831. ab eodem particularibus utens protocolis. Parochia declarataest anno 1866.“, u: *Imenik*, str. 41.

⁷⁴ Sam je Bakula o tom zapisao: "Postojalo je, dakle, opće i živo štovanje mjesta, koje mu su napokon povoljne političke okolnosti dopustile da se počne g. 1856. s gradnjom nove crkve sv. Stjepana. Ja sam, koji sam tri godine bio na čelu gradnje, ne bih mogao izložiti s kakvim žarom je gorički puk pomagao da što prije vidi dovršenu crkvu. Kad se ne može ovdje iznijeti mnogo o tom radnjom puku, reći će bar ovo. Pri koncu godine 1858. crkva je bila dovršena, osim poda. Ali nemoguće je bilo dobiti kamene ploče osim iz Osoja u Posušju, dva i pol sata hoda po vrlo lošem putu. Što se učinilo? Svaka osoba morala je sebi priskrbiti ploču na kojoj će klečati. I uistinu je priskrbila. Veselo su nosili na ramenima i na ledima muški i ženske 140 pa i do 600 libra težine. Iz te činjenice zaključi što treba suditi o stalnom radu puka." BAKULA, P. *Šematizam*, str.148.

⁷⁵ Fra Andrija Šaravanja za vrijeme skupljanja milodara po Italiji predao je 8. 8. 1864. prefektu Kongregacije za raširenje vjere u Rimu prikaz stanja Kustodije. Tu kaže da je 100 forinti iz sredstava potpore, koju apostolski vikar dobiva od katoličkih udruga u Parizu i Lyonu, potrošeno u gradnju crkve sv. Stjepana u Gorici. Usp: "Similmente hanno fatto sette residenze missionarie e riparate delle vecchie decadenti a fatto cinque, ma pero senza nessun sussidio dall' estero, eccettuati i soli 50 fiorini in B.

Natpis fra Petra Bakule iznad portalna na staroj crkvi u Gorici

austrijski car na župnikovu je molbu za to djelo pridonio 3000 forinta.⁷⁶ Crkva ima kor i dva zvona.⁷⁷ Poslije četrdeset godina podnošenja jada u kućici Bratovštine svetoga Stjepana Prvomučenika kao u robijašnici, ovih se dana sadašnji župnik prihvatio gradnje nove kuće.⁷⁸ Župa je duga sat i pol hoda, a pola sata široka.⁷⁹

Župna statistika izgledala je ovako:

redni broj	pojedinosti	brojčani iznos
1.	obitelji	293
2.	u njima muškaraca	1373

N. cedulini dalla lim[o}sina dell' opera pia di propagazione della fede proveniente da Parigi e Lione al Monsignor Vicario Apostolico. ... Similmente avuti ed impiegati furono flor. 100 nella costruzione della chiesa unica finora formata di S. Stefano Protomartire in Gorica." AFH, III., 154.

⁷⁶ *Imenik* navodi da je za gradnju crkve car Franjo Josip I. dao 1500 forinta. Usp.: "In hoc etiam opera claret munificentia flor. 1500 Augusti Imperatoris et Regis Francisci Josephi I."

⁷⁷ "Crkvu sv. Stjepana novcem dobročinitelja, vlastitim zalaganjem i radom starih Goričana od temelja do krova podigao je fra Petar Bakula 1856. Vjernici nisu imali novca, ali imali su marljive ruke. Fra Petar piše: 'Svaka osoba moralaje sebi priskrbiti ploču na kojoj će klečati. I uistinu je priskrbila. Župljeni su sebi donijeli ploče za pod svoje crkve na ledima iz posuškoga Osoja, dva i pol sata hoda udaljenog od Gorice.' BAKULA, P.: *Šematizam*, str.130.

⁷⁸ "Prvu župnu kuću, slamaru, suhozidinu, na zemljištu što ga je darovala obitelj Krnić sagradio je fra Stjepan Karlović iz Kreševa. Nakon nekoliko decenija ova ruševna suhozidina bila je napuštena. Župnik se nastanio u skromnoj kući koja je pripadala Bratovštini sv. Stjepana čekajući bolje dane, da se izgradi pristojan stan. Moralo se čekati dosta dugo. Tek 1904-1908. sagrađen je župni stan: prostran i za ono vrijeme udoban." BAKULA, P.: *Šematizam*, str.130.

⁷⁹ Prema *Imeniku* župu tvore samo tri sela: Gorica, Grude i Soviči. U tim je selima živjelo 426 obitelji s 2928 duša. Grude su 1895. godine ustanovljene kao posebna župa.

3.	isto tako žena	1255
4.	bračnih parova	472
5.	brakova bez djece	5
6.	udovaca	37
7.	udovica	54
8.	onih koji su izabrali djevičanstvo – muškarca	2
	onih koji su izabrali djevičanstvo – žena	2
9.	osoba, koje su vješte u pismu	74
10	onih koji su prigrili treći red	148
11.	nezakonite – vanbračne djece	4

4.2.1.17. Statistika katolika iz 1917. godine⁸⁰

župa	broj katolika
Gorica	2.959

4.2.1.18. Statistika katolika iz 1926. godine

Hercegovački franjevci su za sedamstotu obljetnicu smrti sv. Franje pripremili Šematsizam za cijelu Hercegovinu koji nije tiskan. Rukopis s poviješću i statističkim podatcima sačuvan je u provincijskoj pismohrani. Za Goricu su sačuvani sljedeći podaci:

Katolika je u župi 1926. godine bilo 3211.

Podatci o osobama:

župa	kršteno	vjenčano	krizmano	umrlo	poulijano
Gorica	144	24		77	90

Podatci o sakramentima isповједi i pričesti:

župa	godišnja	pobožna	uskrsna	pobožna
Gorica	2.000	3.788	2.000	3.762

Podatci o trećoredcima i učenicima:

župa	trećari	mješovito	katoličko	muslimansko	pravoslavno
Gorica	464	1	93		

⁸⁰ Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću, Povjesno-teološki simpozij prigodom stogodišnjice ponovne uspostave redovite hijerarhije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1. i 2. srpanj 1982., Vrhbosanska visoka teološka škola, Sarajevo, 1986., str. 236.

U cijeloj Hercegovini tada je bilo prema ukupnoj statistici:

14.660 trećara	128 škola	5.246 učenika i učenica.
----------------	-----------	--------------------------

4.2.1.19. Statistika katolika iz 1933. godine

Prema podatcima iz Šematizma fra Dominika Mandića statistika katolika u Gorici 1933. godine je bila:

redni broj	podatci o katolicima	ukupno
1.	katolika	3.474
2.	domova	610
3.	obitelji	710
4.	članova Trećeg reda	456

Tijekom 1932.-1933. godine kršteno je 112 djece, vjenčana su 24 bračna para, preminule su 73 osobe, svetih pričesti je podijeljeno 6.500.

Od 1903. do 1933. godine u župi je kršteno 3.318 djece, vjenčano 709 bračnih parova, ukopano 3.306. osoba.

Tijekom 1932.-1933. godine na području župe postojale su dvije pučke škole u Gorici, 83 muške i 27 ženske djece, te u Sovićima sa 72 muške i 10 ženske djece.⁸¹

Ukratko:

župa	broj katolika
Gorica	2.959

4.2.1.20. Statistika katolika iz 1937. godine

Prema podatcima od 1. srpnja 1937. godine⁸²

župa	broj katolika
Gorica	3.840 (+97 priv. odsutna)

4.2.1.21. Statistika katolika iz 1940. godine

Prema podatcima iz 1940. godine gorička župa je imala⁸³:

⁸¹ Schematismus...pro anno Domini 1933., str. 98-100.

⁸² Podaci preuzeti iz Opći Šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Akademija "Regina Apostolorum", Sarajevo, 1939., str. 170-176.

⁸³ Podaci preuzeti iz Šematizma Franjevačke provincije Marijina Uznesenja u Hercegovini, Mostar, 1964.

župa	broj katolika
Gorica	4.089

4.2.1.22. Statistika katolika iz 1964. godine

Prema Šematsizmu Franjevačke provincije Marijina Uznesenja iz 1964. godine gorička župa je imala:⁸⁴

župa	broj obitelji	broj vjernika
Gorica	730	4.140

U popratnom tekstu stoji: "Župa Gorica postojala je s crkvom i svetištem Sv. Stjepana od najstarijih vremena. Župa je nestalo u 18. st. zbog raznih neprilika, a jedan od razloga bio je i taj što su Turci, zbog blizine granice, okrivljivali župnike da održavaju sumljive prijateljske veze s mletačkim vlastima u Imotskom.

Sadašnja župa odijeljena je od župe Posušje 1831. godine kao kapelanija, a 1838. godine proglašena je samostalnom župom. Crkva je sagrađena 1856. , a župni stan građen je između 1904. i 1908. godine. Župni stan i crkva više puta su stradali od potresa. Zaštitnik župe je sv. Stjepan Prvomučenik."

4.2.1.23. Statistika katolika iz 1966. godine

Župnik fra Srećko Granić popunio je opširnu statistiku župe. Podatci se odnose na 1965. godinu. U prvom dijelu statistički podatci o župi su bili:

redni broj	karakteristični podatci	odgovarajući broj
1.	ispovjeđeno	18.500 osoba
2.	pričešćeno	32.085
3.	održano propovijedi	189
4.	održano kateheza odraslima	56
5.	održano kateheza djeci	1126
6.	krešteno	85
7.	vjenčano	39
8.	opremljeno bolesnika	128
9.	sprovoda	29
10.	umrlih vjernika	29

⁸⁴ Šematsizam Franjevačke provincije Marijina Uznesenja u Hercegovini, Mostar, 1964.

Drugi dio statistike odnosi se na Treći red:

redni broj	karakteristični podatci	odgovarajući broj
1.	broj trećoredaca	456
2.	broj umrlih članova	3
3.	primljeno novih osoba	8
4.	podijeljeno odriješenja	22
5.	održano pouka trećarima	10

4.2.1.23. Statistika goričke župe iz 1973. godine⁸⁵

župa	broj katolika	privremeno odsutni
Gorica	4.082	714

4.2.1.23. Statistika goričke župe iz 1973. godine

Prema Šematizmu Franjevačke provincije Uznesenja BDM u Hercegovini 1977. broj vjernika po župama na 1. siječnja 1976.⁸⁶ bio je ovakav:

župa	broj obitelji	broj vjernika	broj vjenčanih	krštenih	umrlih
Gorica	759	4.024	20	66	42

U Sovićima je pokraj Doma za svetkovinu Sv. Franje 2001. godine postavljen i blagoslovljen kamenom uokvireni kip sv. Franje, rad akademskoga slikara Andželka Mikulića.⁸⁷

4.2.1.24. Statistika goričke župe kroz posljednje desetljeće

Prema podatcima koje sam nedavno prikupio i dobio od župnika fra Željka Grubišića, u posljednjih desetak godina statistike župe izgledale bi ovako:

Tijekom 1998. godine u župi je:

kršteno 57 djece

umrlo 69

vjenčano 19 bračnih parova.⁸⁸

++++++

⁸⁵ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslavije 1974. godine, Izdavač Biskupska konferencija Jugoslavije, Zagreb, 1975., str. 392-400.

⁸⁶ Šematizam Franjevačke provincije Uznesenja Bl. Dj. Marije u Hercegovini 1977., Mostar 1977., str. 281.

⁸⁷ Župa Gorica – Sovići..., str. 47.

⁸⁸ Župa Gorica – Sovići 1998., str. 63.

Tijekom 2000. godine u župi je:
kršteno 62 djece, 32 muških i 30 ženskih
umrlo 58, muških 29 i ženskih 29
vjenčana 22 bračna para.⁸⁹

++++++

Tijekom 2001. godine u župi je:
kršteno 62 djece, muških 27 i ženskih 37
umrlo 46 osoba, muških 22 i ženskih 24
vjenčano 30 bračnih parova.⁹⁰

++++++

Najnoviju statistiku ove predivne župe posjedujem s početka 2006. godine, a odnosi se na kraj 2005. godine. Na kraju 2005. godine župa Gorica - Sovići imala je 843 obitelji s 3.140 osoba. Prosjek osoba po obitelji je 3,7 članova. Jednoga člana imalo je 130 kuća ili 15%, a 2 člana 153 kuće ili 18%.⁹¹ Drugim riječima 383 doma imaju manje od dva člana. Tijekom 2007. godine u župi je kršteno 47 djece, preminule 43 osobe i vjenčano 25 bračnih parova.⁹²

5. Popravak stare crkve sv. Stjepana 1922. godine

O obnovi crkve i župne zgrade iza potresa u Gorici Matan Bušić je spjevalo prigodnu pjesmu:

Poslušajte, naši vitezovi,
Vi hrvatski sivi sokolovi,
Što se zgodi u župi Gorici
I u ovoj cijeloj okolici.
Na hiljadu i devet stotina
Dvadeset trećeg ljeta Gospodina,
Šest veljače i petnaest marta,
Petog ljeta posle zadnjeg rata:
Stade jeka od zimnog zapada,
Ajme, braćo, prevelikog jada!
Strašni potres odjedanput trenu

⁸⁹ Župa Gorica – Sovići 2001., str. 9.

⁹⁰ Župa Gorica – Sovići 2002., str. 9.

⁹¹ Padatke mi je dao župnik fra Željko Grubišić 5. travnja 2008.

⁹² Izražavam zahvalnost far Željku Grubišiću na dobivenim podatcima.

I svu narav u taj časak prenu.
Samo zvono onoga minuta
Kucnulo je tri-četeri puta.
Smrtni trnac ljudsko srce progje,
Misliš evo sudnji danak dogje.
Stade žalba ostarjele majke,
Stade cika dječice nejake.
Sve pobježe na dvor kan' da gori
Da se na njih kuća ne obori.
Dim se diže nebu u visine,
A ore se stijene niz planine.
Soriše se kuće i zidovi
Što su naši pravili djedovi.
Sve raspуча i na zemlju pade,
Malo štošta na mjestu ostade.
Crkva bješe s ciglom pokrivena,
Sa svih strana dobro utvrgjena,
Ali nebo sve na zemlju pade,
Zid ispuca, prozor ne ostade.
Prežalosno pogledati biše,
Sve se slike na zemlju srušiše.
S oltarića sva ploča opade,
Niti jedna na mjestu ostade.
Župski dvorac novi se rastrese
A i župnik dosta straha podnese.
Zid ispuca na sve čet'ri strane
Da bi mogle proljećati vrane.
Sve se sobe grdno pokvariše,
Mnoge suhe na pod oboriše.
Na njem biše cementni dimnjaci
I njih sruši i ciglu pobaci.
Što je prije župski dvorac bio,
Po temelju vas se oborio.
A sa štale cijela ploča pade
Ni čatrinja cijela ne ostade.
Oko vrtla i oko ograde
Zid se sori i na zemlju pade.

Vrlo grdno bilo pogledati,
A još gore tude stanovati.
Župnik seli u slamaru staru
Koju potres sam ostavi zdravu.
I tu osta za petnaest dana
S majkom starom i sa slugom stana.
Sve mislio na jednu smislio;
Pa kud puče, puklo, govorio.
Bez župljana gradit početi,
Sa župljan'ma svršit i dočeti!
Župljane je odmah sakupio
I ovako njima prozborio:
Moja braćo i župljani mili,
Svi smo grješni i nebu skrivili
Da ovaka srdžba Božja pade.
Mrtav ipak nitko ne ostade,
To imamo Bogu zahvaliti
I veliki zavjet učiniti.
Crkvu, oltar i sve župske kuće
Obnovite, prihvativši vruće!
Ne imate na crkvi zvonika
Ni urednog glavnog žrtvenika,
Ni ostavu za crkveno ruho
Pa izgleda kao da je gluho.
Vi imate dosta polja svoga
I dubrave luga zelenoga.
Gorica je selo ukrasito,
A Soviće lijepo položito;
Oba sela jest moja župa,
U ljubavi skladno počmite skupa
Makar braćo svakom teško bilo
To što se je vako dogodilo.
Crkva nema pare ni dinara,
Vi i jeste junačina stara,
Sad gotova novca ne imate,
A to svi vi manje više znate.
Ja vam neću razrezivat pare,

Nego ču se latit milodara
Jer će 'vako svakom pravo biti,
Više će se potke sakupiti.
Sakupljaču travu pod zimnicu
Te kukuruz, sjeno i pšenicu,
Žene, cure ko i mladi momci
Nek daruju u gotovih novci,
Tri, šest, deset, tko petnest dinara,
Dvadest, tridest poput dara para.
Tko daruje stotinu dinara,
Nosi barjak od ljubavnih para.
A vi braćo kuće starešine,
Tam po vagam u one zimne dane,
Što tko može, neka milodari
Da se prinos sami sobom hvali,
Da zacijelim kolko tolko rane.
Slaću molbe na sve četri strane,
Sve odlične molit ču Hrvate.
Prijatelje strane nam poznate,
Sve zemljake još Američane.
Neka svaki dragovoljno pane.
Bud nam sada, Bože, u pomoći,
Ja počimljem prije ove noći!
Što je reko, to je učinio
Pa za poso vruće prionio.
Proračuna sve kolike ragje,
Zapastiće po miljona nagje.
Zakupnika odmah po tom dozva
I pogodi što god ima posla,
Po imenu Jakova Anića
Da zgotovi cijelo do Božića.
Moja braćo, ovo nije šala,
Bogu dragom neka bude hvala!
Vas toliki novac sakupiti,
Crkvu, dvere i sve popraviti.
Al' je župa pravo skladna bila
Pa u svačem darak pridonila.

Milodari nikad ne pristaju,
Svakog sveca s oltara čitaju.
Ljudi šalju dosta milodara,
Na tisuće neki čak dinara.
Evo ču ih po redu navesti:
    Prvi Papa Pio Jedenasti,
Provincija zatim franjevačka,
Hercegovska matica junačka,
    Te general reda franjevaca,
Svijuš trijuh glava pregalaca,
    Arcibiskup Bayer hrvatski,
Doktor Ante ponos zagrebački
    I naš biskup otac Alojzije,
    Pa direktor Murvaru Silvije,
Dalmatinici, župljani Vinjanski
Onda slijede manji dari stranjski.
Američkih nema milodara
Prem ni jedan nije bez dolara
    Ili će nas oni iznenaditi
I na molbe dostoјno obdariti.
Poslovica jer je čvrsta stara
Da se blizu plod voćke obara,
    Ili će se složno oglušiti
U luksuze novac potratiti.
Što je mahna mnogoga došljaka
I tamošnjih njihovih vršnjaka.
Sad da vidiš, moje desno krilo,
Sve je ljepše, neg je prije bilo.
    Svi zidovi stegam utvrgjeni,
A pokrovi dobro popravljeni.
    Novo nebo u crkvi se stavi,
Svi zidovi sjajno omoljani.
    Izbaci se prašna miljevina,
Pod sad kralji cimentna haljina.
    Na tri mjesta crven bijeli plavi
Postavi se znak hrvatski pravi.
Svetom Stipi prvom mučeniku

Ova crkva baš je sad na diku!
A bijele se svi župnički dvori
Poput da su bijeli labudovi.
Mjesto krova na staroj kuhinji
I na istoj svih merteka gnjilih
Pometnu se sva japija nova,
Poreda se cigla Trokulova.
Nova vrata sa prozorim sinu,
Moderna se kuća nebu vinu.
Pločni pokrov štale i oltara
Novim drvom i ciglom obnavlja.
Sve upravom našega župnika,
Numrla mu spomen i velika
Po imenu Jerković fra Blaža,
Čija nam je uspomena najdraža
Jer se puno on za ovo trudi.
Mora da mu svi priznamo ljudi.
Prije nego pjesmu da zaključim,
Ispred sviju hoću da poručim,
Prijateljim' domaćim i stranim,
Ponajviše svim Američanima:
Sjetite se, braćo, svoje braće,
Bog vam ne će uskratiti plaće!
Onim svima, koji su nam dali,
Cijela župa iz sveg srca hvali!⁹³

5.1. Nova crkva sv. Stjepana u Gorici

Nova crkva u Gorici izgrađena je između 1968. i 1970. godine po planu ing. fra Pia Nuića. Premda moderna, ona je klasični dijagonalni prostor u obliku trobrodne bazilike. Promatraljući njezinu unutrašnjost s liturgijskoga gledišta, može se kazati da je stvoren molitveni prostor u kojem se, u svoj poniznosti pred Bogom, svaki vjernik može osjetiti pozvanim na molitvu. Središnja je lađa šira i odvojena stubovima od sporednih lađa koje u polukružnom obliku djeluju kao sklopljene ruke i time još više podržavaju srednju lađu.

⁹³ Spjeval Matan Bušić, narodni guslar, *Kronika župe*, str. 71-72.

Oltarski prostor uzdignut je četirima stubama tako da je vidljiv svima u crkvi. Na zidu je, u blagoj polulučnoj apsidi, 1993. godine Andelko Mikulić, akademski slikar, izradio oltarnu sliku u maniri freske tehnikom acrylic. Dimenzije slike su 8.95 x 7.20 m. Ta je tehnika otporna na vlagu, a podnosi i veliku temperaturnu razliku od -15 do +95°C.

Naziv je slike *Kamenovanje svetog Stjepana i patnja hrvatskoga naroda*. Vizija slikara je jasna. On ne vidi dualizam, borbu dobra i zla, nego trenutak u kojem četiri apokaliptične osobe podižu kamenje da ga bace na sv. Stjepana i same postaju ukočeni kameni stubovi smrti. U središnju temu ulazi i Savlovo obraćeničko rušenje s konja pred Damaskom: "Savle, Savle, zašto me progoniš?!" Taj je središnji dio slike predočen u frontalnoj perspektivi, a isprepleten je serpentinom na kojoj pati i strada hrvatski narod kroz svoju mučeničku povijest. Tu je borba s Turcima koja je obilježila najveće i najteže razdoblje povijesti naših prostora. Ivan Meštrović je dobio zadaću isklesati spomen-znak povijesti Hrvata i u kamenu je ovjekovječio svoju Majku, šutljivi i samoprijegorni simbol povijesti. Bleiburg, križni put, Domovinski rat sa svim svojim strahotama pričaju nam bolnu, a istodobno slavnu priču o likovima fratara naše župe koje su pobili komunisti nakon Drugoga svjetskoga rata – fra Križan Galić i fra Melhior Prlić. Nisu zaboravljeni ni civilne žrtve koje uosobljuju vitez Rafael Ranko Boban, Cvitan Galić te ubijeni Bruno Bušić. Antun Branko Šimić i Stanislav Šimić koji su dio naše kulturne povijesti, da ne bismo koracali maleni ispod zvjezda. I pjevalo se kad se umiralo – gangaši su znak prkosa i nepokorenosti puka, a kolona koja putuje i završava u nebu nalikuje vukovarskom egzodusu i tolikim kolonama kojima su Hrvati koracali svojom poviješću. Lijeko u gornjem kutu slike predstavljen je stari hrvatski običaj svatova na konjima, a u desnom gornjem kutu su sakralni objekti naše župe s oračem koji, radeći, ne gubi nadu u život na škrtoj zemlji.

Oltar je rad istog umjetnika. Iz bračkoga sivca uzdižu se vapijuće ruke i preko križa, koji dominira na slici, povezuju se s Božjim rukama koje primaju svu patnju i vapaje. Ambon je predočen stigmatiziranom rukom sv. Franje Asiškoga, a tabernakul probodenom Kristovom rukom koja poziva ljude na sv. pričest. Ambon i tabernakul zajedno čine franjevački grb. Vrata tabernakula svojim vječnim svjetлом osvjetljuju vitraj koji prikazuje Isusa na Posljednjoj večeri.

U nišama s lijeve i desne strane, na južnom dijelu crkve, uz ulazna vrata akademski slikar Drago Bušić Šarić izradio je u mozaiku sv. Nikolu Tavelića (1340.-1391.), prvoga hrvatskoga sveca, i sv. Stjepana Prvomučenika. Mozaik je izrađen od sitnih granitnih kamenčića.

Prezbiterij nove crkve u Gorići

Sv. Stjepan je predstavljen klečeći s rukama uzdignutim prema nebu. U crvenoj je haljini koja simbolizira lice ozareno sjajem otvorenih nebesa. Mučitelji se tek vide jer ih nebesko potiskuje u drugi plan.

Sv. Nikola je predložen u plamenu s križem u desnoj ruci, simbolom mučeništva, a u lijevoj ruci drži Svetu pismo, simbol propovjedničke i svjedočke uloge. Okoliš i nebo su tipični hercegovački krajolik.

Tehnika mozaika nije slučajna jer se nova crkva nalazi podno ilirskoga i rimskoga grada, brda Pita, te starohrvatske gradine koji u svom municipiju do danas čuvaju mnogo ulomaka rimskih mozaika.

U crkvi su tri kipa: sv. Stjepana, Blažene Djevice Marije i sv. Ante. Prva dva su osobito vrijedna, a posebno onaj Blažene Djevice Marije. Oba su drvena i izrađeni su u Tirolu, u Austriji. Sva su tri kipa iz stare crkve prenešena u novu.⁹⁴

6. Popis Goričana i Sovićana 2000. godine

Ispisivanje podataka o obnavljanju crkava, gradnji crkvenih zdanja i uređivanju Šamatorja potrebno je čitateljima i katoličkom puku koji će

⁹⁴ Usp. Bušić, MARIO: *Kronika župe* 1998.

iščitavati navedene podatke i iz njih učiti povijest slavne goričke župe. Prema telefonskom imeniku iz 2001. godine nositelji domaćinstava bili su sljedeći:

redni broj	naziv sela	naziv prezimena	broj kućanstava
1.	Sovići	ARAMBAŠIĆ	1
2.	Sovići	BARIĆ	1
3.	Sovići	BAZINA	(15)
4.	Sovići	BENOVIĆ	(5)
5.	Gorica	BILOŠ	1
6.	Sovići, Gorica	BIŠKO	(15)
7.	Bobanova Draga, Sovići	BOBAN	(85)
8.	Sovići	BOGUT	(21)
9.	Sovići, Brig, Bošnjaci	BOŠNJAK	(27)
10	Sovići	BRKIĆ	1
11.	Gorica, Sovići	BUŠIĆ	(68)
12.	Sovići	CRNOGORAC	(5)
13.	Gorica	ČULINA	1
14.	Sovići	ČULJAK	(15)
15.	Gorica	ČUTURA	1
16.	Sovići	ĆAVAR	(2)
17.	Sovići	DIVKOVIĆ	1
18.	Vrilo	FILIPoviĆ	1
19.	Galići, Gorica	GALIĆ	(63)
20.	Sovići	GRIZELJ	(93)
21.	Bobanova Draga, Sovići	GRUBIŠIĆ	(19)
22.	Gorica	HOČEVAR	1
23.	Sovići	HOHNJEC	1
24.	Sovići	JASAK	(11)
25.	Sovići	JELIĆ	(8)
26.	Sovići	JUKIĆ	1
27.	Sovići	JURIĆ	(6)
28.	Gorica	JUROŠ –	1
29.	Gorica, Stubli	KAPURAL	(6)
30.	Sovići	KEŠIĆ	(3)
31.	Sovići	KNEZOVIĆ	(6)

32.	Sovići	KOVAČ	1
33.	Sovići	KOZINA	(3)
34.	Sovići	KRSTANOVIC	1
35.	Dubrava	LANDEKA	(2)
36.	Gorica, Sovići	LEVENTIĆ	(2)
37.	Sovići	LOGARA	(4)
38.	Sovići	MAJSTOROVIĆ	1
39.	Sovići	MARIĆ	1
40.	Podgreda	MARKIĆ	(3)
41.	Podkrstina	MARKOTA	(2)
42.	Sovići, Zorići	MARTIĆ	(4)
43.	Sovići	MIKULIĆ	(9)
44.	Sovići	MILIČEVIĆ	(15)
45.	Sovići	MISIR	(15)
46.	Gorica	MITAR	1
47.	Gorica	NOGALO	1
48.	Sovići	NJAVA RO	1
49.	Sovići	ORBAN	1
50.	Gorica	PARADŽIK	(19)
51.	Sovići, Pejići	PEJIĆ	(70)
52.	Gorica	PLEJIĆ	(2)
53.	Gorica	POLUNIĆ	(4)
54.	Sovići, Prlići	PRLIĆ	(58)
55.	Sovići	SABLJE	(4)
56.	Gorica	SIELEMAN	1
57.	Sovići	SLIŠKOVIĆ	(6)
58.	Gorica	SMOLJO	1
59.	Sovići, Sinauša	SOLDO	(14)
60.	Gorica	SOSA	(17)
61	Gorica	SPAJIĆ	(3)
62.	Sovići	STIPIĆ	(2)
63.	Gorica	STOJČIĆ	1
64.	Gorica	SULIĆ	(5)
65.	Sovići	ŠIMIĆ	(43)

66.	Sovići	TUCAK	(2)
67.	Sovići	VIDAČAK	1
68.	Sovići, Vlašići	VLAŠIĆ	(78)
69.	Gorica	VOKIĆ	(12)
70.	Sovići	VRANJEŠ	1
71.	Sovići	VUKOVIĆ	1
72.	Sovići	VULIĆ	(7)
73.	Sovići, Zorići	ZORIĆ	(22) ⁷

Umjesto zaključka

Kroz minula gotovo dva tisućljeća postojalo je opće i živo štovanje mjesta sv. Stjepan Prvomučenika u Gorici, kojemu su napokon povoljne političke okolnosti dopustile 1856. godine gradnju nove crkve sv. Stjepana. Graditelj te crkve, fra Petar Bakula, ističe: "Ja sam, koji sam tri godine bio na čelu gradnje, ne bih mogao izložiti s kakvim žarom je gorički puk pomagao da što prije vidi dovršenu crkvu."

Kroz četiristogodišnja turska zulumčarenja i crkva je zajedno s narodom rušena i obnavljana. Tako se događalo i s pokrajinskim franjevačkim samostanom i brojnim katoličkim sakralnim zdanjima. Međutim, neprijatelji katoličke vjere nisu mogli uništiti blagdan Velike Gospe. Na mjestu gdje je bila crkva, okupljaо se kršćanski narod od Klobuka do Roška Polja. I danas je to omiljeno svetište imotskoga kraja. Mnogi vjernici iz odcijepljenoga imotskoga kraja: Drinovaca, Gorice, Vira, Zagorja i Zavelima svake godine na Veliku Gospu hrle svojoj Majci na Vrljiku.

Tako, donekle, crkva i danas postoji. Godine 1983. župnik iz Prološca je učvrstio, kamenizirao dio crkve koji se rušio. U crkvi je postavljen križ i oltar na stećku prema puku i mnoštvo vjernika na Veliku Gospu hrli na zidine stare crkve i učvršćuje vjeru u mladim pokoljenjima.

Gorica je uvijek imala vezu s Imotskim. Kad je imotski kraj oslobođen od Turaka 1717. godine, u Imotskom je živjela samo jedna katolička obitelj Bauk. Crkva za te katolike bila je ona sv. Stipana u Gorici. Fra Stipan Vrljić naziva je "Sveti Stipan Imotski". Kao član imotskoga samostana u Prološkom blatu bio je župnik u Gorici. U imotskom muzeju čuva se originalni dokument, napisan bosančicom 1708. godine, u kojem fra Stipan lijepim rukopisom opisuje što su pojedini Sovićani pridonijeli za crkvu sv. Stipana u Gorici.⁹⁵ Završava riječima: "Goričani nisu imali nikakve ilake!" I nakon odcjepljenja

⁹⁵ Župa Gorica – Sovići, 2001., str. 66.

Gorice od novonastale Dalmacije, Imoćani nisu zaboravili to staro imotsko svetište. Blagdan Sv. Stipana bio je i blagdan za stanovnike dalmatinskoga dijela Imotskoga polja. Velika Gospa na Vrljici i Sv. Stipan u Gorici do danas su veza staroga imotskoga kraja. Sve do Drugoga svjetskoga rata Gorica je bila omiljeno izletište Imoćana.

Cilj je ovoga kratkoga prikaza bio pokazati svim župljanima i javnosti neprekidnost postojanja crkve sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici, od ranoga kršćanstva (5.-6. st.) i ranohrvatske Gorimite (9.-11. st.) te kroz dugo i teško tursko okupacijsko razdoblje od preko 400 godina sve do danas. Najnoviji su arheološki nalazi u Gorici bili poticaj ovomu radu. Nastojmo svi bolje upoznati naše starine jer će nam sadašnjost, pa i budućnost, biti razumljivija.

Izdvojene statistika potvrđuje da je ovdje pučanstvo raslo, ali se i iseljavalo. Župa Gorica⁹⁶ odijeljena je 1831. godine od matice Posušje. Od tada ima svoje matice.

mjesto	1867.		broj žitelja Hrvata				Hrvati
	broj hrv. obit.	broj žitelja Hrvata	1948	1971	1981	1991	iseljeni iz BiH u RH (1991.)
Gorica	53	327	963	998	875	784	336
Sovići	131	996	2982	3209	3030	2643	1054
Grude*	62	468	2460	2847	3344	3567	1688
Dubrava*	9	76	-	-	-	-	-
ukupno	255	1867	6405	7054	7249	6994	3078

Prisjetimo se da župa sv. Stjepan Prvomučeniak pripada među one koje su Crkvi dale lijep broj duhovnih zvanja. Naime, iz ove župe 2002. godine bile su u raznim crkvenim i redovničkim zajednicama 53 časne sestre. Svećenika i redovnika iz ove župe ima 22. Tako je 2002. godine iz župe sv. Stjepana bilo ukupno 78 svećenika, redovnika, redovnica i bogoslova.⁹⁷

Na kraju bih želio da ovaj članak bude poticaj Goričanima i Sovičanima te njihovim prijateljima da čuvaju, istražuju, pišu i predstavljaju povijesnu i kulturnu baštinu.

prof. dr. fra Andrija Nikić

⁹⁶Od 1718. godine ovo je granično područje prema imotskoj Dalmaciji. *Šematzam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar 1977., str. 127.

⁹⁷ Župa Gorica – Sovići 2002., str. 87.-88.

POCRTE
geografske značajke i prikaz razvoja
prigradskoga naselja u zapadnoj Hercegovini
N – 43° 22' 50" E – 17° 23' 52"

Pocrte su naselje u okviru općine Grude, koje čini manja skupina zaseoka, unutar administrativnih granica Zapadnohercegovačke županije.

Pocrte imaju znakovit smještaj s obzirom na reljef. Poseban je i njihov povijesno-geografski razvoj. Obrazloženo je i etimološko podrijetlo naselja, njihov mikro-mjesni položaj, prirodno-geografske značajke, gospodarstvena opstojnost te spolna, dobna i obrazovna struktura kao i struktura zaposlenosti.

Ključne riječi: Pocrte, Grude, Bekija.

Pocrte, includes a number of little settlements, in the frame of administrative borders of Grude in the municipal district of Zapadnohercegovačka županija.

Settlement of Pocrte, notes specific historic-geographic development, as well. Ethimological origin of settlements, their local micro-geographical position, characteristic of physio-geographic nature, economy, and finally structure of population have been analysed.

Key words: Pocrte, Grude, Bekija.

Uvodnik

Pocrte su mjesto, danas prostorno gotovo uklopljeno u glavno središte općine Grude (fotografija 3.), unutar administrativno-teritorijalnih granica Zapadnohercegovačke županije u koju su uključene općine s pripadnim središtima, Posušje, Grude, Široki Brijeg i Ljubuški.

Smještene su duž crte koja razdvaja "visoku" od "niske" Hercegovine. Na širem regionalnom planu približno prati crtu od Imotskoga preko Gruda do Čitluka podudarajući se s reljefnom strukturom.

Geografski smještaj i položaj naselja Pocrte

Pocrte su smještene između naselja Vrućice i Pešija, na samoj crti pristupa u općinsko središte Grude (južna međa), neposredno uz regionalnu cestu Imotski – Gorica – Grude.

Povijesno-geografski starije naselje (gornje) Pocrte smješteno je 550 m sjevernije i nadvisuje današnje (donje) Pocrte približno za 120 m.

Mlađe naselje (donje) Pocrte nalazi se na dodiru Bekijskog polja, koje ovisno o padalinama tijekom sezone povremeno poplavljuje, i razmjerno strmih padina nad kojima su oblikovane, za uvjete krškoga terena, plodne uvale, doci i manje zaravni. U tom dijelu smješteno je starije naselje (gornje) Pocrte, u kojem danas obitavaju samo dvije obitelji, za razliku od nekadašnjih dvadesetak.

Razdvajaju ih dva cestovna puta, niži koji prati rub Bekijskoga polja duž naselja Vrućice – Pocrte (donje) – Grude i viši koji prolazi uz naselja Gornji

Pogled na starije naselje (gornje) Pocrte

Pogled na naselje (donje) Pocrte

Zorići, Rupine i (gornje) Pôcrte. Putovi prate jasno izražene rasjedne trase smjera SZ – JI, koji su raščlanili 2 km širok vršni dio gorske grede Cere, omeđene

Istočni dio Pocrta (donjih), „uklopljenost“ u općinsko središte

Bekijskim poljem na JZ i Posuškim poljem na SI. Reljefne danosti bitno su obilježile razmještaj naselja. Promatrano od Bekijskoga prema Posuškom polju, pružaju se stepeničasto.

Od naselja (donje) Pocrte uzdiže se strma padina nagiba do 30° prema razmjerno zaravnjenom dijelu (gornjih) Pocrta. Od naselja (gornje) Pocrte uzvisuje se sljedeća padina (prelomnica) nešto blažih nagiba (oko 20°) do sljedeće etaže, manje plodne zaravni u kršu u kojoj je tijekom povijesti stvoreno više naseobina (Tolići, Cere i Begleri).

Promatrano sjeverno prema Kočerinu i Kočerinskom polju, od zaravni Cere oblikovana je prostrana "visoravan" Raško polje visine 700 m, ali bez ijednoga naselja, unatoč činjenici da se u okviru te najviše stube između Bekijskoga i Posuškoga polja nalazi razmjerno prostrano i za prirodne uvjete ovog dijela Zapadnohercegovačke županije plodno Raško polje.

Geografski (reljefni) položaj toga polja onemogućio je stalno naseljavanje jer je smješteno izvan trasa dostupnih putova.

Prema zavali Kočerinskoga polja odvajaju ga izrazito strme padine (nagib je do 40°), a širina naglašeno okršenog vršnog dijela zaravni s nizom krških oblika koji otežavaju ili čak onemogućavaju učinkovito povezivanje gorske grede Cere s ne tako udaljenim naseljima prema jugozapadu položenim etažama koje teže prema Bekijskom polju.

Pogled na Raško polje

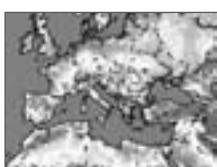
Podrijetlo naziva naselja Pocrte (posebice u povijesno-geografskom smislu starije naselje, "gornje" Pocrte) ukazuje na specifičan geografski i reljefni položaj.

Prema *Etimološkom rječniku* P. Skoka (1972.) prefiks (predmetak riječi) **pô** (staroslavenski) često se javlja u toponomastici (nazivlju). Kao pridjev znači "nešto što je ispod" – donje. Spomenuto odražava podrijetlo naziva starijeg i mlađeg naselja Pocrte, naselje koje je smješteno ispod naglašenih reljefnih razlomnica.

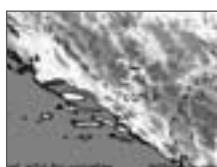
Starije naselje (gornje) Pocrte nalazi se točno na polovici rasjedima omeđene, prve manje zaravni, kata, stepenice (etaže) koju dijeli, siječe razmjerno duboko usjećena jaruga koja je onemogućila dodir s nešto položitijim nastambama na sjeverozapadu.

Pogled na Rupine od starog Zorića groblja

Slika 1:
Geografski položaj
naselja Pocrte u
okviru europskoga
kontinenta

Slika 1a:
Geografski
položaj naselja
Pocrte u okviru
Hercegovine i
Dalmacije

Slika 1b: Geografski položaj
naselja Pocrte u okviru
Hercegovine

Slika 1c: Geografski položaj Pocрта u okviru općine Grude

Pogled na općinsko središte Grude (pogled iz Alagovca s Kapine)

Pogled na općinsko središte Grude (pogled s Cera od kapelice sv. Izidora)

Znakoviti su etimološki nazivi naselja Rupine, isto kao i naziv središnjega naselja općine – Grude i zaravni Cere.

Rupine su naselje na sjeveroistočnom rubu prve etaže cerske grede. Imenovano je po nizu duboko usječenih ponikava ("rupa") čiji će se geološko-geomorfološki postanak obrazložiti u sljedećem članku.

Pogled na Cere

Grude, u okviru čijih se administrativnih granica nalaze i Pocrte se etimologijski mogu označiti po Skokovu *Rječniku* kao grūdva, crkva ili ocjeđivači sira da bi postao gruda, a može značiti i nešto što je razmrvljeno, razdrobljeno. Nije slučajna podudarnost etimologijskih razjašnjenja P. Skoka i stvarnih geografskih činjenica koje krase ovaj prostor.

Naziv Cere izvodi se od naziva cēr, vrste duba (*Quercus cerris*) kojim je vršni dio cerske grede svojedobno obilovao.

Pocrte su prometno (posebice povijesno mlađi dio naselja) povoljno smještene jer se nalaze na razmjerno učestalim pravcima prometovanja unutar Zapadnohercegovačke županije, što može u bližoj budućnosti pridonijeti boljitu mjestu i dobrobiti njegovih stanovnika.

To se posebice odnosi na magistralnu cestu koja prolazi duž administrativnih granica Županije trasom Imotski – Grude, koje su mjesno raskrižje smjerom Čitluka i Širokoga Brijega. (Lovrić, 2006.)

Fizičko-geografske značajke

Fizičko-geografske značajke područja naselja Pocrte razmotrit će se prikazom istraženih geoloških i reljefnih značajki, podneblja (klime), hidrogeografskih značajki, tala i raslinja.

Geološki gledano, područje naselja Pocrte smješteno je na dodiru dva bitno različita litološka okoliša zavale Bekijskoga polja obilježenog organogeno-barskim sedimentima i prema sjeveroistoku vapnenačko-dolomitnim stijenskim te na njemu reljefno oblikovanim sustavom gorske grede Cere.

Međutim, vrste stijena samo djelomice određuju krajobraz mjesnog područja. Posebice se ističe položaj naselja Pocrte duž umjerenog krivudajućih rasjednih trasa.

U dalnjoj geološkoj povijesti oni su imali obilježja reversnih rasjeda pod različitim kutovima ustrmljenih rasjednih ploha. Smjer pritisaka u to je geološko vrijeme bio suprotno usmjeren crtom SI – JZ.

Promjene važne za krajolik počele su najprije snažnim potiscima masa stijena iz smjera sjeveroistoka pa su se rasjedne plohe reversnih rasjeda počele ustrmljavati preuzimajući kinematičku ulogu horizontalnih rasjeda.

Slijedi promjena pritisaka na stijene unutar litosfere u smjeru S – J. Kinematički, to je uzrokovalo da prethodno reversni, a opisanim događanjima nastali horizontalni, rasjedi u nizu pokazuju desna kretanja koja se raspoznavaju u sustavu naglašeno raščlanjenih oblika reljefa u mjerilu mjesnog reda veličine.

Seizmološka karta, karta razonizacije intenziteta potresa, šireg područja Hercegovine

Kako pokazuje slika 2., Pocrite se nalaze u relativno visokoj potresnoj zoni, razonizaciji, koju karakterizira relativno plitka zona javljanja potresa, i to na dubini između dvadeset i trideset kilometara. Na toj dubini se javljaju, naravno, hipocentri potresa kojima odgovaraju, duž rasjednih trasa, određena mjesta na površini, epicentri potresa.

Potresi se inače javljaju duž aktivnih tektonskih linija.

Reljefne značajke područja naselja Pocrite uvjetovane su, osim egzodinamičkim čimbenicima, okvirom prethodno istraženoga geološkoga sastava i tektonske strukture.

Reljefno, Pocrite se nalaze na dodiru akumulacijskoga (materijalom nakupljujućeg) Bekijskoga polja i denudacijskoga (ogoljavajućega) režima (greda Cere) različitih morfogenetskih vrsta.

Duž jugozapadnih padina prve etaže (kata) prevladavaju, uz krške, padinski procesi. Prisutno je osipanje, posebice na padinama osiromašenim bilnjim pokrovom. Budući da je područje Bekijskoga polja nadvješeno padinama strmog nagiba, prisutni su procesi spiranja i jaruženja. U podnožju jaruga primijećene su i manje proluvijalne plavine, u Stinjavici podno Točila, „oaza mira“ (270 m istočno od kuća Šimunovića). Zabilježeno je spiranje „terra rosse“ (crvene zemlje koju čine minerali glina bogati željezom) uključivši i sitnije ulomke krša koje mjestimice brtvi ponore ruba Bekijskoga polja, što pridonosi njegovu mjestimičnom povodnju zbog nemogućnosti okomite odvodnje (poniranja) u krški vodonosnik.

Pogled na Stinjavicu, „oazu mira“ podno Točila

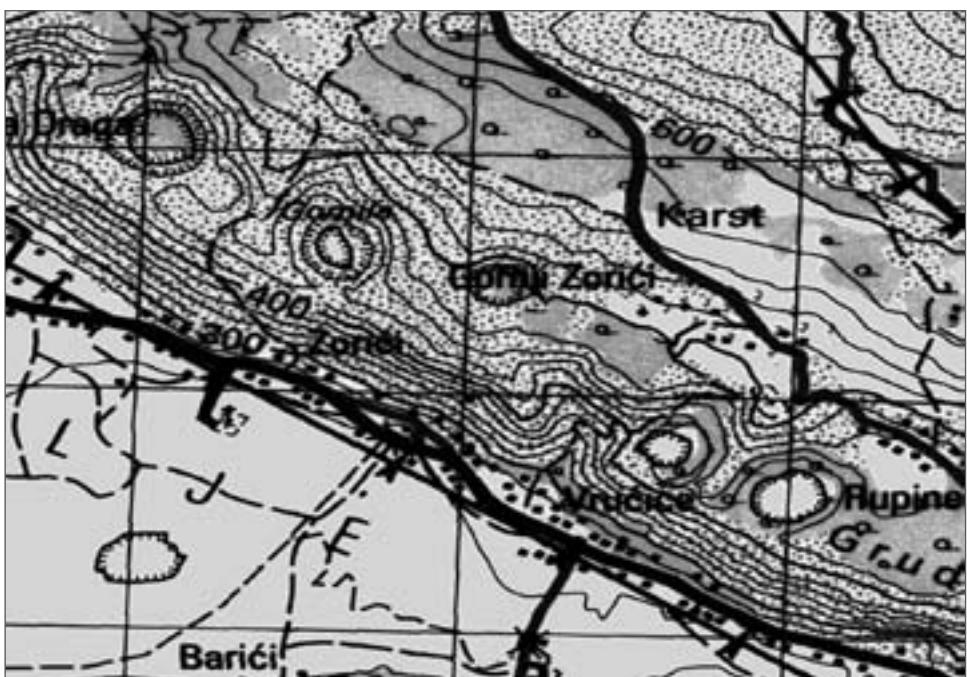
Mjerenja stupnja okršavanja na osnovi udjela CaCO_3 , otopljenoga u vodi za područje dinarskoga krša (Gams, 1981), snižavanje reljefa približno 12 mm / 1000 godina i prosječnoga iznosa okomite sastavnice pomaka duž trasa raznovrsnih ali aktivnih rasjeda (Prelogović, 1975.), pokazuju prosječan iznos od 0,1-0,5 mm godišnje. Na osnovi izmjerениh podataka zaključeno je da će se za milijun godina korozijom teren istraživanoga područja sniziti za 10 m, a vertikalnom sastavnicom tektonskih pomaka teren uzvisiti za prosječno 250 m.

U takvim okolnostima dokazano je da na mjesnom području Pocrta korozijski procesi (procesi otapanja karbonatnih stijena) imaju podređenu ulogu. U skladu s navedenim, terenskim opažanjima mjesnoga područja nisu uočeni korozijski procesi maloga reda veličine koji bi se odrazili na površini izloženim stijenama.

Sljedeća potvrda smanjene razmjerne moći korozijskih procesa, koji bi znatnije skulpturirali (oblikovali) krajolik, ukazuje i točkama kartografski

Pogled na ponikvu Čalin dolac

Razmještaj ponikava različitog reda veličine na bližem području naselja Pocrte

prikazan razmještaj ponikava (piktogram). Zanimljivo je da se u vagnencima oblikovanoj gredi Cerl ponikve ne javljaju učestalije, a ispod Rupina može ih se nabrojati tri, ali usječenosti i do 50 m i promjera 200-400 m.

Fluvijalni i fluviokrški morfogenetski tip reljefa u okviru širega područja (donjih) Pocrta obilježen je povremenim tokom što otječe SI dijelom manje krške zaravni (Ružići) koja je rasjedom odijeljena od Malič pobrđa prema jugoistoku suženoga dijela Bekijskoga polja. Za jakih kiša ispod strmih padina gorske grede Cere javlja se povremeni izvor (100 m JI od Donjih Zorića) koji hrani navedeni vodotok.

Protječući užim dijelom Bekijskoga polja (koje se sužuje od Vrućica u smjeru JI do Donjih Mamića), krivuda (meandrira) i morfogenetski polučuje značajke riječnih procesa i njima nastalih oblika, koji su na terenu prepoznati kao riječna (potočna) akumulacijska terasa (teraseta), u krupnom mjerilu izraženim "otocima" i "ključevima" (posljedice znatnijeg krivudanja).

Kad protok vode u povremenoj tekućici nadvlada mogućnost prihvata neznatno usječenog korita, dolazi do prelijevanja i plavljenja jugozapadnog, nešto nižeg, dijela polja koje nedugo zatim "kopni" duž niza više ili manje morfološki izraženih ponora. Za vrijeme opadajućega protoka (vodostaja) potokjenjava u nizu od tri značajnija ponora, 750 m od kuća Zucića, na nadmorskoj visini od 240 m (hipsografski najniži dio Bekijsko-grudskoga polja).

Pogled na meandre Matice (od Kolovrata do Abudine okuke)

Podneblje (klima) Pocrta određuje se na osnovi mjerenja u Gorici (1895.-1912.) i Grudama (1897.-1961.)¹, kroz kraće i duže vremensko razdoblje.

¹ Meteorološka postaja Mostar; Podatci za meteorološku postaju Grude.

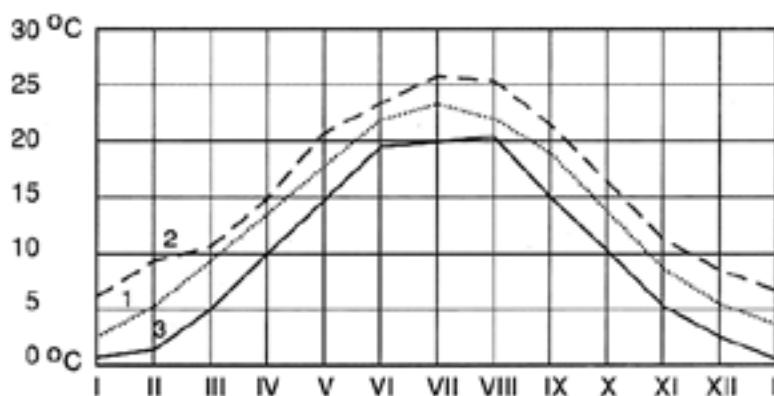
Prema Köppenovom razvrstavanju klime Pocrte imaju obliku mediteransku klimu (Csax).

To je područje u kojem se isprepleću sredozemni i kontinentski klimatski utjecaji. Obilježava ga vruće sušno ljeto i dva izraženija kišna razdoblja u studenome te ožujku i travnju. Odstupanja osnovnih klimatskih sastavnica (temperature i padalina), s obzirom na mjesne klimatske čimbenike (reljef, nadmorsku visinu, izloženost prevladavajućem puhanju vjetra), koji je određuju, mogu u mjesnom području naselja Pocrte znatnije kolebiti.

		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	God.
Srednja temperatura $^{\circ}\text{C}$	I	3,8	4,7	7,5	11,3	17,2	21,1	24,0	24,0	19,7	15,1	8,3	6,0	13,5
	II	3,8	5,1	8,6	12,3	17,1	21,0	23,6	23,4	19,0	13,9	8,6	5,8	13,5
Najtoplij mjesec $^{\circ}\text{C}$	I	9,0	8,9	10,4	15,8	23,1	23,7	26,3	26,9	23,3	19,6	14,6	11,4	16,3
	II	6,7	9,2	10,4	14,3	20,5	23,0	26,3	25,6	21,7	17,0	12,1	8,7	14,5
Najhladniji Mjesec $^{\circ}\text{C}$	I	0,2	-1,2	0,1	5,0	13,6	16,3	19,4	19,5	16,3	10,0	3,8	0,4	12,7
	II	0,3	0,3	4,8	9,5	13,6	18,7	19,5	20,5	14,6	10,7	5,5	2,9	12,9
Amplituda $^{\circ}\text{C}$	I	8,8	10,1	10,3	10,8	9,3	7,4	8,9	6,4	7,0	9,6	10,8	10,0	3,6
	II	6,4	8,9	5,6	4,8	6,9	4,3	6,8	5,1	7,1	6,3	6,6	5,8	1,7

Godišnji hod temperature u Grudama (1897.-1961.)

Izvor: Meteorološka postaja Mostar, podatci za Grude

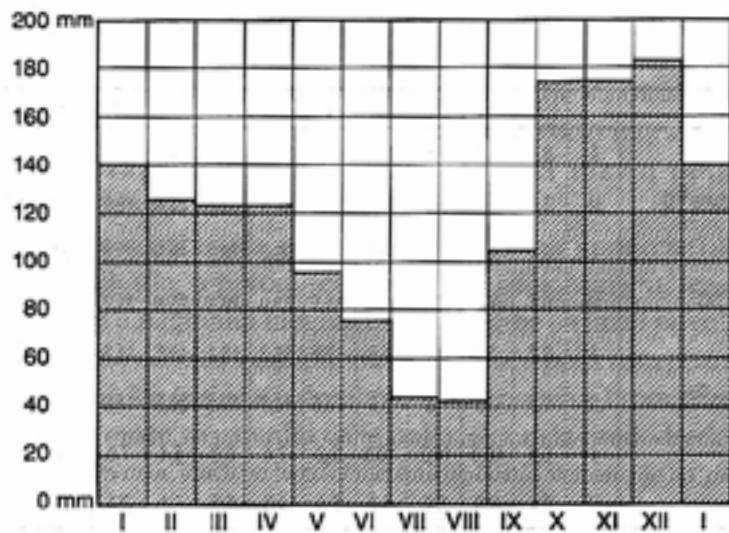
Godišnji hod temperature u Grudama (1897.-1961.);

srednja, 2. najviša, 3. najniža zabilježena temperatura

Izvor: Meteorološka postaja Mostar, podatci za Grude

Predočeni podatci o temperaturama ukazuju da su vrijednosti tijekom cijele godine više od 0°C . To, razumljivo, ne mora vrijediti za viša naselja, primjerice (gornje) Pocrte, Cer i Begler koji tijekom siječnja i prosinca imaju niže vrijednosti temperature.

Kolebanja temperature najizraženija su tijekom zime, dok je ljeti temperatura daleko ujednačenija. Jesen je toplija od proljeća. Opće značajke podneblja su blage zime i topla ljeta.

Godišnji hod padalina u Grudama (1897.-1961.)
Izvor: Meteorološka postaja Mostar, podatci za Grude

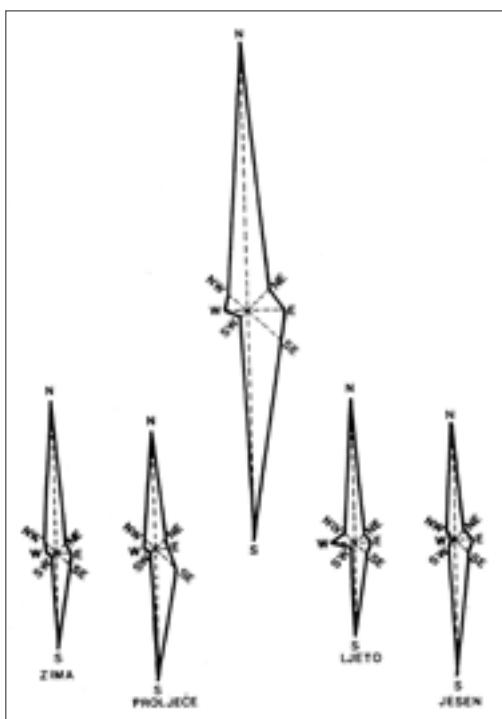

Zima u Pocrtama 2005. godine

Godišnji hod padalina uvjetuje razmjerna blizina mora, nadmorska visina i pružanje uzvišenja.

Najmanja količina padalina bilježi se ljeti (157 mm), u proljeće (317 mm), zimi (432 mm), a najviše padalina izlazi se tijekom jeseni (468 mm). Dakle, klimatološka obilježja prostora, kojem pripada naselje Pocrte, definirana su izrazitom sezonskom raspodjelom padalina s koncentracijom u hladnjem dijelu godine (jesen i zima). Prosječna godišnja količina padalina iznosi 1670 mm.

Znakovit je i smjer puhanja vjetra tijekom godine. Uglavnom puše pravcem sjever – jug (bura i jugo), s mjesnim odstupanjima ovisno o postojećim klimatskim faktorima, i nešto drukčijom jačinom s obzirom na godišnje doba. Uzrok takva puhanja vjetra temperaturne su razlike između planinskoga sustava u zaleđu i Jadranskoga mora.

Učestalost smjera puhanja vjetra u skladu s godišnjim dobima
Izvor: Meteorološka postaja Mostar, podaci za Grude

Naselje (donjih) Pocrte nalazi se u zavjetrini, kad je u pitanju utjecaj vjetra koji dolazi iz pravca sjever – sjeveroistok (bura), što u pravilu utječe na pojavu “lošijega” vremena, a posebice u kasno proljeće i rano ljeto kada su grad i tuča nerijetka pojave u ostalim dijelovima općine Grude.

Vodne značajke

Vodne značajke područja Pocrta uvjetovane su ponašanjem voda u kršu. Istraživano područje (u okviru određenih granica područja Pôcrta) u izostanku padalina oskudijeva vodom, bez obzira koliki je iznos kiše zabilježen. U hidrološki povoljnim uvjetima pokazuje se slijed povremenih izvora, kao što su Jamine, Jezerina, Krkača i Bljudina (duž reljefno izdvojenih katova – etaža), koji često plave rub Bekijskoga polja i uvale viših dijelova brdske grede Cere. Ogoljenošću vapnenačkih stijena izloženih na površini terena i spiranjem padina oblikovani su djelomice nepropusni erozijski temelji (baze) na različitim nadmorskim visinama, etažama. To utječe na oblik otjecanja padalinske vode i njezine odvodnje kroz podzemlje. Zato dolazi do povremenih poplava ne samo u tom dijelu Bekijskoga polja već i na hipsometrijski višim katovima. Zbog navedenih razloga, voda prispjela padalinama nije u svezi s podzemnom vodom. Iz spomenutoga razvidno je kako obujam i tijek trajanja poplave nije povezan s vodom temeljnicom. Radi se o nizu mjesnih previjesnih hidroloških zaprjeka koje vodom ispunjavaju visinski različito smještene uvale, ali nemaju mogućnost, neovisno o hidrološkom režimu, primjerenoga procjeđivanja voda (vode je na površini tla opisanoga terena, ovisno o sezoni, previše ili premalo). Time se tumači povremeno plavljenje Bekijskoga polja. Najviši zabilježeni vodostaj u odnosu na dno ovoga polja iznosi 7 m (Delač, 1964.). Uslijed jakoga

Jezerina početkom travnja 2007.

Krkača početkom travnja 2007.

Jamine, punim kapacitetom (početak travnja 2007.)

spiranja u kršu oblikovane šupljine i ponori začipaju se i ne preuzimaju viškove padalinama stvorenih voda.

Kapaciteti povremenih vrela su različitih veličina. Jamine, koje su uz Bljudinu još i estavela, su najizdašnije (do nekoliko metara kubnih u sekundi). Njihovo „trajanje“ ovisi u prvom redu o količini vode u podzemlju, koja tamo dospijeva procjeđivanjem vode s viših „katova“. Pronađene su podzemne veze kojima voda dolazi do sva četiri ova vrela s prostora sjeverozapadno od naselja Pocrte, koji u cijelosti pripada općini Posušje, točnije to je uglavnom prostor Rakitskoga polja. Kada su padaline obilnije, Jamine znaju „potrajati“ sve

Jamine tamo gdje vriju, rezultat našega odnosa prema ...

do početka ljeta, ali u pravilu presušuju do kraja svibnja. Jezerina, Krkača i Bljudina presušuju i po nekoliko tjedana prije Jamina (na višoj su nadmorskoj visini i do deset metara).

Značajke tala

Oblikovanje tla ishod je uglavnom utjecaja petrografskeih i mineraloških odlika temeljne stijene, bioloških čimbenika, podneblja (klime) i reljefa. Uključivši spomenuto, mogu se izdvojiti tla oblikovana ispod i iznad reljefne prijelomnice Bekijskoga polja, a i padina te uvala gorske grede Cere.

Za polja u kršu, a takovom pripada i Bekijsko polje u čijem se jednom dijelu smjestio južni i jugoistočni dio naselja (donje) Pocrte, karakterističan je razvoj aluvijalnoga i mineralno-karbonatnoga tla i dijelom crvenice. Tako su aluvijalna tla zastupljena na lokalitetima Ponikle, Drginj, Časak, Luke, Vukovina, Čerkezovina, dok su tla mineralno-karbonatnoga podrijetla i crvenica zastupljena na lokalitetima uz sami obod polja, odnosno na kontaktu polja i uzvišenja.

Tla istraživanoga područja oblikovana su u dva izrazito različita pedo-genetska okoliša. Bekijsko polje obilježeno je razvojem hidromorfnih², aluvijalnih³, glejnih⁴ i pseudoglejnih tala koja imaju značajke izraženo prekomjernoga vlaženja padalinskom procjednom vodom. Žućkasto-smeđa karbonatna tla nalaze se izvan poplavne zone ovoga polja. Smeđa, slabo podzolirana tla su zastupljena na višim i uzdignutijim dijelovima kao i u samom poljskom dijelu (Vrtlušac, Ivankuša, Strmac, Krejuša, Padina). Ovaj prostor uglavnom je pod hrastovinom i dijelom cerovinom, dok su se iskrčeni dijelovi nekada uglavnom koristili za uzgoj duhana, a danas je to uglavnom pod kulturom vinove loze i krumpira. Po sastavu su to pjeskovite ilovače, bogate sadržajem finoga sitnoga pjeska.

U brdskom dijelu istraživanoga područja uglavnom je crvenica, dragocjeno tlo čiji je postanak vezan za raspadanje i prirodno trošenje vapnenaca i dolomita. Javlja se u uvalama i docima. Još treba spomenuti „pržine“, tlo nastalo raspadanjem dolomita, veoma slabe plodnosti. Velik dio uzvišenijega dijela istraživanoga prostora je degradirana površina gdje je tlo veoma plitko.

² Hidromorfna tla obilježena su jakim znakovima prekomjernog vlaženja padalinskom procjednom vodom.

³ Predstavljaju mlađe riječne i jezerske naslage, slabo izražene pedogeneze.

⁴ Glejna i pseudoglejna tla obilježena su prekomjernim vlaženjem, pri čemu se pojavljuje slabo propusni sloj koji onemoćava procjeđivanje padalinama prikupljene vode.

Tla brdske grede Cere čine automorfne⁵ i koluvijalne⁶ vrste tala.

Biljni pokrov

Biljni pokrov uvjetovan je uglavnom podnebljem (klimom), reljefom, svojstvima tla, izloženosti (ekspoziciji), nagibom terena te utjecajem čovjeka. Čovjekov utjecaj na nekada veću pošumljenost područja Pocrta tijekom povijesti posebice se odrazio u prekomjernoj sjeći i sustavu prirodnih procesa koji su doveli do osiromašenja biljnoga pokrova. Danas se biljni pokrov sastoji od kržljavoga raslinja i šikara listopadnoga drveća.

Brdsko područje Pocrta obilježeno je šumskom zajednicom hrasta medunca i bjelograba na vapneno-dolomitnoj podlozi tla. Uz cerovinu (*Quercus cerris*), dubovinu (*Carpinus orientalis*) i bjelograb (*Carpinus orientalis*), prisutan je i crni jasen (*Fraxinus ormus*), crni drijen (*Cornus mas*) i kljen (*Acer napessulanum*).

Na višim jugoistočnim pročeljima brdske zaravni Cere javlja se hrast, jasen, grab i trn. Na niže položajima padinama raslinje prelazi u šikaru i draču (*Paliurus Australis*). Na položajima od 350 m do 450 m, gdje je izloženost prema jugu, javlja se jasen, grab i drača.

Na tlima razvijenim pretežito na dolomitima raslinje čine drača, kupina, jasika rašlijen (rašeljka).

Na kamenu izrasle biljne vrste su: vrijesak (*Satureia montana*), smilje (*Helichrysum italicum*), trava iva (*Teucrium chamaedrys*) i kadulja (*Salvia officinalis*).

Travni biljni pokrov prepoznaje se po zajednicama rdobradi (*Brometo – Chrysopentun grylli*) i zubače (*Cyndon Dactylon*). Duž cijelog područja Pocrta rasprostranjena je pirika (*Agropyrum litorale*) i crveni mak (*Papaver hybeidum*).

Od vrsta koje je čovjek odnjegovao javlja se vinova loza, duhan, smokva, trešnja, višnja, jabuka, šljiva, breskva, kajsija, nektarina, orah, bajam, kiwi, kupina (u Bote) te razno ukrasno bilje.

Spomenute biljne zajednice pokazatelji su suhogra tla. S ciljem što bolje iskoristivosti tla, čovjek je mijenjao fizičko-kemijska svojstva ovoga podneblja sjećom šuma te time pridonio dalnjem osiromašenju biljnoga pokrova.

⁵ Tla čiji je postanak uvjetovan vlaženjem kišnicom, a cijedenje vode kroz tlo je slobodno i kratkotrajno.

⁶ Koluvijalna tla nastaju kao posljedica razaranja i premještanja površinskoga dijela. Javljuju se pri dodiru padine i dna zavale.

Povjesno-geografski razvoj naselja Pocrte

Područje Pocrta dio je današnje općine Grude koja je u oviru povjesno-geografskoga slijeda uvrštena u pojam Bekije. Bekija je turski naziv (*baqiya*: ostatak, crvuljak, zaostatak plaćanja) kadiluka (dio turske upravno-političko-teritorijalne međe kojom je upravljao kadija, sudac). Pocrte (donje) su bile dio rimskega puta koji je vodio kroz Bekiju iz Narone (povijesni grad pokraj Metkovića) prema Hercegovini. Predrimsku povijest naselja Pocrte teško je sastaviti jer ne postoje u bilo kojem obliku zabilježeni podatci. Pretpostavlja se da je osnovano tijekom širenja Otomanskoga Carstva. Prvi podatci javljaju se 1575. godine. Povlačenje Turskoga Carstva ishodilo je nekolicinom "veleposjednika" koji su zbog geopolitičkih prilika napuštali zemljom siromašni kraj.

Zanimljivo je podrijetlo naziva naseobine Begleri koja je smještena na drugom reljefnom katu, etaži (zaravni), gorske grede Cere, što etimološki označava "veleposjednika" za vrijeme turske vlasti. S tim je povezano i osnivanje naselja (gornje) Pocrte. Kašari nisu mogli samostalno obrađivati posjed koji im je beg (u nuždi, povlačeći se) "prepustio" pa im je trebala pomoći. Kako bi se ona ostvarila, nužno je bilo dovesti novu obitelj Šimuna Marića iz Ružića (na dijelu Stočića). Šimunu Mariću dodijeljeno je zemljište u Pocrtama (gornjim) i dijelu Jezerina, danas Pocrtama (donjim).

Političko-geografski gledano, u novijem razdoblju povijesti Pocrte su se promjenile. No, ovomu (još uvijek nedefiniranom) je prehodilo pet državnih ustroja:

1. Austro-Ugarsko Carstvo i Kraljevstvo
2. Kraljevina Jugoslavija
3. Nezavisna Država Hrvatska
4. SFRJ
5. Hrvatska Republika Herceg-Bosna.

Austro-ugarska vladavina na području Bekije (čija je sastavnica i naselje Pocrte) započela je tijekom listopada 1878. godine. Usprkos tomu, vlasnice seoskih malih posjeda bile su begovske obitelji (San-Stefanski mir, 1878.). Austro-Ugarsko Carstvo riješilo je i to pitanje.

Krajem Prvoga svjetskoga rata područje Bekije preuzima Kraljevina SHS. Stanovništvo Bekije i u tom novom državnom ustroju nije pronašlo svoj boljitet.

Proglasnjem Nezavisne Države Hrvatske (1941.-1945.) samo su prividno ostvareni mogući boljitet kraja i njegova pučanstva (putem kulturološkoga osvjećivanja). Međutim, to se nije pokazalo i u stvarnosti.

Stvaranjem SNRJ, nešto kasnije SFRJ, položaj pučanstva Bekije, kao i u prethodnim "državotvornim" zajednicama, nije se znatnije promijenio. Započela je "kolektivizacija" manjih posjeda koji su bili vlasništvo dijela mjesnoga pučanstva, protivno njihovim željama i interesima te neprimjerenim zahtjevima uzgajanja kultura koje ne pogoduju podneblju (pamuk).

Prvoga rujna 1955. godine, osnovana je općina Grude. Političko-teritorijalni ustroj općine samo je u daljnjoj mjeri produbio gospodarstvenu neizvjesnost kraja. Nemogućnost zapošljavanja u bilo kojoj, osim ekstenzivnoga poljodjelstva i stočarenja, gospodarstvenoj djelatnosti prisililo je radno sposobno pučanstvo na odlazak iz postojbine. To je ostavilo dubok trag u ovom kraju, od kojega se ovo područje uspjelo "oporaviti" tek u posljednje vrijeme.

Doduše, za odlazak stanovništva u posljednjih desetak godina moglo bi se reći da je stagnirao zahvaljujući ponajprije mogućnošću otvaranja novih radnih mesta, i to za mlade i stručne ljude. Tvrte s prostora općine Grude, koje prednjače ulaganjima u mlade i stručne ljude, jesu: Violeta, Eronet, Lumen, Prodex, Euro-benz, Antonio trade i Grudska pivovara.

Stanovništvo (pučanstvo) unutar međa naselja Pocrte

Najnovija istraživanja pučanstva (donjih) Pocrta, njegove spolne, dobne, obrazovne i socijalne strukture, koja je proveo popisom na terenu ("od kuće do kuće") V. Šimunović 2007. godine, (tablica 2), ukazuju na povijesno dugi slijed naseljavanja na području Pocrta. Prvi zabilježeni podaci (popis) prikupljeni su 1743. godine (Pavao Dragičević, Arhiv Kongregacije za širenje vjere De Propaganda Fide, sv. 720). Tim je popisom ustanovljeno 212 osoba koje su živjele u 24 obitelji, u prosjeku nešto manje od deset članova po jednoj obitelji.

Sljedeći popis je iz 1768. godine. Popisano je 26 obitelji s 250 ljudi.

Godine 1895. stvorena je župa Grude sa zaseocima Grudsko vrilo, Vrućice, Pocrte, Pešija, Grude, Krištelica, Zagomila, Dragićina i Višnjica. Spomenute godine broj stanovnika nije moguće procijeniti niti iz jednoga dostupnoga izvora. Tek 1902. godine zabilježeno je da župa broji 335 domova, 2464 duša.

Zbrojni podatci o župi Grude su sljedeći:

- godine 1994. zabilježeno je 905 domova i 3795 vjernika
- u naselju Pocrte 1995. godine živjelo je 357 stanovnika u 74 obitelji (podatci su ustanovljeni prilikom blagoslova kuća)
  - prema najnovijim istraživanjima V. Šimunovića (veljača 2007.) Pocrte broje 448 pučana koji žive u 110 obitelji.

Usporedbom popisa iz 1743. i 1768. godine te onih iz 1995. i 2007. godine dade se primijetiti kako je broj članova po obitelji smanjen sa skoro deset, iz prva dva popisa, na manje od pet u posljednja dva popisa.

Istovremeno se broj obitelji gotovo upeterostručio, povećao pet puta (1743. godine 24 obitelji, 2007. godine 110 obitelji).

OBITELJI	Broj obitelji	Br. članova obitelji	Muški						Ženski						Socijalna skrb ostali	Stručna sprema									
			do 18 god.			18 do 65 god.			Preko 65 god.			do 18 god.				uposleno		umirovljeno							
			Muški	Učenika	studenata	Preko 65 god.	Učenika	studenata	uposleno	umirovljeno															
Šimunovići	18	68	36	11	21	4	9	3	14	3	32	7	17	8	5	3	8	3	3	9	22	1	8	1	-
Marići	27	107	49	13	29	7	12	-	25	8	58	18	27	13	13	3	16	10	-	11	46	2	-	-	-
Spajići	47	194	103	38	55	11	25	4	39	12	95	27	46	20	15	3	19	15	5	23	22	2	6	-	-
Šimići	3	15	8	3	5	-	3	-	4	1	7	2	5	-	2	1	1	-	-	2	4	1	1	-	-
Zadre	5	21	9	3	6	-	2	-	4	2	12	4	5	3	3	-	5	2	-	1	7	-	-	-	-
Arambašići	1	5	3	2	1	-	-	-	1	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-
Andelići	1	4	3	2	1	-	1	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	-	-
Ivankovići	1	2	1	-	1	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Širići	1	3	2	-	-	-	-	2	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	-	-
Grubišići	2	7	5	-	5	-	-	-	4	1	2	-	2	-	-	-	2	-	-	3	-	-	-	-	-
Marušići	1	4	2	1	1	-	-	-	1	-	2	1	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Miloši	1	6	2	1	1	-	-	-	1	-	2	1	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Brnadići	1	4	1	-	1	-	-	-	1	-	3	-	3	-	-	2	1	-	-	-	-	-	3	-	-
Čale	1	2	1	-	1	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Ukupno	110	448	226	75	130	20	52	10	100	28	222	63	112	46	38	13	56	32	8	49	166	8	18	1	-

Podatci vrijede do 17. veljače 2007. godine.

Na osnovi prikazane tablice dade se zaključiti kako je u spolnoj strukturi stanovništva zastupljenost gotovo podjednaka, muških ima 226, dok je žena 222. U dobnim strukturama obje populacije prevladavaju oni od 18 do 65

godina starosti (radno aktivno stanovništvo). Indikativan je podatak da je dvostruko veći broj uposlenih muškaraca nego li žena (muški 44,2 %, žene 22,2%). Analizom obrazovne strukture zamjetno je da je onih sa završenom srednjom školom najviše, tj. 166 ili 37 %, onih s VŠS 8 ili 2 %, onih s VSS 18 ili 4 %, dok jedna osoba ima zvanje magistra. Ukupan broj umirovljenika je 50 i zastupljenost po spolu je podjednaka.

Obiteljska prezimena i njihov broj u međama naselja Pôcrte izgleda ovako: Šimunović imaju 18 obitelji, Marići 27, Spajići 47, Šimići 3, Zadre 5, Arambašići 1, Andelići 1, Ivankovići 1, Širići 1, Grubišići 2, Marušići 1, Miloši 1, Brnadići 1 te Čale 1.

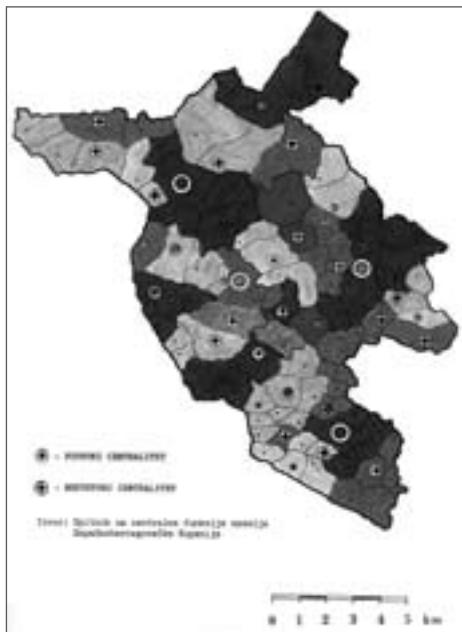
Današnje Pocrte, koje su mikro-mjesna cijelina na dodiru Bekijskoga polja i gorske grede Cere, naselile su obitelji:

- Šimunovići iz (gornjih) Pôcrta naselili su zapadni dio (donjih) Pocrta
- Marići iz Podina (Lindići) naselili su centralni dio (donjih) Pocrta
- Spajići (Kašari) iz Torine naselili su Strmac - JI dio (donjih) Pocrta
- Spajići (iz Beglera i Cera) naselili su Strmac (JI dio Pocrta)
- Zadre iz Rupina naselili su zapadni dio (donjih) Pocrta
- Šimići iz Alagovca naselili su istočni dio (donjih) Pocrta i Strmac
- Grubišići iz Lipovica (općina Posušje) naselili su južni dio (donjih) Pocrta
- Arambašići iz Drinovačkog Brda naselili su Strmcu
- Andelići iz Konjica naselili su Drginj, Aršinuše, krajnji JI dio (donjih) Pocrta
- Marušići iz Slavonije naselili su Jamine, istočni dio (donjih) Pocrta
- Ivankovići s Cera naselili su Jamine, istočni dio (donjih) Pocrta
- Miloši iz Miloševa Doca naselili su Čelinjak, JI dio (donjih) Pocrta
- Brnadići iz Vrućica naselili su Bili brig, krajnji zapadni dio (donjih) Pocrta
- Širići iz Slavonije naselili su Jamine, istočni dio središnjega dijela (donjih) Pocrta.

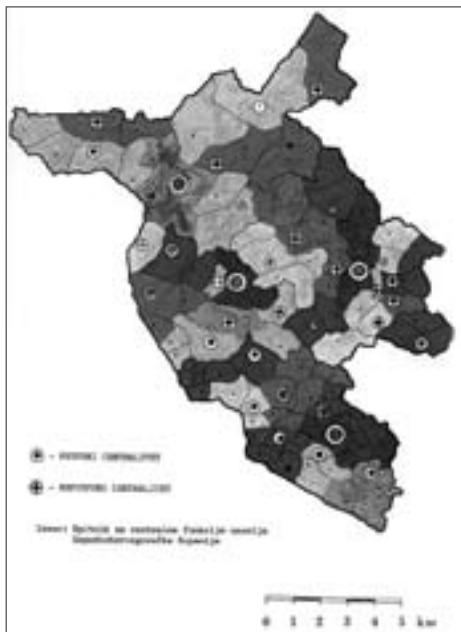
Gospodarstvo

Na osnovi istraživanja V. Šimunovića (1997.) gospodarstvene djelatnosti i njihove učinke moguće je promatrati kroz stupanj centralnih funkcija naselja (njihova središnjega značenja – centraliteta) bez obzira na veličinu. I najmanji zaselak interesno teži prema nešto većem. Centralitet se izražava stupnjevitom (hijerarhijski, manje naselje upućeno je na veće). Mjesni centri obilježeni su najnižim stupnjem centraliteta, što većim dijelom ograničava njihovu

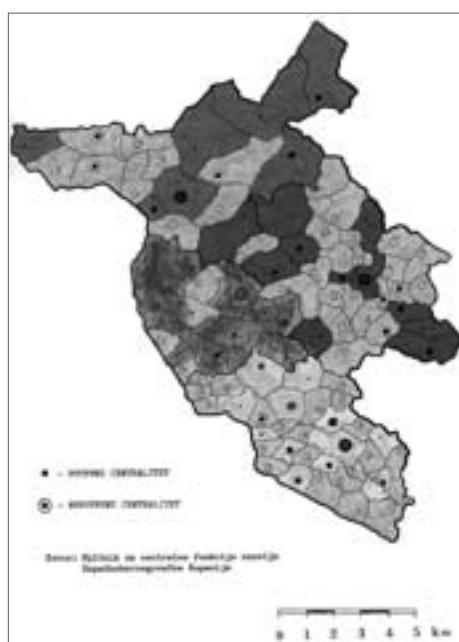
slika 1. Stupanj centraliteta naselja (donje) Pocrte

a) gravitacijska područja III. stupnja centraliteta

b) gravitacijska područja II. stupnja centraliteta

c) gravitacijska područja I. stupnja centraliteta

gospodarstvenu važnost u odnosu na okolna naselja. Valja ipak znati da je koncept centralnih naselja osmišljen (Christaller, 1933.) u drugoj polovici XX. stoljeća kad su komunikacijski sustavi (na bilo kojoj razini) bili neusporedivi s današnjim.

Slika 1. prikazuje stupanj centraliteta svih naseljenih mjesta u Zapadnohercegovačkoj županiji, iz nje se dade zaključiti da (donje) Pocrte imaju potpuni samo I. stupanj centraliteta (uzet je kriterij da se gravitacijska područja poklapaju s granicama gravitacijskoga dosega trgovina mješovitom robom).

Gravitacijska područja II. i III. stupnja centraliteta su u prosjeku dva puta veća od centara I. stupnja centraliteta pa naselje (donje) Pocrte imaju nepotpuni centralitet po II. i III. stupnju centraliteta (nedostaju određene centralne funkcije koje pripadaju naseljima s II. i III. stupnjem centraliteta).

U okviru spomenutih međa naselja Pocrte, uz nekada tradicionalno poljodjelstvo (dan je ono u službi zadovoljavanja obiteljskih potreba, vrlo su rijetki oni koji proizvode i za tržište, svega nekoliko obitelji proizvodi uglavnom krumpir) i stočarenje (broj goveda se može doslovce izbrojati na prstima ruku), pretežito su zastupljene uslužne djelatnosti, trgovina mješovitom robom, trgovina potrepština za proizvodnju u poljodjelstvu, servisi poljoprivrednih strojeva i automobila, građevinski i kamenoklesarski obrt.

Međutim, zbog nekada relativne prometne izoliranosti u odnosu na glavne prometnice, posebice one transverzalnoga karaktera kojima su vezane za dolinu Neretve, a i određenih negativnih političkih implikacija na razvoj prostora, kojem pripadaju i Pocrte, poslije 1945. godine, Pocrte i danas imaju obilježje nedovoljno razvijenoga mjesta. Stoga su ekomska i politička emigracija stanovništva jedan od najkarakterističnijih demografskih procesa u posljednjih pet desteljeća. Tako unatoč relativno visokom prirodnom prirastu, Pocrte imaju skoro sva obilježja depopulacijskoga naselja, posebice do početka devedesetih godina dvadesetoga stoljeća. Tada započinje najnoviji razvoj tješnjim gospodarskim povezivanjem a time i povećanje važnosti relativno povoljnoga prometnoga položaja, kada su u pitanju uzdužni prometni pravci, Pocrte (donje) se nalaze na magistralnom pravcu M 6 koji povezuje u strateškom i gospodarstvenom smislu Republiku Hrvatsku s makro-regionalnim centrom Mostarom i dolinom Neretve. To utječe na veoma pozitivne poticaje za dalji razvoj. Pocrte će, jamačno, takvim razvojem izići iz nekada specifične prometne, geografske i gospodarske izoliranosti, u odnosu na glavna razvojna životna žarišta kao što su jadransko primorje, Split i Mostar, te ući u okvire njihovih širih gravitacijskih zona.

Zaključak

Pocrte su naselje u općini Grude koje čini nekoliko zaselaka (Zapadnohercegovačka županija) smještenih uz regionalnu razdjelinu "niske" i "visoke Hercegovine. Mikro-mjesni smještaj naselja Pocrte prati se južno od naselja Vrućice do Pešije, ulaza u općinsko središte Grude. Povijesno starije naselje, (gornje) Pocrte, smješteno je 550 m sjevernije u okviru gorske grede Cere, dok se mlađe naselje (donje) Pocrte nalazi se na dodiru JI dijela Bekijskoga polja (koje gdjekad poplavljuje) i razmjerne strmih jugozapadnih padina gorske grede Cere.

Cestovno gledano, područje naselja omeđeno je s dvama znakovitijim putovima, Vrućice – Pocrte (donje) i topografski viši put koji prati naselja Zoriće (gornji), Rupine i Pocrte (gornje).

Etimološki je ustanovljeno podrijetlo naziva Pocrte. To je staroslavenski predmetak riječi **pô**, nešto što je ispod, donje. Može značiti i grûdву (crkvu), kao i nešto razmrvljeno (greda Cere). S velikom podudarnošću utvrđena je veza nazivlja i krajobraznih (geografskih) danosti istraživanoga područja.

Glede geološkoga sastava i građe izlučuju se dva važna okoliša, zavala Bekijskoga polja pokrivenog kvartarnim taložinama i pretežito u vapnencima izdignute gorske grede Cere, koje omeđuje regionalno važan rasjed horizontalnog pomaka.

Reljef je obilježen prisustvom visinskih stuba (etaža) Vrućice – Rupine – Cere, gdje se ovisno o mjesnim značajkama reljefa izmjenjuju geomorfološki mehanizmi ogoljavanja (denudacije) i nakupljanja (akumulacije). Morfogenetski procesi uključuju padinske, korozionske (krške), fluviokrške, manje riječne te nakupljanje stijenskog supstrata povremenim ujezerivanjem.

Podneblje odražava prijelaz sredozemne i kontinentske klime. Padaline su najmanjih vrijednosti tijekom ljeta (157 mm), a najvećih tijekom jeseni (468 mm). Puhanje vjetra pokazuje izraziti smjer sjever – jug (bura, jugo) s mjesnim promjenama uvjetovanim reljefom.

Vodne značajke uvjetovane su geološkim i reljefnim danostima. Razlikuju se mjesne hidrogeološke zaprjeke koje ne utječu na opći smjer otjecanja podzemnih voda.

Tla su povezana s dvama oblikujućim okolišima, zavalom Bekijskoga polja i gorskom gredom Cerom. Sličan je i razmještaj biljnih zajednica. Gorsko područje Cere obilježeno je šumskim zajednicama hrasta medunca i bjelograbom te čovjekom oplemenjenim vrstama: smokvom, bademima, vinovom lozom i dr.

Povijesni razvoj naselja Pôcrte povezan je s pojmom Bekija (*tur.* ostatak). Začeće starijega naselja Pocrte (gornje) u vezi je s povlačenjem turske vladavine.

Zbog nemogućnost obrade imanja u ograničenim prirodnim uvjetima hercegovačke zemlje rod Kašari “unajmili” su obitelj Šimuna Marića, kojima je dodijeljeno zemljiste u Pocrtama (gornjim).

Tijekom razmjerno kraće povijesti Pocrte su bile uklopljene u četiri državna ustroja: Austrijsko Carstvo i Ugarsku Kraljevinu, Kraljevinu Jugoslaviju, Nezavisnu Državu Hrvatsku, SFRJ te u prijelaznom razdoblju Hrvatsku Republiku Herceg-Bosnu i konačno u Federaciju Bosne i Hercegovine.

Detaljno je istraženo pučanstvo Pocrta. Ukupan broj obitelji iznosi 110 s 448 duša (muških 226 i ženskih 222). Obitelji imaju prosječno 4 člana. Zaposlenost muškoga radno sposobnoga stanovništva je 44,2%, a ženskog 22,2%. U obrazovnoj strukturi prevladava srednjoškolsko obrazovanje.

Gospodarstvo se zasniva donekle na još prisutnom tradicionalnom poljodjelstvu, u manjoj mjeri stočarstvu, a u najnovije vrijeme učinkovitoj trgovini i uslugama.

Summary

Pocrte is one of the little settlements, in the frame of administrative borders of Grude in the municipal district of the Zapadnohercegovačka županija.

On the local base, the position of the settlement Pocrte is situated southwards of the village Vrućice right to village Pešija (entrance to the municipal centre of Grude), between the SE part of the Bekijsko polje, pull apart from the valley basin. Historically the older settlement Pocrte, is situated about 550 m northwards, in the frame of the mountain village of Cere.

As to microregional roads, it is bordered with two significant ways; one of them is the line of Vrućice – Pocrte (younger settlement) and the other strike the way of settlements Zorići, Rupine and Pocrte (older settlement).

It has been found that the etymology (origin of names) of villages and settlements, is in close connection with geographical facts.

Geologically, (were pointed out) (two significantly environments); Valley of Bekija field, overloaded with Quaternary sediments, and the limy uplifted transgression structure of the Cere mountain village, between dextral horizontal faults.

Relief is marked with steps and ramps (Vrućice – Rupine – Cere) with mutual change of geomorphological mechanisms of denudation and accumulation.

Morfološki procesi include slope, karst, fluviokarst, and lacustric environments.

Climate (according to Köppen) belongs to the Csax type. It is something between maritime and continental climate.

Winds blow from the north to south.

Hidrologically, there are barriers connected with different types of rocks.

Pedologically, there are two environments, the first one is Bekijkso Polje, and second is the Cere region.

Distribution of plants is similar. In the mountain village of Cere are present the forests of oaks tree, (*Quercus cerris*) and for this region specific trees (*Faksimus oruis*, *Carpentum orientalis*, *Fraximus ornis*).

Plants of human activity are fig tree, almond, winegards and tobacco.

Historically, development of the settlement Pocrete is connected with the Turkish word baqiya, (something what is abundant). It was incorporeted in four states; Austrian and Hungarian Kingdom (emperen), Kingdom of Yugoslavia, Independent State of Croatia (during the World War II), after the Socialistic State of Yugoslavia, Croatian Republic Herceg-Bosnia and finally in the Federation of Bosnia end Hercegovina.

The population of Pocrete has been researched in detail. There are 110 families with 448 people. Average family counts four inhabitants.

Economics is based on traditional agriculture, farming, and, recently time on trade and services company.

Literatura i izvori:

- SKOK, P. (1972.) *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, knjiga 2., JAZU, Zagreb.

- SKOK, P. (1971.) *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, knjiga 1. JAZU, Zagreb.

- LOVRIĆ, I. (2006.) *Intenzitet prometa na mreži magistralnih cesta županije Zapadnohercegovačke u 2005. godini*, Mostar.

- GAMS, I. (1986.) *Osnove pokrajinske ekologije*. Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Oddelek za Geografijo, Ljubljana.

PRELOGOVIĆ, E. (1975.) *Neotektonска карта СР Хрватске*, Geol. Vjesnik., 28, 97-108, Zagreb.

- DELAČ, I. (1964.) *Tla područja Bekijskog polja*, Duhanski institut, Mostar.

- ŠIMUNOVIĆ, V. (2007.) *Geomorfološke značajke prostora Županije Zapadnohercegovačke*, Doktorska disertacija (u izradi), PMF, Zagreb.

- ŠIMUNOVIĆ, V. (1996.) *Anketni upitnik za centralna naselja Zapadnohercegovačke županije*, Grude.

- ŠIMUNOVIĆ, V. (1997.) *Centralitet naselja Zapadnohercegovačke županije*, Magistarski rad, PMF, Zagreb.
- ŠIMUNOVIĆ, V. (1985.) *Ekonomsko-geografski razvoj općine Grude*, Diplomski rad, PMF, Zagreb.
- *Zbornik Župe Grude* (grupa autora), Grude, 1995.
- ŠIMUNOVIĆ V., Malić A. (1993.) *Pogledi na nodalno-funkcionalnu organizaciju makarskog kraja*. Prirodo-slovna istraživanja Biokovskog područja. Makarska, 11-16. listopada 1993. Hrvatsko ekološko društvo. Ekološke monografije 4. Zagreb, 13-20.
- RIĐANOVIĆ J., ŠIMUNOVIĆ V. (1993.) *Geografske značajke i hidrogeografske specifičnosti biokovskog kraja*. Prirodoslovna istraživanja Biokovskog područja. Makarska, 11-16. listopada 1993. Hrvatsko ekološko društvo. Ekološke monografije 4. Zagreb, 1-11.
- ŠIMUNOVIĆ V., RIĐANOVIĆ J. (1995.) *Geografski aspekt poplave sa primjerima iz Hrvatske i Hercegovine*. 1. Hrvatska konferencija o vodama. Zbornik radova, knjiga 2. Dubrovnik, 441-448.
- BOGNAR A., ŠIMUNOVIĆ V. (2006.) *Geomorphological evolution of dinaride's*. Excursion guide, HUN-GEO, Budapest 2006.

prof. dr. sc. Vjekoslav Šimunović

ZAPIS O DONJIM MAMIĆIMA LEDINAČKI STEĆCI

«Da se zna kako bi u Marka Petrovića osam sinova
od plemena Poimilić
i usikoše kamen na oca Marka i na mater Divnu»
(zapis na stećku u Ledincu)

Mamiće, staro selo kršnih, plemenitih i snalažljivih težaka, povijest podijeli kao jabuku na dva dijela. Jedan dio s Rašića gradinom pripade gornjim krajevima, a drugi dio s Višničkom, Ledinačkom i Bandića gradinom pripade donjim krajevima. Gornje krajeve državni uredi imenovaše Gornji Mamići, a donje krajeve Donji Mamići.

Donji Mamići su dvije riječi za osam sela, osam bisera u kolajni zapadne Hercegovine. Ugniježđeni su između općina Široki Brijeg, Ljubuški i Grude.

U svojoj povijesti pripadali su Mamići Bogu i Mamićanima pa općinama Drinovci, Ljubuški i Široki Brijeg. Danas pripadaju Bogu, općini Grude i Mamićanima, kako onima na baštini, tako i onima u tuđini. I jednima i drugima Mamići se gorde u srcu kao zvonik crkve svete Male Terezije od Djeteta Isusa iznad groblja Krstine na staroj ilirskoj gomili.

Proći kroz Donje Mamiće znači susresti Borajnu stidljivo skrivenu u šikare hercegovačkoga krša, koja i svojim imenom potvrđuje da se i u rimsко doba nalazila tu, to jest sjeverno od nečega,

Gomila Stranjik u Podledincu

Stari konjski put preko Hercegova tora

logora ili...; Cerov Dolac s prapovijesnim gomilama koje skrivaju kosti Ilira, davnih baštinika ponosne i plemenite naše; Poganu Vlaku s kamenim ilirskim gradinama i u krug sazidanim gomilama izdignutu na vlati iznad polja Barana, zakićenu poput božje prijestolnice žutim smiljem i vinovom lozom; Paviće uvučene u mamićko srce kao srce imenjaka Pavala u srce najdražeg Učitelja; Podledinac sanjiv od ljepote, zakićen svakojakim cvatom kao najraskošniji svadbenici u kojem su Iliri, i u danas dobro uščuvane četiri gomile, pokapali svoje mrtve te čijim je i danas još prohodnim konjskim putom prolazio za kraljevsku Bosnu, uz mnoge odličnike, i dični sin Hercegovine, utemeljitelj njezina imena, herceg Stjepan Kosoča koji je u podledinačkom Stranjiku na brdu Ercegov tor imao, i danas vidljiv golemi tor, za svoje blago; Višnjicu koju stoljećima nadvisuje Gradina na kojoj su stražarili neustrašivi ilirski vojnici zaustavljući nasrtaje rimskih vojnika ulogorenih na Lombardi, brdu između Ledinca i Medovića; Medoviće, najstarije mamićko selo, gdje se pradavno naseliše pastiri iz plemena Mamić i Ledinac ugniježđen ispod brda Gradine na kojem su stolovali, gostili se, tugovali i radovali životu ponosni i kršni Iliri, Hrvati.

Župni ured Ledinac i crkva svete Male Terezije od Djeteta Isusa

crkve svete Male Terezije od Djeteta Isusa stere se nekropola, rasuti stećci koji svojom brojnošću i vječnom tišinom svjedoče da nekada davno bi tu puka kao u šipku koštica. Davno i zaboravljen. Iz sjećanja istjerano, toliko iznjedreno da bi trebalo obući crno ruho, nositi crninu i posuti glavu pepelom za našim praprapradjedovima u nadi da će nam oprostiti što na njihovim biljezima ne gore svijeće i što nam sjećanje ne dopire do dalekih vremena.

A njihova vremena?

A naša vremena?

Do našega vremena doprlo je vrlo malo znanja o tim kamenim biljezima. Tu i tamo ostala je pokoja priča o «majdenu», mjestu gdje se vadio kamen za stećak, o načinu dovlačenja kamena na grobove te opomene i kazivanja o prokletstvu koje će pasti na svakog onog tko remeti mir davnih spavača pod kamenim

Ledinac, ta pitoma ljepota hranila je najvrsnije klesare, klesare zemaljskih ruševnih domova – gradina i vječnih domova – stećaka. Klesali mamićki klesari zidove, prizide, kuće, ploče, križeve, kamen na kamen, stećak.

Tako klesanju naučeni, i prije don Ante, neki drugi učitelji u Ledincu podigoše crkvu, kršku baziliku. No, nju danas skriva trava i obuzima kupina. Od te skrivene, zaboravljene crkve pa sve do

blokovima, odnosno na onoga tko gazi grobove i trga raskošne ljiljane ili modre perunike ukorijenjene i rastićene između kamena i neba.

Nerijetke su priče o skrivenom blagu, među kojima je svakako najzagonetnija ona o ženi u crnom koja sjedi na stećku i prede crnu vunu na crnoj kudjelji čekajući pravednika kome će pokazati gdje se nalazi skriveno blago te ona najduhovitija o mnogima koji su u svom ludovanju za blagom prevrtali stećke i umjesto čupova zlata s duge strane ploče nailazili samo na zapis: «Puče li kome rep?»

Zanimljive su i neobične priče o iznimno snažnim ženama ili o ženama koje su za pojasom imale kudjelu pa jednom rukom prele vunu, a pod drugom rukom nosile stećak te one kako su ljudi pod stećcima bili divovi ili kako ispod stećaka, osobito u gomilama, ima začarano blago koje se samo ponekad o Ilinju ukaže isijavajući neopisivo blještavi plamen.

Bilo kako bilo, te i takve priče pomogle su beščutnima u rušenju mnogih, često najljepše isklesanih stećaka.

Osim naziva stećak u Mamićima se zadržao i izraz ploča ili Stipina kuća pa i danas stariji ljudi kažu da će brzo pod ploču ili u Stipinu kuću. Moguće je da je u toj rečenici sačuvano sjećanje na ukop pod stećak – ploču, stećak-sljemenjak ili stećak-križ koji je klesao vrsni, nezaboravljeni klesar Stipe.

Ledinački se stećci razlikuju oblikom. Najzastupljenije su pravokutne ploče. Uz ploče različitih veličina, nalaze se dva sljemenjaka (imitacija kuće koja simbolizira vječnu kuću, tj. grob – greb) i jedan križ (krstača).

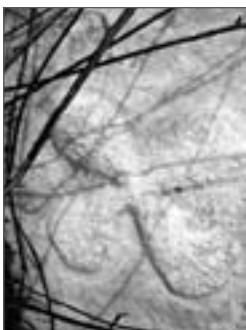
Svi stećci koji nisu oskrnavljeni leže istok – zapad, tj. glava pokojnika nalazi se na zapadu, a noge na istoku.

Ledinačko groblje Krstine

Tridesetak Bogom očuvanih stećaka i još mnogo ljudskim nemarom Ledincom kao Kumovom slamom rasut ih ispresijecanih, istučenih, rascijepljenih, preklesanih u zidove i prizide uzidanih svjedoči o davnim, minulim vremenima i opominje na narodno kazivanje kako se zaklela Zemlja raju da se sve tajne doznaju. Možda će se ispuniti to vjerovanje. Možda. No, dok se to ne dogodi, valja zahvaliti Bogu što je okupio preostale biljege u tri kruga, u tri lokaliteta: Čunića dupci, Martinovac i ledinačko groblje (greblje) ili Krstine.

Stećci u Čunića dupcima su u većini bez ukrasa i gotovo su svi zaplijevili u zemlju. To su vjerojatno najstariji stećci koji se i oblikom razlikuju od stećaka na drugim lokalitetima. Uži su i nešto dulji od drugih kamenih ploča.

Detalj sa stećka, križ u obliku djeteline s četiri lista

Oni na Martinovcu su veće kamene ploče bez ukrasa. Ispod Martinovca u prizidu su ugrađena dva stećka, na jednom je uklesan križ u obliku djeteline s četiri lista.

Najveći broj stećaka nalazi se u mjesnom groblju, (greblju) Krstine, kako se u starinama govorilo. Među stećcima uzemljenim u ledinačko groblje, prema Aloju Bancu, pet ih prekriva kosti onih iz kraljevskoga roda. (Banac, A.: *Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH*, Sveska III., Zemaljski muzej u Sarajevu, Široki Brijeg).

Stećci su postavljeni točno iznad groba. Prema nekim istraživačima postavljeni su najvjerojatnije nekoliko godina nakon ukopa mrtvoga tijela. Svi stećci

u ledinačkom groblju postavljeni su u smjeru zapad – istok, to jest glava pokojnika nalazi se na zapadu, a noge na istoku. Pazilo se da lice bude okrenuto prema izlazu sunca, što se zadržalo i do danas.

Većina stećaka, kao i kasniji stari zemljani grobovi s kamenom obzidom i drvenim križevima te suvremene grobnice, postavljena je u nizovima sjever – jug, jedan do drugog. Iznimka su stećci u dnu groblja na istočnoj strani, koji su oskrnavljeni još 1800-tih godina. Svi ti stećci su razmješteni. Prema pričanju starijih prevrnuti stećci služili su kao mjesna kapela, odnosno oltar prije izgradnje crkve sveta Male Terezije od Djeteta Isusa.

Među stećke ledinačkoga groblja zavukli su se stari zemljani grobovi koji nemaju križ. Na zapadnoj strani tih grobova zabijeno je sitno zaglavno kamenje. To bi mogli biti grobovi siromašnih koji nisu mogli sebi podići stećak. Kasnije se takvo zaglavno kamenje stvaljalo na sredinu zemljanoga groba, a grob se obzidavao sitnim uklesanim kamenom.

Osim stećaka, grobova sa zaglavnim kamenom, obzidanih grobova s drvenim ili betonskim križem, u ledinačkom groblju ima modernih ploča i grobnica. Dakle, ledinačko groblje je staro srednjovjekovno groblje koje ima svoj kontinuitet. Može se reći da je to, uz gradine i gomile, najvrijedniji spomenik kulture koji, nažalost, nije zaštićen i pravilno vrednovan.

Podatci o istraživanju ledinačkoga groblja, iako šturi, mogu poslužiti kao polazište za daljnja istraživanja. O ledinačkom groblju pisali su Alojz Banac, Šefik Bešlagić, Nada Miletić, Ćiro Truhelka, Marko Vego i Marian Wenzel.

Između stećaka na Ledincu posebnošću se ističu: stećak-ploča Marka Petrovića od plemena Poimilić i njegove žene Divne, stećak-sljemenjak s motivom jahača – strijelca i njegova konja, stećak – mali sljemenjak s motivom rascvaloga ljiljana i štapom rukohvata od izvrnutog polumjeseca, stećak – veliki križ (krstača) s glavom, stećak-ploča s motivom prekriveni ključeva, stećak-ploča s motivom sidra, stećak-ploča s motivom ženskog pogrebnog kola, stećak-ploča s štitom prekrivenim dvjema crtama i dugim mačom, stećak-ploča

Detalj sa stećka izvan ledinačkog groblja

s velikim križem, suncem, polumjesecom i kamenicom, stećak-sljemenjak s križem u obliku djeteline s četiri lista.

Većina stećaka u Ledincu ima ukrase. Najčešće je na njih uklesan udubljen ili ispušten polumjesec, sunce (velika osmokraka rozeta i manja četverokraka rozeta), duguljasti listovi, cik-cak crte, trokut, štit, mač, kolo s pet žena u dugim haljinama, scena lova, lovac na konju s podignutom strijelom, preko štita na dva struka pleteno uže, križ, okomita rebra, vitice, spiralni zavoji, zaobljene latice, pleteno uže, ključevi, kombinacija dvaju rombova, sidro, štap, cvijet ljiljana i drugi jedinstveni motivi. Dakle, motive ledinačkih stećaka moguće je okupiti u sljedeće skupine:

- astralni motivi: zvijezde, sunce, mjesec (četiri faze)
- ljudske figure: ljudski lik neidentificiranog spola, žene u pogrebnom kolu, konjanik
- bordure: cik-cak linije, spirale
- alatke: uže, štap, sidro
- simboli: križ, ključevi, kamenice, šindra
- statusni simboli: četverokutni štitovi, mačevi s drškom, dugi i kratki mačevi
- biljni: četverolisna djetelina, trolisna djetelina, ljiljan, loza povijuša.

Stećak Marka Petrovića od plemena Poimilić i njegove žene Divne

«Da se zna kako bi u Marka Petrovića osam sinova od plemena Poimilić i usikoše kamen na oca Marka i na mater Divnu.»

Stećak Marka Petrovića od plemena Poimilića pridružuje se vrijednim spomenicima bosansko-humske pismenosti. Pismo toga stećka, kao i pismo mnogih drugih stećaka, nazvano je bosanicom. Neki znanstvenici to pismo imenuju hrvatskom, odnosno hrvatsko-bosanskom, bosansko-dalmatinskom ili zapadna cirilicom, starobosanskom, odnosno bosanskom cirilicom i bosanicom. Fra Andrija Nikić tom nizu imena nedavno dodade i: «Ako može biti cirilica i glagoljica može i bosnica ljepše je, jezičnije je, jer bosnica može i žena biti!». Hrvatska, hrvatsko-bosanska, bosansko-dalmatinska, zapadna cirilica, starobosanska, bosanska cirilica, bosnica ili bosnica? Kako li su zvali svoje pismo oni koji su njime pisali, koji su ga u kamen uklesivali? Kako?

Natpis Marka Petrovića od plemena Poimilić i njegove žene Divne nalazi se iza glave, to jest na zaglavnoj zapadnoj strani stećka i na zapadnom dijelu groblja Krstine.

Jezik stećka Marka Petrovića u ledinačkom groblju je narodni, ikavski, jezik narječja koje se i danas govori na tim prostorima. Narječe ostalo. Ostalo ime Marko pa se i dan-danas blagoslov polja, odnosno groblja Krstine ili ledinačkog groblje održava na Markovdan. Osim te možda i slučajne, a možda i namjerne, navade ostalo je mišljenje kako su prva dva zapisana najstarija imena Mamićana Marko i Divna.

Muža Marka i njegovu ženu Divnu sinovskom ljubavlju i vječnim zapisom darovalo je njihovih osam sinova. I danas Mamićani imaju puno sinova koji ma gdje bili, dolaze na Markovdan u svoje groblje Krstine iskazati štovanje i ljubav svojim mrtvima, svojim živim korijenima.

Na horizontalnoj strani ploče stećka Marka Petrovića uklesan je veliki široki polumjesec i sunce (rozeta) podijeljeno na osam dijelova. Tih osam dijelova nijemim jezikom govore o osam sinova. Njihovu vječnu ljubav i ljepotu svojim fotoaparatom zabilježila je Marina Marinović, novinarka iz Zagreba. Odraz ili slika sretnoga trenutka zasjala je i na naslovnoj stranici knjige *Stišavanje izvora* (u izdanju izdavačke kuće Meandar iz Zagreba) poznate i važne hrvatske pjesnikinje Anke Žagar. Stišavanje izvora, kaže Anka. Petrovići Poimilići se stišali, zaspali na svom izvoru.

Stećak Marka Petrovića od plemena Poimilića i njegove žene Divne

Stećak Marka Petrovića od plemena Poimilić i njegove žene Divne nalegnut je na grobnu raku. Otvor groba nalazi se ispod stećka s istočne strane. Lovci na blago ili znatiželjni istraživači davno su otvorili grob pa se dugo, sve dok ga Mamićani nisu uredno sanirali, mogla vidjeti hrpa dugih bijelih kostiju zguranih između dviju podzida. Osim kostiju sa strane grobne rake, mogla se vidjeti i unutrašnja gradnja groba. Grobni je prostor pravokutnoga oblika, obzidan sitnim kamenjem. Sa sjeverne i s južne strane nalaze se podzdane terase, iz čega se da zaključiti da je pod tim stećkom moglo biti uredno ukopano više osoba.

Vrijeme nastanka stećka nepoznato je.

Stećak-sljemenjak, vječni jahač – strijelac i njegov konj

Stećak-sljemenjak je imitacija kuće koja simbolizira vječnu kuću, tj. grob. U ledinačkom groblju nalaze se dva sljemenjaka u obliku krova kuće na »dvi vode«, kakav je od davnina pravljen u zemlji humskoj, u Hercegovini.

Stećak-sljemenjak, vječni jahač – strijelac, razbijen je u Drugom svjetskom ratu, najvjerojatnije zbog priča da u svojim njedrima skriva neprocjenjivo blago. Jesu li pohlepnici zadovoljili žudnju svoju, nitko ne zna. Zna se jedino da je bestragom nestala veća polovica tога ljepotana.

Druga ranjena polovica ostala je na vječnoj straži u dnu istočne strane groblja Krstine oslonjena, ukriljena na drugi stećak (ploču). S preostalog dijela svakoga dobromanjernika pozdravlja vodoravno, u razini ramena, podignuta ruka vječnoga jahača – konjanika s uperenom strijelom u...

U ništa.

Bog zna u što je gađao taj dični strijelac? Njegova je meta nestala zauvijek.

No, bez obzira na dobivenu ranu, junakov lik i lik njegova konja dobro su očuvani.

Po svim preostalim rubovima razbijenog sljemenjaka ostala je isklesana crta (obrub – bordura) dvopleta.

Mali stećak – sljemenjak s cvjetom ljiljana i štapom s rukohvatom od polumjeseca

Mali, dobro očuvani sljemenjak, stećak u obliku kuće s dvoslivnim krovom ili krovom »na dvi vode« leži prevrnut, polegnut u vječni odmor, na istočnoj

Detalj s razbijenoga stećka-sljemenjaka, konjanik na konju

strani groblja Krstine u neposrednoj blizini ranjenoga vječnoga jahača – strijelca i njegova konja. Na njemu je prikazan rascvali cvijet ljiljanja na jednoj bočnoj strani, a na drugoj štap spletten u dvoplet, dok mu rukohvat završava polumjesecom. Iznad štapa, to jest rukohvata s polumjesecom i krakovima okrenutim prema nebu, nalazi se sunce (rozeta). Po rubovima sljemenjaka je isklesana je dvopletna crta.

Veliki križ (krstača) s pločom

Veliki križ (krstača) s glavom

U ledinačkom groblju Krstine, na njegovom zapadnom dijelu, na vječnoj straži s Mamićanima je i veliki kameni križ. Na njegovoj istočnoj strani usječen je lik ljudske glave. Prikazani lik ima usječene usne, trokutast nos i u kamen uklesane udubljene oči. Etnolog Petar Petrović misli da se, iako se mrtvima oči zatvaraju, na stećke uklesavaju otvorene oči jer se vjerovalo da će pogled mrtvih biti upozorenje ili opomena nasilnicima o neizbjježnoj kazni ili osveti u slučaju oskrnavanja grobova.

Lice s velikoga ledinačkoga križa je trokutasto sa špicastom, gotovo zašiljenom, bradom pa se cijeli lik doima kao maska.

Iznad lica, na kojem se ističe trokutasti nos i širom otvorene, u kamen usječene oči, povija se oreola spletena od dva traka. Pustimo li mašti na volju, to može biti veliki polumjesec spletten tropletom, odnosno vijenac spletene kose, pletenica oko glave koju su običavale nositi stare Mamićanke ili pak božanska svjetlost iz oreole iznad Kristove glave i Kristovih otvorenih očiju kojima nas gleda iz vječnoga života. Naime, poznato je kako je kroz povijest Krist na križu bio prikazivan kao Radosni Otkupitelj i Tužni Mučenik.

Duž cijele figure uklesano je osam crta u jednakim razmacima. Te okomite (pararelne) crte mogu biti i rebra, odnosno šipke brvnare – kuće od plota ili simbol vječne kuće, ili pak duga Kristova haljina.

Bočni krakovi križa četvrtasti su, a središnji je zaobljen u polukrug. Na bočnim krakovima križa nalazi se sunce (rozete) oko kojega je vijenac spletten u troplet. Prema tumačenju Zdravka Kajmakovića te dvije rozete (sunca sa strane) simboliziraju Kristovo raspeće, a glava lik portret umrle osobe.

Promatra li se križ s određene udaljenosti, doima se kao okamenjen čovjek. Središnji krak, koji je s gornje strane zaobljen, predstavlja glavu, a u produžetku cijeli trup, dok bočni krakovi predstavljaju ramena.

Križ je zabijen u zemlju, a ispred, tik do njega, postavljen je vodoravni stećak – ploča na kome je uklesan štit i mač. Ploča stoji koso prema križu, urušena u zemlju, što daje naslutiti kako je došlo do urušavanja potpornih zidova ispod stećka-ploče.

Vrijeme nastanka je neodređeno, a prema dosadašnjim istraživanjima križevi su nastali posljednji, to jest pripadaju kraju razdoblja stećaka (15. st.)

Stećak-ploča s prekriženim ključevima, rozetama i malim križom iznad

Na jednom stećku-ploči, oko sredine ledinačkoga groblja, nalaze se dobro očuvani i jasno vidljivi prekriženi ključevi s okruglim završetcima i s rozetama na sve četiri strane. Iznad ključeva nalazi se mali križ.

Aalojzije Banac misli da ti ključevi predstavljaju neki crkveni amblem. Međutim, takvi ključevi nalaze se i u znaku koji se javlja na bosanskom kraljevskom grbu. Marko Vego prepostavlja da ti ključevi simboliziraju vlast svetog Petra pa misli da se pod tim stećkom u ledinačkom groblju kriju zemni ostaci nekoga crkvenoga dostojanstvenika, neke važne osobe iz crkvenih redova.

Detalj sa stećka-ploče,
prekriženi ključevi

Stećak-ploča s dvije kmenice i velikim križom

U ledinačkom groblju nalazi se i stećak-ploča s dvije pravilno isklesane i udubljene kamenice okruglog oblika. Obje su obrubljene kružnim vijencem. Osim kamenice, narod ih naziva i škropionicama ili vodenicama. Isklesane su u donjem dijelu stećka, tj. istočnom. Takve kružne kamenice ili udubljenja moguće je susresti i na antičkim nadgrobnim spomenicima i žrtvenicima. U tom slučaju, kamenice su zapravo kultne posudice koje nose ime patera. Takve su kamenice nađene i na starokršćanskim sarkofazima u Solinu.

Mišljenja o udubljenjima ili kamenicama na stećcima različita su. Vejsil Čurčić misli da se iz njih pila voda kišnica u ljekovite svrhe (u narodnoj je medicini poznato da su nerodnice odlazile na stećke u tajnosti s molitvom mrtvim precima da im pomognu zatrudnjeti), dok A. Banac misli da su te kamenice služile za kršćanska kultna shvaćanja, a Dimitrije Sergejevski u kamenicama vidi posudice slične antičkim kultnim posudicama paterama. Lovro Katić smatra da su ta udubljenja služila kao posudice ili uljanice za žižak svijeće, odnosno luči ili lojanice. Marko Vego drži da su one služile za ulijevanje

mirisnih ulja koja su se posluživala u čast pokojnika. Šefik Bešlagić misli da su kamenice služile za daću (zadužbinu), a prema podatcima koje je pokupio s terena istočno od Trebinja, u njima se nekada miješala krv sprijateljenih ili pomirenih bratstava. Važno je napomenuti da su Mamićani sve do četrdesetih godina prošloga stoljeća održavali daće (zadužbine) svojim mrtvima, na križeve razapinjali rupčiće (Veronikin rubac), a na bočne krakove križa postavljali jabuke. Taj običaj je utrnuo župnik don Ante Čulo.

Stećak-ploča sa ženskim kolom

Na sjevernoj strani ledinačkoga groblja, negdje oko sredine, nalazi se ljepotan među ljepotanim, stećak-ploča s pet žena u kolu. Najveća žene, sa sjeverne strane stećka, u desnoj ruci drži križ dok lijevom rukom cilja u neku životinju, u psa ili u zmaja, nejasno je jer je njezinu glavu i glavu životinje prekrio betonski zid groblja. Tako poništена i žena i životinja svjedoče o pomanjkanju duha, srca i uma.

Sa sjeverne strane stećka nalaze se dvije žene koje se drže za uzdignute ruke. Na istočnoj strani su žena i malo dijete koji se također drže za ruke. Južna strana je otvorena, bez likova. Sve žene su u dugim haljinama i bez stopala. Haljine su koso podrezane, što ostavlja dojam pokreta.

Stećak-ploča, pet žena u kolu

Milka Tica

POLITIKA

GORDANA ILIĆIĆ

Tri koncepta identiteta	115
Nacija, etnička zajednica, nacionalni identitet - pojmovno razgraničenje	121

Tri koncepta identiteta

(Isječci iz znanstvenog članka *Hrvati u BiH 1991.-1995.: nacionalni sukobi i uloga međunarodne zajednice u mirovnim procesima*)

Hrvatski koncept

U početnoj fazi oblikovanja hrvatskoga nacionalnoga identiteta, primjenom primordijalnog ideal-tipa kolektivnoga identiteta,¹ kao podloga služila je mitološka osnova, legenda o Čehu, Lehu i Rusu (Mehu). Tijekom oblikovanja hrvatskoga nacionalnoga identiteta Pavao Ritter Vitezović uveo je elemente koji su nadopunili primordijalni identitetski kôd idejama civilnoga (ideje hrvatskoga političkoga naroda) i kulturnoga identitetskog koda. Krajem 19. stoljeća hrvatska politička elita u Bosni i Hercegovini koristila je elemente raspoznavanja nacionalnoga identiteta istovjetne onima koji su dolazili iz Trojedne Kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije). Petar Korunić navodi da je hrvatski identitet odredila odanost: hrvatskoj tradiciji, hrvatskoj državnoj ideji, hrvatskim političkim i državnim institucijama, hrvatskoj političkoj i državnoj zajednici, programu o samostalnoj hrvatskoj državi, hrvatskome političkom i državnom teritoriju, kulturnim vrijednostima i životnoj sredini unutar hrvatskoga političkoga i državnoga teritorija.²

Hrvatske nacionalne ambicije s povijesnim uporištem očitovale su se protiv teritorijalne podjele hrvatskoga naroda. U novijoj povijesti to posebno u stavu potvrđuje sporazum Cvetković – Maček iz 1939. godine, prema kojemu je znatan dio Bosne i Hercegovine pripadao Banovini Hrvatskoj, te Nezavisna Država Hrvatska, totalitarna tvorevina Drugoga svjetskoga rata, koja je pored Hrvatske obuhvaćala i Bosnu i Hercegovinu. U njoj su Muslimani prozvani «cvijećem hrvatskog naroda».³ Neki autori pridavalii su Bosni i Hercegovini

¹ CIPEK: *Oblikovanje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Primordijalni identitetski kôd u ranoj hrvatskoj političkoj misli*, u: *Dijalog povjesničara – istoričara* 4, str. 59-75. Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, 2001.

² KORUNIĆ: "Etnički i nacionalni identitet u Hrvatskoj u 19. stoljeću – i izgradnja modernih zajednica", u: *Dijalog povjesničara – istoričara* 7, Zagreb, Friedrich Naumann Stiftung, 2003., str. 50-68.

³ GARDE: *Život i smrt Jugoslavije*, Zagreb, Ceres, 1996., str. 63.

dominantno hrvatski etnički karakter, posebno Dominik Mandić u *Etničkoj povijesti Bosne i Hercegovine*.⁴ Sarajevski nadbiskup Josip Stadler zalagao se početkom prošloga stoljeća za sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom.⁵ I prva politička organizacija bosanskohercegovačkih Hrvata, Hrvatska narodna zajednica, osnovana 1906. godine, također je zastupala stajalište o pripojenju Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.⁶

Hrvati su do ovoga rata živjeli u svih 109 bosanskohercegovačkih općina. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine apsolutno većinski narod bili su u 14 općina. Petina ih je živjela u pet najmnogoljudnijih općina (Mostar, Sarajevo, Banjaluka, Zenica i Tuzla).⁷ Najprostranije i etnički najhomogenije hrvatsko područje u Bosni i Hercegovini činio je prostorni trokut Livno – Prozor – Rama. Potom su slijedila područja središnje Bosne i Bosanske posavine.⁸ Iako ih je tri četvrtine živjelo u seoskim sredinama, prema navedenom popisu, Hrvati su bili najpismeniji narod u Bosni i Hercegovini.

Ante Valenta navodi osam različitih pravaca i «hrvatskih politika» u Bosni i Hercegovini koje su proizašle iz različitih situacija u kojima su se Hrvati našli: Hercegovci i dio Bosanaca kojima je cilj bio stvaranje autonomne hrvatske jedinice; Hrvati iz srednje Bosne koji su nastojali da se njihovi krajevi pripoje toj jedinici; Hrvati iz Sarajeva koji su bili za suživot s Muslimanima; Hrvati iz Žepča koji su nastojali da u muslimanskoj autonomnoj jedinici imaju svoju autonomnu jedinicu; Hrvati iz Usore koji su se borili za suživot s Muslimanima; Hrvati iz Tuzle kojima je bilo isto kao onima u Usori; Hrvati u Bihaću koji su se također borili za svoju autonomnu jedinicu unutar muslimanske autonomne jedinice i Hrvati iz Posavine koji su se borili za proširenje autonomije.⁹

⁴ Mandić, obrađujući bosanskohercegovačko srednjovjekovlje, polazi od tvrdnje da su je Hrvati naselili pri svom dolasku na jug »polazeći iz svoje stare postojbine sjeveroistočno od Karpata» (str. 19). «Stanovnici Bosne i Hercegovine u srednjem vijeku bili (su) Hrvati» (str. 25); «bosansko državno uredjenje vjerna (je) slika staroga hrvatskoga državnoga poretku» (str. 63); «arheološki nalazi srednjovjekovne Bosne i Hercegovine nose zapadne i hrvatske oznake» (str. 88.); «nije bilo Srba» (str. 128.); muslimani u Bosni potječu od «bijviših bosansko-hercegovačkih Hrvata bogomilске vjere» (str. 267); «današnji muslimani u Bosni i Hercegovini 95-97% potječu od Hrvata i u njihovim žilama nema više od 3-5% strane krvi. Prema tome, b.h. muslimani krvno spadaju među najčiće Hrvate» (str. 342.); «među urođenim Hrvatima, katolicima i muslimanima, u BiH trajno (je) živjela svijest, da su oni Hrvati i upotrebljavalo se hrvatsko ime za narod, za jezik i za zemlju bosansku.» (str. 348.); «Bosna i Hercegovina etnički su trajno ostale hrvatske zemlje.» (str. 610.). MANDIĆ: *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Ziral, Toronto-Zurich-Roma-Chikago, 1982.

⁵ Stadler je težio tome da katolicizam postane ideološka osnova općehravatskog nacionalnog identiteta. Na Katoličkom kongresu u Zagrebu 1900. godine, na završnom kongresnom banketu, održao je zdravnicu u kojoj je među najvažnije nacionalne ciljeve svrstao želju «...da se Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom». LORENOVIĆ: *Bosanski Hrvati*, Durieux, Zagreb, 2002., str. 155.

⁶ O odnosu nadbiskupa Stadlera i Hrvatske narodne zajednice detaljno piše Luka Đaković u knjizi *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Globus, Zagreb, 1985. Iako je bio jedan od suosnivača i inicijatora za osnivanje Hrvatske narodne zajednice, Stadler je kasnije optuživao Hrvatsku narodnu zajednicu da je u članstvo primila i Muslimane (koji su se nacionalno izjašnjavali kao Hrvati), što se kosilo sa njegovim zamislima da članom može biti samo Hrvat katolik. Kako uslijed toga tako i uslijed sukoba Stadlera i franjevaca (koji su mahom bili članovi Hrvatske narodne zajednice), Stadler je 1910. godine osnovao novu političku organizaciju Hrvatsku katoličku udrugu.

⁷ O tome više u: MARKOTIC: "Demografski slapovi na hrvatskim arhipelazima u moru muslimanske ili srpske većine u BiH", u: *Herceg-Bosna ili...*, Ziral, Mostar, 1996., str. 99-111.

⁸ Isto, str. 105.

Tako je bila podijeljena i Katolička crkva. Bosanskohercegovački nadbiskup Vinko Puljić i srednjobosanski franjevci jasno su se izjašnjavali za zajedničku, multikulturalnu i multireligioznu Bosnu i Hercegovinu. Oprečan stav njegovu stavu imali su hercegovački franjevci koji su stali uz bok političke elite koja je u početku djelovala s ciljem priključenja zapadne Hercegovine Republici Hrvatskoj. Na takav način ostvarile bi se težnje da Hrvatska bude u svojim etničkim i povijesnim granicama pa bi etnički takva Hrvatska, u odnosu na Bosnu i Hercegovinu, obuhvatila zapadnu Hercegovinu i druge dijelove gdje su Hrvati u većini. Tijekom mirovnih pregovora stavovi hrvatske političke elite, koji su se odnosili na preustroj Bosne i Hercegovine, iskristalizirali su se u stavu potrebe stvaranja hrvatskog entiteta, odnosno Bosne i Hercegovine kao unije triju nacionalnih entiteta, odnosno zasebnih cjelina.

4.2. Muslimanski (bošnjački) koncept

Većini Hrvata i Srba težnja za pripojenjem matičnim domovinama, odnosno stvaranje vlastitoga nacionalnoga entiteta, umanjivala je ili gotovo isključivala lojalnost i privrženost Bosni i Hercegovini. S druge strane, Muslimani nisu imali matičnu domovinu te je Bosna i Hercegovina, i to jedinstvena, za njih bila sve. Iako su tek početkom sedamdesetih dobili nacionalno priznanje te se od tada zovu Muslimani, jačanje njihove nacionalne svijesti najizraženije i najintenzivnije je bilo u ratnom razdoblju devedesetih godina prošloga stoljeća.

Traganje za vlastitim podrijetlom i nedoumice vezane za elemente i glavne značajke etničke zajednice, kao što su kolektivno vlastito ime, mit o zajedničkim precima, zajednička povijesna sjećanja, elementi zajedničke kulture, povezanost s određenom domovinom, postale su prioritetnim zadaćama bošnjačkih ideologa i intelektualaca.¹⁰ Enver Imamović navodi kako su jedini autohtoni narod u Bosni i Hercegovini Bošnjaci,¹¹ kako je njihov način života bio u uskoj vezi "s njihovom vjerom" pa ih stoga nisu mogle poraziti "križarske vojne koje su stoljećima prolazile da ih iskorijene". Ističe da su se "srednjovjekovni Bošnjani rijetko rasno miješali s drugim narodima, odnosno katolicima i pravoslavcima".¹² Katolici i pravoslavci, tvrdi on, doselili su u Bosnu te na temelju toga izvlači

⁹ *Slobodna Dalmacija*, 22. veljače, 1994., str. 8.

¹⁰ Adil Zulfirkarpašić ističe: «Katolička hijerarhija je naslijedila državu bosansku, ali ta tradicija bosanske države bila je vrlo jaka kod muslimanskog elementa, što se vidi iz niza različitih sukoba s otomanskom upravom. Jer, Bošnjaci muslimani uvijek se pozivaju na kraljevstvo bosansko i na svoje pravo na Bosnu... mi smo se identificirali s turskom carevinom, jer ona u to vrijeme bila u nevjerojatnom civilizacijskom usponu kao i zbog toga što smo s njom mogli pobijediti naše neprijatelje koji su stremili uništenju Bosne.» ZÜLFIRKARPAŠIĆ, GOTOVAC, TRIPALO, BANAC: *Okovana Bosna*, Zurich, Bošnjački institut, 1995., str. 39.

¹¹ IMAMOVIC: *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine*, str. 45.

glavni zaključak koji dovodi do rješavanja bosanskohercegovačkoga problema. Po njegovu mišljenju apsurdno je «govoriti o konstitutivnosti nekoliko naroda u zemlji koja iza sebe ima hiljadugodišnju političku povijest, (...) i što je najvažnije imala je svoj narod, a to su bili dobro znani Bošnjani ili Bosanci(...) Kolika je konfuzija u vezi s tim pokazuje primjer da se konstitutivnim smatraju i oni Srbi i Hrvati koji su u Bosnu došli prije koju godinu ili koji se danas dosele, iako s Bosnom nemaju ama baš ništa». ¹³

Nacionalizam hrvatskih i srpskih ideologija pridonio je jačanju i homogenizaciji Muslimana. Stoga su se oni, pozivajući se na bogumilske korijene, pretvorili u nositelje bosanskohercegovačkoga identiteta s isključivim pravom na Bosnu i Hercegovinu.

Osnaživanje vjerskoga identiteta, kao najizraženijega elementa u formiranju i homogeniziranju nacije, uz svesrdnu potporu drugih (muslimanskih) država, rezultiralo je uključivanjem u rat mudžahedinskih postrojbi kojima je cilj bio «obrana vjere». Njihovo naglašeno vezanje identiteta za vjeru, koje je osobito baštinila najjača politička organizacija, Stranka demokratske akcije, rezultiralo je svodenjem državnosti na opstojnost islama i Muslimana. Taj religijski stav može se objasniti činjenicom kako njihovo političko (ideološko) vodstvo nije imalo nikakav drugi jači politički i ideološki uzor. Njihov je nacionalizam uglavnom dominantno određen religijskom pripadnošću. Bošnjačka elita promišljala je nacionalni identitet isključivo u obzoru primordijalnog i sakralnog kôda.

Muslimanski vođa Alija Izetbegović napisao je u knjizi *Islamska deklaracija*¹⁴ 1970. godine: »(...) islam (je) nekompatibilan s neislamskim sustavima. Između islamske vjere i neislamskih društvenih i političkih institucija ne može biti ni mira ni suživota.«¹⁵ Njihove namjere temeljile su se na proširenju islamskoga jugoslavenskoga fundamentalizma koji se raspadom Jugoslavije preoblikovao u bošnjački nacionalizam. Iako su se Izetbegović i njegovi istomišljenici javno zalagali za multietničku državu, postupno su uspjeli islamizirati medije koji su propagirali muslimanski nacionalizam, školstvo koje promiče bošnjački jezik, u koji su se ugrađivale arapske i turske riječi, i na kraju stvoriti svoju vojsku i državna obilježja. Nacionalno podrijetlo povezali su s bogumilima, autohtonim narodom koji je ispovijedao izvorno kršćanstvo, ali dolaskom Turske prešao je

¹² *Isto*, str. 48.

¹³ *Isto*, str. 114.

¹⁴ O sudenju Aliji Izetbegoviću 1983. godine za *Islamsku deklaraciju*, preneseno iz *Sarajevskoga procesa, Sudjenje muslimanskim intelektualcima 1983.* gdje stoji: «Tužiteljica koja je vršila istragu, i sama muslimanka, zapita ga: Kada u ovom tekstu gorovite o miliardu muslimana u svijetu, podrazumijevate li i mene pod tim brojem? Optuženi joj prezrije odgovori: Vi niste muslimanka, posebno ne Muslimanka s velikim M.» GARDE: *Život i smrt Jugoslavije*, str. 181.

¹⁵ HUNTINGTON: *Sukob civilizacija*, Izvori, Zagreb, 1998., str. 331.

na islam. Negiralo se postojanje i Hrvata i Srba tvrdnjom da se radi o jednom, bošnjačkom narodu s tri vjere.¹⁶

U sprezi s islamskim ekstremističkim organizacijama, koje su u Bosni i Hercegovini djelovale većinom pod krinkom humanitarnih organizacija, nastojalo se oživotvoriti ideju o širenju islama prema Zapadu i povezivanju s drugim islamskim zemljama. Taj plan, poznat pod nazivom *Zelena transverzala*, podrazumijeva povezivanje Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Kosova, zapadne Makedonije i Albanije u jednu islamsku državu.

4.3. Srpski koncept

Srbi su težili ostvarenju «vjekovnoga srpskoga sna» – svi Srbi u jednoj državi. Vođeni *Načertanijima*,¹⁷ Vukovim jezičnim tezama, *Memorandumom Srpske akademije nauka i umetnosti* i ostalim ključnim djelima, čiji su autori tvorci ideologije o velikoj Srbiji, srpske političke stranke i njihove vođe smatrali su da je trenutak ostvarenja povijesnog sna upravo došao. Zagovarane su ideje ekskluzivne nacije, državne crkve i nacionalne države. Srpski ekstremni krugovi smatrali su da u Bosni i Hercegovini živi jedan narod, srpski, koji ima tri vjeroispovijesti. Oni su bili zagovornici teritorijalne podjele prema etničkim načelima, što su i nastojali oživotvoriti osnivanjem srpskih autonomnih područja.

Srbija je imala dominantan položaj na Balkanu, a kako je veliki broj Srba živio izvan srpskih granica, temeljna ekspanzionistička politika i glavni vanjskopolitički zadatak bio je ujedinjavanje svih Srba u jednu državu, kao i pretvaranje južnih Slavena u Srbe. U službi takvoga programa posebno istaknuto mjesto imale su *Načertanje*¹⁸ Ilike Garašanina, *Srbi svi i svuda* Vuka Stefanovića Karadžića¹⁹ te, možda najpresudniji za pokretanje rata na

¹⁶ U intervjuu beogradskom dvojtjedniku *Intervju*, objavljenom u prosincu 1996. godine, dr. Hasan Muratović izjavio je: «Ja sam Bošnjak muslimanske vjeroispovijesti. I Hrvati su također Bosanci katoličke vjeroispovijesti. Ovi ljudi koji se ovde zovu Srbi su Bosanci pravoslavne vjeroispovijesti... Mi smo ovde autohtoni narod koji je primio različite religije. Ako idete u povijest Bosne i Hercegovine, ovdje su bili bogumili. Neke su dovodili Turci, neki su došli u vrijeme socijalizma. Ovdje ima mnogo ljudi iz Vranja, iz Niša, iz Vojvodine, u Zenici u Sarajevu i svugdje, kao što ih ima u Kanadi, u Americi itd. Ali naš autohtoni narod smo mi Bošnjaci, mi, bivši bogumili, koji smo primili tri religije, ovisno o tomu tko je koju više forsirao.» Preneseno iz *Hrvatske riječi*, br. 369, str. 6.

¹⁷ ILIJA GARAŠANIN sastavio je «*Načertanja*» i predao ih tadašnjem srpskom knezu «sa zadatkom da ono služi program po kome imaju da se upravljaju knez i njegova vlada u vođenju spoljne i nacionalne srpske politike». ŽEPĆ: *Enigma Bosna i Hercegovina*, Matica hrvatska, Mostar, 2002., str. 88.

¹⁸ U *Načertanjama*, napisanim 1844. godine, Ilija Garašanin (1812.-1874.) je iznio plan za stvaranje Velike Srbije, u koju bi bile uključene sve zemlje za koje je on smatrao da trebaju pripasti Srbiji te niz ideja kako druge narode pretvoriti u Srbe. Osnovu za takav plan vidio je u srpskom carstvu trinaestoga i četraestoga stoljeća te bogatoj i slavnoj srpskoj povijesti.

¹⁹ Vuka Stefanovića Karadžića (1787.-1864.) smatra se osnivačem srpske jezične reforme. Uz to, smatra ga se i predvodnikom srpske kulture uopće. Njegov rad *Srbi svi i svuda* objavljen u *Korabljici za historiju, jezik i kulturu Srba sva tri zakona* izrazito je utjecao na buduće srpske ideologe i političare. Njegova glavna ideja polazi od jezične osnove prema kojoj su svi oni koji govore štokavski Srbi, a prema jeziku, odnosno govoru, određuje se i etnička pripadnost.

kraju dvadesetoga stoljeća, *Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti* objavljen 1986. godine. *Memorandum* je odredio buduće događaje na prostoru Jugoslavije. To je sustavno obnovljeni plan velike Srbije u kojemu se govori o apatiji, ogorčenju i otuđenju naroda od nositelja poretna te o krizi koja može završiti i raspadom države. Stoga je, prema *Memorandumu*, Srpska akademija nauka i umetnosti smatrala potrebnim, kao najstarija ustanova znanstvenoga i kulturnoga stvaralaštva, iznijeti svoja viđenja društvenoga stanja, ali i iznaći izlaz iz takve situacije. *Memorandum* je pružio teorijsku osnovu i platformu za dovršenje srpske povijesti, jer prema njemu ta povijest nije sretno dovršena 1918. godine.

D. Conversi zaključuje kako je srpski nacionalizam bio oblik etničkoga secesionizma²⁰, što potvrđuju barem četiri karakteristike: izvršen je napad na legitimitet postojeće države; secesija je bila zasnovana na antiustavnoj platformi; naglašeno je etničko jedinstvo i identitet kao najviša vrijednost koja dolazi prije i važnija je od države i građanske vrijednosti; utvrđeno je postojanje organskoga homogenoga srpskoga identiteta, s težnjama k ostvarenju teritorijalnoga ujedinjenja na etničkim osnovama.²¹

mr. sc. Gordana Iličić

---

²⁰ Secesiju definira kao dobrovoljno istupanje iz države zbog osnivanja nezavisnog državnog sustava. Može biti teritorijalno i etnički zasnovana. Etnički secesionizam uključuje preduvjete: 1. antagonistički ili opozicijski legitimitet - napad na legitimitet postojeće države s položaja stvaranja alternative državne strukture; 2. antiustavnost - pokret za radikalno mijenjanje ili odbacivanje postojećeg ustavnog poretna države; 3. etničnost - pogled na etničko jedinstvo kao najvišu vrijednost, superioriju od vrijednosti države; 4. ireidentizam - naglasak na teritorijalnom ujedinjenju pripadnika jedne etničke grupacije u jednu domovinu. CONVERS: "Tko su bili secesionisti, Problem pogrešnog identiteta u ratovima u bivšoj Jugoslaviji", u: *Europa i nacionalizam, Nacionalni identitet naspram nacionalnoj netrpeljivosti*, Durieux, Zagreb, 2000., str. 44.

²¹ Isto, str. 67.

Nacija, etnička zajednica, nacionalni identitet – pojmovno razgraničenje

Nacija kao društveni fenomen, u značenju koje se danas koristi, pojavljuje se tek u XVIII. stoljeću, važnijim predmetom proučavanja postaje tek sredinom XX. stoljeća. U uvodu svoje knjige *Nacije i nacionalizam* E. J. Hobsbawm navodi: «Ovaj termin (*nacija*) po svemu sudeći izražava nešto vrlo važno u međuljudskim odnosima. No, što točno? (...) Znamo što ona jest kad nas ne pitate, ali ne možemo je na brzinu objasniti ili definirati.»¹ Hobsbawm u dalnjem tekstu precizira: » (...) nacije ne smatram primarnim niti nepromjenjivim društvenim entitetom. Ona pripada isključivo u točno određeno, i u povjesno recentno, razdoblje. Društveni je entitet samo utoliko što je povezana s određenom vrstom moderne teritorijalne države, *nacionalnom državom*, i bespredmetno je raspravljati o naciji i nacionalnosti osim utoliko koliko su obje povezane s njom»² Hobsbawm svojim analizama dokazuje kako je nacija, prije svega, moderna tvorevina pa je takva utemeljena kao politička zajednica. Anthony Smith razlikuje zapadni ili «građanski» model nacije od «etničkoga». U «građanski» model nacije svrstava elemente povijesnoga teritorija, pravno-političke zajednice, pravno-političke jednakosti njezinih pripadnika i zajedničku građansku kulturu i ideologiju. Pojedinac u ovom modelu može izabrati ili neizabrati pripadnost određenoj naciji, dok «etničkom» modelu nacije (Srednja i Istočna Europa i Azija) pripisuje isticanje zajednice rođenja i rodne kulture te se po ovom modelu pripadnikom zajednice ostaje doživotno i neizbjegno bez mogućnosti izbora.

Nacija je jasno ustrojen politički subjekt, ona ima svoj cjeloviti teritorij, svojstveno joj je postojanje jedinstvenoga književnoga jezika (iako ih može biti i dva, pa i više). Ona ima svoj gospodarski aspekt koji realizira jedinstvenim tržištem i tržišnim gospodarstvom, njezina politička egzistencija pokazuje se u pravu na političko samoodređenje.

¹ HOBSBAWM: *Nacije i nacionalizam*, Novi liber, Zagreb, 1993., str. 3.

² *Isto*, str. 12.

Dok je nacija jasan politički subjekt, ***etnička zajednica*** to nije. Naciji je priznato pravo na političko samoodređenje, ona je zajednica jedinstvenoga tržista, gospodarstva i tome slično. Nacija je tip etničke zajednice, no prije nje postojali su i drugi tipovi etničke zajednice, kao što su rod, pleme, narod i nacionalne manjine. Etnička zajednica nastala je pod utjecajem vremena i društveno-povijesnih zbivanja. Nacija je vrhunac procesa etničke zajednice. Tako od pripadnika različitih etničkih zajednica može nastati jedna nacija. U modernosti³ nacije Smith pronalazi ukorijenjenost etničke osobnosti (mitovi, sjećanja, zajednička kultura, osjećaj različitosti...) te joj pripisuje pred-moderne elemente svojstvene etničkoj zajednici. Po njegovu mišljenju postoje dva načina preobrazbe etničkih zajednica u nacije:

- državnim aparatom kojim su se različite zajednice spajale u jedinstvenu političku zajednicu zasnovanu na kulturnom nasljeđu dominantne etničke zajednice
- intelektualcima prosvjetiteljima koji su, pozivajući se na etničku prošlost, mobilizirali narod.

Uz pripisivanje etničke osobnosti (zajednički mitovi o precima, zajednička povijesna sjećanja, jedinstvena kulturna obilježja, osjećaj posebnosti i različitosti...), Smith drevnosti nacija pripisuje i teritorij kao dio kolektivne sigurnosti u obnavljajuju naraštaju.

Nacionalni identitet. Da bi se dala jasnija odrednica nacionalnoga identiteta, najprije se moraju definirati srodni pojmovi, oni iz kojih nacionalni identitet proizlazi, a to su nacija i nacionalizam. Isto tako razvidno je da različiti modeli nacije rađaju i različite vrste nacionalnoga identiteta. Kao općeniti pojam identitet može biti pojedinačni i kolektivni. I pojedinačni i kolektivni identitet pokazuju održivost subjekta, i pojedinačnog i kolektivnog, bez obzira na promjene u vremenu i prostoru. Samoraspoznavanje nacionalnim identitetom, kao kolektivnim identificiranjem, omogućava pojedinačnom «ja» da se poistovjeti s određenim sadržajima, da se locira na određeno mjesto i da suosjeća s određenom populacijom. Pomoću identiteta utvrđuju se sličnosti i različitosti karakteristika koje su bitne za oblikovanje stava o pojedincu ili skupini. Nacionalni identitet ima više dimenzija pa se ne može svesti na jedan element, već na više uzajamno povezanih elemenata. Tihomir Cipek,⁴ prema

³ «...jasno je da su nacije zbilja moderne pojave ukoliko: 1. iziskuju objedinjeni zakonik zajedničkih prava i dužnosti, uz prava po osnovu građanstva kada je nacija nezavisna, 2. počivaju na objedinjenoj ekonomiji s jedinstvenom podelom rada te mogućnošću kretanja dobara i ljudi po cijelioj nacionalnoj teritoriji, 3. imaju potrebu za prilično kompaktnom teritorijom, mogućuštvu s 'prirodnim' odbranjivim granicama, u svetu sličnih kompaktnih nacija, 4. iziskuju jedinstvenu 'političku kulturu' te javno, masovno obrazovanje i medijski sistem radi socijalizacije budućih generacija kao 'građana' nove nacije.» SMIT: *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX veka, Beograd, 1998., str. 112.

⁴ CIPEK: "Oblikovanje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Primordijalni identitetski kôd u ranoj hrvatskoj političkoj misli", u: *Dijalog povjesničara – istoričara 4*, Friedrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2001., str. 62-63.

teoriji kolektivnoga identiteta Shmuela Noaha Eisenstadta i Bernarda Giesena, piše o tri ideal-tipa kolektivnoga identiteta: primordijalnom, civilnom i svetom. Primordijalni kôd poziva se na prirodne, neupitne razlike (rasa, spol, srodstvo), civilni na institucije, običaje, tradiciju i osnovne zakone zajednice (i *drugi* mogu zadobiti *naš* kolektivni identitet), dok se treći ideal-tip izražava kroz ideologije ili religije.

Obilježja nacionalnoga identiteta označavaju spone solidarnosti među pripadnicima određene zajednice. Smith razlikuje dvije temeljne vrste nacionalnoga identiteta. Prvi je onaj koji je karakterističan za razvijeni Zapad i vezan je uz građanski model nacije. Za razliku od njega, drugi proizlazi iz etničkoga modela nacije i tipičan je za ostale dijelove svijeta, u koje Smith svrstava i Istočnu Europu. Ova dva identiteta, kao što je prije navedeno, razlikuju se po vrijednostima, kriterijima pripadnosti, odnosima među pripadnicima nacionalne zajednice, kao i odnosima prema drugim nacionalnim zajednicama. Građanski model izrazito je otvoreniji prema pripadnicima drugih kultura, pojedinci koji se njime identificiraju tolerantniji su prema multikulturalnoj realnosti. Nacionalni identitet po građanskom modelu nacije proizlazi iz pripadnosti takvoj političkoj zajednici koju karakteriziraju zakoni, institucije i teritorij. Građanskim modelom nacionalnost pripada svima koji prihvataju zajednička načela na kojima je izgrađena određena politička zajednica. U etničkom modelu stupanj je tolerancije prema drugima niži, izražena je veća zatvorenost prema drugim kulturama, a nacionalni identitet je određen stvarnim ili fiktivnim zajedničkim podrijetlom. U ovomu modelu izražena je ideja primordijalne zajednice u kojoj najviši odnosi među ljudima proizlaze iz složenih emocionalnih veza koje se dobiju rođenjem, podrijetlom ili socijalizacijom s kulturom neke zajednice. Dakle, iz razlikovanja etničke zajednice i nacije u modernom smislu proizlazi i razlikovanje vrsta nacionalnoga identiteta.

mr. sc. Gordana Iličić

GOSPODARSTVO

SREĆKO MIKULIĆ

Iz strategije razvijanja
općine Grude do 2015. godine 127

IZ STRATEGIJE RAZVITKA OPĆINE GRUDE DO 2015. GODINE

1. Gospodarstvo

Stanje u gospodarstvu

Pomacima u razvitku naše općine, posebno u gospodarstvu, ali i drugim područjima, znatno su pridonijeli domaći poduzetnici djelujući u tržišnim uvjetima nakon prvih višestranačkih izbora. Cilj ove strategije jest kreirati ambijent za razvitak, čime će pomoći prvenstveno gospodarstvenicima kao nositeljima razvijanja na putu dostizanja optimalnoga razvijanja.

Gospodarstvo općine Grude u proteklim godinama bilježi stalni rast iako nikad nismo bili zadovoljni njegovom strukturom. Poznato je da je prije svega zbog makroekonomskoga okruženja u kojemu se općina našla zbog njezine prednosti kao tranzitnoga područja, trgovina zauzimala dominantno mjesto u formiranju ukupnoga prihoda općine. Tako su 1997. i 1998. godine proizvodne djelatnosti u formiranju ukupnoga prihoda općine sudjelovale sa svega 15 do 17%, a poslije se, iz godine u godinu, stalno bilježi trend porasta sudjelovanja proizvodnih djelatnosti u formiranju ukupnoga prihoda, što sigurno čini strukturu našega gospodarstva stabilnijom.

Također, pojedine velike trgovačke kuće u svoje poslovne programe uvode polako i proizvodne linije doprinoseći i mikro i makrostabilnosti gospodarstva, što se ogleda kroz promjenu strukture gospodarstva u smislu razvoja proizvodnih djelatnosti.

Činjenica je da je sadašnja struktura gospodarstva rezultat tržišnoga, ali pomalo i stihiskoga razvijanja gospodarstva. Stihiski se razvitak događao i dijelom zbog neplaniranja poticajnih mjeri i sredstava za razvitak u općinskom proračunu tijekom proteklih godina, čime se moglo utjecati na promjenu strukture gospodarstva u prilog razvijajućem se proizvodnjom i djelatnostima u većoj mjeri. Poticaji iz općinskoga proračuna utjecali bi na znatnije korištenje poticaja županijske i federalne razine.

Stanje gospodarstva u jednoj općini nikako se ne može promatrati izdvojeno od užega ili širega okruženja u kojem djeluje. Iako ne baš u povoljnem poslovnom okruženju, gospodarstvo općine Grude bilježi rast, gledano kroz ostvarene rezultate zabilježene u završnim računima do 2002. godine. Od 2002. godine neki rezultati imaju trend rasta, a neki trend pada.

U strukturi ukupnoga prihoda zapaženo je opadanje udjela prihoda trgovачke djelatnosti s preko 70% od prije par godina na 53,4% u 2003. godini te s još manjim udjelom u 2005. godini, dok je u istom razdoblju prerađivačka industrija povećala udjel s ispod 20% prije par godina na 39,3% u 2003. godini te na još veći udio u 2005. godini. Ovo restrukturiranje odvija se uz određen pad ukupnoga prihoda na razini gospodarstva općine Grude.

Promjene odnosa djelatnosti promatrane kroz kretanje ukupnoga prihoda i ostalih rezultata poslovanja i pokazatelja u stvari znače restrukturiranje gospodarstva, što pokazuje smanjenje aktivnosti u trgovачkoj djelatnosti, konstantan rast u drugim djelatnostima kao što su: prerađivačka industrija, građevinarstvo, turizam, poljoprivreda, promet, a to se odražava na konstantan rast zaposlenosti i rast prosječnih neto plaća. Međutim, postotno sudjelovanje ovih djelatnosti, osim prerađivačke industrije, u rezultatima poslovanja na razini gospodarstva općine Grude vrlo je nisko.

Kada promatramo gospodarstvo na razini općine Grude po pokazateljima poslovanja kao što su: ekonomičnost, rentabilnost, finansijska stabilnost, likvidnost, akumulirana dobit po radniku, trgovачka djelatnost kao dominirajuća u strukturi ukupnoga prihoda ima stagnirajuće ili padajuće indekse u skoro svim pokazateljima poslovanja, dok je obrnuti trend kod ostalih djelatnosti.

Iz navedenoga se može zaključiti kako je bitno pronaći način za poticanje razvoja proizvodnih djelatnosti kako bi one mogle nadomjestiti pad učinka trgovачke djelatnosti i povećati ukupni učinak na razini gospodarstva općine Grude. Potrebno je, također, potaknuti brži razvoj i ostalih već prisutnih oblika proizvodnje.

Zaposlenost

Prema statističkim podatcima krajem 2006. godine u općini Grude bilo je zaposleno ukupno 3081 osoba. U istom razdoblju broj nezaposlenih evidentiran pri Službi za zapošljavanje bio je 1682. No, stvarni broj zaposlenih znatno je veći imajući u vidu činjenicu tzv. zapošljavanja na crno. Ovom problemu općinska vlast mora pristupiti ozbiljno, ponajprije kroz rad inspekcijskih službi i svesti crno tržište na minimum. U sljedećim tablicama prikazujemo stanje zaposlenosti i nezaposlenosti u općini Grude prema podatcima Federalnog zavoda za statistiku.

Zaposlenost i prosječne neto plaće u općini Grude prema podatcima Federalnoga zavoda za statistiku:

godina	broj zaposlenih	indeks	prosječna neto plaća	indeks
2003.	2 841	-	534,03	-
2004.	3 006	105,8	608,23	113,9
2005.	3 018	100,4	588,25	96,7
2006.	3 081	102,1	568,47	96,6

Indeksi govore o stalnom laganom rastu zaposlenosti, ali ne i plaća. I pored stalnog rasta zaposlenih, nezaposlenost kao i niske plaće predstavljaju jedan od najvećih problema općine.

Nezaposlenost ukupno i po stručnoj spremi u općini Grude prema podatcima Federalnoga zavoda za statistiku:

god.	ukupno nez.	indeks	VSS	VŠS	SSS	KV	PKV	NKV
2003.	1561	-	20	34	405	719	10	373
2004.	1680	107,6	27	52	412	794	11	384
2005.	1774	105,6	30	60	414	841	12	417
2006.	1877	105,8	40	82	442	875	14	424

Aktivnosti na stvaranju poduzetničke klime i smanjenju nezaposlenosti

Stvaranje poduzetničke klime ili ambijenta za razvoj gospodarstva osigurava se kroz aktivnosti u nekoliko segmenata, na neke općinska razina vlasti može utjecati direktno u svakodnevnom obavljanju poslova iz svojih mjerodavnosti, na neke indirektno, a na neke ne može utjecati.

Od segmenata na koje općinska vlast može utjecati direktno najvažniji su:

1. uvođenje poticaja kroz subvenciju kamate, u cilju razvoja maloga i srednjega poduzetništva u djelatnostima koje imaju prirodne pretpostavke razvoja (Poticaji općinske razine vlasti važni su zbog znatnije mogućnosti korištenja navedenih i drugih poticaja koje odobravaju više razine vlasti, županijska i federalna, boljega planiranja i kontrole namjenskoga korištenja sredstava poticaja, što dovodi do bržega i boljega razvoja maloga i srednjega poduzetništva.)

2. izgradnja poduzetničke zone koja treba početi odobravanjem prikladne lokacije i rezerviranjem sredstava u općinskom proračunu za pretvaranje određene lokacije u poduzetničku zonu (Navedeni koraci našoj općini osiguravaju dodatna kreditna i grant-sredstva koja se za ovu namjenu planiraju i osiguravaju u proračunu Federacije BiH.)

3. donošenje odluka i drugih propisa iz mjerodavnosti općine u gospodarskim djelatnostima te izmjena i dopuna općinskih propisa.

Segmenti na koje općinska razina vlasti može utjecati indirektno u cilju stvaranja ambijenta za razvoj gospodarstva jesu:

1. zapošljavanje pripravnika s VSS i VŠS kroz posebne programe koje nudi Služba za zapošljavanje Zapadnohercegovačke županije i Zavod za zapošljavanje Federacije BiH
2. ubrzavanje pripreme državnih poduzeća koja još nisu pripremljena za usklađivanje i privatizaciju te privatizacija istih u skladu s određenjem Općinskoga poglavarstva (Bitno je da se kroz proces privatizacije zadrži temeljna djelatnost, postojeći djelatnici i uposle novi, u skladu s novim ulaganjima gdje je to moguće, što dovodi do izmirivanja nemalih obveza ovih poduzeća. U poduzećima u kojima nije moguće provesti privatizaciju na opisani način treba izvršiti prodaju imovine zbog izmirivanja obveza i brisanja istih iz registra suda, odnosno pogasiti ih.)
3. izrada elaborata ili studija razvitka u djelatnostima prerađivačke industrije, građevinarstva, turizma, poljoprivrede, prometa itd. (To će dijelom biti podloge za izradu SWOT analize i strateških pravaca razvoja u ovoj strategiji.)
4. poticanje uspostave razvojnoga agro-fonda zbog osiguranja povoljnoga kreditiranja primarnih poljoprivrednih proizvođača
5. otvaranje "Hitro-ureda" koje treba krenuti odlukom Vijeća ministara BiH ili Vlade Federacije BiH. (Dakle, to je ured koji će na jednom mjestu zadovoljavati određene potrebe poduzetnika, kao i dobivanje svih potrebitih papira za pokretanje novih obrta i firmi. Poslove do uspostave "Hitro-ureda", kao i samu uspostavu, treba regulirati jedna od navedenih razina vlasti svojom odlukom ili drugim propisima. Poticaj za donošenje odgovarajućih akata može dati naša općina direktno ili udrugama malih i srednjih poduzetnika s područja naše općine. Direktna obveza naše općine na uspostavi "Hitro-ureda" je osigurati prostor i odgovarajuće službenike.)

Jedan od najvažnijih segmenta na koji općinska razina vlasti ne može utjecati ili može utjecati vrlo malo je zakonodavstvo federalne i državne razine. Radi se o zakonima i propisima koji definiraju monetarno-financijsko područje, što bitno utječe na poduzetničku klimu, odnosno na ambijent za razvoj gospodarstva, carinskim zakonima i propisima te zakonima i propisima koji materijalno definiraju sve segmente gospodarstva.

Pored svega navedenoga, u ovom dijelu posebno ozbiljno treba pristupiti razvoju maloga i srednjega poduzetništva, i to posebno u djelatnostima za koje postoje prirodni preduvjeti, a već smo spomenuli koje su to djelatnosti, radi

stvaranja većega broja radnih mesta i najnižega ulaganja po jednom radnom mjestu, odnosno najniže cijene radnoga mesta.

Privatizacija

Početkom rata, a i prije toga, mnoga državna poduzeća prestala su raditi ili su nastavila raditi vrlo malim kapacitetom iz sljedećih razloga:

1. zbog nespremnosti prelaska sa socijalističkoga planskoga na tržišno gospodarstvo
2. zbog nepovoljne strukture zaposlenih unutar samih tih poduzeća a time i nekonkurentnosti (Poduzeća koja su imala polovicu zaposlenih u administraciji od ukupnoga broja zaposlenih, posebno u djelatnosti trgovine, turizma i ugostiteljstva i prijevoza, nisu mogla konkurirati tvrtkama iste veličine i istoga programa, čiji menadžment ne prelazi više od jedne desetine ukupnoga broja zaposlenih.)
3. zbog ratne agresije koja je poremetila tržište, pogotovo tržište istočno od nas, odnosno zbog gubitka znatnoga dijela tržišta
4. zbog relativno zastarjele tehnologije, nepostojanja akumulacije iz koje bi se obnovila tehnologija, nemogućnosti dobivanja bilo kakvih kredita (Jednostavno banke nisu željele ulagati u poduzeća koja nisu u privatnom vlasništvu, a prije zaokruživanja zakonskoga okvira vezanoga za privatizaciju državno poduzeće Grutex je prestalo raditi provođenjem postupka stečaja i likvidacije.)

Tek je 1997. godine Federalni parlament donio Zakon o privatizaciji državnoga kapitala, iza čega je slijedilo donošenje još niz zakonskih i podzakonskih propisa da bi se moglo pristupiti ovom vrlo složenom procesu.

Sadašnje stanje privatizacije

Nakon zaokruživanja zakonskoga okvira, vezanoga za proces privatizacije, krenula je privatizacija državnih poduzeća 1998. godine, kako na području cijele Zapadnohercegovačke županije, tako i na području općine Grude.

Od pokretanja procesa privatizacije do danas državna poduzeća s područja naše općine svrstana su u dvije grupe, obzirom na razinu državne vlasti kao vlasnika državnih poduzeća, i to:

1. poduzeća u vlasništvu države, županijske razine vlasti
2. poduzeća (javna) u vlasništvu države, općinske razine vlasti.

Prvu grupu poduzeća razvrstavamo na:

1. poduzeća koja su uspješno privatizirana (Dakle, poduzeća koja su u potpunosti ispunila obveze iz ugovora nakon čega su se kupci uknjižili kao

vlasnici nastavljajući uspješno poslovati do danas. Radi se o tvrtki Putovi d.o.o. i tvrtki Uniline d.o.o. koja je kupila bivše državno poduzeće THOP d.o.o. Grude.)

2. poduzeća čija je privatizacija u tijeku (Dakle, poduzeća koja su na natječaju dobila najpovoljnijega kupca, a u tijeku je ispunjavanje obveza preuzetih ugovorom od strane kupca. Radi se o bivšem državnom poduzeću TSP Soko Grude, čiji je kupac već otkupio licencu za proizvodnju filtera za pročišćavanje zraka od prašine i drugih tvari kod industrijske i druge proizvodnje. Ovo podrazumijeva novo ulaganje i nova radna mjesta.)

3. poduzeća koja nisu privatizirana. Ova poduzeća razvrstavamo obzirom na stupanj pripremljenosti za usklađivanje i privatizaciju, i to:

- a) poduzeća koja su pripremljena za usklađivanje i privatizaciju (Dakle, ni jedno neprivatizirano državno poduzeće ne nalazi se u ovoj grupi.)
- b) poduzeća koja su redovito pravila godišnja izvješća o poslovanju, završne račune (radi se o Duhanproduktu Grude i Hotelu Grude). Na zahtjev općine da se zamijeni parcela na kojoj se nalazi spomenik i upravna zgrada Duhanprodukta, a koja je u vlasništvu Duhanprodukta, za parcelu veličine oko 7000 m² zemljišta, koja je u vlasništvu općine Grude, Vlada Zapadnohercegovačke županije je u skladu s Uredbom o izuzimanju državne imovine u županijskom vlasništvu dala suglasnost. Nakon ove zamjene poduzeće može izraditi početnu bilancu koja je preduvjet za usklađivanje i privatizaciju. Ovo poduzeće bi postupkom privatizacije moglo zadržati temeljnu djelatnost, uposlenike te, uz nova ulaganja, stvoriti nova radna mjesta.

U poduzeću Hotel Grude kontinuirano su pravljena godišnja izvješća o poslovanju, završni računi, do 2004. godine. Učinjene su sve predradnje za izradu završnoga računa za 2005. godinu nakon čega će se napraviti početna bilanca kao preduvjet za usklađivanje i privatizaciju. I ovo poduzeće postupkom privatizacije može zadržati temeljnu djelatnost, dio uposlenika, uz nova ulaganja stvoriti nova radna mjesta te izmiriti obveze.)

- c) poduzeća koja nemaju kontinuitet rada ni izrade godišnjih izvješća o poslovanju, završnih računa.

U ovoj grupi je poduzeće Bekija iz Gruda. Nalazi se u vrlo teškoj situaciji jer izvješća o poslovanju nema već od 1997. godine i ne može zadržati temeljnu djelatnost. Napravljene su predradnje na izradi obračuna kako bi se mogla izraditi početna bilanca koja će pokazati odnos imovine i obveza. Poduzeće bi trebalo pogasiti prodajom imovine u postupku privatizacije, metodom tendera u maloj privatizaciji, što znači prodaju na natječaju za gotovinu, kako bi se mogle izmiriti obveze dijelom ili u cijelosti, a to će ovisiti o iznosu novca dobivenoga prodajom imovine.

Druga grupa poduzeća su ona u općinskom vlasništvu (javna poduzeća kod kojih način privatizacije nije definiran, a bit će uskoro).

Na području naše općine u općinskom vlasništvu jedino je poduzeće Javno komunalno poduzeće Grude.

Aktivnosti na okončanju procesa privatizacije

Aktivnosti koje treba preuzeti na okončanju procesa privatizacije državnog kapitala u županijskom ili općinskom vlasništvu na području općine Grude su sljedeće:

1. inicirati izmjene i dopune Zakona o gospodarskim društvima u smislu određivanja novoga roka za usklađivanje neprivatiziranih državnih poduzeća prema navedenom zakonu (Ovo treba potaknuti preko naših zastupnika u Parlamentu Federacije BiH jer se radi o zakonu koji je donio Federalni parlament ili preko Federalnoga ministarstva energetike, rудarstva i industrije koje je bilo predlagatelj navedenog zakona.)
2. uskladiti poslovanje gospodarskih društava, statut, temeljni kapital, tvrtku i oblik organiziranja, koja u cijelosti ili djelomično u vlasništvu imaju državni kapital sa Zakonom o gospodarskim društvima i županijskim Zakonom o upravljanju državnom imovinom (Naime, prvi puta od donošenja Zakona o privatizaciji u registar se suda, odnosno registraciju državnih gospodarskih društava, unosi obrazac 2. u koji se upisuje vlasnička struktura, odnosno temeljni kapital društva, što pridonosi ubrzanju procesa privatizacije jer za upis vlasničke strukture u obrazac 2. potrebno je uraditi početnu bilancu.)
3. riješiti u koordinaciji s Općinskim vijećem i Općinskim poglavarstvom neriješene imovinsko-pravne sporove u ovim državnim gospodarskim društvima (Svaki potencijalni kupac traži "iščišćenu" početnu bilancu, odnosno želi točno znati što kupuje.)
4. iznalaziti kvalitetne kupce i prodaju kapitala preostalih državnih firmi koristeći sve zakonski dopuštene metode prodaje, tender, dražbu ili neposrednu pogodbu, uključujući i fragmentiranu prodaju ovih društava.

Dobrobiti koje će donijeti privatizacija državnih poduzeća pojedincima i državi, što također predstavlja gospodarski razvoj, su sljedeće:

1. određeni broj sadašnjih "fiktivnih" radnih mjesta pretvorit će se u određeni broj djelatnih ili stvarnih radnih mjesta
2. određeni broj djelatnika će ostvariti pravo na mirovinu kada kupci izmire obveze prema MIO

3. privatizacijom poduzeća koja mogu zadržati temeljnu djelatnost kupci će izmiriti nemale obveze prema djelatnicima, državi i dobavljačima
4. izvršit će se nova ulaganja
5. stvorit će se određeni broj novih radnih mjesta.

Aktivirat će se ne male vrijednosti državnog kapitala u funkciji stvaranja nove vrijednosti u poduzećima koja će se privatizirati s ciljem zadržavanja temeljne djelatnosti.

Zbog naprijed navedenoga privatizacija zaslužuje pozornost i trud, a kvantifikacija efekata bit će poznata kad se napravi početna bilanca i program privatizacije.

2. Poljoprivreda

Proizvodnja hrane danas predstavlja stratešku gospodarsku djelatnost. Stoga bi na području općine Grude ova grana trebala imati veliku stratešku važnost, poglavito ako se zna da se poljoprivrednom proizvodnjom često bavilo iz nužde, a od poljoprivrede je živjelo 70% stanovništva ovoga kraja.

Od ukupne površine općine Grude na poljoprivredne površine otpada oko 5.100 ha, ostalo su šume, pašnjaci i neobradiva tla.

Prema strukturi zemljišta općina Grude posjeduje dobre uvjete za poljoprivrednu proizvodnju zahvaljujući samom položaju i klimi. S obzirom na geomorfološke oblike i konfiguraciju terena, područje općine Grude može se svrstati u mikrozone, i to:

1. mikrozona vodotoka i riječne doline
2. mikrozona brdskih zaravni s nadmorskom visinom od 200 do 270 m/n
3. mikrozona preko 270 do 600 m/n.

Prva mikrozona pogodna je za uzgoj povrtlarskih kultura, moglo bi se reći i za uzgoj ribe u dolini rijeke Vrlike i Tihaljine.

Dругa mikrozona prostorno je najveća, a čini je Bekijsko polje. U tom dijelu mogu uspijevati sve ratarske kulture te jednim dijelom i vinova loza. U toj zoni nema naseljenih mjesta. To su pretežito plavni dijelovi polja u kojima često dolazi do plavljenja zasijanih kultura.

Nadmorska visina treće zone kreće se preko 270 m i tu se nalazi većina naseljenih mjesta. Postoji još međuzona koja je vrlo važna za uzgoj kultura koje bi zauzimale dobar dio površine s plasteničkim uzgojem hrane. Rasprostranjena je u predjelima naseljenoga i nenaseljenoga dijela visinskoga područja širom cijele općine.

Klimatske prilike općine Grude

Zahvaljujući mediteransko-umjereno-kontinentalnoj klimi, u općini Grude, gdje klimatski faktori dopuštaju uzgoj raznih kultura, poljoprivreda bi se mogla okrenuti proizvodnji u plastenicima, što bi se pozitivno odrazilo na stanovništvo ovoga kraja. Izrada gospodarskih i poljoprivrednih strategija u nizu županija i općina FBiH nije nimalo slučajna, nego je plod činjenice da za pokretanje poljoprivredne proizvodnje upravo u sektoru hrane treba daleko manje novca nego u drugim djelatnostima. Zato je ova proizvodnja najjeftinija i osigurava ogromne količine organske tvari za hranu ljudi ili životinja.

Prethodno smo spomenuli kako ovim područjem uglavnom vlada mediteranska klima koju karakteriziraju duga i sušna ljeta te blage i kišovite zime. Srednja godišnja temperatura kreće se od 13 do 16 stupnjeva. Najtoplij i mjesec je srpanj i ima srednju temperaturu iznad 25°C, a najhladniji je siječanj iznad 5°C. Godišnja količina padalina je znatna, ali nepovoljno raspoređena tijekom godine. Najviše oborina padne u svibnju mjesecu. Zahvaljujući blagim zimama, tijekom cijele godine moguća je vegetacija određenih kultura (trava, žitarica, zimskoga povrća i dr.). Ljetne suše uvjetuju navodnjavanje ovoga područja.

Pedološke prilike

Pedološki pokrivač ovoga područja poprilično je šarolik. Zastupljeni su sljedeći tipovi tla: crvenice, smeđa tla, aluvijalni nanosi i nešto močvarnoga – glinenoga tla. Tla uglavnom potječu od vapnenca, što čini A i B horizont. Aluvijalni nanosi tla nastali su taloženjem duž rijeka i potoka, koje ostavlja tekuća voda za vrijeme poplava. Smeđa tla na vapnencu imaju A – B – C profil. Močvarna tla javljaju se u nižim riječnim terasama. Za ova tla karakteristična je visoka razina podzemne vode.

Ukupna poljoprivredna površina

Tablica 3.: Površine prema katastru

UKUPNA POVRŠINA OPĆINE GRUDE JE 221 KM ²	
oranice i vrtovi	5064 ha
voćnjaci	7 ha
vinogradi	115 ha
livade	464 ha
pašnjaci	5575 ha

šumsko zemljište	10355 ha
neplodna zemljišta	495 ha
ukupna površina	22075 ha

Zemljište je nezamjenjiv i pravilnim korištenjem neuništiv činitelj poljoprivredne proizvodnje. Zemljište ostaje trajno ograničeni i ograničavajući činitelj proizvodnje i produktivnosti.

Prostorni razmještaj poljoprivrednih površina na prostoru Zapadnohercegovačke županije svakako određuje Imotsko-grudsko polje koje je zatvorena dolina u kršu čija površina iznosi oko 10.000 hektara. Hercegovački dio, poznat pod nazivom Grudsko polje, ima površinu oko 5400 ha, a hrvatski dio, poznat pod nazivom Imotsko polje, ima površinu 4600 ha. Nadmorska visina kreće se od 250 do 270 m/n. U njemu se voda zadržava od jesenskih kiša do ranoga proljeća.

Danas u općini Grude ima 1850 seoskih domaćinstava koja posjeduju poljoprivredno zemljište. Jedan od velikih problema često je neriješeno vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem te usitnjeno posjeda.

Pregled zasijanih kultura u 2004. godini:

- pšenica	300 ha
- ječam	300 ha
- kukuruz	150 ha
- povrće	520 ha
ukupno:	1.270 ha

industrijsko bilje

- duhan	150 ha
---------	--------

povrtno bilje

- krumpir	400 ha (kao vodeća kultura)
- ukupno povrća	520 ha.

Povrtlarstvo kao važna poljoprivredna grana ovoga kraja ima izvanredne uvjete za uzgoj tijekom cijele godine u plastenicima, a postoje i izvanredni lokaliteti za uzgoj ranoga povrća i cvijeća u plastenicima.

Stočarstvo

Stočarstvo u ovom kraju vrlo je važna poljoprivredna grana. Postoji uzgoj svih vrsta stoke, od krupnoga do sitnoga zuba. U dobroj je mjeri zastupljeno i peradarstvo.

Tablica 4. Brojno stanje stoke u 2005. godini

vrsta	brojno stanje
goveda ukupno	814
krave i steone junice	732
ovce ukupno	1985
ovce za rasplod	1647
svinje ukupno	2125
perad ukupno	24530
od toga nesilice	18120
koze	207
košnice pčela	740

Stočarstvo je važna strateška grana u općini Grude, u kojoj će važnije biti kvalitetne promjene nego osjetno povećanje broja grla.

U konstrukciji modela posebice se ističe hranidbeno usmjerenje preživača na voluminoznu krmu, paša – sijeno 80%. To je najrentabilnija pretvorba domaćih izvora krmiva u stočarske proizvode, što će vjerojatno postati budući ekonomski hranidbeni model obiteljskih farmi, gospodarstva.

Ovdje treba naglasiti kako se u novije vrijeme pojavio i određeni broj poljoprivrednika koji su počeli s uzgojem visokokvalitetnih mlječnih goveda iz donacija, što je omogućio Zavod za zapošljavanje.

Peradarstvo

Peradarstvo je u općini Grude zastupljeno u mnogim seoskim gospodarstvima, ali u vrlo malom opsegu (uglavnom proizvodnja za vlastite potrebe).

Poznato je da peradarstvo zauzima sekundarnu granu u razvojnem sustavu. Njezini će nositelji biti poduzetnici koji će se upustiti u konkurentsku utakmicu s ponudom uzgoja brojlerskoga mesa i jaja iz uvoza. Strategija predviđa proizvodnju brojlera na području općine Grude.

Svinjogojsztvo

Prema seoskoj tradiciji ovoga kraja većina seoskih domaćinstava uzgaja jednu ili dvije svinje za vlastite potrebe, a u novije vrijeme određeni broj domaćinstava počinje i s uzgojem svinja za tržište.

Razvitak svinjogojske proizvodnje mogao bi se temeljiti na obiteljskim farmama, uzgojem rasplodnih krmača. Kao izvorni rasplodni materijal mogu se koristiti krmače čistih pasmina.

Poljoprivredno stanovništvo

Prije rata udio zaposlenih u poljoprivredi u općinama koje danas čine Zapadnohercegovačku županiju iznosi je oko 22%. Današnji udjel zaposlenosti u poljoprivredi iznosi oko 5%. Ovaj podatak s gledišta razvijenosti gospodarstva i poželjan je da se ostale grane gospodarstva bolje razvijaju. Osnovni činitelj razvoja poljoprivrede jest malo obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo, odnosno seljak. Tako će proučavanje ekonomike svih činitelja koji izravno ili neizravno utječu na nju biti u središtu našega interesiranja. Infrastrukturi koja treba biti u funkciji seljačkih gospodarstava, odnosno poljoprivredne proizvodnje, također treba posvetiti dužnu pozornost.

Ovakav odnos otvara velike mogućnosti u pravcu intenzifikacije poljoprivredne proizvodnje i povećanja obujma proizvodnje namijenjene svjetskom tržištu kojemu mi s ovih prostora možemo ponuditi važnije količine specifičnih roba koje nisu u stanju proizvesti na drugim prostorima, prvenstveno po kakvoći i prirodnosti.

Stanje poljoprivredne mehanizacije

Tablica 5.: Stanje poljoprivredne mehanizacije na području općine Grude

vrsta	brojno stanje
traktori do 26 kw (35 ks)	284
traktori 27 do 37 kw (36 do 50 ks)	22
traktori 38 do 66 kw (51 – 90 ks)	14
traktori preko ove snage	7
motokultivatori	870
kombajni	4
crpke za navodnjavanje	130
motorne prskalice	30
traktorske prskalice	7
traktorske sijačice	5

S obzirom na trenutno korištenje poljoprivrednih površina, može se reći da je brojno stanje poljoprivredne mehanizacije prilično zadovoljavajuće. Bez suvremene mehanizacije nema ni adekvatnih agrotehničkih mjera. S obzirom da se oranične površine dovoljno ne iskorištavaju, stanje je zadovoljavajuće.

Budućnost razvitka poljoprivrede općine Grude

Kreativna i ulagačka klima posebice nazočna u Hercegovini, odnosno Zapadnohercegovačkoj županiji, dobra je, pa i jedina moguća formula

koja se nudi domaćoj ekonomiji. Jasno da ona sama po sebi ne sadrži jasno identificirane putove koji pojašnjavaju kako se do važnijih ciljeva stiže u različitim područjima ekonomskoga života. Jedno od tih područja svakako je poljoprivreda, odnosno hrana u cjelini. Međutim, svi spomenuti dokumenti, uz priznavanje njezine uloge, samo su na manje ili više distanciran način teretili ovo područje ostavljući prostor za dublje iskorištavanje njezinih razvojnih mogućnosti u nekim drugim, uvjek čekanim, zasebnim akcijama. Među onima koji su već pomalo krenuli s vlastitim planovima i realizacijom tih planova je i proizvodnja u plastenicima koju bi trebalo unaprijediti i proširiti uz pomoć Federacije BiH i Zapadnohercegovačke županije, pa i općine.

Plastenička proizvodnja

Za ovo podneblje i ovo tlo najpogodnija i najisplativija poljoprivredna proizvodnja bila bi plastenički uzgoj povrća, cvijeća i neke vrste voća (jagode). S obzirom na veličinu neobradenoga tla na području naše općine (zbog neisplativosti), smatramo da bi plastenička proizvodnja riješila i taj problem i problem nezaposlenosti. Takva proizvodnja pridonosi ekonomskoj isplativosti. Uzgoj pod plastenicima idealan je način proizvodnje jer je ovo podneblje tople klime, s više sunčanih dana u godini, najpogodnije za tu proizvodnju. Toplih dana je više pa bi bila manja potrošnja električne energije za zagrijavanje (ekomska pogodnost), a urod bi mogao trajati veliki dio godine. Ovo je tlo u kojemu dokazano uspijevaju mnoge vrste povrća, a to bi tijekom cijele godine moglo donositi bogate prinose i novčanu dobit proizvođačima. Cvijeće je također kultura koja bi, vjerujem, dobro uspijevala i bila ekonomski isplativa. Uzgoj jagoda već se pokazao uspješnim na kraškim poljima, zato vjerujem da bi ljudi i u našoj općini mogli i znali unaprijediti i tu kulturu.

Proizvodnja pod plastenicima ima mnoge prednosti. Tu je zaštićenost proizvoda od vremenskih nepogoda i produktivnost tijekom velikoga dijela godine. Velika prednost je i zdrav proizvod. Danas se sve više u cijelom svijetu govori o zdravoj hrani, takvoj proizvodnji posvećuje se velika pozornost i ljudi postaju svjesniji prednosti takve zdravije prehrane.

To je također jedna pozitivna strana proizvodnje pod plastenicima. Naime, to su površine zaštićene od vanjskih utjecaja. Proizvodi bi bili zaštićeni prirodnim preparatima, nepotrebna je uporaba pesticida i ostalih opasnih preparata. Takva proizvodnja ima sve prednosti, a u našoj općini i velike izglede za uspjeh. Uz stimulaciju, ljudi bi osnovali svoja poduzeća, unaprijedili poljoprivrednu proizvodnju, proizveli bi zdravu hranu, cvijeće ili neku drugu kulturu koju bi bilo moguće proizvesti. Sve su to pozitivne strane te vrste proizvodnje, što ima dodatnu težinu ako se zna da bi donijelo ekonomsku isplativost i da bi ljudi od

toga mogli živjeti. Na proizvodnju pod plastenicima trebali bismo svi zajedno obratiti veliku pozornost, aktivirati se i uspjesi neće izostati.

Zaključak

Ovaj tekst o planiranim aktivnostima općine Grude u cilju poboljšanja poljoprivredne proizvodnje u srednjoročnom razdoblju dobar je sažetak i osnovica za izradu detaljne studije o poljoprivredi općine Grude. Svakako, poljoprivrednu treba promotriti u širem konceptu koji se u posljednjim godinama snažno nametnuo kao koncept ruralnoga razvijenja. U ovom konceptu poljoprivredu igra samo jednu od uloga ukupnoga razvijenja ovoga prostora u Grudama. Nužna je bolja suradnja između državnih organa vlasti i stručnjaka iz ovog područja te poljoprivrednih proizvođača.

U okviru ograničenoga proračuna u našoj općini, ipak, u sljedećem razdoblju treba planirati neka poboljšanja i izdvajanja iz proračuna za potrebe razvijenja poljoprivredne proizvodnje i službi nužnih za održivi razvijenak:

- oživjeti veterinarstvo
- suradnja s poljoprivrednim stručnjacima širih profila
- edukacija farmera uz pomoć određenih institucija
- iskoristiti postojeće kapacitete u svim vidovima poljoprivrede.

3. Infrastruktura

Vodoopskrba

Grudski vodoopskrbni sustav vodom se opskrbljuje iz izvora Grudsko Vrilo koje je udaljeno oko 4,5 km od grudskog općinskog središta. Na lokaciji izvora izrađena su 4 bunara pojedinačnih kapaciteta 20x30 i 2x50 l/s, iz kojih se voda tlači u vodospremu Grudsko Vrilo, obujma 750 m³, kote dna 352 m i kote vode 356 m nadmorske visine. Crpljenje iz bunara vrši se bez utvrđenoga radnoga režima, a uglavnom iz dva bunara kapaciteta 20 l/s i 30 l/s. Vodosprema se puni kroz čelični (tlačni) cjevovod promjera 368/352,8 mm.

Vodosprema Grudsko Vrilo središnja je vodosprema sustava i iz nje se gravitacijski opskrbljuje područje jugoistočnoga dijela Imotsko-bekijskoga polja, kao i gornjega dijela doline rijeke Tihaljine. Iz vodospreme se granaju dva glavna smjera opskrbe, i to:

- azbestno-cementni tranzitno (Opskrbni je cjevovod Ø200/150 mm, položen prema sjeverozapadu, koji služi za opskrbu područja naselja Sovići i Gorica.)

- azbestno-cementni tranzitno (Opskrbni je cjevovod Ø250 mm, položen prema jugoistoku do naselja Grude, a iz kojega se granaju azbestno-cementni cjevovodi promjera Ø200 i 150 mm za opskrbu područja naselja Dragićina, Donji Mamići, Cerov Dolac, Pogana Vlaka i Ružići.)
- cjevovod Drinovačko Brdo – Puteševica (Dovršen je 2005.godine i ukupno je priključeno 100 domaćinstava kao nastavak cjevovoda Slivno iz Republike Hrvatske.)
- cjevovod Nogale – Donji Vranješi – Slivno, RH9 do granice s BiH (Izrađen je Ø180 PEHD, osigurana dovoljna količina za Drinovačko Brdo i Puteševicu te mogućnost priključenja Zasida u MZ Tihaljina.)

Kratak opis

Budući da postojeći vodoopskrbni sustav nije zadovoljavajući ni po kvaliteti opskrbe (nema dovoljno rezervoarskoga prostora) ni po kapacitetima izrađenih objekata (nedostatak profila tranzitnoga cjevovoda – profila cijevi 250 mm), izrađeni su glavni projekti poboljšanja sustava. Realizacijom ovoga projekta poboljšala bi se vodoopskrba jugoistočnoga dijela općine Grude (gdje se nalazi općinsko središte), a vodu bi dobila i nova naselja Donjih Mamića, tj. Višnjica, Ledinac, Podledinac i Medovići, kao i naselje Dužice u širokobriješkoj općini.

Na ovom spomenutom području živi oko 10.000 stanovnika i nalazi se industrijska zona općine tako da realizacijom ovog projekta stanovništvo, ali i industriju, opskrbljujemo dovoljnom količinom vode, što sada nije slučaj zbog uskoga grla postojećega cjevovoda od vodocrpilišta Grudsko Vrilo do općinskog središta. Izgradnjom vodospreme Sovići znatno bi poboljšali vodoopskrbu sjeverozapadnog dijela općine.

Tehnički podatci

Glavni objekti ovog vodoopskrbnog sustava su:

- vodocrpilište Grudsko Vrilo (Postoje četiri bunara dubine 30-40 m u koje su uronjene crpke ukupnog kapaciteta 150 l/s, tip crpki Pleuger. Urađen je glavni projekt sanacije vodocrpilišta, a sanacijom i rekonstrukcijom doći će se i do većih količina vode koja će se moći crpiti na vodocrpilištu Grudsko Vrilo.)
- cjevovod Grudsko Vrilo (Vodosprema je Grude sa spojnim cjevovodom od vodospreme Grude do distributivne mreže DUKTIL LIV DN 400 mm klase K-9, ukupne dužine 7623 m.)
- vodosprema Grude – V 2 x 500 m³
- crpna postaja Boboška (Q=14 l/s i manometarskom visinom dizanja HN=160 m, snaga motora 45 KW, dva crpna agregata, režim rada 1 + 1 jedan radni, jedan pričuvni.)

- tlačni cjevovod, crpna postaja Boboška (Vodosprema je Višnjica s pripadajućim dijelom distribucijskoga vodovoda Donjih Mamića. Tlačni cjevovod je projektiran od čeličnih cijevi promjera 168,3/4,5 mm, ukupna dužina tlačnoga voda je 3600 m. Distributivni vod PEHD PE 100 DN 110, PN 16 dužine L = 2500 m.)

- vodosprema Višnjica V = 200 m³

- nastavak gravitacijskoga transportnoga, distribucijskoga cjevovoda, vodosprema Višnjica – Ledinac, Podledinac

PEHD DN 225 mm   L = 1160 M   PN 10 bara

PEHD DN 160 mm   L = 1050 M   PN 10 bara

PEHD DN 110 mm   L = 4500 M   PN 10 bara

- tlačni cjevovod C. S. Medovići – V:S Medovići

PEHD PE 100 DN 140 mm L = 450 m PN 16

PEHD PE 100 DN 110 mm L = 974 m PN 10

- povratni distributivni cjevovod PEHD DN 110 mm, L 0 1320 m, NP 10 bara

PEHD PE 100 DN 160, PN 10 L = 130 m

- crpna stanica Medovići – Q 8,34 l/s HN 71,2 m N = 5,80 KW (režim rada 1+1)

- vodosprema Medovići – V = 100 m³

- vodosprema Podledinac – V = 100 m³

- vodosprema Sovići – V 0 2 x 250 m³.

Grudski vodoopskrbni sustav – vodovod za naselja Drinovci i Tihaljina

Naselja Drinovci i Tihaljina su sastavni dio područja općine Grude. Na ovom području živi 5000 stanovnika. Unutar navedenoga područja nema izgrađenoga javnoga vodoopskrbnog sustava.

U tehničkom smislu predmetno područje nalazi se u blizini dvaju vodoopskrbnih sustava, i to:

- vodoopskrbnoga sustava Grude (zahvat na Grudskom Vriliu)

- vodoopskrbnoga sustava Imotski (zahvat na izvoru Opačac).

Godine 1996. izrađeno je rješenje kojim ovo područje treba opskrbiti iz sustava Imotski. Sustav Imotski vodom se opskrbljuje zahvatom na izvoru Opačac, izdašnosti 1500 l/s, te kao takav ima dovoljne količine vode i za područje koje pokriva ovaj dio općine Grude. Dogovorom između dviju država, Hrvatske i Bosne i Hercegovine, predviđeno je s ovoga izvora dopremiti ukupno 45 l/s za potrebe naselja Drinovci i Tihaljina.

Jugoistočni ogrank vodoopskrbnoga sustava Imotski izgrađen je od duktinoga tranzitno-opskrbnoga cjevovoda promjera 500/400/300 mm, proteže se od vodospreme Karinido, područja naselja Zmijavci i Runovići uz rub Imotskoga polja. Kod naselja Ljubičići, gdje je izrađena crpna stanica Ljubičići, grana se za Slivno. Prije ogranka za Slivno planiran je priključak za tranzitni cjevovod do područja Drinovci i Tihaljina u općini Grude (BiH).

Elementi planiranja – prostor i razdoblje planiranja

Prostor

Uži prostor obuhvaća (predmetno područje) naselja: Drinovci, Blaževići i Tihaljina. Kako je projektnim zadatkom zadano da se iznova provede procjena potreba za vodom na području cijele općine Grude, u širi prostor obuhvata ulaze i sva ostala naselja općine Grude.

Naime, procjenom potreba na području općine Grude bavilo se tijekom prošla dva desetljeća više autora. Različiti autori rabili su različite parametre planiranja. Imajući u vidu da je u međuvremenu izvršena procjena broja stanovništva, projektnim zadatkom postavljeno je provjeravanje dosadašnjih obrada.

U dalnjem tekstu ovoga poglavlja dani su elementi planiranja, primjerice plansko razdoblje, kategorije potrošača vode, specifična potrošnja pojedinih potrošača vode te koeficijenti neravnomjernosti potrošnje, na temelju kojih je izvršen proračun potreba za vodom.

Elementi planiranja nisu bili postavljeni projektnim zadatkom, već ih je projektant usvojio iz projektne dokumentacije i literature koja se bavila analizom potreba za vodom sličnih područja.

Plansko razdoblje

Početna godina planskoga razdoblja je 2001. godina. Usvojeno plansko razdoblje je 30 godina, što je uobičajeno za dugoročne planove, tako da je završna godina planskoga razdoblja 2030. godina. Ovakvo razdoblje planiranja omogućuje etapnu izgradnju, što s ekonomskoga i tehničkoga aspekta ima više prednosti, a najvažnije su:

- manja početna ulaganja
- izgrađeni objekti se u kraćem razdoblju amortiziraju
- pravilnija eksplotacija dijelova vodoopskrbnoga sustava, kao što su vodospreme, crpne stanice, cjevovodi
- mogućnost fleksibilnije gradnje vodoopskrbnoga sustava prilagođena stvarnom razvoju općine.

Potrošači vode

Osnovne kategorije potrošača vode na promatranom području su stanovništvo i ostala potrošnja.

Stanovništvo

Polazna osnova za procjenu broja stanovnika su podatci o procjeni broja stanovnika iz 2001. godine. Početna godina planskoga razdoblja je 2001. godina. Plansko razdoblje je 15 i 30 godina. Završna godina planskoga razdoblja je 2030. godina. Za razdoblje planiranja od 2001. do 2030. godine broj stanovnika će se izračunati primjenom obrasca:

$$S_n = S_o(1+P/100)^n$$

S_n – broj stanovnika na kraju planskoga razdoblja

S_o – broj stanovnika na početku planskoga razdoblja

P – prosječna stopa godišnjega prirasta

n – broj godina planskoga razdoblja

Kako je vidljivo iz tablice 6. prirast stanovnika na širem području, izračunan na temelju popisa stanovnika iz 1981., 1991. i 2001. godine, općine Grude je negativan. Zato je usvojena prosječna stopa prirasta stanovništva za općinski centar Grude 1 % i ostala naselja 0,3 % godišnje. Stopa prirasta od 0,3 % predstavlja u 30-godišnjem razdoblju linearno povećanje broja stanovnika za 10 %.

Tablica 6.: Prirast stanovnika

OPĆINA	popis			prirast			
	1981.	1991.	2001.	91/81	01/91	01/81	proj. prirast
Grude	3.378	3.598	3.346	0,6%	-0,7%	0,0%	1,00%
ostala naselja	14.389	12.760	12.388	-1,2%	-0,3%	-0,7%	0,30%
ukupno	17.767	16.358	15.734	-0,8%	-0,4%	-0,6%	0,30%

Podatci o očekivanom broju stanovnika u naseljima općine Grude, u planskom razdoblju, dobiveni su na temelju polaznih podataka iz popisa stanovnika objavljenoga 2001. godine.

Tablica 7.: Planirani broj stanovnika

	općina	mjesto	popis	pros. priраст	prognoza	
			2001.		2015.	2030.
1.	Grude	Grude	3.346	1,00%	3.846	4.465
2.		Blaževići	163	0,30%	170	178
3.		Borajna	139	0,30%	145	152
4.		Donji Mamići	1.494	0,30%	1.558	1.630
5.		Dragićina	733	0,30%	764	800
6.		Drinovačko Brdo	385	0,30	401	420
7.		Drinovci	2.474	0,30	2.580	2.699
8.		Gorica	933	0,30	973	1.018
9.		Jabuka	63	0,30	66	69
10.		Puteševica	102	0,30	106	111
11.		Ružići	1.617	0,30	1.686	1.764
12.		Sovići	2.573	0,30	2.683	2.807
13.		Tihaljina	1.712	0,30	1.785	1.867
		ukupno	15.734		16.765	17.978

Ostala potrošnja

Ostala potrošnja se odnosi na potrošnju vode za privatna domaćinstva, zalijevanje okućnica i stočarstvo. Podatci o očekivanom broju domaćinstva po naseljima općine Grude, u planskom razdoblju, dobiveni su na temelju polaznih podataka iz popisa stanovnika i domaćinstava objavljenoga 2001. godine.

Tablica 8. Planirani broj domaćinstava

	općina	mjesto	popis	prognoza	
			2001.	2015.	2030.
1.	Grude	Grude	837	962	1.117
2.		Blaževići	36	41	44
3.		Borajna	31	35	38
4.		Donji Mamići	376	374	407
5.		Dragićina	163	183	200
6.		Drinovačko Brdo	93	96	105
7.		Drinovci	491	619	675

8.		Gorica	230	233	254
9.		Jabuka	16	16	17
10.		Puteševica	25	26	28
11.		Ružići	415	404	441
12.		Sovići	677	643	702
13.		Tihaljina	394	428	467
		ukupno	3.784	4.059	4.495

Napomena:

Kod proračuna ukupne površine okućnica za općinski centar Grude pretpostavljeno je da je broj domaćinstava s okućnicom 25% od ukupnoga broja.

Specifična potrošnja

Specifična potrošnja uzeta kako slijedi:

- potrošnja po stanovniku na dan:
  - općinsko središte 250 l
  - ostala naselja 200 l
- potrošnja po grlu krupne stoke na dan – 40 l
- potrošnja po grlu sitne stoke na dan – 20 l
- potrošnja za okućnice (prosječna površina 300 m²) – 0,5 l/s/ha.

Oscilacije potrošnje

Koeficijent dnevne neravnomjernosti usvojen je prema literaturi, a s obzirom na karakter naselja.

Koeficijent dnevne neravnomjernosti iznosi:

- veća naselja kd = 1,5
- ostala naselja kd = 2,0.

Koeficijent satne neravnomjernosti iznosi:

- veća naselja ks = 1,8
- ostala naselja ks = 2,4.

Za "ostalu potrošnju" usvojeni su isti koeficijenti neravnomjernosti kao i za stanovništvo jer se opskrba vodom za potrebe stočnoga fonda u privatnom vlasništvu, odnosno za zalijevanje okućnica, odvija na istom mjestu kao i za stanovništvo.

Kanalizacija

Općina Grude po popisu stanovništva izgleda ovako:

- 1991. godine : 15.976 – od toga općinski centar 3.200
- 2004. godine : 15.740 – od toga općinski centar 3.800.

Udio općinskoga stanovništva koje je prijavljeno na kanalizaciju je 9,53 %.

Broj stanovnika obuhvaćen kanalizacijom je 1.500.

Dužina kanalizacijske mreže je 9,6 km.

Specifična dužina kanalizacije po stanovniku je 6,4 m/st.

Ukupno ispuštena količina vode je 553m³/d.

Lokacija ispusta otpadnih voda je ponor u Grudskom polju.

4. Elektroenergetska situacija

Tehnički opis postojećeg stanja 10 kV mreže

Cjelokupna 10 kV mreža u općini Grude opskrbljuje se električnom energijom iz TS 110/35/10 kV Grude. Navedena transformatorska stanica opskrbljuje se preko DV 110 kV Grude – Široki Brijeg, dok istu prosljeđuje preko DV 110 kV Grude – Posušje prema TS 110/35/10 kV Posušje.

Unutar TS 110/35/10 kV Grude instalirana su dva trofazna tronamotajna energetska transformatora sljedećih podataka:

transformator t₁	
prijenosni omjer	110±10*1,5%/36,75/10,5 kV
nazivna snaga	20/14/14 MVA
grupa spoja	Y/y ₀ /d5
napon kratkoga spoja	u _{k1-2} =10,09 %
	u _{k1-3} =17,7 %
	u _{k2-3} =5,7 %
transformator t₂	
prijenosni omjer	110±10*1,5%/36,75/10,5 kV
nazivna snaga	16/16/10,7 MVA
grupa spoja	Y/y ₀ /d5
napon kratkoga spoja	u _{k1-2} =9,66 %
	u _{k1-3} =14,42 %
	u _{k2-3} =4,79 %

Kako je vidljivo iz dosada iznesenoga unutar transformatorske stanice postoji i 35 kV postrojenje. Ovo postrojenje sastoji se od dva transformatorska polja, mjernoga polja te jednoga vodnoga polja na koje je priključen DV 35 kV Grude – Posušje. Ovaj dalekovod služi kao rezervno napajanje TS 110/35/10 kV Posušje iz TS 110/35/10 kV Grude ili obrnuto.

U dalnjem tekstu predstavljeni su podatci o presjecima i dužinama kao i instaliranoj snazi transformatorskih stanica 10/0,4 kV na pojedinim 10 kV odvodima iz TS 110/35/10 kV Grude.

DV 10 kV Gorica (odvod broj 1)

Ovaj 10 kV odvod uglavnom je nadzemni, dok je kabelski samo izlaz iz transformatorske stanice TS 110/35/10 kV Grude, i to u neznatnoj dužini. Točni podatci nalaze se u sljedećoj tablici:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	0,675
kabel XHE 49-A 1*70 mm ²	1,96
uže Al/Če 50/8 mm ²	6,965
uže Al/Če 35/6 mm ²	7,453
uže Al/Če 25/4 mm ²	4,017
ukupna dužina:	21,07

Preko ovoga 10 kV odvoda električnom se energijom napaja 26 transformatorskih stanica čija je ukupna instalirana snaga 4.510 kVA.

DV 10 kV Drinovci (odvod broj 2)

DV 10 kV Drinovci ima samo kabelski izlaz iz transformatorske stanice TS 110/35/10 kV Grude u dužini od 1.160 m, dok je ostali dio dalekovoda nadzemni. Točni podatci o dužinama i presjecima nalaze se u sljedećoj tablici:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	1,445
kabel XHE 49-A 1*120 mm ²	0,045
kabel XHE 49-A 1*70 mm ²	0,264
uže Al/Če 50/8 mm ²	4,055
uže Al/Če 35/6 mm ²	2,12
uže Al/Če 25/4 mm ²	28,49
ukupna dužina:	36,419

Preko ovoga dalekovoda napaja se 30 transformatorskih stanica s ukupno instaliranom snagom od 4.560 kVA.

DV 10 kV Pivovara – Tihaljina (odvod broj 3)

Za DV Pivovara – Tihaljina može se reći kako je kombinacija kabelskoga i nadzemnoga voda zato što se u prethodnom razdoblju (do 2004. godine) dio transformatorskih stanica u gradu napajao preko čisto kabelskoga voda (tri stanice ukupno instalirane snage 6.260 kVA, od čega se koristi 3.630 kVA), dok je dio transformatorskih stanica na području Tihaljine (23 trafostanice ukupno instalirane snage 2.880 kVA) bio napojen zračnim dalekovodom. Znači ukupna instalirana snaga svih transformatorskih stanica na ovom odvodu je 9.140 kVA. Podatci o točnim dužinama i presjecima na ovom odvodu dani su u sljedećoj tablici:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*185 mm ²	2,28
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	4,58
kabel XHE 49-A 1*70 mm ²	0,320
uže Al/Če 50/8 mm ²	0
uže Al/Če 35/6 mm ²	0,720
uže Al/Če 25/4 mm ²	23,43
ukupna dužina:	31,33

DV 10 kV Ružići (odvod broj 4)

Na ovom 10 kV odvodu samo je izlaz iz transformatorske stanice TS 110/35/10 kV Grude kabelski, i to u dužini od 150 m, dok je ostali dominantni dio nadzemni. Podatci o presjecima i dužinama nalaze se u sljedećoj tablici:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	0,150
uže Al/Če 50/8 mm ²	1,095
uže Al/Če 25/4 mm ²	23,00
ukupna dužina:	24,245

Preko ovog 10 kV odvoda napaja se 18 transformatorskih stanica instalirane snage 1.800 kVA.

DV 10 kV Ledinac (odvod broj 5)

Kao i na prethodnom odvodu, tako je i na ovom izlaz iz transformatorske stanice TS 110/35/10 kV Grude kabelski, i to u dužini od 380 m, dok je ostali dominantni dio nadzemni. Podatci za DV Ledinac:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	0,380
uže Al/Če 50/8 mm ²	4,640
uže Al/Če 35/6 mm ²	0,020
uže Al/Če 25/4 mm ²	16,96
ukupna dužina:	22,00

Na ovom odvodu ukupno je instalirano 18 transformatorskih stanica ukupne snage 2.460 kVA.

KO 10 kV Boboška (odvod broj 6)

KO 10(20) kV je potpuno kabelski, a s ovog odvoda napojene su ukupno 4 transformatorske stanice instalirane snage 3.830 kVA. Dužine na ovom odvodu su predstavljene u sljedećoj tablici:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	0,710
kabel EHP 48 1*95 mm ²	1,750
ukupna dužina:	2.460

KO 10 kV Grude (odvod broj 7)

KO 10(20) kV potpuno je kabelski, a s ovoga odvoda su napojene 4 transformatorske stanice instalirane snage 2.290 kVA. Dužine na ovom odvodu predstavljene su u sljedećoj tablici:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
kabel XHE 49-A 1*150 mm ²	0,565
kabel EHP 48 1*95 mm ²	0,835
ukupna dužina:	1,400

DV 10 kV Kočerin (odvod broj 8)

DV Kočerin je u potpunosti nadzemni, a preko njega se napaja 15 transformatorskih stanica instalirane snage 2.150 kVA. Podatci o dužinama za DV Kočerin:

vrsta i tip voda/kabela	dužina (km)
uže Al/Če 95/15 mm ²	4,640
uže Al/Če 25/4 mm ²	14,99
ukupna dužina:	19,63

Ovaj dalekovod dijelom je, kako se vidi iz tablice, izведен užetom Al/Če 25/4 mm² u klasičnoj izvedbi na drvenim i betonskim stupovima, a drugim dijelom dalekovodom na čelično-rešetkastim stupovima i vodičima Al/Če 95/15 mm². Ovaj dio dalekovoda je dio nekadašnjega DV 35 kV Grude – Široki Brijeg koji je izgubio svoju osnovnu namjenu jer u TS 110/x kV u Širokom Brijegu ne postoji 35 kV postrojenje, a nekadašnja TS 35/10 kV u Širokom Brijegu (kao krajna točka ovoga dalekovoda) više nije u funkciji. Stoga se dio ovog dalekovoda koristi za napajanje električnom energijom dijela općine Široki Brijeg, Kočerin, a pogonski napon je 10 kV.

Transformatorske stanice

U općini Grude ima ukupno 125 transformatorskih stanica s ukupnom instaliranom snagom od 28 920 kVA.

Niskonaponske mreže 0,4 kv

Popis niskonaponskih mreža u općini Grude bio bi poduzi jer sadrži ukupno 118 mreža. Dobar dio niskonaponske mreže obnovljen je te je u dobrom stanju. Međutim, još uvijek u dijelovima općine postoje tzv. "sive zone" čije stanja treba popraviti.

5. Prometna infrastruktura

Javne ceste u BiH podijeljene su u tri kategorije:

- magistralne ceste
- regionalne ceste
- lokalne ceste.

Klasifikacija cesta na magistralne, regionalne i lokalne administrativna je i pravna, fokusira se na odgovornost gospodarenja cestama. Većina magistralnih cesta je asfaltirana, dok regionalnih cesta ima i makadamskih.

Magistralna cesta M6 Gorica – Grude – Ljubuški – Čapljina prolazi općinom Grude u dužini od 21.125 m. Tehnički elementi ceste skromni su, a širina kolnika je 6,00 m. Međutim, položaj magistralne ceste M-6 na području Gruda stvara velike teškoće jer ista dijelom prolazi kroz samo središte grada i naseljena mjesta Soviće i Goricu, gdje se obavlja sav tranzitni i lokalni promet. Stoga se počela graditi zaobilaznica Jamine – Prispa koja će rasteretiti dio prometa koji ide prema Ljubuškom.

Postoje tri regionalne ceste:

1. regionalna cesta R420 Ričine – Posušje – Grude dužine 20 km (Nova cesta. Tehnički elementi ceste su dobri izuzev na dijelu Grude – Kreštalica dužine 3 km gdje su skromni.

Širina kolnika je:

- 10,10 m na 7 km
- 7,10 m na 10 km i
- 6,00 m na 3 km.

Dio ove ceste je dio južne obilaznice Posušja. Izgrađenost prostora uz cestu je minimalna.)

2. regionalna cesta Privalj – Grude (Boboška) dužine 12 km (Tehnički elementi ceste su poprilično skromni, a širina kolnika je 6,00 m izuzev na dijelu Musine strane gdje je 9 do 10 m. Izgrađenost prostora uz cestu je oko 40 %.)
3. regionalna cesta R421 Sovići – Drinovci – Tihaljina – Klobuk dužine 20 km (Tehnički elementi su dosta skromni, posebno na dijelu kroz Drinovce. Širina kolnika je 6,00 m izuzev na dijelu kroz Drinovce gdje je manja. Izgrađenost prostora uz cestu je minimalna do 20 %.)

Kako je vidljivo, magistralna cesta M6 ključna je prometnica koja povezuje prostor ove županije, a istovremeno predstavlja važnu prometnu sponu u povezivanju širih prostora Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske. Mreža regionalnih cesta dobro je razvijena i zajedno s magistralnim cestama i važnom mrežom lokalnih cesta povezuje sva važnija naselja.

pregled cesta u općini Grude				
duljine cesta u općini (u km)				
broj ceste	magistralne ceste		regionalne ceste	
	1991.	2005.	1991.	2005.
M 6	21.125	21.125		
R 420			6.160	6.160
R 420a				7.500
R 421			18.120	18.210
U K U P N O	21.125	21.125	24.370	31.870

Intenzitet prometa na mreži magistralnih cesta

r.br.	cesta	dionica	mjesto brojanja	PGDP	PLDP
1.	M6	granica žup. Gorica-Sovići	Gorica	5078	5671
2.	M6	Sovići – Grude	Bob. Draga	4604	5063
3.	M6	Grude – Klobuk	Klobuk	3070	3657

Intenzitet prometa na mreži regionalnih cesta

r.br.	cesta	dionica	mjesto brojanja	PGDP	PLDP
1.	R 420	Privalj – Grude	Medovići	2881	3010
2.	R 420a	Grude – Posušje	Lipovice	2662	2975
3.	R421	Sovići – Klobuk	Drinovci	810	793

PGDP = procijenjeni godišnji dnevni promet

6. Telekomunikacijska infrastruktura

Komutacije

Područja općine Grude pokriveno je sa 6 RSS-ova i 2 ASM-a:

- RSS-AXE Grude (Pokriva područje Višnjice, Dragićine, Gruda, Pocrta, Grudskoga Vrla, Vrućica, Alagovca. Instalirana su 1972 POTS¹ priključka, a iskorišteno 1698 i 128 ISDN² priključaka te odnedavno i ADSL³: 96 POTS i 32 ISDN. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)
- RSS-AXE Sovići (Pokriva područje, uključujući Bobanovu Dragu, do graničnoga prijelaza Vinjani Donji. Instalirano je 1152 POTS-a, a iskorišteno 1063 i 64 ISDN, a iskorišteno 35. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)
- RSS-AXE Drinovci (Pokriva područje Drinovaca i Blaževića. Instalirano je 768 POTS, a iskorišteno 655 i 32 ISDN, a iskorišteno 16. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)
- ASM-AXE Drinovačko Brdo (Pokriva područje Drinovačkoga Brda i Puteševice, Tihaljina. Instalirano je 120 POTS, a iskorišteno 102. Postoji mogućnost i za ISDN priključke, ali do sada nije bilo većega interesa za pružanje takve vrste usluge. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)
- RSS-AXE Tihaljina (Pokriva područje Tihaljine, Podgradine i Peć Mlina, Drinovci. Instalirano je 384 POTS, a iskorišteno 308, 32 ISDN priključka predviđena su planom za 2006. godinu. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)
- RSS-AXE Ružići (Pokriva područje Ružića, Marića Strane, Cerova Doca, Borajna je pokrivena s RSS Grljevići, općina Ljubuški. Instalirano je 384 POTS, a iskorišteno 302 i 32 ISDN, a iskorišteno 6. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)
- RSS-AXE Medovići (Pokriva područje Medovića i Ledinca. Instalirano je 256 POTS, a iskorišteno 136.)

---

¹ POTS – Plain Old Telephone Service, termin kojim se označava obična analogna telefonska linija.

² ISDN - Integrated Services Digital Network je naziv za novu digitalnu telekomunikacijsku mrežu koja zamjenjuje staru analognu. Uz mnogobrojne dodatne usluge u telefoniji omogućuje brži (64 ili 128 kbps) i kvalitetniji pristup Internetu (kod ispravno konfiguriranoga sustava nema oscilacija u brzini spajanja i brzini prijenosa podataka koja je tada konstantna na 64 ili 128 Kbps).

³ ADSL – Asymmetric Digital Subscriber Line je verzija DSL tehnologije (DSL tehnologija omogućava spajanje na Internet mnogostruko većom brzinom od modema ili ISDN-a, kao i ISDN, DSL linija je u potpunosti digitalna, no za razliku od ISDN veze, DSL je stalna veza, što znači da je računalo stalno spojeno na Internet). Pojam asimetričan (asymmetric) označava da je brzina veze ISP->korisnik (downstream) drugačija, odnosno veća od veze korisnik->ISP (upstream).

- ASM-AXE Pogana Vlaka. (Pokriva područje Pogane Vlake te dio Ružića do kampa u Dubravi. Instalirano je 120 POTS. Postoji mogućnost i za ISDN, ali nije bilo većih zahtjeva. Centrala omogućuje sve osnovne i dodatne usluge koje pruža HT Mostar.)

Ukupno je instalirano 4976 POTS-a (na svim centralama su samo direktni brojevi, nema dvojnika). Od toga je iskorišteno 4365 i od 256 ISDN priključka trenutno je iskorišteno 185. Montaža ADSL-a na RSS-u Grude završena je i ovih dana će se započeti s realizacijom podnesenih zahtjeva.

Prijenosni putovi

Sve centrale povezane su s centralom u Grudama, a Grude s tranzitnom centralom Posušje optičkim kabelom:

- Grude – Posušje (Sa 622 MB/s povezano je preko Sovića, Imotskoga i Posušja. Trenutno je u izradi projektna dokumentacija za direktno povezivanje Gruda i Posušja, plan investicija za 2006. godinu. Problem se javio zbog neriješene građevinske dozvole te imovinsko-pravnih odnosa na navedenoj dionici.)
- Grude – Sovići 34 Mb/s
- Drinovci – Sovići 8 Mb/s
- Drinovačko Brdo – Sovići 8 Mb/s
- Tihaljina – Grude 8 Mb/s
- Ružići – Grude 8 Mb/s
- Pogana Vlaka – Grude 8 Mb/s

Mreže

Novourađene mreže su:

- Grude (Urađena je kompletan primarni DTK od Bobanove Drage do Marića Strane te od Gruda do Medovića, kompletan Dragićina, Višnjica i Medovići, nova DTK i novi kabeli.)
- Sovići (Urađena je cijela nova mreža na području RSS Sovići.)
- Drinovci (Urađena je nova mreža na području RSS-a Drinovci.)
- Drinovačko Brdo (Urađena je nova mreža na području RSS - Drinovačko Brdo.)
- Tihaljina (Urađena je kompletan primarni DTK od Klobuka do Drinovaca uz glavnu cestu. Nova DTK i mreža od Tihaljine do Peć Mlina te od Tihaljine do Podgradine, do prijašnje centrale u Podgradini.)

- Ružići (Urađena je primarna kanalizacija od RSS-a Ružići do Borajne, odnosno Klobuka, te od RSS-a do Polica, a pojedini dijelovi potpuna DTK.)
- Medovići (Urađena je kompletna nova mreža na području Medovića, RSS Medovići – Ledinac kompletna nova mreža na području koje je pokriveno internim vodovom.)
- Pogana Vlaka. (Primarna DTK I mreža od ASM-a Pogana Vlaka do magistralnog pravca Grude – Ljubuški te do kampa u Dubravi.)

Planom za 2006. godinu predviđeno je uraditi mreže:

- Grude (Ulica A. Šimića kompletno nova mreža, Grudsko Vrilo te Alagovac.)
- Ružići. (Cerov Dolac sve do Škorića, jedini zaseok koji na području općine Grude nema telefon, uz Cere.)

Bazne stanice GSM mreže

Područje općine kvalitetno je pokriveno GSM signalom sa sljedećih lokacija:

- Ružići – Malič (Pokriva područje naselja: Drinovci, Sovići, Gorica, Tihaljina, Višnjica, Ružići, Dragićina i Ledinac. Kapacitet bazne stanice je 76 govornih kanala.)
- Sovići – Dubrava (Pokriva područje naselja: Drinovci, Sovići, Gorica, Grudsko Vrilo i Blaževići. Kapacitet bazne stanice je 44 govorna kanala.)
- Grude – Dvorana (Pokriva područje naselja Grude. Kapacitet bazne stanice je 44 govorna kanala. Postoji mogućnost brzog pristupa podataka – EDGE tehnologija s brzinom pristupa od 200 kbps.)
- Grude – Eronet (Pokriva područje naselja Grude. Kapacitet bazne stanice je 52 govorna kanala. Postoji mogućnost brzoga pristupa usluzi prijenosa podataka – EDGE tehnologija s brzinom pristupa do 200 kbps.)
- Grude – Dužice (Pokriva područje naselja Ledinac, Pogana Vlaka, Borajna i Cerov Dolac. Kapacitet bazne stanice je 44 govorna kanala.).

Uskoro će biti puštena bazna stanica Alagovac koja će znatno popraviti kvalitetu GSM signala za naselja na dijelu prometnice M6, Bobanova Draga, Grudsko Vrilo, Vrućice i Pocrte.

Tehnologija koju u mobilnoj mreži koristi JP HT d.o.o. Mostar omogućuje sve standardne usluge 2G mobilne mreže (govor, faks, VMS) i 2.5 G mobilne mreže (EDGE, MMS, WAP).

7. Zdravstvo i socijalna skrb

Zdravstvo nekad i danas u općini Grude

Do pedesetih godina prošloga stoljeća nije bilo društveno organizirane zdravstvene zaštite, ali su uvijek po selima postojali samouki, često vrlo daroviti, ljudi koji su bolesnima ili ozlijedjenima pružali određenu pomoć. Među njima posebno treba istaknuti pojedince koji su vrlo uspješno rješavali probleme s iščašenja ili lomova kostiju. Naravno da je bilo i "šarlatana" zbog kojih se cijeloj takvoj djelatnosti pripisao pomalo uvredljiv naziv nadriliječnici.

Početak rada organizirane zdravstvene zaštite u općini Grude bilježi se početkom 1956. godine, dolaskom jednoga liječnika, da bi postupno, povećanjem broja zaposlenih, prerastao u Zdravstvenu stanicu Grude. Sredinom 1978. godine osniva se Dom zdravlja Grude. Zgrada, u kojoj je smješten sadašnji Dom zdravlja Grude, sagrađena je 1972. godine. Prije dvadesetak godina dograđen je novi dio gdje se u prizemlju nalaze stomato-loške ordinacije, a na katu obiteljska medicina. I pored te nadogradnje, sadašnji prostor ne odgovara današnjim potrebama. Poseban problem predstavlja hitna medicinska pomoć koju bi trebalo smjestiti u drugi prostor ovog istog objekta, za to već postoji odgovarajući projekt. U sklopu preuređenja hitne službe predviđena je na ulazu i rampa za vozila i invalide.

Pod okriljem Doma zdravlja Grude od 2000. godine djeluje i područna ambulanta u Drinovcima. Pored toga, u skoroj budućnosti bi se trebale osposobiti i područne ambulante u Tihaljini i Ledincu.

Zdravstvo kao društvena djelatnost u teškoj je situaciji zbog gospodarskih odnosa u društvu, a i nedovoljnog poznавanja zdravstvene kulture. Zdravi ljudi nisu svjesni što je zdravstvo, kako ga treba planirati i kako se prema njemu odnositi. Zbog svega ovoga u svakom se mjestu treba razvijati zdravstvena svijest te planirati kako zdravstvo treba izgledati u budućnosti.

Zdravstvo je djelatnost općedruštvenoga interesa, koja stalno traži nova ulaganja u odgovarajuću opremu. Da bi pratili današnje trendove nužno je imati odgovarajuću opremu:

1. dječji odjel (Radi pedijatar i dvije medicinske sestre. Za dječji odjel bi trebali preuređiti ordinacije, posebno za bolesnu, a posebno za zdravu djecu, te na drugoj strani Savjetovalište za majke. Nužna je nabavka inhalatora, bebi vase te ultra zvuka za djecu.)
2. obiteljska medicina (Djeluju četiri specijalista obiteljske medicine, dermatolog i liječnik stažist, dvije diplomirane medicinske sestre, šesnaest sestara, dva vozača i dvije spremičice. Jedan liječnik specijalist i dvije medicinske sestre rade u obiteljskoj ambulanti u Drinovcima koja radi

- svakim radnim danom od 7 do 15 sati. Nužna je nabavka vozila hitne pomoći sa svom sanitetskom opremom, EKG i ultrazvučni aparat.)
- 3. ginekologija (Radi liječnik ginekolog, dvije primalje i spremaćica. Treba preuređiti ordinacije, nabaviti odgovarajuću opremu i ultrazvučni aparat.)
  - 4. pneumoftiziologija (Radi liječnik pneumoftiziolog i jedna sestra. Potreban je spirometar i EKG-aparat.)
  - 5. higijensko-epidemiološka služba (Radi liječnik opće prakse, viši zdravstveni tehničar i dvije medicinske sestre. Potrebno je vozilo i uređaji za hladni lanac.)
  - 6. hitna pomoć (Radi dežurni liječnik po rasporedu, osam sestara, četiri vozača i jedna spremaćica.)
  - 7. rendgen (Liječnik radiolog, dva inženjera radiologije i jedan medicinski tehničar. Rendgen je star preko deset godina pa će u skoroj budućnosti trebati nabaviti novi.)
  - 8. internistička ambulanta (Radi internist i sestra. Sadašnjim uvjetima oprema odgovara.)
  - 9. laboratorij (Rade četiri viša laboratorijska tehničara, četiri laboranta i jedna spremaćica. Oprema je stara 10-20 godina i prema tome treba osigurati financijska sredstva do 100.000,00 KM. Potrebni su: mikroskop, centrifuga, hematološki brojač, biokemijski analizator, analitička vaga i spektrofotometar.)
  - 10. stomatološka služba. (Jedan specijalist protetike, pet stomatologa, dva protetičara, tri stomatološke sestre, jedna sestra i jedna spremaćica. Stomatološke ordinacije opremom su stare preko 20 godina. Nužno ih je opremiti, i bar po jednu dislocirati u dvije veće škole Grude i Sovići.)

U Dom zdravlja Grude dolaze i vanjski suradnici, specijalisti, i to ponedjeljkom neuropsihijatar, očni specijalist, psiholog te utorkom kirurg.

Domu zdravlja je nužan psiholog i logoped, sve veći broj djece i odraslih treba njihovu pomoć.

Kako bi se svi ovi projekti realizirali potrebno je uključiti sve strukture koje su mjerodavne i zainteresirane za podizanje razine zdravstvene zaštite počevši od Zdravstvenoga fonda, općine, županije i Federacije BiH. Svjesni smo da je gospodarska situacija jako teška, a samim tim i zdravstvo je u nezavidnom položaju jer se ono financira iz doprinosa, ali jednim marljivim radom, pravilnim pristupom, pozitivnim zakonskim propisima moguće je puno više napraviti na ovom području, što će na kraju rezultirati boljom i sigurnijom zaštitom za sve nas.

Socijalna skrb

Socijalna politika dio je opće politike i uvjetovana je prije svega razvojem gospodarskih odnosa u društvu. Uži dio socijalne politike je socijalna skrb.

Socijalna skrb provodi se sukladno Zakonu o socijalnoj skrbi, skrbi civilnih žrtava rata i skrbi obitelji s djecom (*Narodne novine ŽZH*, broj:16/01, 11/02, 4/04 i 9/05).

Zadatke propisane navedenim zakonom provodi Centar za socijalni rad. Centar u prvom stupnju zaprima, obrađuje i rješava spise. Općina financira plaće i materijalne troškove Centra. Financijska sredstva za korisnike izdvajaju se iz županijskoga proračuna, a dio sredstava za jednokratne pomoći osigurava općinski proračun.

Broj korisnika stalne socijalne potpore, kao i drugih potreba, neprestano raste. Navedeni razlozi traže ozbiljniji i sistematičniji pristup planiranju i organiziranju socijalne skrbi i planiranju socijalnoga razvoja općine. U općinskom proračunu potrebno je predvidjeti financijska sredstva za skrb o ranjivim grupama.

Prije izrade i usvajanja programa socijalnoga razvoja potrebno je vidjeti i pregled stanja korisnika za 2006. godinu:

1. stalna novčana potpora za 272 korisnika u ukupnom mjesecnom iznosu 24.300,00 KM
2. civilne žrtve rata – 3 korisnika u mjesecnom iznosu 405,00 KM
3. osobe sa završenom specijalnom školom – 14 korisnika u mjesecnom iznosu 1.400,00 KM
4. osobe smještene u ustanovama socijalne skrbi, – 29 korisnika u mjesecnom iznosu 17.910,00 KM
5. jednokratne novčane potpore, – 160 korisnika i isplate za iste po zaključcima mjerodavnoga Ministarstva
6. novčane naknade za porodilje u radnom odnosu, za roditelje koje ne rade i jednokratne potpore – 86 korisnika
7. novčane naknade za civilne-, neratne invalide – 70 korisnika. (Isti primaju novčane naknade u vrijednosti od 42,00 KM do 330,15 KM mjesecno, ovisno o stupnju oštećenja, a ukupan broj podnesenih zahtjeva je 399 s intencijom rasta.)

U prethodnoj godini uočljiv je trend rasta malodobnih delikvenata, nasilja u obitelji i razvoda. Usporedivši sa statistikom iz proteklih godina, vidljivo je da se zbog ekonomskе situacije sve veći broj osoba dovodi u stanje socijalne potrebe. Pored ustavnoga provođenja socijalne skrbi preko županijske i federalne razine, potrebno je ozbiljnije poraditi na programu socijalne skrbi općine Grude. Svakako je nužno osigurati novčana sredstva za skrb o ranjivim grupama, tj. o socijalno ugroženima.

Bitno je i kroz postojeći sustav vlasti osigurati implementaciju dječjeg dodatka, koji je i sada propisan Zakonom, ali u praksi ne postoji, formirati fond za stipendiranje siromašnih učenika i studenata te osigurati adekvatne uvjete za koordinaciju nevladinoga sektora. Ovdje je riječ o više udruga, javnih ustanova koje kroz programe prevencije, borba protiv ovisnosti (alkoholizam, narkomanija i sl.) i nasilja u obitelji, podižu svijest za brigu o slabijima, unaprjeđuju kulturu života djece, mladeži i obitelji. Njihov cilj je unaprjeđenje kvalitete života osoba treće životne dobi adaptacijom javnih ustanova, osiguranje nesmetanoga pristupa invalidnih osoba javnim ustanovama i drugim površinama. Zbog sve većega broja starijih osoba potrebno je dugoročno predvidjeti izgradnju gerentoloških i gerijatrijskih centara.

Pri Domu zdravlja Grude nužno je otvoriti savjetovalište za obitelj i mlade te oživjeti klub liječenih alkoholičara. Za ocjenu, kategorizaciju djece s posebnim potrebama potrebno je formirati stručni tim. Također, treba formirati stručni tim za psihosocijalnu pomoć, velik je broj osoba kojima je ta pomoć nužna. Izdvajanjem sredstava za druge djelatnosti pridonosi se socijalnom programu prevencije od delikvencije (igrališta za mlade po MZ i tomu slično).

Potrebno je osigurati i sredstva za realizaciju programa pomoći u kući uz angažman aktivista, volontera Crvenoga križa, čime bi smanjili troškove institucionalnoga smještaja.

U Hercegovačko-neretvanskoj županiji i Zapadnohercegovačkoj nužna je ustanova za smještaj kroničnih duševnih bolesnika.

Imajući ovo sve u vidu, uz angažman izvršne i zakonodavne vlasti, moguće je razraditi i provoditi konkretne mjere za navedeno, tj. realizaciju ovakvoga programa skrbi o pučanstvu općine Grude. Nositelji zadataka bi bili Općinsko vijeće, načelnik općine, Centar za socijalni rad, Dom zdravlja Grude, mjesne zajednice, vjerske zajednice, humanitarne udruge i dr.

8. Lokalna uprava i njezini partneri

Samouprava u kontekstu europskih standarda označava pravo građana da preko neposredno izabranih organa upravljuju javnim poslovima te da se ova prava mogu ostvariti upravo na lokalnoj razini.

Pravo na lokalnu samoupravu izraz je neotuđivoga prava građana na autonomno i slobodno samoorganiziranje u okviru općine, grada, mjesne zajednice i slobodno udruživanje u odgovarajuće organizacije. Status lokalne samouprave, posebno općine, mora biti osiguran u najvišim aktima zemlje, moraju se jamčiti i osiguravati puna i isključiva prava koja se ne mogu uskratiti niti ograničiti od središnjih, federalnih ili regionalnih, županijskih vlasti (osim u slučajevima predviđenim zakonom), a o svim bitnim pitanjima iz domena sustava lokalne samouprave općine se moraju konzultirati s federalnim i županijskim vlastima.

Općina se u okviru sustava lokalne samouprave treba organizirati kao osnovna samoupravna zajednica u kojoj građani na demokratski način ostvaruju svoje interese u područjima: kulture, obrazovanja, informiranja, socijalne i zdravstvene zaštite i zadovoljavaju potrebe lokalnoga stanovništva po pitanju komunalnih djelatnosti i usluga (opskrba vodom, električnom energijom, održavanje javnoga prijevoza, održavanje čistoće, održavanje i uređivanje: groblja, tržnica, trgova i dr.). Općinu također treba konstituirati i razvijati kao političku zajednicu u kojoj se obavljaju javni poslovi, vrše i financiraju funkcije vlasti utvrđene ustavom i zakonom.

Ovakav koncept lokalne samouprave pretpostavlja i zahtijeva uspostavu raznovrsnoga modela lokalnih zajednica, ovisno o društvenim uvjetima i prilikama teritorijalnoga obuhvata i broja lokalnoga stanovništva.

Ako je općina ovlaštena vršiti i obavljati poslove koji su najbliži građanima i ako je obvezna svim svojim građanima osigurati ljudska prava, onda općina i treba biti istinska ljudska zajednica u kojoj se:

- jamče sve vrste društvenih i ljudskih komunikacija
- osigurava tolerancija i uvažavanje različitosti za sve građane općine i zastupljenost svih nacionalnih skupina u Općinskom vijeću
- osigurava položaj, zaštita i poštivanje manjine i manjinskih prava, te uporaba nacionalnoga jezika i pisma
- jamči sloboda kretanja ljudi, ideja te uključivanja građana u vođenje javnih poslova, kao i dostupnost svim građanima socijalne sigurnosti i zdravstvene zaštite
- osigurava ostvarivanje nacionalnih i političkih prava osobnih sloboda čovjeka i građanina
- osigurava vlasništvo i imovinska prava, štiti sigurnost ljudi i imovine, štiti javni red i mir.

Ustav Federacije BiH u odredbama Odjeljka VI općinske vlasti učvrstio je položaj i autonomiju općine, kao i pravo općine da regulira odnose i samostalno donosi propise u izvršenju općinskih mjerodavnosti. Općinu Ustav čini odgovornom da osigura i štiti prava i slobode njezinih građana.

Kao i većina demokratskih zemalja Europe, Bosna i Hercegovina je u svoj ustavnopravni sustav ugradila postulante i instrumente o ljudskim pravima i slobodama koji čine državno-pravni okvir Bosne i Hercegovine, kao demokratski organizirane državne zajednice.

Od svih oblika teritorijalne decentralizacije lokalna samouprava, općina omogućuje i stvara najbolje uvjete za uspostavu demokracije. U okvirima lokalne zajednice svakodnevno se odvijaju djelatnosti u zadovoljavanju raznovrsnih potreba građana, izražavaju interesi te aktivno i neposredno angažiraju građani u vršenju javnih poslova.

Općina kao zasebna teritorijalna jedinica obuhvaća područje više naseljenih mesta na kojima postoje gospodarski i drugi uvjeti da lokalno stanovništvo može zadovoljiti svoje osobne i zajedničke komunalne potrebe, interes u sferi kulture, obrazovanja, informiranja, zdravstva, socijalne zaštite i drugih komunalnih potreba.

Općina je samoupravna demokratska zajednica u okviru koje se ostvaruje politička, upravna i finansijska nezavisnost lokalnih vlasti što reguliraju i rukovode znatnim dijelom javnih poslova na temelju vlastite odgovornosti i interesa lokalnoga stanovništva.

Općina Grude nalazi se u sastavu Zapadnohercegovačke županije. Zakonodavnu vlast čini Općinsko vijeće koje broji 25 vijećnika, a izvršnu vlast načelnik općine. Poslovi lokalne samouprave i upravni poslovi iz samoupravnog djelokruga općine obavljaju se unutar jedinstvenoga općinskoga organa uprave, odnosno preko općinskih službi za upravu.

Pregled službenika i namještenika u službama za upravu i Općinskom vijeću

red broj	naziv službe	VSS	VŠS	SSS	VKV, KV, OŠ	ukupno
1.	Služba za opću upravu	2	2	7	10	21
2.	Služba za gospodarstvo	5	1			6
3.	Služba za imovinsko-pravne poslove i katastar	4	5	4		13
4.	Služba za prostorno uređenje i zaštitu okoliša	3	1			4
5.	Služba za financije	1	2	1		4
6.	Služba za društvene djelatnosti	1	1			2
7.	Služba za branitelje iz domovinskog rata	1		1		2

8.	Služba civilne zaštite			1		1
9.	načelnik	1				1
10.	Općinsko vijeće: predsjednik i tajnik	2				2
	ukupno	20	12	14	10	56

Dostignuta razina demokratizacije i razvoja društva odraz je promjena nastalih u procesu tranzicije, što se odrazilo na rad i djelovanje lokalne uprave. Lokalna uprava kao servis građana kroz svoju zakonodavnu i izvršnu vlast djeluje sukladno ustavu, zakonu i statutu općine. Općinsko vijeće, kroz svoj redovan rad i rad svojih stalnih tijela, donosi odluke i druge propise kojima treba pridonijeti realizaciji zadaća koje su postavili od strane građani Gruda.

Općinski načelnik, općinske službe za upravu i općinski službenici svoje poslove obavljaju sukladno Zakonu o upravnom postupku, drugim zakonima i općinskim propisima.

Lokalna uprava kao nositelj i pokretač svih javnih aktivnosti za zadovoljavanje potreba lokalne zajednice te nevladin i privatni sektor čine jedan partnerski tim u cilju kreiranja boljih uvjeta i kvaliteta života. Zbog toga je u zadovoljavanju svih potreba jedne sredine bitna i nužna suradnja javnoga, privatnoga i nevladinoga sektora kako bi dinamičnost tih odnosa kreirala nova demokratska rješenja po mjeri svakoga građanina.

Njihova odgovornost u tom procesu očito je iz dana u dan sve veća, sukladna dinamici življenja i sve većim potrebama i težnjama građana u kreiranju nove zajednice.

Današnji uvjeti rada i djelovanja javnoga, privatnoga i nevladinoga sektora su veoma dinamični, kreativni i zahtjevni u odnosu na ranije razdoblje koje je bilo ograničeno institucionalno propisanim pravilima. Nevladine organizacije, udruženja građana i privatni sektor ostvarili su određene interese građana, ali je to u odnosu na današnje potrebe građana nedovoljno.

Naši prirodni i ljudski resursi nameću nam zajedničku zadaću da lokalnu zajednicu učinimo što demokratičnijom, privlačnijom i bogatijom, u prvom redu kroz razvoj poduzetništva.

Srećko Mikulić

KULTURA

ANTE MARIĆ

Pjesma povratnika

Išle smo, išle, plačući 167

ANDRIJANA MLINAREVIĆ-CVETKOVIĆ

Crkva sv. Katarine 177

KATARINA KATURA

Glazbeni život Gruda 183

IVA NUIĆ

Krenica 188

DAMIR MARKIĆ

85. obljetnica HKUD "Sloga" Gorica 192

DANIJELA UCOVIĆ

Predgovor izložbe Miljane Ćavar,

Marijane Pažin-Ivešić i Andrijane Mlinarević-Cvetković u Gorici 195

KATARINA TOMAS

Mitske i demonske predaje, novele i

anegdote u puku grudskoga kraja 198

IŠLE SMO, IŠLE, PLAČUĆI

PJESMA POV RATNIKA

Vrati, o Jahve, sužnjeve naše
Ko potoke negepske!
Oni koji siju u suzama,
Žanju u pjesmi.
Išli su, išli plačući
Noseći sjeme sjetveno:
Vraćat će se s pjesmom
Noseći snoplje svoje.

Toliki su sa suzama i zavežljajem uspomena na život morali napustiti svoja ognjišta, krenuti u nepoznato. Tako i Školske časne sestre sv. Franje, Provincije Krista Kralja iz Mostara, u svojoj kratkoj povijesti moraše napuštati svoja ognjišta. Jednom 8. veljače 1945. sa Širokog Brijega, kad su Božjom pomoći izbjegle sigurnoj smrti ispod partizanske ruke, i drugi put 17. svibnja 1992. iz svoga Bijelog Polja pred slijednikom istog zatornika.

Lica:

s. Judita

s. Nevenka

s. Klara

s. Apolonija

s. Celestina

s. Amalija

s. Danijela

s. Emerana

s. Vjekoslava (predstojnica)

s. Velimira

Sestra

s. Predstojnica: (*Kleči na podu poluokrenuta publici u dubokoj molitvi. Svako je malo iz molitve trzne udar granate ili reski rafal strojnice. Često njezina molitva prijede u stvarnost koju naglas izgovara.*) Bože Svetogući, smiluj se Ti nama. Smiluj nam se ... Oče naš ... (*Opet udar granate*) O, Bože, koliko je mržnje sišlo na ovaj svijet, na ovu zemlju? Koliko se samo dugo skupljala u ljudskim srcima, tu klijala i rasla. Izrasla je u neman koja je svojom šapom poklopila ovu zemlju. Pod njezinim kandžama umiru nevini i grešni, mladi i stari, zdravi i bolesni ... (*Opet granata.*) Isuse, znam da nas Ti razumiješ, ta i sam si patio. Sa svoga Brijega patnje pogledaj nas na ovome Brijegu naše patnje. Snage nam daj...

s. Nevenka: (*Ulijeće zaplakana i preplašena na scenu, klekne do s. Predstojnice i sva zadihana od straha.*) Sestro, ja to više ne mogu izdržati. Od Svih svetih ja pošteno oka nisam sklopila. Ni Vi, znam, niti ijedna sestra. Ali ja više ne mogu. Ja ne znam što se to u mene zavuklo? Strah? Ne, nije me strah! Malodušnost? Ma, ne! Ja imam vjere, ja znam da je i Krist patio! Ali ja ne mogu više! Tjeskoba me razdire!

s. Predstojnica: (*Uzima njezine ruke u svoje, tiko joj zbori.*) Smiri se ...

s. Nevenka: Ne mogu, ne mogu, ne mogu ... Nemir je neki u meni. Neka teška slutnja ...

s. Predstojnica: Tebi je žao narcisa. Taman su u Kanteji počeli izbijati. Granate ih krče. Sa zemljom i kamenjem lete u zrak ...

s. Nevenka: Smiješane njihove lukovice i blijedi izdanci s ljudskim mesom, kostima i krvlju. Nije mi žao narcisa toliko da bi se u meni nastanio toliki nemir i tjeskoba. Žao mi je svega ... I narcisa mi je žao, Bože ... Žao mi je ovoga Brijega ... Gdje su đaci? Gdje profesori? Gdje naši fratri? Vidjela sam na sv. misi jutros. Ni u jednom licu kapi krvi. I pola ih nema?

s. Predstojnica: U hidrocentrali su! To mi je fra Fabijan rekao. Čimjenja topovska paljba, eto njih opet, ta nije hidrocentrala preko svijeta, eto je tu dolje...

s. Nevenka: A, meni se srce steglo i duša mi veli: "Nikada više! Oni će nas sve pobiti!"

s. Predstojnica: Ma, sestro, daj! Odakle ti tako crne misle? Ne boj se! Sve će biti u redu!

s. Nevenka: Daj, Bože! Ali mislim da neće. Pa i Vi ste jutros fra Gracijanu rekli da bježi, da ga tu ne zateknu. Jeste vidjeli i na njemu da mu je svejedno? Poslušao Vas je tek tako, ne razmišljajući. Njegovu su odluku samo požurile

puste granate i grmljavina rata. (*Sestre klečeći uranjaju u molitvu, sve postaje mirno, javlja se divna i tužna glazba nade i glas sestre koja priča događaje.*)

Sestra: (*Stoji u kutu scene i govori što se događa.*) Vani je hladno i pomalo pada večer. Bitke ne jenjavaju. Obrana Brijega već pomalo pada. Partizanima daju otpora tek toliko da se povuku. Povlače se preko Pribinovića. Partizani su već na padinama Bošnjakova brda. I tamo su žestoke borbe na uzvišici ponad samoga Borka. Konvikt je sablasno prazan. Sestre su se sve povukle u podrumsku prostoriju i tu iz kapelice premjestile Svetu Otajstvo u jedan tabernakul. Zamrli su svi uobičajeni radovi. Ni posluga više ne dolazi, ne peče se kruh. Fratri su u samostanskom podrumu, neki su u tek dovršenom ratnom skloništu u vrtu, a jedan ih je dobar broj u mlinici i hidrocentrali. Bit će ova noć sa 6. na 7. veljače 1945. jedna od najtežih otkada se ovdje na Širokom Brijegu živi. Mi smo sestre na njemu evo već punih petnaest godina. Fratri su tu već stotinu i jednu godinu. Spremali su se proslaviti stotu obljetnicu samostalnog življjenja u Hercegovini, no vremena i događaji to ne dopustiše. Sve će se sestre skupiti u ovoj sobi. U konviktu nema više nikoga. I ova će nam noć proći u društvu s besanicom, molitvom i strahom. Evo sestara, dolaze ...

(*Uz glazbu i prigušenu svjetlost dolaze sestre na scenu. Bit će ih sveukupno osam. Mole časoslov. Pjevaju Salve Regina. Mrak. Razdanjiva se s glazbom tužnog budjenja. Isti je prostor, u njemu su sestre. Svaka uz sebe ima spremljene stvari. Napeto je iščekivanje.*)

Sestra: (*Čita s istog mjesta.*) Jutro je 7. veljače svanulo sablasno mirno. Nikakva glasa ni čovjeka ni prirode. Ptice, koje ništa ne može zateći, mirne su. Ne izviruju iz svojih gnijezda. Čuje se samo zveket oružja, tiha psovka partizanskih vojnika. Prošlo je nekoliko takvih sati, a onda su oko 11 sati došli na vrata ove sobe. Odmah su sestrama rekli da se ništa ne boje, da im ništa neće biti. Sestre im nisu vjerovale. Gledale su samo pred se. Zašli su po cijeloj kući i uzimali što god im je došlo pod ruku. Najrevnije su u tom bile partizanke. I psovale su najviše. Predstojnica je stala pred tabernakul i nije dala da ga diraju. Oni su uzeli misno ruho, uzeli su kaleže i ciborije iz sakristijskog ormara. Uzalud su ih sestre molile da ne diraju u te svetinje. Odgovor je na sve uvijek bila samo psovka. Nikoga nisu udarali. A onda su počeli odvoditi jednu po jednu časnu sestru i ispitivali su ih. S tih su se ispitivanja sestre vraćale beskrajno tužne i utučene.

s. Nevenka: Oni će obeščastiti Presveti Oltarski Sakrament. Tko zna koliko je još svetih hostija u ciboriju?

s. Predstojnica: Kod tabernakula uvijek bdije jedna od nas. Kako su god oni stavili stražu pred ovu sobu u koju su nas zatvorili, tako smo i mi pred

Kristovo svetohranište stavili vječno klanjanje. Sve dok ne dode fratar, i ne pričesti nas ili nam rekne sv. misu.

s. Danijela: Nama fratar u ovu kapelicu više nikada doći ne će!

s. Nevenka: Nikada više!

s. Predstojnica: Sestre, dat će Bog! Ne smijemo klonuti duhom. Ovo je naša getsemanska hora. Molimo Nebeskog Oca da nas osnaži, da nam dadne snage da se Njegova volja izvrši u našim životima. Mi, drage sestre, više nemamo ni s kim veze. Ne znamo što se izvan ove sobe, u koju smo zatočene, događa. Ja sam Vaša predstojnica. Mi se moramo držati zajedno, štititi i braniti jedna drugu. Ovo je teško i odgovorno vrijeme. Moramo ga uzeti na svoja ramena. Ovo je naš križ. Tu sam, kao pred moje vječne zavjete, da dragom Bogu i sama sebi velim: "Evo me!" Zato neka i svaka od vas, na spomen svoga imena, kao da se dragom Bogu i svojoj duši zavjetuje, rekne isto. Sestra Vjekoslava Dragićević!

s. Vjekoslava: Evo me! O, Bože moj, daj mi snage!

s. Predstojnica: Sestra Nevenka Udovičić!

s. Nevenka: Evo me! Bože moje, Bože moj, prepuna tjeskobe i teških slutnji, ali me evo. Neka se vrši Tvoja sveta volja.

s. Predstojnica: Sestra Klara Kozina!

s. Klara: Ja sam najstarija od svih nas. Ja sam živjela ovaj život najduže. Ne zna se kad je teži, kad ljudi vele da je lak ili kad je ovako težak kao nama sada. Sestre moje najdraže, ponosne budimo. Nas je zapao ovaj kalež. Pijmo ga s pomoću Božjom. Evo me!

s. Predstojnica: Sestra Apolonija Boban!

s. Apolonija: Evo me, s pomoću Božjom. Ne će nas zaboraviti dragi Bog. Valja biti pošten i dobar, u Njega se uzdati i sve će biti dobro. Sve. Vidjet će te!

s. Predstojnica: Sestra Celestina Bušić!

s. Celestina: Evo me! Gospe moja, Ti me zagovaraj i pomozi!

s. Predstojnica: Sestra Danijela Sušac!

s. Danijela: Evo me! Neka se vrši volja Božja!

s. Predstojnica: Sestra Velimira Primorac!

s. Velimira: Evo me! Bože, daj mi snage!

s. Predstojnica: Sestra Judita Dragićević!

s. Vjekoslava: Evo me Tebi, dragi Bože, na raspolaganje. Snage ulij u moju dušu.

s. Predstojnica: U samostanu su naše sestre Emerana Kozina i Amalija Rola. One gore po rasporedu i jesu određene. No, ovo je vrijeme u kojem moramo biti skupa. Jedna uz drugu. Sve skupa. Zato ćemo moliti partizane da nam ih dovedu.

s. Nevenka: Ali one gore imaju svoj posao!

s. Predstojnica: Znam i kada bude vrijeme, one će se opet svome poslu u samostanu vratiti. No, sada samostanom više ne upravlja gvardijan, isto kao što ni konviktom više ne upravlja ravnatelj fra Fabijan Paponja. Zato mislim da je dobro da mi sestre budemo skupa. Samostanom, konviktom i svime upravljaju sada partizani! A, mi nismo njima raspoređeni!

Sestra: Nakon prozivke i prisege sestre su utonule u svoje osobne molitve i duboke i teške misli. Jedna je sestra pošla s jednim partizanom da iz samostana dovedu s. Emeranu i s. Amaliju. Vratila se neuspješno. Dan 7. veljače bijaše hladan i bez riječi. Uvukao se u svoju dušu. Gleda preda se. Bože, kako je teško i sporo prolazio. Očuje se pokoji pucanj. A iza toga bi tišina bila još teža. Jelo nikome nije padalo na pamet. Kad predvečer, eto jednog partizana i u sobu časnima dovede sestre Emeranu i Amaliju. Ušle su bez duše među svoje sestre te se počele s njima grliti i pozdravljati kao da se godinama nisu vidjele. Plakale su. U njihovim je očima strah bio još veći i teži.

(Dok se ovo govori, ulaze sestre Emerana i Amalija.)

s. Emerana: Jadni naši fratri! Jadni naši fratri!

s. Nevenka: Jesu li ih pobili?

s. Amalija: Hoće! Sve će ih pobiti!

s. Predstojnica: Ne će, ne će ih ubiti. Nama su rekli da se ništa ne bojimo, da nam ništa neće.

s. Emerana: Njima to nisu rekli. Njih samo ispituju, na njih galame, izruguju im se.

s. Amalija: Narod, koji se zatekao u crkvi i samostanu, otpustili su kućama. Đake su popisali i predali ih jednom vojniku da ih sprovodi, oni su već u Mokrom, mislim. Mobilizirat će ih u partizane. A fratre ne puštaju iz zbornice...

s. Emerana: Prebrali su sve sobe u samostanu i sjemeništu, svu gimnaziju. Za noge su s kata iz njegove sobe svukli starog, bolesnog, nemoćnog i umirućeg fra Marka. Glava mu je sablasno udarala o stube. Samo je ječao. Sve koji su u

habitu oni će pobiti. Ubit će i djecu, Bože, bogoslove fra Viktora Kosira, fra Stjepana Majića, fra Ludovika Radoša. Oni će, to vam velim, sve koji su u habitu nemilosrdno pobiti.

s. Amalija: U sobe im ne daju. Sve su sobe, sve prostorije, župni ured, sakristija, sve je već opljačkano. Ženske su najgore. Zapovjedili su mi da namještam krevete u samostanskim sobama gdje će one noćas sa svojim drugovima orgijati, da u tim sobama više nikada ne će fratri ni časne stanovati.

s. Predstojnica: A fratri! Što govore, kako se drže?

s. Amalija: Fratrima je sve jasno. Drže se hrabro. Bodre jedan drugoga. Pozdravljaju se sa sjemenišarcima i narodom. Brinuli su se da nama dvjema ništa ne bude, da nas puste, da idemo, da sestre budu skupa. Nas su zadnje od njih odvojili. Oni njih već ubijaju!

(Muk je s glazbenom kulism očaja koji se poput mača boli svakoj časnoj sestri zabija u srce.)

s. Emerana: Fra Marko je skoro mrtav. O njemu se brine fra Žarko. A i on sav gori od vrućice. Tiho mi veli da mu pluća gore, da jedva diše. Jedan veli fra Krsti: "Ti, druž!" A fra Krsto mu odvrati: "Kako sam ti drug kad te nikad nisam vido!" Svakom je u ruci krunica. Romon se fratarske molitve prelijeva preko njihove galame, bogohulnih psovki i razvratnog smijeha. Svako malo jedan drugome daje apsoluciju.

s. Amalija: "Oprostite, braćo, ako sam koga uvrijedio, ja svima opraćam", čuje se. Fra Borislav u ruci nosi molitvenik, fra Arkanđeo s razlivenim blaženim osmijehom preko svoga dobrog lica, fra Tadiji se oko zacaklilo, starci fra Ivo i fra Stanko kao da nešto pjevuše, fra Dobroslav blijed, ali odlučan, uz njih bogoslovi ko janjci.

s. Predstojnica: To naši fratri svetu misu zbole. To oni propovijedaju. To oni s Kristom u Getsemaniju bdiju i mole i krvavim se znojem znoje. To oni svoje svete redove kale i čeliče. To oni nama govore da i mi s imenom Isusovim na usnama živimo i umiremo. To oni svoju večernju u koru svojih duša i svojih života svečano pjevaju ...

(Tiko ide instrumental smiraja i odanosti ili koral nekog psalma iz Večernje i polako sve obuhvaća tama.)

(Iz tame se čuje glas.)

Sestra: Noć su sestre provele u molitvi. Pred vratima sobe, u kojoj su sve one prenoćile, mijenjali su se stražari. I, evo polako zore 8. veljače 1945. na Širokom Brijegu. Zore što je nijema slušala tek poneku pticu i divila joj se da

ima snage zapjevati. Sestre mole partizane da im pošalju jednog fratra, da im rekne svetu misu, da ih barem pričesti. No, oni to odlučno odbijaju. A sestre ustrajno mole. Oko 11 sati uđe jedan partizan te ime reče da slobodno mogu jesti, da im fratar ne će doći, a kad završe s jelom, da ih vode za Split.

(*Upali se svjetlo.*)

s. Nevenka: Za Split?! Kakav Split? Što mi imamo sa Splitom? Naše su sestre u Lištici, tamo možemo, možemo u Bijelo Polje, kakav Split?!

Sestra: Idete u Split na Lovret sestrama. Ne bojte se. Sprovodit će vas jedan partizan kom je na Lovretu tetka časna sestra. Ona je tamo glavna.

s. Nevenka: Što mučite i sebe i nas? Pobjijte nas ovdje, mi smo spremne. A vama ne ćemo kazati. Kakav Split?!

s. Predstojnica: Kad ne možemo fratra dobit, pustite nas da se same pričestimo. To nam bar možete učiniti!

Sestra: Dopusti im partizan da se pričeste. Predstojnica je ključ od tebernakula imala kod sebe bojeći se da i ovaj ciborij ne ukradu i hostije ne obeščaste. Sva u strahu i duboko ganuta pristupila je sestra predstojnica tebernakulu. Sa svim je sestrama pala na oba koljena pred euharistijskim Isusom.

s. Predstojnica: Isuse, u Presvetom Oltarskom Sakramantu, dopusti meni nedostojnoj svojoj službenici da sveti ciborij uzmem u svoje ruke. Ruku Tvojih svetih fratara više nemamo da nam Tvoje sveto tijelo podijele. Posluži se mojim krhkim i nedostojnim u ovom teškom i svetom trenutku. Sve ćemo svete hostije pričestiti i tako Tvoje sveto tijelo spasiti od bogohuljenja ...

(*Pjesma: O duša naših hrano ... Sestre pale svijeće, s. Predstojnica otključava tabernakul, vadi ciborij, mole uz pjesmu euharistijske molitve i pričešćuju se po nekoliko puta da bi potrošile sve hostije.*)

Sestra: Iz duboke je pobožnosti i zahvale nakon sv. pričesti sestre u stvarnost vratio zapovjednički partizanski glas. Požurivao ih je prema kamionu koji je čekao na cesti pred konviktom. Svi ih je deset posjedalo u kamion pod ceradu na klupe koje su za tu prigodu stavili na karoseriju. Htjeli su još jedanput pogledati prema samostanu, prema nedovršenim zvonicima crkve, prema konviktu i gimnaziji. Pogledi izgubljeni u tom poslijepodnevnu kao da su pamtili sva ta divna proljeća i zlatne jeseni videne s krova konvikta. Sad je pogledu bio dostupan samo dio makadamskog puta uokviren rubovima cerade što je prekrivala karoseriju kamiona. Kamo nas vodi ta cesta? Hoćemo li se ikada po njoj vratiti životu kojem nas nasilnički otkidaju? Zanoćile su u Imotskom. Preko puta je franjevačka crkva sv. Frane. Već su zorom bile na prozorima i čekale da ispod njih prođu časne sestre koje su tu u blizini ove

kuće, u kojoj su ih držale zatočene, stanovaše. I, zbilja, evo ih. Dozvale su ih, a da se njihov partizan sprovodnik tome nije protivio. Zamolile su ih da dozovu nekoga fratra iz samostana da bi im dao odrješenje. I fratar je došao, stao preko puta kuće u kojoj su bile. One su sve stale na prozor da vide fratra i on njih. Savršeno su se pokajale za svoje grijeha, a fratar im je dao grupno odrješenje svih znanih i neznanih grijeha. To kao da je hercegovačkim sestrama skinulo veliki kamen sa srca. Čule su da su ovim istim putem jučer put Splita proveli osam širokobrijeških fratara.

s. Predstojnica: Osam?! A gdje su ostali?!

s. Amalija: To nisu fratri iz samostana. Njih je bilo dvanaest i njih nisu nikamo vozili. Oni su zasigurno ubijeni u klastru ili drugdje u vrtu samostana, i to još jučer predvečer, nakon što su nas vratili u konvikt. To je, nažalost, sva istina o njima. Jer, iz onog što sam sama vidjela, drugoga ishoda nije moglo biti.

s. Nevenka: A ovih osam, jesu li to širokobriješki fratri?!

s. Emerana: To su zasigurno fratri iz mlinice i hidrocentrale. Dolje ih je, prema kazivanju fratara, u samostanu s gvardijanom bilo još sedam ili osam.

Sestra: Sestre su se oprštale sa sestrama u Imotskom. Ove su im svašta pripravile, ali nikome nije ni do čega bilo. Kamion je sporo krenuo i zamalo iza sebe ostavio kameni grad Imotski. Usput se kvario te su jedva u kasnu noć stigli do Omiša i tu prenoćile u samostanu. U svaku se dušu uvukla tuga koju pogled i lice više nisu mogli prekriti. Mnoge su suze tekle same od sebe. Nakon besane i teške noći eto ih na OZNU u Split. Ispitivali su ih, ali su i sami vidjeli da pred sobom imaju tek na smrt preplašene časne i dobre redovnice. Otpustili su ih. Njihovu ih je dobrom sprovoditelju htjela preuzeti neka druga partizanska patrola, ali se on tome vrlo žestoko odupro. S jednim pismom u ruci vodio ih je nekamo. Odjednom su se našle pred samostanskim vratima na Lovretu. Tu ih je dočekala predstojnica samostana, koja je uistinu poznavala mladića u partizanskom uniformi. Nešto su razgovarali i mladi joj je partizan predao neko pismo. Tu su sestre lijepo primljene od svojih splitskih susestara. Ubrzo su se navikle, prihvatile mnoge samostanske poslove, i mnogo, mnogo vremena provodile u molitvi u crkvi pred svetohraništem. O sudbini su širokobrijeških fratara doznale tek treći dan boravka u Lovretu. Naime, u samostan je svratio Krešo Primorac iz Tihaljine. Ispričao im je kako su fratre pobili, spalili i zatrplali u ratnom skloništu u samostanskom vrtu. U Splitu su sestre ostale do početka svibnja, a onda su se u Hercegovinu vraćale u manjim grupama, i to preko Dubrovnika. Za boravka u Splitu negdje krajem ožujka tužna bijaše sestra Nevenka jednoga dana. Sve su sestre to primijetile. Htjele su je razgovoriti, ali

bez uspjeha. I onda im je ta dobra mala sestra lavljeg srca suznih očiju ispričala san.

s. Nevenka: Sanjala sam kako berem narcise. Sretni oni, sretna ja. Tepala sam im, govorila gdje će svojom ljepotom i mirisom krasiti prostore. I odjednom umjesto narcisa, u mojim rukama krizanteme, ljubičaste krizanteme. Tužne i dostojanstvene. I vidim da se tu još nešto događa. Ja s tim buketom krizantema stojim pred onim okomitim stubama što vode u ratno sklonište. Muk je, ali se čuju koraci. To partizani od samostana skloništu vode fratre. Oni pjevaju neku latinsku pjesmu. Svi kao jedan. Sklopljenih ruku, lica ozarenih ushitom pjesme. Svih su ih dvanaest postrojili pred skloništem. Jedan od partizana u rukama drži raspelo te hodajući ispred fratara, veli: "Ako pogazite ovaj križ, ako se Boga i Crkve odrečete, ako skinete te svoje smiješne haljine i nama se pridružite, svima ćemo vam podariti živote." Fratri i dalje pjevaju, i to još žarče. Partizan se zapjenio ponavljajući svoju ponudu. Stade pred starog i ispačenog fra Marka, unese mu se u lice te ponovi: "Stari ustaški jarče, evo ti prigode. Pogazi ovaj križ, spasit ćeš svoju subraću, kako se vi međusobno zovete. Ajde, što čekaš. Vidiš da smo mi jači od Boga, vidiš da smo mi gospodari života!" A stari fra Marko kao da živnu. U oči mu se povrati život. Tihim glasom prozbori: "Mogu li dobiti križ Isusov?" Ovaj potrča prema njemu, pruži mu križ. Fra Marko prihvati dragoga Krista na križu raspetoga svojim drhtavim, suhim rukama. Gledao ga je dugo vremena. Sva su braća u velikom iščekivanju utihnuli pjesmu koju su pjevali. I poteče starcu topla suza, pade na Kristovo raspeto tijelo. A fra Marko progovori krepko: "Isuse moj dragi, ako sam ti osamdeset godina vjerno služio, što je još ovo nekoliko minuta." Prinese Kristov križ svojim usnama i poljubi ga nekoliko puta. Partizan mu istrgnu križ iz ruku, baci ga pod noge i poče po njemu gaziti i vrijeđati Boga, a svi fratri nastaviše svoju latinsku pjesmu. Uzdizala se k nebū. Ubijali su ih jednog po jednog i strmoglavljavili niz okomite stube na ulazu u sklonište. Ja sam stajala po strani i za svakim iz svoga buketa bacala po jednu ljubičastu krizantemu. No, one su se, kad bi pale na njihovo beživotno tijelo, opet pretvarale u narcise.

s. Predstojnica: S neba nas gledaju i uživaju slavu vječnu. Sestre moje, podimo u crkvu, molimo za naše umorene svete fratre. I jedan zavjet učinimo, pred svetohraništem. Dragi naši umoreni fratri, krv ste svoju za Krista, za Crkvu, za svoj narod dali. Svojim ste životom i žrtvom posvetili Široki Brijeg i našu kršnu Hercegovinu. Mi časne sestre sv. Franje svake ćemo godine hodočastiti mjestu vašeg mučeništva i nikada vas zaboraviti nećemo. Počivajte u miru Božjem.

Sestra: I činile su sestre tako. Svake godine u mjesecu listopadu. Vremena poraća bijahu tako teška. Hrvatski puk u crno obukoše. Naše su majke noćima

čekale povratke očeva i braće, naših rođaka. Nikada se vratili nisu. Bleiburg i križni putovi progutaše njihove živote, razasuše njihove grobove diljem ispaćene zemlje. Mnogi su ljudi po komunističkim kazamatima, mnogi fratri, mnoge časne sestre. Oduzeli su komunisti našoj provinciji samostan u Mostaru, oduzeli naših jedanaest kuća. Sestre se mole, pate, pakiraju pakete s hranom za Zenicu, Foču, Lepoglavu. I teče vrijeme. Narcisi opet cvjetaju. Oni uvijek namirišu i najmanji dah proljeća. A onda se mržnja iznova počela uzdizati na noge. Kao da im nije bilo dosta naše krvi, naših života i naše patnje. Gori grad Vukovar, Ćelije su poklane i sravljenе sa zemljom, naše Ravno, tenkovi na Pologu. Dolaze vojnici s petokrakama i kokardama pod naše samostanske prozore u Bijelom Polju, Mostar su i cijela dolina Neretve poput velike lomače koju samo treba užgati. I opet u proljeće, da bi narcisima cvjetanje oteli, i opet na istim mjestima, i opet po istom narodu. Svi govore da se Bijelo Polje mora napustiti. Sestre ne žele, narod ne želi. Koji to strah može ljubav nadvladati? No, razum je opet progovorio. Sedam sestara preko Neretve, uz Brda i stazama Hrvatskog vijeća obrane sa zavežljajem u ruci, s pukom ucviljenim, uz Božje okrilje i hrabru pratinju hrvatskih bojovnika Herceg-Bosne oznojena i blijeda čela zastaju na uzvisini, a pod njima puca prodolina sa samostanom i crkvom. Samostan stoji kao tvrđava i s crkvom gleda osorne i snježne padine Prenja i Veleža. A sv. Franjo u klastru, kom je fontana utihnula, s pticom razgovara i tiho veli: "Odite samo, djeco, hodite. Ja Bijelo čučuvat Polje. Da, i cedar, i pticu, i svaku travku. Spaliti mogu sve i srušiti, ali će narcisi neumorno opet cvjetati. "Zastale su sestre još tren, a blijede su usne ponavljalje nadnevak: "U svibnju na 17. godine Gospodnje 1992." To bit će od sada dan našeg pohoda Širokom Brijegu i Majci ogrnutoj u plavo. Pogled se suzama zamutio, ali su suze dobro vidjele i tiho svom sv. serafskom Ocu šaptale: "O, sveti naš Oče, zbogom. Eto nas opet s narcisima da svaku krhotinu tvoga kipa opet u jedno skupimo."

Evo nas i ove 2008. godine, šezdeset i tri godine nakon krvavog 7. veljače 1945. U proljeće kad su narcisi u punom cvatu. Klečimo pred Tvojim likom Širokobriješka Gospe s pjesmom na svojim usnama:

Nek mine, Majko, s lica Tvog ...

fra Ante Marić

CRKVA SV. KATARINE

Gotičko razdoblje smatra se najbogatijim razdobljem u povijesti cjelokupne kršćanske umjetnosti. Katedrale nastale u tom razdoblju odlikuju se bogatstvom i raskoši te iznimnom romantikom i mistikom, a jedna od najvažnijih odrednica jest snažan polet u visinu.

Jedno od najčešće postavljanih pitanja glasi: "Kako je čovjeku pošlo za rukom da sagradi tako grandiozne sakralne objekte, bilo u arhitektonskom ili umjetničkom smislu!?" Vođeni idejom stvoriti, odnosno dočarati raj na zemlji, uspjeli su u tolikoj mjeri da čak i danas, uz mnoštvo modernih arhitektonskih čuda i dostignuća, gotičke katedrale ne gube niti malo na svojoj snazi i izražajnosti, i dan-danas zadivljuju i inspiriraju mnoge.

Jedan od primjera ne tako grandioznih građevinskih dometa, ali ipak dovoljno upečatljiv i snažan te primjerom sredini i mogućnostima, jest primjer grudske crkve sv. Katarine. Građena u neogotičkom stilu na uzvisini iznad Gruda, vidljiva je gotovo sa svake strane i jednakotako dojmljiva i graciozna. U skladu s teorijom gotičke gradnje, po kojoj su se katedrale gradile na najistaknutijim i najvišim mjestima u gradu da bi bile dominantne i vidljive sa svih strana i izdignite k nebu, i (od milja zvana) grudska je ljeputica dobila svoje primjerenoto prostorno određenje.

Njezina gradnja otpočela je 1923. godine procvatom

Pročelje crkve

građanske djelatnosti i pod budnim okom fra Gabre Grubišića koji u gradnju crkve uloži svu svoju ljubav i vrijeme. Zbog svoje skromnosti fra Gabro nigdje, niti u jednom kamenu, nije upisao svoje ime, a predaja o njegovoj predanosti i posvećenosti prenosila se s koljena na koljeno. Tako je bilo sve do 1967. godine kada zahvalni Grudjani na pročelje crkve postavljaju fra Gabrinu bistu s ispisanim riječima zahvalnosti.

Monumentalna, trobrodna, neogotička bazilika građena je od tesanog hercegovačkoga vapnenca koji je vađen u njezinoj neposrednoj blizini. Pročelje odiše savršenim harmoničnim odnosom vertikalnih i horizontalnih linija gdje je posebno dominantan vertikalni uzlet u visinu. Posebnost pročelja su tri zvonika koja nisu uobičajena na gotičkim građevinama. Srednji je izdignut iznad dva sporedna razbijajući simetriju i naglašavajući već spomenutu vertikalu. Šiljasti lukovi dominiraju pročeljem razigravajući pomalo strogi red zvonika i povezuju ih u cjelinu uz naglašeni dojam harmonije, geometrijskih odnosa i proporcija, za razliku od stroge geometrije istočne i zapadne strane zdanja. Arkade također pridonose jačanju dojma vertikalnoga uzleta i podijeljene su na tri reda jedne iznad drugih, proporcionalno se smanjujući širinom svojih lukova. Prvi red ih broji pet, dakle svaki zvonik po jedna i dvije u međuprostoru, dok sljedeća razina broji njih šest, na svakom zvoniku po dvije i na trećem najvišem ih je devet, s tim da su tri na srednjem i najvišem zvoniku izdignute iznad onih na

Istočna strana crkve

susjednim zvonicima. Arkade su sa svih strana uokvirene lezenama (plitkim, malim reljefima), opet s ciljem naglašavanja vertikale, dok sva tri zvonika završavaju timpanima na čijim vrhovima su postavljeni križevi. Početak timpana na sporednim zvonicima označava razinu na kojoj ih povezuje red fijala sa srednjim zvonikom koji iznad toga raste za još jedan niz arkada. Bočne strane zvonika također su olakšane arkadama čiji je broj jednak onom na pročelju i njihov broj također raste proporcionalno za jednu na svakoj sljedećoj razini.

Istočna i zapadna strana građevine, za razliku od dominantnoga i razigranoga pročelja, pruža jednu drugaćiju sliku, manje monumentalnu i arhitektonski primjerenu funkciji crkve. Uočavamo da je srednji brod viši od bočnih. Bočne brodove s donje strane uokviruje rub kamenih blokova koji se nastavljaju plitkim lezenama, a koje završavaju ukrasnom ogradom. Ograda se pruža cijelom dužinom crkve i prelazi također preko pročelja u visini početka drugog reda arkada gdje ima i funkciju rukohvata. Lezene završavaju šiljastim frizovima kojih ima po sedam sa svake strane, a između svake lezene nalazi se po jedan elegantan prozor koji završava šiljastim lukom. Krovište bočnih brodova, kao i glavnog, pokriveno je crijevom.

Glavni brod, za razliku od bočnih, nešto je bogatije izvedbe. Tako između lezena uočavamo po dva prozora sa šiljastim lukom, ukrašena kamenom dekoracijom. Svaka lezena završava fijalama, a između njih se nalaze timpani s križevima na najvećoj točki.

Apsidalni dio crkve

Na sjevernoj strani zdanja smještena je apsida peterokutnoga oblika. Svaki vanjski kut ukrašen je lezenama koje završavaju kamenom ogradom, a ograda je nadopunjena jednom fijalom na svakom kutu.

Svakako je vrijedna spomena srazmjerna i skladna arhitektura koja niti jednim svojim dijelom ne odaje dojam pretjerivanja i narušenih suodnosa, već, naprotiv, cijeli vanjski arhitektonski sklop djeluje jako skladno.

Unutrašnjost crkve

Unutrašnjost crkve jedna je posve zasebna priča. Iako nije oplemenjena umjetninama, pa čak i onim nezaobilaznim kao što su vitraji, oni su jedan od neizostavnih elemenata koji gotiku čine tim što jest, svakako ne nedostaje dojam sakralnosti koji u čovjeku budi osjećaj da se nalazi na posvećenom mjestu. Puninu njezine arhitekture može se doživjeti tek u unutrašnjosti. Satkana od mnoštva grubo tesanih kamenih blokova nejednakih dimenzija djeluje kao mozaik koji priča jednu apstraktnu priču što izravno dodiruje duh onih koji se nalaze u okrilju njezinih zidova. Pitamo se ima li što ljepše i primjerenije za jedan dom, u kojem obitava Bog, od tako jednostavno posloženih prirodnih oblika koji su ljudskom rukom dorađeni tek toliko da bi ispunili svoju građevnu funkciju. Riječ je zasigurno o sintezi koju mnogi neće prepoznat. To je formula za kojom tragaju istinski ljubitelji umjetnosti, a očituje se u jednostavnosti koja je naizgled nadohvat ruke, a ipak nedostižna.

Arkade stupova načinjene su od pravilnih kamenih blokova koji posebno naglašavaju razigranost grubo obrađivanoga kamena da bi se sve na kraju pretočilo u čistu bijelu plohu koja završava u križno rebrastom svodu.

Oltar

Oltar djeluje nemetljivo i odlično se uklapa u prostor oplemenjujući ga u gotovo idealnoj mjeri. Pozornost na njega skreće tek veći broj staklenih otvora na apsidijalnom dijelu. Elegantan spoj geometrijskih oblika, koji čine oltar, ukrašen je uobičajenim kršćanskim simbolima uz koje je uočljiv i jednostavni stilizirani pleter.

Krstionice također nisu pretjerano nemetljive i odišu jednostavnosću. Oblika su kamene čaše uvećanih dimenzija s bazom od dvije stepenice koja se proteže preko izduženoga pravokutnog tijela do osmerokutnoga završetka.

Krstionica

Kor

Skladnost unutrašnjosti nepotrebno narušava betonski kor smješten iznad ulaza u crkvu, što se svojom masivnošću betona, od kojeg je načinjen, suprotstavlja harmoniji interijera i guta prvi niz arkada tako da se prvi stup i šiljasti završetak u potpunosti gubi.

Vitraj

Jedini vitraj, rad Veselka Zorića darovan 1990. godine, smješten je upravo iznad kora i prikazuje sv. Katarinu kojoj je crkva i posvećena.

GLAZBENI ŽIVOT GRUDA

Povijesni razvoj

Prostor Hercegovine, pa tako i Gruda, kroz povijest je bio izložen utjecajima različitih osvajača i civilizacija koje su ostavile trag na autohtono stanovništvo. Kroz 400 godina turske vladavine bio je onemogućen bilo kakav društveni, gospodarski i kulturni razvoj. Središta duha i kulture nestala su u prvim godinama okupacije. To su bili naši župni uredi i crkve. Svako stvaralaštvo bilo je onemogućeno, pa tako i glazbeno.

S dolaskom austro-ugarske vlasti povezuje se i pojava gange u Hercegovini. Gangu, pjesmu od dva retka, dvostih spominje 1487. godine Juraj Šišgorić u svome djelu *O običaju Ilirje i gradu Šibeniku*. Smatra se da je ganga došla u zapadnu Hercegovinu oko 1900. godine iz Dalmacije, Imotske krajine te se širila u Posušju i Bekiji.

Gangaši

Ganga je način višeglasnoga pjevanja. Za prvi glas, tj. za prvoga pjevača, kaže se da „priginje“, „počinje“, a za ostalu dvojicu da „preuzimaju“. Počinje uvijek glavni pjevač suspregnutim glasom, ubrzanim tempom. Najvažniju ulogu ima onaj tko započinje pjesmu. On određuje način pjevanja, temu, stihove, sadržaj. Svako selo ima svoj način pjevanja. Iskusan sluh narodnih pjevača prepoznaće te razlike. Ganga se nekada pjevala u svako vrijeme, osim korizme. Sila, derneci i svatovi bili su najučestaliji povodi za izvođenje gange.

Gangalo se i za vrijeme obavljanja svakodnevnih radova kao što su čupanje vune, žetva, branje i nizanje duhana te prilikom čuvanja stoke. U gangi ima stihova koji nemaju neku pjesničku i umjetničku vrijednost, ali se zato može naći i mnoštvo onih koji nose vrijedne i duboke poruke. Ganga je odraz teškoga načina života na ovom tvrdom kamenu.

Suvremena civilizacija odnosi u nepovrat mnoge vrijednosti duha. Ove pjesme spjevane iz srca ljudi svjedočanstvo su o narodu koji je u materijalnom siromaštvu težio visokim idealima duha.

Kulturni amaterizam

Danas se kulturni amaterizam njeguje u okviru kulturno-umjetničkih društava. Sve veći broj kulturno-umjetničkih društava svjedoči o stvarnoj želji ovoga naroda da otrgne zaboravu naše autohtone napjeve, kola i instrumente. Voditeljima i štovateljima narodnoga blaga u tomu pomaže i Radiopostaja Grude koja u svojim svakodnevnim emisijama emitira gange iz svih sela grudske općine. Vješto uho narodnih pjevača dobro raspoznaće razlike između belevarske i bekijiske gange. Danas na području općine Grude djeluje nekoliko kulturno-umjetničkih društava. To su: HKUD "Sv. Ivan Krstitelj" iz Ružića, HKUD "Sloga" iz Gorice, HKUD "Sv. Terezija" iz Ledinca, HKUD "Sv. Kata" iz Gruda.

Očuvanju narodne baštine svoj veliki doprinos dao je i graditelj i svirač narodnih instrumenata Grgo Leko iz Ledinca.

U svome radu i nastojanju da se očuvaju kulturne i materijalne vrijednosti ovoga kraja posebno se ističe HKUD "Sv. Ivan Krstitelj" iz Ružića.

Nakon ustanovljenja društvo je održalo osnivačku skupštinu 14. travnja 2003. godine. Odobren je statut društva i izabrana je uprava na čelu s predsjednikom Ivicom Iličićem. Potom je izvršena i registracija društva. Mate Kovač iz HKUD-a "Fra Petar Bakula" iz Posušja redovito vodi probe s članovima društva jednom tjedno. Glavni cilj i zadaća društva je čuvati i očuvati baštinu svog naroda i ovog kraja. Nedugo nakon ustanovljenja društvo je prvi put nastupilo na blagdan svog zaštitnika sv. Ivana Krstitelja 2003. godine. Organizirano je pučko veselje gdje su nastupili: HKUD "Fra Petar Bakula" iz

Posušja, mažoretkinje iz Gruda, FRAM-a (Franjevačka organizacija mladih), gangaši, diplari i guslari.

Danas u društvu djeluje folklorna sekcija (stariji i mlađi), guslarska sekcija s guslarima Željkom Šimićem, Petrom Mikulićem i Miljenkom Mikulićem Mungom, diplarska sekcija s Jerkom Pejićem i Jozom Marijanovićem. Instrumentarij društva čine autohtonji hercegovački instrumenti: gusle, diple i svirale.

U svome programu društvo izvodi žensku gangu, mušku gangu te splet hercegovačkih kola (trusa, taraban i trojanac). Razlika između muške i ženske gange je, u stvari, samo u pogledu teksta. Mnoge ženske gange na području Ružića spjevane su na temu odnosa između svekrve i snahe.

U Ružićima se ganga u prošlosti pjevala i stvarala u svakoj prigodi, a osobito na sijelima, dernecima, pašnjacima (gdje su pastiri čuvali krave, ovce i koze), za vrijeme obavljanja svakodnevnih poslova (branje duhana, sječa grma, branje grožđa, čupanje i vlačenje vune). Danas se ganga zapjeva prigodom svadbenih slavlja, krštenja te masovnih pučkih okupljanja kao što je proslava zaštitnika župe svetog Ivana Krstitelja. Društvo broji oko četrdeset i pet nastupa, većinom lokalnog karaktera (Stolac, Vinjani, Ljubuški, Široki Brijeg, Neum, Čapljina i Posušje). Među najvažnijim nastupima ističu se oni u Slunju 2003. i 2004. godine te *Ružičko silo* u Zagrebu 2004. godine.

Osnovna glazbena škola "Grude"

Osnovna glazbena škola "Grude" osnovana je 1995. godine kao odjel pri Osnovnoj školi Rudera Boškovića. Od 1995.-2005. godine bila je smještena u prostorijama Osnovne škole Rudera Boškovića. Nedostatak domaćega stručnoga kadra, neadekvatan prostor, ograničene financije, a ipak velik broj zainteresirane djece, problemi su škole od njezina osnutka. Ovako otežani uvjeti rada zahtjevaju novi odgovarajući prostor za smještaj. Zbog nedostatka domaćega stručnoga kadra angažirani su vanjski suradnici, u početku i kao jedini djelatnici.

Učenik glazbene škole

U razdoblju od 1995. do 2005. godine nastavu su izvodili:

nast. Sandra Biloh
prof. Mirjana Čuljak
prof. Dunja Bilinovac
prof. Tončika Kolobarić
prof. Antonela Vujević
prof. Iva Buhovac
prof. Katarina Katura
nast. Lidija Matković.

Svojim osamostaljenjem 2005. godine škola prelazi u prostor Srednje škole A. B. Šimića. Trenutno posjeduje dva kabinetra za individualnu nastavu, jedan služi kao ured ravnatelja i tajništvo, a tri ucionice za nastavu solfeggia, koje se koriste kombinirajući nastavu sa srednjoškolcima.

U školi trenutno rade tri stalna djelatnika:

prof. Katarina Katura
prof. Vanja Domazet
nast. Ivana Udovičić.

Angažirana su i dva vanjska suradnika:

prof. Anita Miličević
prof. Mirjana Čuljak.

Nastup dječjeg zbora

Osnovna glazbena škola organizira tijekom školske godine više koncerata, a aktivno sudjeluje i na svim kulturnim manifestacijama Matice hrvatske ogranak Grude. U klasi svakoga profesora dva puta se godišnje organiziraju *Javni sati* na kojima učenici izvode svoj program u nazočnosti roditelja.

Prosječan broj učenika u Osnovnoj glazbenoj školi "Grude" je od 60 do 65. Postoje odjeli za glasovir, gitaru i harmoniku.

Zbog načina financiranja te nedostatka kadra škola nije u mogućnosti osnovati još neki odjel, što joj je glavni cilj u skoroj budućnosti. Povećanje broja učenika vjeran je pokazatelj kako škola svojim djelovanjem ostvaruje pozitivne rezultate i pridonosi razvoju glazbene kulture u svojoj sredini. Po završetku osnovne glazbene škole učenici, koji su zainteresirani za srednju školu, nastavljaju školovanje u Srednjoj glazbenoj školi "Široki Brijeg".

U školskoj 2007./08. godini učenici Osnovne glazbene škole "Grude" su prvi put nastupiti na Federalnom natjecanju učenika i studenata glazbe. Natjecanje je održano u Sarajevu, a školu su predstavili Stipe Iličić, učenik II. razreda, te Brigita Šilić, učenica IV. razreda. Stipe Iličić je u disciplini glasovir, I. kategorija, osvojio drugu nagradu, a Brigita Šilić u II. kategoriji pohvalu. Odličan rezultat ovih učenika pokazuje da i učenici iz manjih škola i sredina svojim talentom, radom i zalaganjem mogu biti vrlo uspješni i ostvariti svoj potencijal. Sudjelovanje naših učenika na Federalnom natjecanju učenika i studenata glazbe način je da se škola promovira na državnoj razini te ostvari suradnju s drugim školama. Zainteresiranost roditelja i učenika za glazbena natjecanja znak su da škola i u našoj sredini pronalazi put do učenika koji će jednoga dana postati štovatelji i prenositelji ove vrste glazbe.

Katarina Katura

KRENICA

Djevojka može biti ljepotica. A može li još netko, primjerice jezero, biti ljepotica? Naravno da može. Za toliko gorskih i poljskih jezera se kaže da su prave ljepotice. I naša je Krenica prava ljepotica, bistrooka, plavooka, ovalna, plitka i duboka, topla i hladna, mirna i nemirna sve u jednom. Jezero Krenica nalazi se u Imotsko-bekijskom kršnom polju. Nije veliko pa mnogi za nj nisu ni čuli. Na zemljovidu je to samo mala plava točka. Kad se putuje poljem, jezero je neprimjetno, ali kad se pogleda s okolnih brda, zaplјusne vas njegova ljepota.

Krenica je uz obalu dosta plitka, a prema sredini se naglo otvara nepoznata dubina. Stoga je potrebno biti veoma pažljiv i oprezan plivač.

Jezero je u svako doba godine lijepo. U jesen porumeni i tiho miruje, zimi se zastakli, zaiskri na suncu jer se zaledi. U proljeće pozeleni od boja polja, a ljeti pomodri od svoje dubine i vedrine neba.

Krenica je uvijek bila veliko bogatstvo za ovaj kraj. U njoj su se kupala djeca i odrasli, na njoj se pojila stoka, natapale se njive... U njoj se pralo jer druge vode nije bilo. Ljeti se prala sva posteljina (gunjevi, ogrnjači, rutaši, čerme i dr.). Sva se ta roba sušila na dračevu plotu.

Krenica je plavo oko Drinovačkog polja. Ona sve vidi i sve oko sebe okuplja. Danas je, doduše, polje zaraslo u čičak i pelin pa voda i ne koristi za natapanje. Zamukli su i glasovi domaćih životinja pa se više ne služi kao pojilo. Danas je Krenica prvenstveno lijepo jezero sa športskim terenima. Oko jezera je zasađeno mnogo drveća, što treba zahvaliti učenicima Osnovne škole Antuna Branka i Stanislava Šimića. Užitak je sjediti u hladovima tih stabala, udisati ljepotu jezera, promatrati ribe kako iskaču i prave valove na mirnoj površini jezera.

Kao i o mnogim rijekama i jezerima, i o Krenici postoje razne legende. Vjerujem da ste i vi za neke čuli. Pripremajući ovaj tekst, doznala sam za jednu legendu:

Nekada davno živio je bogati Gavan na prostoru današnje Bekije i dijelu Dalmacije. Kuću za stanovanje imao je na jezeru Krenica. Jednog dana naišao je sv. Petar prerušen u prosjaka i obratio se Gavanovoј ženi riječima: "Bog ti dao, bi

li mi dala komadić kruha da pojedem?" Na te riječi Gavanovica je uzvratila: "Šta će meni Bog tvoj dok je meni živ Gavan moj?" Sv. Petar je podigao štap i kazao: "Od zla roda neka nema poroda!" U taj čas nastade strašan zemljotres i tamo gdje su stajali Gavanovi dvori, nastade jezero. Kad vidje Gavanovica da će je voda potopiti, uze dvoje djece, jedno muško, jedno žensko i stade bježati prema brdu, a voda je potekla za njom i sustigla je. Sveti Petar ju je savjetovao: "Baci muško dijete, od zla roda neka nema poroda!" Ona je, ne slušajući, nastavila trčati sve do brda gdje ju je sustigla voda. Kad je vidjela da nema kamo, ostavila je muško djete i na tom se mjestu pojavio ponor u koji je voda utjecala. Tako je jezero Krenica nastalo alo na mjestu Gavanovih dvora. Matica(kanal koji je vodio višak vode iz jezera) je putanja bježanja Gavanove žene i ponor u dnu polja gdje je bačen Gavanov sin jedinac.

U isto vrijeme su se u jezera pretvorila i sva mjesta u kojima je Gavan prebivao pa je tako nastalo Crveno i Modro jezero u Imotskom, Krenica kod Prološca i Vrbina kod sela Blaževići.

Krenicu, ljepoticu, krasoticu, izvornicu života ovog kraja treba čuvati od zagađivanja. Treba čuvati njezinu pitku vodu i okoliš. Drago bi mi bilo da jezero ostane onakvo kakvim ga opisah u svojoj pjesmi: Umočilo Sunce/Svoje prste u jezero/Brčka se i igra.../Leži Sunce udobno i dostojanstveno,/Valom umija lice,/Namigne daljinama,/Pozdravi kupače i ribe u vodi...

AFORIZMI

Nekad je škola bila u modi, danas je moda u školi.

Kada su magarad revala, djeca nisu plakala.

Kada je krava travu pasla, djeca su zdravo rasla.

Kada su ovce blejale, žene se nisu svadale.

Onaj tko drugog mrzi, najviše sebe mrzi.

Tko živi za sebe, mrtav je već.

U školi nema slabe djece, već nemarne.

Kad bi revanje bilo učenje i magarad bi išla u školu.

Siti smo jer to kažu oni koji su ručali.

Glad nema strpljenja.

Žena je zvijezda koja sja, ali brzo se gasi.

Sirota nije znao da ima milijune na knjizici.

Cijene postižu dobre rezultate u skoku u vis.

Prosvjetnim radnicima odzvoni prije smrti.

Tko rano rani, sve grabi.

U fotelji može i da se zadriješma.

Nije zdravo plivati u mutnim vodama.

*Tko nema obraza, ima lice – svejedno.
Neki pate iz dosade.
Magarac nije tvrdoglav ako se usporedi s gospodarom.
Mnogi se okliznu i na suhom.
Bez kave je teže lagati.
Pojedinci vide i u mraku.
Grom ne puca uvijek u drvo.
Cijene su dijetalna hrana.
Mnogi boluju od (b)mraka.
Ljubav na prvi pogled, k'o led na suncu.
Mnogima je brak donio sve – neriješene probleme.*

VRIJEME

*u uri
curi
nešto
a što
pitaju djeca
curi
juri
vrijeme
a što još
curi
žuri
pa vrijeme
i žuri
i curi
od danas
do sutra
i zauvijek
žuri
i curi
vrijeme
na uri*

NEKA NE BUDEM SAMA

*Ja sam sama
u Drinovcima svojim
s kaduljom,*

*dračom i smiljem
svojim.
Dodite, prijatelji,
i podijelite mirise sa mnom,
uživajte u plavetnilu
neba
i sivih brda svakim danom
sa mnom.
Dodite,
ne dajte da budem sama,
pričajte sa mnom
preko mjeseca
i zvijezda, samo neka ne budem sama.
Dodite u jutarnjoj rosi,
možete biti i goli i bosi,
samo
neka
ne budem sama.*

KROZ MOJE ŽILE

*Kroz moje žile
minula kadulja,
zamirisao vrisak,
zacvrčao cvrčak.*

*Kroz moje žile
ispucala crljenica,
vrlo šturo rodila šenica*

*Kroz moje žile
rođena dica
nisu se nagledala
sunca ni miseca.
Kroz moje žile
viri Hercegovina.*

Iva Nuić

85. OBLJETNICA HKUD *SLOGA GORICA*

Budući da sam član Kulturno-umjetničkog društva "Sloga" iz Gorice, i četvrti iz svoje obitelji, usudih se napisati nekoliko riječi o tomu našemu društvu. Naime, moje tri tetke bile su članovi HKUD-a te ostavile dubok trag, a ja nastavih njihovim stopama. Kada govorim o HKUD-u "Sloga" iz Gorice, zaista pišem pun emocija i s dubokim poštovanjem prema Društvu, našoj starini, običajima te kulturi ovoga hrvatskoga naroda iz maloga mjesta, Gorice. Kao dječak rado sam slušao priče svojih tetaka o nastupima naših mještana diljem bivše Jugoslavije, a u novije vrijeme po Herceg-Bosni, Hrvatskoj i Europi. Bilo je zanimljivo slušati kako su tadašnji ljudi u oskudnim i siromašnim vremenima stvarali Društvo koje ove godine slavi 85. godina postojanja. Prve probe su se događale u starim kućama te napuštenim zidinama, primjerice u Bevčevića kuli. Igralo se i pjevalo, a stare bake su ih učile "pisme", spominje se pokojna Zoruša. Bila je poznata "pisma" *Kolarica*, a to znači da se išlo pješke pjevajući od Verdine kuće (pok. Ferdo Galić) do Ćikine ulice (Ćika Bušić) gdje bi se igralo goričko kolo. To bi se događalo u božićno vrijeme (u sve dane Božića počevši od Stipanjdana do Nove godine). Dakle, šetalo se, a narod bi okolo gledao kako se igra i "piva". Pokojni Mijat Galić bio je poznat po sviranju. Kao što sam već rekao, putovalo se svugdje na nastupe i smotre folklora, a ponajviše u Zagreb, Beograd, Sarajevo, Split, Posušje, Nevesinje i druga manja mjesta. Naši članovi često su osvajali prva mjesta i dobivali nagrade. Tako su nakon jednog nastupa u Beogradu dobili instrumente za cijeli puhački orkestar. Za nastupe se prikupljala stara nošnja, a tek kasnije nošnje je šila Zora Nogalo iz Gorice. Po kazivanju Ane Galić Markićuše čerme su bile čojene, a "pregljače" i "aljine" s puntinama izvezene. Starinski su bili pasovi i papte.

U njezino vrijeme (Ane Galić) nošnja je bila dobro čuvana, nosila se kući i zaduživala. Međutim, puno je toga, ipak, upropasteno, nešto zbog starosti, a ponešto i zbog ljudskoga nemara. Posebno je bila obučena ženska koja je hodala oko kola. Muški su bili prepoznatljivi po crno-bijelim pletenim gućama. Ana spominje kako je najviše smijeha bilo s Antom Bošnjakom Bićićem te

s Marangunom, obojica su pokojna. Poprilično je bio zabavan i Drago Paradžik Šaža, naročito za žensko društvo. Poznate su bile "pisme": *Ja posadi vitu jelu, Daj poskoči, daj prolomi dilbere, Kad maline budu zrile, Tko će tebe majko hranit kad ja budem cara branit.* Ove "pisme" su se "pivale" uglavnom u hodanju – dok se dolazilo na binu prilikom najave. HKUD "Sloga" iz Gorice ima i tri izvorna folklora: 1. Šima, 2. Mara i 3. Mijo, koji se izvode u raznim prigodama. U izvedbama se pjeva i pleše. Specifična je Šima gdje se zamiraju (prose) cure kojima momci bacaju jabuke. Ako cura momku vrati jabuku, kaže se da bi moglo među njima nešto i biti. U našem društvu postojale su sekcije: kino sekcija, folklorna sekcija, dramska sekcija, glazbena sekcija, neke su se ugasile, primjerice kino sekcija i glazbena, a ove dvije preostale još su aktivne. Nadam se da ćemo i ove zamrle sekcije ponovo oživjeti jer su mladi poprilično zainteresirani.

Jedna od najstarijih sekcija je folklorna u kojoj se inače najviše radi. Pjesma *Od kola* pjevala se, bez igranja, često na svečanostima i svadbama. Treba naglasiti kako je u ono starije vrijeme bila aktivna i glazbena sekcija. Naše je društvo imalo u početku svoga djelovanja negdje 1925. godine kompletan tamburaški sastav, a malo kasnije i puhački orkestar na zavidnoj razini.

Dakle, razvidno je kako su ljudi toga vremena bili dosta aktivni, družili se i stvarali kulturnu baštinu na koju smo mi danas ponosni. Uvijek smo imali dobrih gangaša, ljudi koji "pivaju" gangu (našu domaću narodnu pismu). Bila je poznata i ženska ganga. Jer, kad "zapivaju" Goričani momci, neka pukne srce u "divojci". Mnogi gangaši i gangašice u poodmaklim su godinama danas, ali daju podršku mladima koji hode njihovim stopama. Priča se da je ganga bila sve prisutna, kad god bi se sastala dva čovika u polju, zapivali bi gangu. Također je bitno reći da su u našem društvu bila važna i dva stara instrumenta našega podneblja, to su gusle i diple s kojima je naša izvedba folklora dolazila još više do izražaja. Radimo na tomu da i naši mladi nauče gusliti i dipliti.

Ako gledamo ovo društvo danas, moglo bi se reći da folklorna sekcija najviše radi, a djeca svih uzrasta uporno dolaze na probe kako bi nastavili stopama svojih predaka. Društvo ima preko 100 članova, uglavnom mlađih i nešto starijih

koji se sastaju jednom tjedno. Želimo da naši mladi provode svoje slobodno vrijeme u ovomu društvu kako bi izbjegli besposlicu i besmislicu današnjega življenja i tako očuvali svoju starinu. Na kraju se može reći da je ovo društvo bogate kulturne tradicije i običaja. Usput budi rečeno, ove godine obilježava se 85. godišnjica postojanja. U bogatom kulturnom i zabavnom programu, pored naših domaćih društava (Gorica, Sovići, Grude i Ružići), nastupit će i dva društva iz drage nam Republike Hrvatske. Uvjeren sam da ćemo imati što vidjeti te na lijep način proslaviti ovu veliku obljetnicu. Pa neka nam još mnoga godina živi HKUD "Sloga" iz Gorice!

Damir Markić

**MILJANA ĆAVAR, MARIJANA PAŽIN-IVEŠIĆ,
ANDRIJANA MLINAREVIĆ-CVETKOVIĆ**

**Izložba u staroj kapelici u sklopu
franjevačke arheološke zbirke**

Miljana Ćavar kombinacijom ulja na platnu i keramičkoga ljepila stvara poznate, ali neprepoznatljive pejzaže. Svaki njezin rad je na iverici, dotiče stvarnost i imaginaciju, svijest i podsvijest. Prirodni ambijent protkan je svjetlošću, ali to nije svjetlost sunca već metafizički zrak, prisutnost duhovnosti. On uzdiže sfumatirani ton, uzdiže atmosferu u prostoru i stvara osjećaj usnulosti. Miljana oslikava otvoren prostor u kojem vibrira tišina, što čeka

Lijevo od stvarnosti

svog posjetitelja, slučajnoga ili namjernoga, s kojim će stvoriti interakciju. Sve sliči utočištu iz sna, pomalo melankoličnom, mirnom, oslobođenom i čistom mjestu, onomu kojemu svi težimo. U svoje pejzaže utkala je neizostavni dio prirode – čovjeka, čovjeka kao graditelja i rušitelja. Afinitet prema autohtonim starinama učinio je da su stećci (kao jedan od simbola) neizostavan dio hercegovačkoga podneblja. Poziva na njih pokazujući njihovu ljepotu koja leži u jednostavnosti i tradicionalnosti. Sve je jedna univerzalna i živa materija, čovjek je treba osjetiti, davati joj i čuvati je. Skulpture "kamenih spavača" obiluju antropomorfnim i zoomorfnim motivima, spoj su staroga nasljeda, uzvišenosti i podjednako govore o minulim vremenima.

Marijana Pažin-Ivešić već duže razdoblje ulazi u sferu apstrakcije; u mikrosvijetu traži makrosvijet i obratno. Ovog puta inspiraciju je pronašla u "čistoj" prirodi pa je pejzaž ritmički motiv njezinih radova. Kao kolorist

Krajolik

ona ima snažan osjećaj za odnos tonova, valera i atmosfere. No, međutim, ona ne zaostaje ni kao konstruktor. Razvija zone različitih boja koje svojim međusobnim odnosom daju dojam prostora, a svojom punoćom svaka želi svladati onu drugu. Iako tonovima i bojama prelazi iz jedne plohe u drugu, ona ni u jednom potezu to ne radi naglo. Pejzaž nije ekspresivan, ne vodi se strašću, nije

izljev emocija, već komunikacija duha i tvari; osjeća se istinska poezija materije. Utvrđuje konturu, čini forme "prisnijim" i pojednostavljuje ih. Jasnost crte i čistoća oblika vode do iskonske, prave ljepote i daju sintetiziranu intuiciju cjeline. Svi radovi odišu uravnoteženim raspoređivanjem. Njezini pejzaži podrazumijevaju nove osjećaje jer ono što je bitno, nije priroda već njezin doživljaj, način na koji se ona prima i daje.

Andrijana Mlinarević-Cvetković izlaže crteže iz ciklusa *Priča o jednoj mladosti*. Na prvi pogled (a iz samog naslova) zaključujemo da se umjetnica odlučila zaokrenuti kazaljke na satu i vratiti prošlosti. Nisu unatrag krenuli samo njezini osjećaji, već i ona sama. Slike iz ranoga djetinjstva ne prikazuje s pozicije "odrasloga" čovjeka. U potpunosti je "vratila" doživljaj djevojčice tako

Priča o jednoj mladosti

da se i izrazila dječjim crtežom i potezom. Događaji koji su zarezani u memoriji titraju poput zvijezda, šarenih emocija koje su svjetlost sreće. Pozadina je akromatska te se ruralni ambijent naslućuje iz malih detalja. Ljudi su veseli, nasmijani i obojeni žarkim bojama.

Njihov topli, obiteljski međuodnos i igra ispunjava prirodu u kojoj se nalaze. Kako sjećanje opet nije jasno i kako nema uvijek točne i precizne oblike, tako i njezini crteži lelujaju poput vrbe na vjetru što se uklapa u dječji "izvitopereni" svijet. Kada se sjeća igre s lutkom te šetnje s majkom kroz ekspresivne poteze vodi računa o ravnoteži boja i rasporedu oblika. U svakom trenutku, u svakom prostoru i načinu ne udaljava se od djeteta u sebi.

Danijela Ucović

MITSKE I DEMONSKE PREDAJE, NOVELE I ANEGDOTE U PUKU GRUDSKOGA KRAJA

1. MITSKE PREDAJE

Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć.¹

Na osobit su način zanimljive vile. U narodu postoje različite priče o tim „bajkovitim ljepoticama, gotovo uvijek s dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počešljanih kosa, s modrim ili zelenim očima“². U nekima one su pomagale junacima, siromašnim djevojkama pri udaji, liječile bolesti i samo bi noću dolazile u selo. U drugima su znale činiti i zlo ako im se tko zamjerio izdavši tajnu da im je jedna noga magareća, konjska ili kozja.

Možda je najreprezentativniji primjer odnosa hrvatskoga katoličkoga puka prema vilama izreka koja kaže: „Ako nisi podojio vilu, nisi dobar čovik.“³ Zanimljiv je postanak vila u našoj narodnoj predaji. Mnogi smatraju da su “one više predmetom nekih religija koje su se mijesale s kršćanstvom, odnosno starohrvatska vjerovanja, poganska vjerovanja Hrvata prije pokrštavanja“.⁴

Prikupljajući građu za svoj rad, snimila sam i jednu zanimljivu predaju o postanku vila:

Ako nešto hoćemo da kažemo o vilama i višticama, trebamo to različito što su to različita dva pojma. Recimo vile, kao vile, one nisu zaslužne za svoj grijeh, odnosno za svoju nevidljivost, što ih ljudi ne mogu vidit. Jedino kome se one oće ukazati, đe one imaju svoj izbor za to, od strane ljudi. A kako su one postale, one su postale na jedan poseban način. Kad je na primjer Bog od Adama i od Eve

¹ DRAGIĆ, MARKO: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 32.

² *Isto*, str. 32.

³ Iz razgovora 2007. godine u Mostaru s fra Antom Marićem, rođ. 1952. godine. Izreku pripisuje pokojnom predsjedniku Mati Bobanu.

⁴ Iz nav. razgovora.

tražio da prikažu svoju djecu Bogu, onda je Eva svoje najljepše i najfinije ščeri sakrila od Boga, da ih Bogu ne prikaže. A Bog ko Bog svemoguć, bio i znao za sve i zato je on te njezine ščeri odredio da budu vile, da ih nitko vidjet ne more i da su one posebne. One su postojale od tada i one postoje vječito do dana današnjega, a postojat će i do strašnoga suda. Tako se mislim uči u vjeri našoj rimokatoličkoj. Tako znanje imamo o njima. A one su nevidljive zato što one imaju toju moć da se mogu ukazati kome oče i kako oče. Ukažuju se one pretežno ljudima. One ljude i prisvajaju. To postoji. Ja sam čuo od stari priča da vila nikad ne more rodit muško, one samo žensko rađaju. I tako postoji taj njiov život i njiova veza. U današnje vrijeme sasvim su drukčiji pojmovi.⁵

Ovdje je geneza vila biblijski motivirana.

Bilo da su "Evine ščeri" ili "pogansko vjerovanje", svi se u konačnici slažu s tim da su vile te koje pomažu ljudima, da su općenito nešto dobro i lijepo. Takve su i gotovo sve predaje o njima koje sam prikupila. Najčešća su, ipak, dva motiva: pletenje konjske grive i igranje (plesanje) noćnoga kola. Evo nekoliko takvih:

ŽERAN I VILE

Bio jedan vrijedan čovjek. Imao konja Žerana. Bio je sive boje i skladno građen da se on ponosio njime. Znao je Iko nekada i popiti, ali je Žeran uvijek znao gdje Iko treba raditi čim bi ga upregao u kola i pošao u nekom pravcu. Znao se čak zaustaviti kod njegove parcele.

Ranio je Iko i kasnio iz polja. Jednog jutra naumio Iko rano u polje kopati. Dode u štalu, Žerana nema. Vrati se u kuću i kaže ženi što se dogodilo. Žena ga ukori i kaže da još prilegne, da je vrlo rano i da ga mjesecina probudila. Točno mu je i ovo rekla: "Vratit će ti ga vile kad se naigraju."

Iko je čuo za vile, za njihovo kolo i igranje, ali nije u to vjerovao kao njegova žena. Vratio se prileći i nakon nekog vremena ponovno ode u štalu. Na njegovo veliko iznenadenje Žeran je bio u štali. Privezan gdje ga je i on vezao. Čekao je Iko da se dobro razdani i da dobro pogleda Žerana. Imao je što i vidjeti. Žeranova griva bila je spletena u najljepšu pletenicu. Bilo je u njoj i zelene trave. Tek je tada povjerovao ženi i njezinim pričama o vilama. Kako je bio ponosan na Žerana! Bilo mu je drago da su za igru odabrale baš njegova Žerana.⁶

⁵ Predaja mi je kazao 2007. godine u Mostaru Marijan Marić, rođ. 1928. godine (fra Antin otac).

⁶ Predaja mi je kazala 2007. godine u Drinovcima moja majka Ana Tomas (djev. Todorović), rođ. 1949. godine.

VILE S NUGLA

Bilo je to prije Prvog svjetskog rata. Bijeda i glad bila je prevelika u ovom našem hercegovačkom kršu. Bilo je tako sušnih godina da bi i ono malo usjeva skoro izgorjelo od sunca. Nije bilo čatrnje u nikoga.

Po vodu za piće išlo se burilima. To su bile drvene kace koje su žene pratile na leđa i u njima donosile vodu u kuću. Išlo se većinom na jezero Krenicu ili na Nuga. Nuga se zvalo mjesto gdje je rijeka Vrljika pri kraju polja ponirala i stvarala male virove. Do Nugla se silazilo niz jedan brežuljak. Lako je bilo sići, ali nije se bilo lako uspinjati s burilom na leđima.

Za ljetnih dana trebalo je dobro uraniti pa dok je voda hladnija i bistrija, donijeti je u kuću. Išlo je obično po nekoliko žena skupa. Pričale su žene da su stotine puta znale stajati na vrh brežuljka i slušati zvukove koji su dopirali s Nugla, s tog ponora rijeke.

Kako te žene nisu imale satove, znale su poći za ljetnih večeri i prije ponoći vjerujući da će brzo zora. Došle bi na vrh brežuljka i samo slušale. Dolje vile peru robu. Udaraju i mlate robu „prakljačama“ (drvenim lopaticama) da bi je što bolje ubijelile. Dok bi prale, i pjevale su. Sve su to žene s brežuljka slušale i čekale kad će vile završiti. Znale su da će čim prvi pijetao zapjeva, one kolo zaigrati i nestati. Bile su se i žene naučile na vile pa bi dolaskom kući pričale ukućanima što su sve čule s vrha brijega i pitale se gdje li su samo otišle te prekrasne djevojke s Nugla.⁷

GDJE SU KONJI NESTAJALI?

U XX. stoljeću ljudi su pričali raznovrsne priče o vilama. Vile su imale jednu magareću i jednu ljudsku nogu. Kosa im je bila duga i plava, a haljina duga i bijela. Igrale su kolo. Ta kola igrale su obično po nekim livadama ili na dugim velikim kamenim pločama. Po priči moje babe konj bi bijo svezan u štalu ili u dvorištu. Večeri kad bi neko došao u štalu, konja ne bi bilo. Jutri konj bi trčao i bio bi vas mokar, a iz ustaa izlazila bi mu pina, a griva bi mu bila ispletena. Konj bi se zaveza na isto mesto di je bijo zavezan.

Mnogi ljudi pričali su priču koja glasi ovako: Čovik je ima jednoga konja. Kad je iša u štalu izvest konja na pašu, konja nije bilo. Tražili su konja, ali ga nisu mogli naći. Čovik je kupio novog konja, ali nije zaboravio onog izgubljenog konja. Kad je čovik doša do jednog stabla da se odmori u ladu, video je jednu prekrasnu ženu koja je imala dugu plavu kosu i dugu bijelu aljinu. Jedna noga joj je bila magareće a jedna ljudska noga. Ta žena bila je vila. Ona mu je rekla da je njegov

⁷ Isto.

konj na njegovoj njivi zavezan za stablo. Kada je čovik doša na tu njivu, video je kako mu je vila rekla. Konj je bio zavezan za stablo, a griva mu je bila ispletena.⁸

Kažu isto tako da je jedan čovik doša noću kravi. Krava se tribala otelit unda joj on poviriva češće. Kad tamo, u drugoj prigradi di je bijo konj, ne čuje on ništa. Obično kad on dođe, konj ono njiže, njiska ga uzme, dadne mu znak. Ništa konj. On tamo konja nema. On se vratio, kaže ženi tako, krava još ništa, a konja nema. Kaže žena: "Mora da su ga vile odvele." Kakve vile? Kad ujutro, kaže, doša konj. Konj na svom mistu, ali kaže još oznojan i spletena mu griva. Da se ta griva ne smi rasplićat jer ako se ta griva rasplete, da bi konj uginuo.⁹

VODA NOĆU NIKAD NIJE SAMA

Moj did kad je triba ići na dernek, gori mu cura, cura to tražilo. Na Svetog Petra i Pavla bija veliki dernek. On bi iša ko i drugi momci. Na Kočerin je to. On bi iša na dernek, a sutra će se kod nas sadit duvan vamo na Višnjici.

Kaže njemu čaća: "Ako si u stanju donit 100 burila vode, ti ajde." I on ti je otiša na vodu. Noć je bila, u neka doba noći. Triba sad nanit vodu. I doša on do čatrnce na vodu i sad će zavaćat i on bi reci: "Ujmisusovo!" Kad kraj njega progovori cura. Zvezku dukati o njoj pa mu reče: "A da to ne reče, momče moj, nikad te kuća više vidila ne bi."

To govori da voda nikad nije sama, da bi tribalo, kad dodeš k vodi, reć: "Valjen Isus, dobra vodo!" ili tako nešto, jer da ona ima i neke posebne sile, da vuče prema sebi.¹⁰

"KREŠU" VILE

Ja gonila jednon kravu. Stade krava pripala se. Ja čujen čuje se kas konjski. Prema Dragićini doli, ima jedna ulica kudan se ide prema Dragićini. I iz te ulice ti bi reka sad će konji. Vezulja mi stade. Kako ona stade ko ukopana, tako stade i ja. Računan: "Sad će konji, kreše." Kakvi konji, odan, nema nikoga.

Odjednon to pode i tamo one ljutine, ono, Bože, kamen, brdo i ode prema tamo. Kreše, kreše i ode. I ja došla kući i tako kazivan. Kaže meni pokojna baba moja: "Ljube, to su ti vile prošle." Ma kakve vile? Neće ti ga Ljuba nikad više napojit krave.

Nikad više nisan otišla. Puno ti me je puta mater za to isprbibjala. Jer ko će nosit kravi. Undan se nosila voda u burilu, al ko će kravi donit vode pa je napojit. Nego potraj kravu, lavor ponesi. Što je moja mater govorila kad bi se privarila: "Kravu

⁸ Predaju mi je kazao 2007. godine u Drinovcima Andrija Majić, rođ. 1930. godine.

⁹ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948. godine.

¹⁰ Isto.

ponesi, lavor za ruku povedi.” Unda se ja tomu smijala a ona bi reci: “Ajde, mala, okani me se, dosta mi je i moje muke.” Unda ona meni da toji lavor i ja gori k čatrnnji i zavaćaj vodu, i kravi livala, krava pije koliko može i vrati je kući.¹¹

U KONJANA JEDNA VILA POSESTRIMA, A U TURČINA DEVET POSESTRIMA

A na primjer pojedini ljudi koji su postojali. Na primjer postojali su junaci. Kad smo mi bili recimo mali. Moj pokojni čača bio je veliki guslar, ja danas ne mogu takvoga guslara naći na svijetu. Sad kad bi bili oni junaci, kad bi se ti mejdani dilili u tin starin vremenima, onda bi oni imali te vile. Posestrime se zvala. One bi ih čuvale.

Kad je bio neki Đerzelez Alija i kad je k njemu išo na mejdan, čini mi se Konjan Barjektar, to se odnosi na sinjske uskoke, kad su oni bili na mejdanu, sve od oružja što su imali, sve su polomili. Onda su se uhvatili rvat i rvali su se od jutra pa do podne.

I onda tu kazuje ta guslarska pjesma kako su oni na primjer toliko se izmorili i iscrpili da su zapinili pinan, kaže, a Konjan je zapinio i krvav bio i zvao je vilu posestrimu da mu pomogne. Kaže: “Pomozi mi, moja posestrimo, da savladam Đerzelez Aliju, moje su mi muke dodijale!” Ona kaže njeme: “Moj Konjane, nikako ti pomoći ne mogu. U tebe je samo jedna vila posestrima, a u Turčina devet posestrima. Svezale su mi moje kose za jelove grane. Ne mogu se k tebi primaknuti, nego jami nož iz potaje nećeš li ga kako nožon uhvatiti.”

I tako je on taj nož izvuko nekako i nožem ga tojim iz potaje izvuko i savlado. To je ta bila jedna jedita priča, a ima njih još mlogo...¹²

VILE ZAGANGALE

Moja mater kaže ona i sestra joj čuvale krave, koze, ovce, ovce zapravo, tamo na Medovićin. Kaže: “Ovce pasu, skoro će podne. Kad odjednon koda pjevaju cure gange, ono baš ječi glas, ona jeka. Mi pogledašmo, cure nikad ljepše, kaže nisi i' nikad vidoši kako su lijepe. Stope ko, nije to vrh, sad bi reka ti koda je ravno tu di one stope, nego ko stepenica koda je cimentana. U ton zazvoni zvono na ledinačkoj crkvi. Kako zazvoni zvono, nji nestade.”¹³

---

¹¹ Isto.

¹² Predaju mi je kazao 2007. godine u Mostaru Marijan Marić, rođ. 1928. godine (fra Antin otac).

¹³ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948. godine.

IZDATI VILU

U Dragičini mlada brala duvan i diver s njon. Uranili oni rano, još ni abera nije bilo od svičanja. Jer mi kad bi bili, puno je bilo duvana, ustajemo u jedan sat i beremo. Jer kako je puno, deset tisuća, dvanest sabrat, ima tu posla. I dok sunce izade, kad sunce izade, unda ga prinosiš i nižeš i eto ti.

I oni brali duvan, a kaže svako malo ovi se diver okrene i smije se. I ona sad: "Čemu se ti smiješ?" "Ma ništa nako", a tamo vila da je došla i ona ga ko zasmijava, ona mu otud te neke znakove daje i tako. Opet oni beru i on opet, opet se smije. "Čemu se ti smiješ?". On opet: "...", jer nije smija kazat. Ali ona, žensko ko žensko, dovezala ga se, ko je, šta je, i on kaže: "Vile!"

A njega je i prije nestavalo jer nikome nije kaziva di je. Nestane ga po cilu noć. Da je curi otiša, nije, a da ima cure, ni abera od ženidbe, da su ga ko vile vodile. I ona ga se toliko dopoveze i on jadnik kaže. Doša kući, razbolija se, tri dni leža, bolova i umra. Eto to ga je to koštalo što je izda.¹⁴

VILE

Imale su jednu nogu magareću, a drugu od isana. Imale su kose do bedara i živile su po stinama, brdima i pustinji. I odale su. Nisu imale kuća.¹⁵

Na kraju ove cjeline o vilama ostaje pitanje: "Postoje li vile danas?" Ako postoje, tko su one i kakve su? Možemo li ih danas vidjeti ili još uvijek "otpalačuju Evin grijeh svojom nevidljivošću?" Bilo bi u svakom slučaju dobro da ovakva pitanja raspiruju mašte perom (i ne samo perom) vještih umova te nanovo pokrenu "kult vile" u hrvatskoj književnosti.

Evo što jedan od mojih sugovornika misli o sudbini vila danas:

One postoje i dan-danas. One postoje i u gradovin i među ljudima i na drugim mjestima, ali ne mogu ih ljudi raspoznati danas zato što su ta došla moderna vremena i one se u tih modernim vremenima kriju kroz sva ta vremena i te pojmove. Danas su u odnosu na prije, što one čak mogu, imaju svoje tajne pojmove gdje se one čak udružuju u neke civilizirane narode i narodnosti, i to su one u velikim tajnostima. Samo pojedinci za nji znaju, ljudi, i oni ne govore niti mogu o njima govoriti sve da oče, niti one o tome govore.

To bi bilo tako. Po mome mišljenju, koliko ja o tome mogu nešto da znam. A lično o sebi i o svom pojmu o tome ne bi ništa reko. Niti oču, niti mogu, niti znam. To. E, to ti je to tako.¹⁶

¹⁴ Isto.

¹⁵ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Mila Leventić (djev. Glavaš), rođ. 1923. godine.

¹⁶ Predaju mi je kazao 2007. godine u Mostaru Marijan Marić, rođ. 1928. godine (fra Antin otac).

2. DEMONSKE PREDAJE

Demonske predaje u osnovi imaju nekakav osobni doživljaj, susret s onostranim bićima. One plaše i upozoravaju slušatelje i čitatelje, ali i objašnjavaju uzrok pojavljivanja demona. Najčešći demoni u ovoj vrsti predaja su: *vještice, vukodlaci, đavao, kučibabe, irudice, kuga, čaratani, zloguke ptice (gavran i kukviža)*, te razna *plašila, prikaze, utvare*.¹⁷

Na prostorima Bekije najviše su zastupljene demonske predaje o vješticama. Tamo vještice i danas imaju, rekla bih, svoj "status", ne u tolikoj mjeri da bi se konkretne osobe javno prozivale vješticama, ali, ipak, dovoljno da bi se od njih strahovalo. Još u ranoj dobi djecu se plasi vješticama i drugim demonskim likovima (babarogama, kučibabama) pa ondje gdje ne može roditeljski autoritet, može „demonski“.

Po narodnom vjerovanju, „vještice su stupile u *savez s đavlom* pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao natprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavлом, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd. Prva je vještica spaljena 1275. g. u Tuluzi, a zadnja 1793. g. u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica“.¹⁸

Jesu li vještice uistinu bile toliko moćne i koliko u predajama o njima ima zbiljskoga, a koliko književnoga, nije sigurno. Sigurno jest da „čovjek personificira zlo kroz zao pogled neke osobe, uglavnom nekih jadnih starih žena na kraju sela (...) s nekim se poigra život i onda ga mi još pretvorimo u vješticu. Možda nitko nikad nije video s onu stranu plota ili u duše tih jadnih žena koje su prozvali vješticama“.¹⁹

U narodu se vjerovalo da ima i lijepih vještica „jer i đavao voli što je lijepo“. Vjerovalo se tako i u postojanje *vištaca (vještci)*. Vještice se još nazivaju: *more, štrige, coprnice, babe*.

I u Drinovcima se još uvijek zorno pričaju predaje o vješticama.

¹⁷ DRAGIĆ, MARKO: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 32.

¹⁸ *Isto*, str. 33.

¹⁹ Iz razgovora 2007. godine u Mostaru s fra Antonom Marićem, rođ. 1952. godine.

„MORA“ MARA

Ostala Kata mlada udovicom. Umre joj muž od sušice. Nije imala djece. Bila kršna i vrijedna da su se mnogi za njom okretali. Živjela skromno sa svekrvom i svekrvom. Bila im poslušna i odana. Radila je i najteže poslove.

Nakon nekog vremena počela Kata bivati blijeda i nemoćna. Svekrvi bilo neobično vidjeti Katu da sklapa oči za vrijeme skromnog ručka pa je jednom i upitala što joj je. Kata se povjeri svekrvi da je po cijelu noć mori „mora“ i da je to baš jedna djevojka iz susjedstva.

Svekrva već bila čula da se o Mari tako priča, ali nije Kati kazivala. Kad je svekrvi već bilo žao nevjeste Kate, ona joj kaže što je razlog njezina blijeda i umora. Kata povjerova u svekrvinu priču jer se i sama čudila zašto Mara odbija sve prosće koji joj se približe, vodila je ovakav noćni život.

Znala je svekrva kako Mari „vještici i mori“ doskočiti i kako je razotkriti jer su i drugi potajno pričali i doživljavali iste noćne more kao i nevjesta Kata. Jednu večer reče svekrva Kati da na jastuk gdje leži napravi križ od krpe, to jest da preko jastuka zaveže dvije krpe u obliku križa. Kuća starinska, nema stropa već „lisu“. Kata napravila križ na jastuku i otišla spavati kao i obično.

Oko neko doba noći oču Kata mačku na lisi povrh svoga kreveta. Mijauče mačka, vrti se amo-tamo kako bi skočila na krevet i na Katu. Uplašila se ona njezina mijaukanja i skakanja, ali ipak predala se i čeka. Odjednom mačka skoči na Katin krevet, ali bježi od križa sad u jednu sad u drugu stranu. Skoči Kata, uhvati nekako mačku pa s njom tresnu nekoliko puta o kameni prag. Mačka otetura u noć.

Ujutro Kata kaziva svekrvi što joj se dogodilo. Ugledaše kru, i njih dvije po tragu krvi dodoše do kuće more Mare. Pitaju joj mater gdje je Mara pa nije ustala. Majka joj kaže da je bolesna, da se nije mogla ustati. Tada su Marinoj majci sve kazali što se Kati događalo. Marina majka molila ih i preklinjala da to nikome ne pričaju i da se to neće više nikada ponoviti.²⁰

VJEŠTICE KRŠĆENE DUŠE

O vješticama se puno pričalo. Bože sačuvaj ti priča. Ja san to i virovala da je to tako. Ja san se toga bojala strašno. Kad san god došla na Drinovačko Brdo gori radit, jedan gori čovik kad je video koliko se ja bojin ti vištica, onda on još više izmišlja ti priča.

²⁰ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima moja majka Ana Tomas (djev. Todorović), rođ. 1949. godine.

Kaže: ““Ona je vištica, ona ti se more pritvorit, ona je kršćena duša. Lako je se od đavla obranit. Ti moreš prikrižit se i kršćene soli uzet, molit se Bogu i sotona će od tebe, al od nje ne moreš, ona je kršćena duša, njoj ništa ne moreš napravit.”

Kaže dalje da ima način kako bi se moglo sazнат ко je vištica. Kad pratar govori misu, za vrime mise onaj ko mu pomaže ko dijak (ministrant što mi sad kažemo, undan se dijak govorilo), kad bi mu sta, kad pratar ono podiže tilo i krv pa kad ono klekne, taman onda. Kaže ko iza njega dijak kad bi mu samo sta na onu gornju haljinu, kako se zove ne znan, na onu kad bi samo nagazio i okrenio se, cili bi puk nesta, niko ne bi bilo više u crkvi, samo bi ostale te žene što su ko one vištice, a svaka bi priko usta imala ko crveno neko meso, tako bi bile obilježene. Jer i one su kršćene duše, nemaš i po čemu poznat.²¹

VJEŠTICA U „MUVI“

Kažu jedan čovik spava i probudi se on. I sad, ne da mu se zaspas. On gurne ženu, a ona razvalila usta, spava ko mrtva, ne mrda. On je gura da se probudi, ništa. Kad od jednon kroz ključanicu uđe muva zvrkulja. Kaže zvrk zvrca po sobi, zvrca po sobi. Kako njoj dode u usta od jednon se ona protegnu i kaže: “Uuu... jesan dobro spavala.” Tako su govorili da je odma on zadavio kad je vidijo šta je jer znači vištica je. Išla negdi u pohode pa se sad vraća s terena.²²

Motiv magarca često se javlja u demonskim predajama bekijskoga kraja. Tumačenja općenito govore kako je to „đavalo“ koji se pojavljuje kao crni ovan, pas ili magarac te navodi ljude na grijehe. U narodu se obično za ovakva događanja govorilo “vražja posla”, a za ljude u takvim događanjima da “s đavom ašikuju”. Možda je to bio i najjednostavniji zaključak za neke nesvakidašnje pojavnosti.

POPRDAN

U jednom manjem zaseoku kad se radilo i slušalo starije, znalo se tko što radi u kući i gdje tko treba ići. Bile su gladne godine. Žene su, idući na rijeku u svaku dobu dana i noći, nailazile na svakakve nezgode. Bilo je neko doba noći. Mjesec je obasjavao selo. Činilo se kao da je dan.

Mlađa žena Ruža odlučila je otići na rijeku oprati malo dječje robe i donijeti burilo vode za piće. Silazila je niz jedan puteljak i malo prije nego li će sići na glavni put, ugleda jednog poznatog mladića iz sela gdje jaše na magarcu. Činio joj se nekako visok, a opet vidi da jaše na magarcu. Upita ga gdje će on tako rano, no on joj ništa ne odgovori. Ohrabrla se Ruža, misli da će i on biti tu negdje blizu rijeke te naći je. Kad je Ruža sišla na glavni put, ni mladića ni magarca nigdje.

²¹ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948. godine.

²² Isto.

Ruža se toliko prestrašila da se odmah trkom vratila kući. Od straha je sve probudila. Njezin je svekar najprije saslušao što je Ruža pričala, a onda joj kazao što se zna o tome. Bio je to "vištač Joko" koji se tako pretvarao skoro svaku večer. Bio je strah u selu. Zvali su ga "Poprdan". Stariji su djeci govorili: "Odnet će te Poprdan ne budeš li dobar." Ruža više nikad nije išla noći na rijeku. Toliko se bojala da je išla danju na rijeku, ali uvijek s drugim ženama.²³

DA NIJE PIVAC ZAPIVA

Iša momak na silo pa se umorijo, pa govorи da bi i na đavla sijo. Stvorijo mu se jedan magarac, ali to je bijo đava. On je na nj sijo i on ga odveo na Crveno jezero i mislio ga bacit u jezero. Onda je pivac zapiva pa je magarac reka: "Da nije pivac zapiva, ti bi u jezeru završio."²⁴

ZAKLETI SE U ZAO ČAS

Ovo je moja baba pokojna kazivala kako je nevista i zava joj neku vunu prele. Unda se, Bože, vuna prela i uvlačilo to tako i pripremljeno ono sve kad se izvuče vuna, to pripreme. Najprije se pere vodon ono da bude čista. Unda se posle čupa. Unda se mora kroz one gargaše i to dok se dobije prava vlas koju kad povučeš, pritvara se u konac i ono zapredaš je prstima. Tako ja. Tu bi prela i radila. Još kad baba ostavi kudilju, to mi je bilo najdraže. Unda ja da nastavin pa naletin negdi na grubo. To mora ić ravnomjerno, sve da je konac iste debljine. Nekad potrefi deblje i tako, al kad se nauči, to je baš zgodno.

I da je nestalo te vune već spremne za kudilju, to se kaže kudilja vune. "Nestalo vune. Jesi li ti ikomu daval?" "Nisan." "Jesi li?" "Nisan, nisan da taman me vrag odnijo", reci ova, znaš. Ona cura bila.

Kad je noć došla, kuca neko. Ona mu se javi. "Otvori, cura bona, otvori." Ona otvori. Momak lip, crn, zgodan. Ona se ponadala. I eto on: "Čuo san da ima cura lipa pa san evo doša." A njoj usput, momka suvako nema i tako. Kaže: "Ali ja bi tebe vodijo ako oćeš (...) tako." Kako je on njoj kaza ko je on, šta je on, šta ja znan. Ona uglavnon jedva je dočekala i otišla. Uze u zavežanj ono malo svoga prisvlaka, ta nije joj puno bilo. Kad san se ja udavala, vako ponila (pokazuje "naramak").

Ona otišla s njin. I posle kazivali da su je viđali vako po brdin po planini, di kose vako, češlja se. Kažu gori kod Zavelima negdi na brdu da su je našli mrtvu. Kaže obe noge joj pribijene, mrtva ono skroz. Koda je to, Bože mi prosti, sotona bio u ton momku. Pritvorio se u momka i odveo je u za čas.

²³ Isto.

²⁴ Predaju mi je kazao 2007. godine u Drinovcima Ivan Gadže, rođ. 1995. godine.

Ko eto ono, ona je zaklela tada ko u za čas, a kažu da to ne valja, to posebno đavlju pridavat, Bože sačuvaj, da to ima baš kad anđeli sklapaju amen, da to bude. Tako je stari narod govorio da tako majka može proklet i dijete i ovo-ono u taj čas da se to more dogodit. Eto to ko u ta doba dana kad anđeli sklapaju amen, ako u ta doba rekne ditetu da ga vrag odnijo, more vrag stvarno i dolazit pa to neće dobro završit to dite. I tako. I tada je njoj tako potrevilo.²⁵

ISPECI KOLAČ ŠUPA NA POKLADNI UTORAK

O višican kaže kad je pokladni utorak, triba ispec kolač okrugli i, kažu, dodi na guvno kroz taj kolač progledat da ćeš tamo vidit stvarno sve. I kad smo kod toga, meni gori na Drinovačkom Brdu, kad san bila kaže jedan čovik:

“E moj učo, kad san ja bija mali, meni tako rekli”. “Ispeci kolač šupa i ajde na guvno tamo di je se vrlo žito i pogledaj u nj.” Ja pogleda kad tamo iman šta i vidit, tamo se skupija sabor višica, moja mater glavna! Ja se séćulio, sakrijo to kad san vidijo. Kad san uteka, čin san vidijo mater.

Kad odjednon: „Ko no je tamo? Neko nas ode promatra.“ Skočiše, izvukoše mene, kažu: „E sad si gotov!“ Ja kažen: „Pustite me, ja neću kazat nikom.“ One meni: „Sad ćeš dobit zadatak. Ako ga obaviš, naš si.“ Dali njemu zadatak da on ode tamo kod nekoga čovika, ne znan ni ja di, u Šperkovinu. Kažu ima je puno. Šverca vinon, rakijon. Kažu mu: „Tamo ćeš otić i u one bačve se, da prosiš, zapišat i sve će mu se to usirétit i pokvarit.“ „Kako ču ja ići, kako ču ja to sve znati?“ „E ajde, metlon ćeš ići.“

Da je on na metlu i, kaže, kako je skočio on na tu metlu, da je ta metla, kaže, išla, kad odjednon dođe kod neka, ono ko izbena vrata ona željezna, kamena kuća. Ja, to je tu. Ja šteknu, otvoreno. Ja unutra. U tomu opet čujen koraci se čuju. Kad žena ulazi, nosi bukaru, livat će vino. Ja se, kaže, sakrijo, nije me ona vidila. Ona uli vina, ode i ja se nešto vako mislin: „Bože moj, nu pa to je stvarno šteta velika čoviku da toliku štetu napravin. A koda će i oni znati, ja to neću ni raditi. Ja ču se sad vratiti.“ On napolje, kakve metle, kakvo iko, ništa. Metla je, ali nema moći. Kaže: „Ja san ti, moj učo, tri dana, tri noći pješačio dok san doša.“ Možda me je to i slaga.²⁶

O vukodlacima se pak u narodu pripovijeda kako su to mrtvaci koji su se zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine punе vodom. Nestajali bi kad bi bili probodenii glogovim kocem.

²⁵ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948. godine.

²⁶ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948. godine.

VUKODLAK IZ MIŠINE

Moje matere stričevi išli tamo kod ledinačke crkve na silo i kaže puton kotura se ko mišina. Oni misle šta je, sama se mišina kotura. Ovi jedan nož ima uza se i on s nožom i u to. Kad od tog prsnu krv po njemu i po robi i nikad se to nije dalo oprat. Njemu je i po licu šrapnulo na dva-tri mista i to ostalo.

Kažu da je to ko vukodlak bija. Tako su vukodlake zvali. Da je se to ko u obliku mišine kotrljalo. To je bilo na Trnu na Širokom Brigu di je neko staro groblje bilo, tako su govorili.²⁷

VUKODLACI IZ POTOČINE

Pričalo se da se u selu Drinovci u jednom malom zaseoku Potočina svaku večer pojavljuju dva-tri magarca. Da su to u stvari bili vukodlaci. Ko bi god tuda naišao noću, vukodlaci bi ga dočekali i onda stavili na se pa trči po cijelom polju amotamo do iznemoglosti. Nakon tog ga vrati na isto mjesto odakle su ga i uzeli.

To se dugo godina pričalo i tuda, kroz tu Potočinu, rijetko se tko usudio proći sam. Obično su ljudi išli u pratnji i obično se događalo da kad bi netko išao u pratnji, vukodlaci, ta magarad, ne bi dočikala ljude, nego samo momke kad bi išli na silo, kad bi se sami vraćali ili kad bi sami išli da bi ta vukodlak, to magare, dočekalo da bi ih nosalo i tako s njima udaralo na sve strane do iznemoglosti pa ga vrati na isto mjesto.²⁸

Često se pripovijeda i o *plašilima* (*strašilima*). Opisivani su uglavnom kao nekakve pritvare „u bijelom“ koje se pojavljuju noću u obliku nakazne životinje ili čak nekoga pokojnika. Susreti s njima obično su kratkotrajni.

PLAŠILA

Obnoć pokaže se neko u bjelini i to bi bilo plašilo. Prije se čuvalo bostane i jedan čovik je tako čuva bostane i iša prema njemu kostur. Ko čovik, ali samo kosti na njemu. Ljudi bi se plašili i bižali. Tako neki čovik sidi u bjelini i to su se zvala plašila.²⁹

STRASILA IZ VRCANOVOE GRADINE

Dok su se u Vrcanovoj gradini čuvale ovce, izmišljala su se raznorazna strasila. Tako je jedan čovik namazao se laptovinom (crne bobе) po licu. Taj čovik sakrijo se u rupu, a ljudi su gangali. Čovik je taki namazan izaša iz rupe i poplašijo ljude.

²⁷ Isto.

²⁸ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima moja majka Ana Tomas (djev. Todorović), rođ. 1949. godine.

²⁹ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Mila Leventić (djev. Glavaš), rođ. 1923. godine.

Ljudi su pobigli jer su mislili da je to neko čudnovato biće. Jer su ljudi izmišljali raznovrsna bića.³⁰

JA NA SILO, PLAŠILO ME SRILO

Onda su govorili kad momak ide curi na silo, unda se pjevala i pjesma. Kaže: "Ja na silo, plašilo me srilo. Gospe moja, stra ti me je bilo." Kaže onaj, ako te išta plaši tada, ako ikakvo plašilo sritneš tada, slobodno se kući vrati, toj curi ne idи, ona je zla, neko je zlo prid njon i neće ti dobro bit s njon. A kaže, kad ideš od cure pa te plaši, onda je to tvoje, onda si ti za to kriu, ali k curi kad si poša, ako si išta vidijo sumnjivo, slobodno više ne dolazi.³¹

KAMENON NA BRATA

Unda se govorilo, išlo se na silo. Ali kad roditelj kaže da će se sutra radit, kakvo silo, kakvo išta. Bila dvojica braće. Jedan mlađi nije još ni za sila, a ovi stariji nekakvu curu zamirijo tamo kod Ledinca, šta ti ja znan i sad bi on k njoj otiša. Ali nije on govorilo ni bratu ništa. On ti je se lipo iskra iz kuće i otiša. I kad je se on vraća, ovi brat metni priko sebe onu platu po njemu nekakvu, šta ja znan, tako i plašit će ga. I on govoril: "Ko si skloni se", a on opet ono vijara. On kamen i baci. On doša kući kad tamo ovoga maloga nema. Kad tamo, ubije brata. Na mrtvo ga ubije. Valjda potrevijo u glavu. Ali on nije, on ga od stra tako.³²

KUDILJOM U GROBLJE

Pa su unda govorili da se ne valja nikad kladit i govorit ovo i ono, posebno noću. Pravit se ono ko "šta će meni bit, ja se ne bojin." Kažu čupala se vuna. Onda dođu i momci i cure. To se skupi. To je milo momcin upoznavanje i curan. Cure čupaju vunu, momci dođu. Tu se unda ganga i tako, sili, pjeva. I unda se tako ko izabere, ode silit i tako. I onda ajde tamo, ko se boji noću, ko se ne boji. A jedna cura vrag od sebe bila da se ne boji ništa. Kaže: "Evo ovu kudilju će sad otić na groblje pa je di god očete na grob zabost, di god reknete. Eto vidit ćete to. Sutra dodite pa vidite da će tamo bit kudilja." I otišla ona na groblje i kad je ono šira vuštan, ono suknja, i kako je čurnila da zabode, ona zabola kroza nju. I kad je tila da se ustane, ina je vuče doli i samo prikine je srce i padne mrtva. Mrtvu je nadu. Nije nju mrtvi vuka. Tako se ona pripala.³³

³⁰ Predaju mi je kazao 2007. godine u Drinovcima Andrija Majić, rođ. 1930. godine.

³¹ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima Ljubica Leventić (djev. Bandić), rođ. 1948. godine.

³² Isto.

³³ Isto.

BILI LOVAC

Za vrime mise, dok je pratar govorio misu, jedan momak nikad nije ostavlja kuburu i tada je ponija kuburu. Kad je pratar diza tilo i krv, on je ugleda zeca. Zec koda je namjerno doša, ko sotona. Izazva ga i on opali. Kako on opali, pratar reci: "Lovio dabogda i na onom svitu."

I kažu da se posle smrti duša stvarno nije smirila, već se pokativa kao bijela prilika. Nikom ništa nije činijo, samo prođe. Odjednom zakorači, ti misliš tu je kad eno ga sasvin na drugom brdu. Kažu da je to bilo nešto visoko, dugo, bijelo ko utvara. Moj pradid i rođak mu išli na silo tamo negdi i priko jednoga klanca prilazili i ovi ugleda bilog lovca tu. I on reci: "Hvaljen Isus." Ovi govori: "Komu govorиш, bleso, vidiš da nema nikoga." Kad odjednom ga samo pljušnu ono, to bili lovac.³⁴

DUHOVI NA VRBINI

Onda su govorili za zazivanje duhova. Da se duhovi mogu zvat, ti eto što sad kažu spiritizam, znaš. Kaže da nikad ne znaš. Evo ja san jednon i slušala svećenika. Kaže velečasni Sudac: "Ti ne znaš kakvog ćeš duha dobit. Tebi će zbilja doć neko i javit će se, ali ko."

I onaj, kad su bili za vrime onoga rata, tamo u Vrbini gori, sakrili se ljudi, rat kako je bio, ta vojska, domobrani, ustaše, ko su bili, ne znan. I kako bi oni sad izašli odatlen da krene, i ajmo mi zvat nekoga od mrtvoga.

I ajmo, tamo zvali, zvali da in dadne znak ako ne mogu ostati tu. Jer oni bi ostali tu, tu je na sigurno. Ali ako in nije tu sigurno da in dadnu ti mrtvi neki znak. Kaže, kad je odjednon počele kamenice udarat sa svi strana (...) jedva umakli. Jer oni su zovnili, a nisu ga znali vratiti. Triba znat vratiti. Kad ga zovneš, ne smiš ga ostaviti slobodna da on djeluje i oda, već eto da ga tribaš opet smirit. To su govorili za Vrbinu.³⁵

3. NOVELE

Novele su „priče o običnim ljudima i njihovu životu“. Razlikuju se od legendi i predaja „realističnjim književnim pristupom“. I u novelama se javljaju motivi ljudskih susreta s nečim nesvakidašnjim (neljudskim), ali bez pretjerana

³⁴ Isto.

³⁵ Isto.

vjerovanja i zanosa u to. "Kod Hrvata u Bosni i Hercegovini najčešće su novele one didaktičke, šaljive i baladne."³⁶

One koje sam prikupila u bekijskom kraju, možda nisu šaljive, ali svojom formom pripovijedanja pripadaju pričama s realističnim književnim pristupom.

PULJUŠINA PRIČA

Imala baba Puljuša dvije kćerke i sina Marijana. Gojila ih i mučila se kroz život da ih izvede na pravi put. Rano ostala udovica i odmah iza rata ode u Slavoniju jer je u Dalmaciji bila velika glad. Povede sa sobom i dvoje djece od svoga djevera jer joj je jetrva mlada umrla. Ostade i njezinu djeveru troje djece bez majke. Odluči Puljuša svojih troje i djeverove dvoje djece povesti u Slavoniju da bi ih lakše prehranila.

Pobožna i radišna bijaše ta baba Puljuša. Djeca rasla, a ona nadničarila na slavonskim poljima. Dočeka baba Puljuša da se njezine dvije kćerke udadu u Slavoniju. Udalila se i djeverova Marija pa se Luka oženio. Osta samo njezin najmlađi sin Marijan. Poželi baba Puljuša snahu sa svoga rodnog kamena. Tu je želju kazala i sinu Marijanu.

Htjede Marijan udovoljiti majci. Dolazio je često u rodno mjesto svoje majke i oca. Jednom na derneku zapelo mu oko za Mariju jednu. Za djevojku i savjet pitao je Marijan svoju rođakinju po stricu. Ona je ostala s ocem u tom selu dok joj je brata i sestru odvela strina Puljuša u Slavoniju. Marija bijaše iz jedne prosječne obitelji. Bila je vrlo lijepa i vesela. Činilo se da bi bila dobra supruga i nevjeta. Malo po malo, zaljube se Marijan i Marija i nakon godinu dana se ožene. Marija ode živjeti u Slavoniju. Marijan i majka mu bijahu presretni, ali sreća nije dugo trajala.

Imao Marijan lijepu kuću u Slavoniji. Baka Puljuša živjela s njima. Marijan volio majku i ništa nije radio da se ne bi posavjetovao s majkom. Cijenio je njezin trud i muku kroz cijeli život. Marija rodila dvoje djece, ali zamrzila baku. Počela je tjerati iz kuće. Marijan otišao na rad u Njemačku u nadi da sagradi novu i veću kuću. Kad bi dolazio kući, malo je mogao primijetiti da mu Marija progoni majku. Baka Puljuša pitala se što joj je skrivila. Nakon nekoliko godina zamrzi i Marijan majku. Baka je molila i nadala se boljem, ali uzalud. Počeo Marijan progoniti majku gore od žene mu.

Dosjeti se baka da se tu đava umiješao. Jednog dana dok su sin i snaha bili u gostima, odluči baba Puljuša pregledati nevestino rublje razgrnuto ispred kuće.

³⁶ Usp. DRAGIĆ, MARKO: *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*, MH u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo, 2005., str. 34.

Čula je da neke vještice prave uroke i tako vražjom silom djeluju,, i nađe baka ono čega se bojala. U rubu potkošulje sina Marijana našla je baka smotuljak. Jedva se mogao napipati. Baka je isparala rub, izvadila vradžbinu i opet ušila rub. U smotuljku je pronašla sitnih dlačica, nokata, mišjeg izmeta itd. Odlučila je to sutra odnijeti i pokazati svećeniku.

Kad se snaha vratila, bez da je išta baku pitala, otišla je do rublja na žici. Postala je nemirna i divlja. Vikala je da vrati ono što je uzela. Sin joj, misleći da je uzela novac, prebjije baku na mrtvo ime. Pomogne mu i žena. Jadna baka kroz nekoliko dana ode svećeniku. Sve mu je pokazala i ispričala. Svećenik joj uzeo misu, taj urok zapalio, a baka ode živjeti k jednoj kćeri. Marija i Marijan nastavili su sa svađama.

Pričalo se da mu se Marija na veliko bavi vradžbinama. Kod sebe okuplja kojekakve osobe i bave se đavolskim poslovima. Nakon nekoliko vremena problemi u braku su postajali nepodnošljivi te se Marijan i Marija rastaviše, a baka Puljuša umrla kod kćeri kod koje je i živjela svoj posljednje dane.³⁷

DUKAT

Čovik obučen u crnu uniformu doša kod Marka Grgića i pita ga je l' zna neko mjesto u Petnjiku. Marko mu objasni i onda čovik ga pita je l' ima crnu ovcu bez biljega. Marko kaže da ima i on mu kaže da je zakolje te da uzme meso sebi, a on će platit jer njemu samo treba koža. Čovik uzeja i spali tu kožu i stavi pepeo u jednu vrećicu pa reče Marku: "Sutra rano dodi na to mjesto bez obzira šta se god događalo u twojoj okolici i kad podeš, ponesi sa sobom jednu vrećicu.

Marko se rano usta i pita ženu kako je vrime, a ona kaže di je vani vedro i čisto, a kad je on poša, krupa i oluja je počela i on pobiga u kuću i nije otiša. Kad je sunce izašlo, on je otiša u Petnjik na to mjesto di su se dogovirili, ali tamo nikoga nije bilo i on se vrati kući i kad je skida opanak, ispadne jedan veliki dukat.³⁸

ŽENA NA NJIVI

Ja (Miro) ora njivu oko dva sata posle ponoći zbog vrućine. Bila je velika pomrčina i kapi su počele padat, a vitar ljuža kukuruze, i ka san gleda naprid, vidim žena sidi prid traktoron i u tome se pomakne sidečke nazad možda metar. Ja sam proša kraj nje i mislim sam sebi da je se to učinilo.

³⁷ Predaju mi je kazala 2007. godine u Drinovcima moja majka Ana Tomas (djev. Todorović), rođ. 1949. godine.

³⁸ Predaju mi je kazao 2007. godine u Drinovcima Miro Tomas, rođ. 1952. godine.

Ja nastavlja vozit i obaša sam skroz okolo i vraćam se drugom stranom kad ista ta žena stoji tu u kukuruzu i kad sam doša kod nje, ja sam sta i okrenem reflektor, svjetlo od traktora, prema njoj, a ona u biloj dugoj haljini, duga crna kosa i bosi nogu. Pomislija sam da je možda vila jer tako su pričali pa sam odman gleda u noge. Ja proša ispred traktora njoj i što bliže, ona se odmiče dalje u kokuruzu.

Ja je pitam: "Ženska glavo, šta ti radiš ovde u ova doba?" a ona mi odgovori: "Ništa te ne pitam, radi svoj posa." Čim je ona to rekla, mene je uvatija neki strah i poletija na traktor (dobro sam ogulija nogu) pa pobiga priko kokuruza. Kasnije govorija to materi i fratušta san vidija, a oni meni da mi je se to učinilo, ali nije.³⁹

NOSI VRAGA IZ KUĆE

Moj pokojni did (matere mi Zore čaća) iša je kući sa sila prikin puton kroz ograde i na putu vidija mrtvu ovcu pa on mislja da je to njiova i ponija je kući da iskoristi vunu. Kad je doša kući, kaže materi: "Mama, evo naša san ovcu pa moreš uzet vunu od nje", a mater mu kaže: "Nosi mi vraka iz kuće." On baci tu ovcu s praga niza stepenice i odjednon počela oluja i zemljotres i ta ovca je nestala.

Kasnije on priča to svojin kolegama di je naiša i jedan kaže da ide to vidit i donit taman da je vrak. On ode i evo ti ga nazad i nosi tu istu ovcu preko leđa i prid kućom je baci na pod i opet se stvori oluja i nevrime. Bilo je toliko lomljenje da se sve kršilo, a u stvari sve je bilo na svom mistu. I opet je nestalo ko prvi put, a oni svi pobigli kući od stra.⁴⁰

4. ANEGDOTE

Anegdota je „kratka priča koja najčešće na šaljiv način kazuje o određenim osobama“. Tematika je svakidašnja. U njima je razvijen humorističan i satiričan ton.

Anegdote koje sam prikupila uglavnom govore o ljudima za koje se zna da su karakterom smiješni i uvijek spremni za šalu ("bilo na svoj, bilo na tuđi račun").

---

³⁹ Isto.

⁴⁰ Isto.

LASTAVICA U USTIMA

Pored kuće moga djeda Pipe (Stipe) često prolazila Mara jedna. Onako postidna cura, ali i pomalo mušičava. Ne baš osobito lijepa. Rijetko bi pozdravljala. Dok bi prolazila, spuštala je pogled. Imala je i malo brkova.

Dok je jednom tako prolazila, zapazio je did Pipe koji je sad već u poodmakloj dobi i oslabjela vida. Uđe u kuću pa prokomentira: "Eno prošla je opet ona Milanova Mara, meščini lastavicu pronila u zubin." ⁴¹

OD OSAN DO DESET

Nikola Šestić odlučio prodati svoju kravu Šarulju. Inače je glasio za mudra trgovca. Došao mu potencijalni kupac da pogleda Šarulju i da se raspita za nju. Pita on Nikolu: "Koliko litara mlika daje?" Nikola će njemu na to: "A, od osan do deset litara, prijatelju." Čovjeku se svidjela Šarulja pa je i kupio.

Nakon mjesec dana eto čovjeka ponovo k Nikoli. Žali se na Šarulju: "Ti si meni reka da daje od osan do deset litara mlika, a ona jedva dva litra po danu." Na to njemu mudri Nikola vrati: "Pa da koliko je od osan do deset nego dva?" ⁴²

VRANE ZLO DONOSE

U jednom selu u Hercegovini narod je čvrsto vjerovao kako vrane donose zlo. Bila tako jedna stara kuća na čiji su krov vrane često slijetale. Narod ih je u strahu gađao kamenjima. Kako je kuća bila na razmeđu, gađalo se s obje strane. U neznanju ljudi bi zapravo gađali jedni druge. Jedni s jedne strane kuće, ciljajući bezuspješno na vrane, drugi s druge strane. To se obično događalo noću. Ujutro bi pola njih bilo izranjeno kamenjem, a babe bi komentirale: "Eto, eto vidiš! Ma znala san ja, bit će zlo." ⁴³

KOME ĆE MATER

Kad je Pipi (Stjepan) i Ivcu (Ivan) umra čaća, tribalo podilit imovinu. Čaća napravila lipu kuću u Docu (Drinovci) i oko nje lipo bilo. Sastali se oni pa Pipe prvi da svoj prijedlog: "Evo, brate, neka meni idë Dolac i sve na njemu, a tebi eto mater. Ona vridi ko i ovo vamo sve. Još je dobra zdravljia, more ti još dobro radit i dosta namaknit." S tim se Ivac nije složio pa predloži bratu Pipi neka on uzme mater, a njemu ostavi Dolac, kad već misli da mater vridi isto ako ne i više. Na to

⁴¹ Predaju mi je kazao 2007. godine u Drinovcima Stjepan Tomas, rođ. 1978. godine.

⁴² Priču sam zapamtila iz svog sela, Drinovaca.

⁴³ Isto.

će njemu Pipe: "A, brate Ivče, eno ti i a Gospinu plaču lipo piše: 'Ti, Ivane, uzmi majku k sebi.' "⁴⁴

Katarina Tomas

---

⁴⁴ Isto.

ZNANOST

LUCIJANA BILIĆ

Obilježja Lalićeva rječnika 219

JOSIP GRUBESA

Višejezični latinski rječnici i
njihovi autori prije Lalića 230

OBILJEŽJA LALIĆEVA RJEČNIKA

Uvod

U starim samostanima višestoljetne Franjevačke provincije Bosne Srebrenе (latinski naziv *Provincia Franciscana Bosna Argentina*), koja se u XVIII. stoljeću prostirala od Jadrana do Budima i Crnog mora, pored tiskanih latinskih gramatika i drugih leksikografskih djela, čiji su autori franjevci, članovi te provincije, čuvaju se i djela koja su do danas ostala u rukopisu, neka sačuvana cjelovito, a neka fragmentarno. Jedno takvo djelo je i rukopis trojezičnog (latinsko-talijansko-hrvatskog) rječnika čiji je autor franjevac Bosne Srebrenе, fra Ludovik Lalić. Rječnik nosi naslov *Blago izezika slovinskoga illi Slovnik u komu izgouaraiuse rici diacke latinski, i slovinski. Thesaurus lingvae illyricae sive Dictionarium Illyricum. In quo verba latina italicé, et illyricae (sic!) redunduntur. Labore fratris Ludovici lal.* Napisan je vjerojatno nešto prije 1700. godine. Rukopis se danas čuva u franjevačkom samostanu u Omišu, a njegov pretisak, koji je priredio i predgovor mu napisao prof. dr. dr. Serafin Hrkać, nedavno je objavljen u izdanju Matice hrvatske Grude i Instituta za latinitet Sveučilišta u Mostaru pod nazivom *Dictionarium Latino-Italico-Ilyricum* te time zauvijek sačuvan od zuba vremena. Polazišni jezik rječnika je latinski, s prijevodom latinskih leksema na talijanski i hrvatski. Ukupno sadrži preko 1520 nenumeriranih stranica formata 20×14. O životu njegova autora zna se vrlo malo, tek da je „od 1680. do 1696. pomagao na župi Tučepi“ (iz *Nekrologa* fra Petra Bačića) te da je u samostanskoj knjižnici u Omišu, uz rukopis trojezičnoga rječnika, ostavio u rukopisu i jedno djelo moralno-pastoralne naravi koje je u naslovu i datirano: *Instucione de confessori...Anno del Signore 1702.* O fra Ljudevitu i njegovu rukopisnom rječniku pisao je M. Kosor u svom djelu *Zaboravljeni trojezični rječnici* (*Rad JAZU*, 1955., sv. 303.).

Očito je da se radi o važnom i vrijednom djelu koje je prema današnjim spoznajama prvi dosad poznati rječnik jednoga franjevca Bosne Srebrenе, a svojim postojanjem nesumnjivo bogati i hrvatsku leksikografiju. Lingvistički gledano, rukopis je važan zbog svoje grafije, ortografije i vokabulara.

Ovo izlaganje donosi analizu načina navođenja riječi s pregledom po vrstama riječi, uz kratak osvrt na ortografiju hrvatskoga dijela rječnika.

1. Opće karakteristike

Ono što je važno za ovo izlaganje i što je zapravo bitna karakteristika Lalićeva rječnika, znatno je odstupanje pri navođenju riječi u odnosu na standard i formu suvremenih rječnika, odnosno onih koji su i danas u uporabi. Kao prvo, riječi nisu navedene abecednim redom, neke od njih se i više puta ponavljaju (razlog tome moglo bi biti autorovo ugledanje na drugi rječnik s početnim talijanskim leksemima, tako da se nužno stvorio tzv. „višak“ riječi) te su slovo *U* i slovo *V* navedeni zajedno pod slovom *U*. U objavljenom pretisku rječnika to je ispravljeno tako da su leksemi podijeljeni na dva slova, s početnim *U* i s početnim *V* (isto je učinjeno i kod transkribiranja latinskih riječi), riječi su unutar pojedinoga abecednog slova poredane abecedno, a one navedene više puta označene su asteriskom (*), čime je rječnik postao i praktično uporabljiv. Zatim, u rukopisu je navođenje pojedinih vrsta riječi često nepotpuno (npr. ne navodi se rod imenica), a u nekim slučajevima je i neispravno (npr. samoglasnik „e“ umjesto diftonga „ae“). Nepotpuno navođenje pojedinih riječi upućuje nas na mogućnost da je rječnik pisan za one koji imaju određeno predznanje latinskoga jezika tako da rod imenica mogu prepoznati već iz nominativa i genitiva. Neke primjere neispravnoga navođenja mogli bismo pripisati autorovu nehomičnom propustu, ali neke duguje i ugledanju u latinske gramatike svoga vremena, koje su imale nešto drugačiju sistematizaciju vrsta riječi od onih današnjih. Činjenica da autor često uz oznaku za vrstu riječi navodi i njezinu podvrstu (npr. prilog mjesta, pokazna zamjenica i sl.), što zbog ekonomičnosti nije karakteristično za rječnike, govori nam da je ovaj rječnik onima koji su ga koristili mogao biti i rječnik i priručna gramatika. U prilog tome spomenut ćemo i razna gramatička tumačenja, primjerice grčko slovo „y“ je u latinskom jeziku samoglasnik i koristi se samo pri pisanju grčkih riječi. Što se tiče samoga vokabulara, prevladavaju riječi religiozno-crkvenoga karaktera te riječi svakodnevne životne komunikacije, što nas upućuje na autorovu namjeru da napiše praktični priručni rječnik.

Iako se u ovomu radu ne dotičemo dublje grafije i ortografije hrvatskih leksema, ipak ćemo primjetiti kako nam grafija ovoga rječnika otkriva „talijanskog studenta“, što znači da nam autor za palatale, kojih nema u latinskom jeziku, nudi rješenja prema talijanskoj grafiji, primjerice grafem *lj* piše kao *gl*, *gli*, *li* ili *j* (*gouoritegl*, *obgliubglienie*, *uolia*, *tojaga*), grafem *nj* kao *gn* i *ni* (*obliubglienie*), grafem *č* kao *c* ili *ci* (*cestito*, *roscicch*), grafem *ć* kao *gi*, *cch* ili *gg* (*sriglia*, *zalogajicch*, *najkraggi*), grafem *đ* kao *di* (*ludiak*), grafem *ž* kao *s*, *sg*,

sg ili *sj* (*blaseno*, *osgeg*, *sgiamoriti*, *sjamor*), grafem *š* kao *s* (*umiualiste*), grafem *dž* kao *c* (*rasercba*), grafem *g* kao *gh* (*ghdi*), slogotvorno *r* piše kao *ar*, *er* ili *rr* (*barbositi*, *rasercba*, *rasrericba*), suglasnik *v* bilježi samoglasnikom *u* (*uolia*), zatim skup suglasnika *kv* bilježi *qu*, po uzoru na latinski jezik (*loqua*, *isquariti*), a kratki slog bilježi dvama suglasnicima (*imma*). Valja napomenuti kako su ova rješenja dana više od jednog stoljeća prije Gaja i oko 150 godina prije gramatike fra Stjepana Marijanovića koji je u predgovoru svoje gramatike naveo neka pravopisna pravila prema fra Andriji Kujundžiću.

2. Pregled po vrstama riječi

Već smo rekli da se način navođenja riječi ovog rječnika razlikuje od današnjega standarda. Kako svaka vrsta riječi ima svoj karakterističan način navođenja, kojemu je jedina svrha da čitatelju (korisniku) rječnika pruži sve potrebne informacije o određenoj riječi, tako ćemo i u ovomu radu analizirati zasebno svaku vrstu riječi: imenice, pridjeve, glagole, zamjenice, priloge, prijedloge, brojeve, veznike i usklike. Navodit ćemo samo latinski i hrvatski dio navoda (bez talijanskog).

2.1. Imenice

Pravilan način navođenja imenica u latinskom jeziku je navesti nominativ i genitiv imenice te gramatički rod. Genitiv se redovito piše skraćeno (posljednji ili dva posljednja sloga), a rod ustaljenim kraticama: „m.“, „f.“ i „n.“. Autor rječnika, naime, često ne navodi rod imenice, što zapravo i nije veliki propust, jer se gramatički rod uglavnom može doznati iz nominativa i genitiva, ali se time, ipak, gubi na preciznosti navoda (sjetimo se samo primjera „sapiens, -ntis“ = mudar i „sapiens, -ntis, m.“ = mudrac). U onim slučajevima gdje navodi rod imenice, autor nije dosljedan u kraticama koje uporabljuje. Osim toga, imamo određen broj imenica koje se ponavljaju te imenice s gramatičkom greškom pri navođenju. Navest ćemo nekoliko primjera:

a) imenice bez roda:

- basium, sii = celou
- december, bris = prossinac: decembar misec

b) kratice za kategoriju roda i broja:

- *f. g.*: bucella, lae, *f. g.* = zalogajicch, mali zalogaj
- *f. ge.*: bucca, cae, *f. ge.* = ústa
- *fe. ge.*: indoles, lis, *fe. ge.* = dobra narau, i guid u ditetu
- *fe. gen.*: fenestra, strae, *fe. gen.* = oblak (prozor; oblok)

- *fae. gen.*: regio, regionis, fae. gen. = darsiaua
- *fem. gener.*: vicinitas, tatis, fem. gener. = bliznost, blizogia
- *m. g.*: bimatus, tus, m. g. = urime od dui godine, to est uik od dui godine
  - *ma. gen.*: ren, renis, ma. gen. = bubrigh
  - *n.g.*: batulum, li, n.g. = oseg, osgege, oseg
  - *n. ge.*: funus, neris, n. ge. = ukop, sprouod martacki
  - *ne. g.*: libum, bi, ne.g. = prisnac
  - *ne. ge.*: decus, decoris, ne. ge. = ciast: postenie: slaua
  - *neu. g.*: consilium, siliyi, neu. g. = oduit, odgouor na suit
  - *neu. gen.*: crimen, nis, neu. gen. = grieih, sagriesenie, grihota
  - *c. g.*: incola, ae, c. g. = pribiualac, koji pribiu
  - *co. g.*: homicida, dae, co. g. = uboica od gliudi
  - *com. g.*: custos, huius custodis, com. g. = pazitegl, guardian
  - *com. ge.*: compos, tis, com. ge. = dionik, bogat koji imma dio
  - *com. gen.*: civis, civis, m. seu com. gen. = gragianin od nasgega grada
  - *com. gene.*: dux, cis, com. gene. = uojuoda (poglauica; prriui u kom dillu, hercegh)
    - *tam masc. quam f. gen.*: scrobs, huius scrobis, tam masc. quam f. g. = jama za saditi, al inna stabla
    - *tam mas. quam fe. gen.*: strips, pis, tam mas. quam fe. gen. = sgilla koren od dubia, al trave (porod, traga, kolino)
      - *m. g. & f. g.*: linter, lintris, m. g. & f. g. = gundulica, plaucica
      - *plur. nu.*: tenebrae, brarum, f. g. plur. nu. = pomrrika
      - *plur. num.*: hyberna, norum, n. g. plur. num. = misto za zimouati uojnike
        - *plural. num.*: bellaria, riorum, n. g. plural. num. = zahara, zakara
        - *plural. numer.*: baccanalia, lium vel orum, n.g. plural. numer. = pokladdi

c) imenice koje se ponavlja:

- baccanalia, lium vel orum, n.g. = pokladdi
- beatitas, tatis = blasenstvo

d) imenice s gramatičkom greškom pri navođenju:

- baptisterium, ri, n.g. = umiualiste, misto ghdi se umiva
(nedostaje još jedno „i“ u genitivu – „baptisterii“)
- maritima, orum, f. g. n. plur. = primorie; mista blizu morra
(nije ženski rod, nego srednji)

e) imenice kojima je rod izražen pokaznom zamjenicom i s pokaznom zamjenicom navedenom u genitivu:

- haec crux, cis = krisg
- hoc mel, mellis = med, med
- cursus, huius cursus, m. g. = tecenie: tercianie

2.2. *Pridjevi*

Standard navođenja pridjeva u latinskom jeziku je navođenje nominativa svih rodova, redovito u skraćenom obliku, ili navođenje nominativa i genitiva kod pridjeva s jednim završetkom. Autor rječnika često nominativne oblike rodova veže veznikom „et“ ili veznikom i pokaznom zamjenicom „hic, haec, hoc“. To, gramatički gledano, nije nikakav nedostatak, ali moramo primijetiti da ne pridonosi ekonomičnosti izraza koja je u opsežnim djelima (kakvi rječnici najčešće jesu) vrlo važna i zbog preglednosti i zbog lakše uporabe. Što se tiče kratica za pridjeve, autor je ponovo nedosljedan. Koristi različite kratice (čak i talijanske), ali nalazimo, opet, i navode pridjeva koji nisu označeni nikakvom kraticom. Kad već spominjemo ekonomičnost izraza, kod bilježenja pridjeva ovoga rječnika imamo nekoliko primjera „ugrožavanja“ ekonomičnosti. To je najuočljivije pri nepotrebnom navođenju superlativa kod pridjeva koji ga tvore na pravilan način te navođenju svih rodova punom riječi. Imamo i nekoliko pridjeva s greškom pri navođenju. Navest ćemo nekoliko primjera:

- a) pridjevi s „et“, „& haec“ i „& hoc“ pri navođenju:
  - bestialis, & hoc bestiale = tko ima narau od zuiri
  - bipedalis, et dale = od dui nogghe duggo
  - celer, & haec celeris, & hoc celere = barz, barza, barzo
  - duplex, hic, & haec, & hoc duplex = duostrukki, ka, ko (od dui urriste, od tri nacina)
- b) oznake i kratice za pridjeve:
  - *adiect.*: bipes, dis, adiect. = od dui nogghe; tko imma dui nogghe
  - *adiectivum*: duplex, duplicitis, adiectivum = od dui urriste, od tri nacina
  - *adiectivo*: flagrans, tis, adiectivo (tal.!) = gorug, usesen
  - *adiect. indeclinabile*: nequam, adiect. indeklinabile = zloban,a, o; zlocest, a, o; opak, a,o

- *adiect. plural. nu. indeclinabile correspondetur per quot*: tot, adiect. plural. nu. indeclinabile correspondetur per quot = toliki, ka, ka
- c) pridjevi bez kratice:
  - beatus, ta, tum = blasen, na, no
  - bipalmaris, re = od dua pedglia

- d) pridjev koji se ponavlja:
   - bipes, dis = od dui nogghe
- e) nepotrebno navođenje superlativa:
   - beatissimus, ma, mum = priblasgeni, a, o; priblasgen, a,o,
- f) pridjevi s greškom pri navođenju:
   - celer, ris, m. g. barz (pogrešno: naveden rod kao kod imenica)
   - dalmaticus, ca, cum = slouinski od slouina (kriv prijevod)
- g) pridjevi s rodovima navedenim punom riječju i sa značenjski ekvivalentnim izrazom:
   - copiosus, copiosa, copiosum = zadosta, obilan, a, o; podpun, a, o
   - tripes, dis, adiect. - tres pedes habens = sagiak, saciak, trinoga.

2.3. Glagoli

U latinskom jeziku glagoli se obično navode tako da navedemo 1. l. jd. ind. prezenta, infinitiv prezenta (najčešće rednim brojem konjugacije), 1. l. jd. ind. perfekta i sr. rod participa perfekta pasivnog (s tim da nepravilni i nepotpuni glagoli imaju svoj način navođena). Navođenje glagola u ovom rječniku poprilično odstupa od te norme. Kod većine glagola autor navodi samo 1. i 2. l. jd. ind. prezenta, bez infinitiva, perfekta i participa, što zapravo i nije neki manjak informacija jer se konjugacija inače može prepoznati po 2. l. jd. ind. prezenta, a oblici za perfekt i particip perfekta se kod pravilnih glagola mogu izvesti nastavcima. Kod ostalih glagola autor navodi redom 1. i 2. l. jd. ind. prezenta, 1. l. jd. perfekta, particip perfekta i infinitiv prezenta, najčešće u skraćenim oblicima, sve osim 1. l. jd. prezenta. Kod nekih glagola navodi i njihove „deponentne parove“ vežući ih veznikom „&“, kod nekih navodi samo infinitiv, a neke navodi s negacijom. Zanimljivi su oni primjeri navođenja glagola gdje nam autor nudi i značenjski ekvivalentan izraz. Bezlične glagole autor ističe oznakom. Također, imamo i određen broj glagola koji se ponavljaju te glagola s greškom pri navođenju. Navest ćemo nekoliko glagola:

- a) glagoli s navedenim perfektom, participom perfekta i infinitivom:
   - baiulo, as, avi, atum, are = nositti narame
   - cano, nis, cecini, tum nere = kantati, piuati (udarati u gusle, zuoniti na orusgie)
- b) glagoli bez navedenoga perfekta, participa perfekta i infinitiva:
   - balo, las = blekati, kako ovca
   - comminitor, aris = zaprititi, prititi

- c) glagol s navedenim „deponentnim parnjakom“:
  - bipertio, tis, &: bipertior, tiris = razdiliti, razdiliti u dua dilla
- d) glagoli sa semantički ekvivalentnim izrazom:
  - balbucinor, aris, atus sum – idem quod: balbutio: imperfecte loquor
  - balbutio, tis, tivi, tum, tire; lingua haesito = zejeckiuati, tepati
- e) glagol koji se ponavlja:
  - baiulo, as, avi, atum, are = nositti narame
- f) navođenje bezličnih glagola:
  - condecet, bat – verbum impersonale = pristojatise: bitti pristalo
- h) glagol naveden punim riječima za sve oblike:
  - convolvo, convolvis, convolvi, convolutum, convolvere = zaurrichiati, zauiati (isplesti: oplesti, kakoti konopce, osukati, smotatti, suitti)
- i) navođenje participa glagola:
  - collatus, ta, tum – particip. a: conferor
  - rubens, tis – particip = crriglen
- j) glagoli navedeni s negacijom:
  - non curo, non curas = nehajatise
  - non desum, non dees, non defui, non deesse = nekratitise, nemankati
- k) glagol s greškom pri navođenju:
  - exhaustio, his (!), hausi, haustum, haurire = omagnsciati: smankati (ne treba „h“ ispred nastavka za 2. l. jd.)
- l) glagoli s izrazom kao primjerom uporabe:
  - consequi gratiam = stecci millost
  - coeo, cois, ivi, itum, coire societatem = sadrusitise, uciniti zajedno drusgbu
- m) glagol naveden samo infinitivom:
  - subducere [rubbare] = krasti, ukrasti.

2.4. Prilozi

Prilozi kao nepromjenjiva vrsta riječi uglavnom ne traže nikakve dodatne informacije, osim samoga značenja riječi. Ipak, u rječnicima latinskoga jezika ustaljena je praksa da se kod priloga navede kratica koja nam označava ovu vrstu riječi te prema potrebi kraći izraz kao primjer uporabe danoga priloga. Kod priloga načina, koji imaju i komparaciju, u pravilu se ne navode komparativ i superlativ koji se mogu izvesti prema pravilima komparacije. Autor ovoga

rječnika radi drugačije odstupajući od tih pravila samo pri nepotrebnom navođenju pravilnih superlativa i pri nedosljednoj uporabi kratica za ovu vrstu riječi. Kao i drugi rječnici, i ovaj nam nudi primjer uporabe danoga priloga. Važno je napomenuti kako autor često navodi i vrstu priloga (terminologijom na latinskom jeziku), a ponekad više priloga sličnoga ili istoga značenja navodi zajedno. Greške pri navođenju priloga javljaju se kada autor pogrešno priložni broj i kosi padež zamjenice navodi kao prilog. Donosimo nekoliko priloga za svaki od primjera:

a) kratice i oznake za priloge:

- *adver.* : blandé – adver. = dobrostiuo
- *adverb.*: beate – adverb. = blaseno, cestito
- *adverbium*: ita – adverbium = takoghier
- *adverbium ad locum*: huc - adverbium ad locum = ouamo, do ouamo
- *adverbium de loco*: illinc - adverbium de loco = odanle odonuda: odonoga mista

- *adverbium interrogandi*: nunquid - adverbium interrogandi = jeda (hocchli mene? hogli mene)

- *adverb. negandi*: nequaquam - adverb. negandi = poniedan nacin, nikako (nigda, nikada)

- *adverb. confirmandi*: nimirum - adverb. confirmandi = to jest, tojeto

b) prilog koji ima primjer uporabe:

- brevi, brevi tempore = ú mallo urime

c) prilozi koji se ponavljaju i koji su navedeni u nizu priloga istoga ili sličnoga značenja::

- breve, brevi, breviter – adver. = barzo

- fortassis, fortisan, forsan – adverbia = jeda posrippi kakoti, jeda bude

d) prilog s ekvivalentnim značenjskim izrazom na latinskom:

- ubique – adverbium: omnibus in locis = suud, suuda, uazdi

e) prilog s gramatičkom greškom pri navođenju:

- bis – adverb. = duakrat, dua puta („bis“ nije prilog, nego priložni broj)

- mecum – adverbium = zajedno samnom (nije prilog nego zamjenica, i to

Ab jd. od „ego“ s prijedlogom „cum“).

2.5. Brojevi

Brojevi se u latinskom jeziku dijele na glavne, redne, priložne i dijelne. Autor ovoga rječnika, međutim, i glavne i priložne i dijelne brojeve navodi kao priloge.

To može biti i razumljivo jer mnogi drugi jezici (kao npr. hrvatski) nemaju priložne i dijelne brojeve kao podvrste brojeva, nego te lekseme svrstavaju u druge vrste riječi. Donosimo te primjere:

a) brojevi pogrešno svrstani u drugu vrstu riječi:

- bis – adverb. = duakrat, dua puta („bis“ nije prilog, nego priložni broj)
- septem – adiect. indeclin. plur. num. = sedam broi
- septies – adverb. = sedam puta

b) brojevi s gramatičkom greškom pri navođenju:

- bini, ne, na = dua, i dua (u N mn. ženskog roda autor navodi nastavak „e“ umjesto diftonga „ae“)
- septingenti, ae = sedam stotini, a, o (nije naveden i srednji rod)

2.6. Zamjenice

Kanonski oblik zamjenice u latinskom jeziku dobivamo tako da kod pridjevskoga oblika zamjenice navedemo muški, ženski i srednji rod (uvijek tim redoslijedom), a kod imeničkoga oblika navedemo oblik za živo pa oblik za neživo. Autor se uglavnom pridržava te norme, s tim što on često navodi i vrstu zamjenice. Greške pri navođenju imamo kod pogrešnoga svrstavanja zamjenice u neku drugu vrstu riječi. Donosimo primjer za svaki od slučajeva:

a) oznake za zamjenice:

- ipse, ipsa, ipsum – pronomen demonstrandi = isti, ista, isto
- iste, ista, istud – genitivo istius (tal.!) = oui, oua, ouo
- iste, ista, istud – pronomina sunt demonstrandi = oui, oua, ouo

b) greške pri navođenju zamjenica:

- mecum – adverbium = zajedno samnom (prilog umjesto zamjenica)
- nobiscum = zajedno s nammi (nije uobičajeno da se navode kosi padeži umjesto kanonskog oblika)
- uterlibet – adiect. = tko ti drago od duoice (prilog umjesto zamjenica)

2.7. Prijedlozi

Budući da su prijedlozi nepromjenjiva vrsta riječi, za njih je dovoljno navesti uz koji padež idu i, naravno, samo značenje. Autor rječnika uglavnom ne odstupa od te norme, s tim da on koristi cijeli izraz da navede uz koji padež ide određeni prijedlog (inače se to moglo kraticama navesti dosta sažetije):

a) oznake za prijedloge:

- intra – praepositio serviens accusativo = meghiu, u srid

- usque – praepositio serviens accusativo casui = do: kadse razumi: dokoga mista, dokle

- trans – praepositio serviens = mimo (nije naveden padež)

b) prijedlozi koji se ponavljaju:

- intra – praepositio serviens accusat. casui = meghiu, u srid

c) prijedlog s izrazom kao primjerom uporabe:

- apud aliquem – prid kim god.

2.8. Veznici

Kao nepromjenjiva vrsta riječi veznici zahtijevaju da se uz njihovo značenje navede i njihova vrsta, odnosno vrsta zavisne rečenice u kojoj se upotrebljuju. Premda autor gotovo uvijek navede oznaku da je dana riječ veznik, često ne navodi njegovu vrstu i funkciju:

a) veznici kojima nije navedena vrsta:

- itaque – coniunctio = dakle

- igitur – coniunctio = dakle

b) veznik kojemu je navedena vrsta:

- nam – coniunctio causalis = zasto, zasto, jere, jer.

2.9. Uzvici

Uz uzvike, kao poprilično specifičnu vrstu riječi, uglavnom je dovoljno navesti samo značenje. Autor navodi oznaku za tu vrstu riječi (često punom riječi), a ponekad i njegovu podvrstu. Navest ćemo primjer za svaki od slučajeva:

a) uzvik bez oznake za podvrstu:

- heu – interiectio = jaoh

b) uzvik s navedenom podvrstom:

- heu – ininteriectio dolentis = jao, glas od bolesti.

Zaključak

Da bismo u potpunosti mogli uvidjeti vrijednost rječnika fra Ludovika Lalića, moramo uzeti u obzir okolnosti i (ne)prilike njegova vremena. Oskudica knjiga uopće, a pogotovo rječnika latinskoga jezika s istoznačnim hrvatskim

leksemima, nagnala je ovoga savjesnoga franjevca da možda za svoje učenike, a možda i za buduće generacije, napiše latinsko-talijansko-hrvatski rječnik. Vokabular rječnika (riječi svakodnevne komunikacije s više leksema religiozno-crkvenoga karaktera) upućuje nas na praktičnu namjenu pa nam činjenica da riječi nisu navedene abecedno zapravo govorи da je rječnik u rukopisu vjerojatno ostao nedovršen.

Međutim, možda je važnije pitanje kakva je vrijednost rječnika danas. Osim jednostavne činjenice da je objavlјivanje ovoga rukopisa upotpunilo i proširilo sve buduće povjesne preglede književno-znanstvenoga rada franjevaca u Bosni, ovaj rječnik nam nudi mnogo informacija o povjesnom razvoju jezika (posebno hrvatskoga) i o samom shvaćanju jezika u Lalićevu vrijeme nudeći pri tom i zanimljiva grafijska rješenja. Pored toga, ovaj rječnik mora biti zanimljiv i hrvatskim jezikoslovcima koji se bave tvorbom riječi, danas vrlo popularnom jezičnom disciplinom u borbi protiv tuđica.

Rječnik fra Ludovika Lalića, pored svega, otkriva nam duh prošloga vremena te obogaćujući našu baštinu, daje vrijedan prinos mozaiku sveukupnog znanja koje su franjevci na ovim prostorima posjedovali i uporno prenosili kroz stoljeća.

Lucijana Bilić

VIŠEJEZIČNI LATINSKI RJEĆNICI I NJIHOVI AUTORI PRIJE LALIĆA

Quot linguas calles, tot homines vales – koliko jezika znaš, toliko ljudi vrijediš.

Autori rječnika bili su vrlo svjesni da je čovjek, kao društveno biće, upućen na komuniciranje s drugim ljudima najčešće riječima (govorom), zato su i sastavljali rječnike. Pretpostaviti je kako se pri izradi svoga rječnika fra Ludovik Lalić služio sljedećim autorima:

Faust Vrančić je polihistor, leksikograf i izumitelj rođen u Šibeniku 1551. godine, a umro u Veneciji 1617. godine. Studirao je u Padovi, Veneciji, Beču i Rimu. Za njegovo obrazovanje i karijeru brinuo se ponajviše stric uzevši ga sebi u Ugarsku. Tu je Faust vršio razne upravne i državne službe, među kojima i službu kraljeva savjetnika „Vichnik Czesarov“ te boravio na dvoru Rudolfa II. u Pragu. Poslije ženine smrti zareden je za svećenika pa je 1594. godine postao biskup čanadski (Csanad). Odrekavši se biskupske službe, stupio je u red pavlina (barnabita). Napustivši Ugarsku, živio je u Rimu pa u Veneciji. U Rimu je, pored ostaloga, radio na regulaciji Tibera, a u Veneciji na izradi fontana. Tijelo mu je poslije smrti preneseno u domovinu i pokopano u župnoj crkvi u Prviću. Plod Faustova širokoga znanstvenoga interesa i humanističke obrazovanosti su brojna djela različita sadržaja. To su: *De Slowinis seu Sarmatis, Život nikoliko izabranih divic, De ratione legendi, Machinae novae, Logica nova i Ethica christiana* i djelo koje nas ovdje posebno zanima, njegov petojezični rječnik tiskan u Veneciji 1595. godine pod naslovom *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae*. To je prvi samostalno tiskani rječnik hrvatskoga jezika. Godine 1605., u redakciji Lodereckera, izdan je kao petojezični rječnik, reprint u Požunu 1834. godine, *Dictionarium pentaglotum – recudi curavit Josephus Thewrek de Ponor*. Pretisnut je u Zagrebu 1971. godine *Rječnik pet najuglednijih europskih jezika, latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog*. Tu je Valentin Putanec napravio obrat za hrvatsko-latinski rječnik.

Jakov Mikalja je leksikograf rođen je u Pescii 1601. godine, a umro u Loretu 1654. godine. Talijanski je isusovac koji je kao misionar u Temišvaru i Dalmaciji naučio hrvatski jezik. Njegovo *Blago jezika slovinskoga – Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum* je rječnik hrvatsko-talijansko-latinski s malom gramatikom (*Grammatika talianska u kratho ili Kratak nauk za naučit latinski jezik*) rađenom prema Kašićevim *Institutiones linguae illyricae*, a tiskan 1649.-1651. godine. I Mikalji se kao i reformatorima u XVI. stoljeću i protureformatorima XVII. stoljeća pitanje književnoga jezika postavljalo kao pitanje prakse. Rječnički fond u *Blagu jezika slovinskoga* je čakavski i štokavski, govor ikavski. Rječnik sadrži i popriličan broj fraza.

Ardelio Della Bella je rođen u talijanskom gradu Foggia 1655. godine, a umro u Splitu 1737. godine. Filozofske i pravne znanosti studirao je u Napulju, zatim je stupio u isusovački red. Nakon prvoga boravka u Dubrovniku, gdje je bio profesor u kolegiju, studira teologiju u Rimu. Osim kraćih prekida (profesor filozofije u Perugi i profesor teologije u Firenci), boravio je do kraja života u Dubrovniku, gdje je bio rektorom kolegija od 1696. do 1702. godine, Splitu i ostaloj Dalmaciji, uglavnom kao vrlo popularan misionar te ga nazivahu „apostolom Dalmacije“. Njegove je duhovne besjede *Razgovori i pripovidanja* objavio Matej Čulić u Mlecima 1805. godine. Della Bella je tako zavolio i naučio hrvatski jezik da je za misionare po balkanskim zemljama sastavio rječnik *Dizionario Italiano, Latino, Illirico* zajedno s gramatikom hrvatskoga jezika (*Una breve grammatica per apprender con proprieta la Lingua Illirica*). Rječnik je izšao u Mlecima 1728. godine. Na kraju je latinsko-talijanski indeks. Della Bella piše dubrovačkim narječjem, a pišući gramatiku, ugledao se na Bartolomeja Kašića. Da bi utvrdio pravo značenje hrvatske riječi, donosi obilje citata, ponajviše iz dubrovačkih i dalmatinskih djela pisaca i pjesnika, uz znatan broj narodnih poslovica. Drugo izdanje rječnika priredio je dubrovački kanonik Pero Bašić u Dubrovniku 1785. godine. On je rječniku dodao novih riječi (poprilično kovanica, imena biljaka, zemljopisnih naziva, ima čak i ruskih i poljskih riječi) te donekle promijenio talijanski i hrvatski pravopis. Ne može se reći da je Bašićeve izdanje bolje iako je popravljeno i tehnički dotjeranije. U tome mu je uzorom bio tzv. „*Vocabolario di Torino*“, vrlo rašireni latinsko-talijanski priručni rječnik onoga vremena.

Ivan Belostenec je rođen u Varaždinu 1595. godine, a umro u Lepoglavi 1675. godine. U pavlinski red ušao je u Lepoglavi 1616. godine i tu dobio gimnazialno i filozofsko, a u Beču i rimskom učilištu Collegium Germanicum teološko obrazovanje. Za svećenika je zaređen 1625. godine. Vikar je bio u samostanima Svetice i Lepoglava, u hrvatskoj pavlinskoj provinciji bio je definitor, a u istarskoj provincial. Njegov biograf Nikola Benger pripisuje mu ova književna djela: *Bogomila*, danas nepoznata zbirka pjesama ispjevanih u

čast sv. Pavla, deset propovijedi *O Sv. Euharistiji i Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum aerarium*, tiskan u Zagrebu 1740. godine. Puni naslov glasi *Admodum reverendi patris Joannis Bellosztenecz e sacra divini Pauli primi eremita religione Gazophylacium seu Latino-Illyricorum onomatum Aerarium, selectioribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus, metaphoris, adagiis abundantissime locupletum. Item plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis idimate illyrico delicatis illustratum.*

LITERATURA:

<www. wikipedia. com>

BOSANAC, S.: „Ocjena Della Belline gramatike“, *Nastavni vjesnik IX*.

DUKAT, V.: „Dubrovačko izdanje Della Bellina rječnika“, *Rad 237*.

REŠETAR, M.: „Micaglia und sein Worterbuch“, Archiv fuer slawische Philologie, 1912.

VANINO, M.: „A. D. B., vjersko-prosvjetni radnik dalmatinske Hrvatske“, *Život XVIII*.

Josip Grubeša

TURIZAM

VESNA PEJIĆ

Ruralni turizam 235

RURALNI TURIZAM

Pojam ruralni turizam

Turizam kao suvremeni fenomen karakteriziraju brze promjene ukusa turističke potražnje, koje nastoji pratiti turistička ponuda. Turistička ponuda na turističkom tržištu nastoji zadovoljiti potrebe turističke potražnje, i to određenim novim turističkim proizvodima. Dakle, turistička ponuda prilagođava se pojedincu kao sudioniku turističkih putovanja, njegovim individualnim potrebama, a posljedica toga je razvoj posebnih oblika, odnosno vidova turizma.

Upravo je ruralni turizam jedan od posebnih oblika turizma, koji pojedincu nudi potpuni doživljaj i interakciju s prirodom, nudi aktivni odmor u prirodi i interakciju domaćin – gost.

Pojam ruralni turizam je veoma širok i nalazimo ga pod različitim nazivima: eko turizam, seljački turizam, agro-turizam, seoski turizam, turizam u seoskim gospodarstvima i sl.

Stručnjaci koji se bave pitanjima ruralnoga turizma smatraju da, ipak, postoji razlika među pojmovima ruralni turizam, agro-turizam i turizam na seoskim gospodarstvima. Primjerice, ruralni turizam definiraju kao pojam koji obuhvaća različite turističke aktivnosti unutar ruralnih područja, odnosno različite vidove turizma kao što su lovni, ribolovni, eko-turizam, zimski i dr.

Pojam agro-turizam je uži pojam od ruralnoga. On je vezan uz ambijent sela i njegove uže okolice te sve njegove aktivnosti (poljoprivreda, manifestacije, gastronomija, folklor i dr.), dok turizam na seoskim gospodarstvima definiraju kao vid turizma vezan za poljoprivrednu aktivnost unutar domaćinstva te ponudu proizvoda dobivenih na takvom gospodarstvu. Turističke usluge vezane su za ponudu smještaja, prehrane i dodatnih aktivnosti, primjerice mogućnost sudjelovanja u poljoprivrednim radovima, radionice starih zanata, i sl.

Bez obzira na definicije, bitno je ono što ruralni turizam, agro-turizam i seoski turizam čini specifičnijim i originalnijim od ostalih vidova turizma. A specifičnost ovoga oblika turizma ogleda se prije svega u interakciji domaćin – gost, gdje

gost više nije samo statistički broj, već postaje sastavni dio obitelji. Turističke usluge su personalizirane, a gost se tretira kao prijatelj i na raspaganju mu je cjelokupni prostor domaćinstva koji dijeli samo s domaćinom. Specifično je i to da postoji kontakt s lokalnim stanovništvom, običajima, kulturom, načinom života, lokalnom gastronomijom, aktivnostima u okruženju, što omogućuje originalno iskustvo i potpuni doživljaj.

Kada govorimo o ruralnom turizmu, ne smijemo zaobići njegov aspekt održivoga turizma. Naime, ruralni turizam uključuje i održivi turizam, tj. turizam koji ne šteti okolišu, odnosno razvitak turizma sa što manjim posljedicama za okoliš, koji u pravilu podrazumijeva i ekološku poljoprivrednu proizvodnju.

Ruralni turizam na području općine Grude

Bavljenje ruralnim turizmom podrazumijeva specifično okruženje, odnosno nezagađen zrak i vodu, zdravu klimu, odsutnost buke, očuvanu prirodu, slikovit krajolik i dr. U domaćinstvu treba procijeniti atraktivnosti vlastitoga seoskoga gospodarstva, i to po kriterijima posjedovanja imanja, gospodarskih i stambenih prostora, stoke te mogućnosti prezentacije ruralne proizvodnje, kao i riješene komunalne infrastrukture.

Na području općine Grude primjer seoskoga gospodarstva, koje ispunjava i eksterne i interne prepostavke, je seosko gospodarstvo Marića gaj.

Marića gaj je, barem zasada, jedini primjer seoskoga turizma koji nudi usluge smještaja i prehrane, kao i dodatne aktivnosti.

Marića gaj smješten je pored ceste Grude – Ljubuški i udaljen je 30 km od Međugorja. Na imanju, površine 40 hektara, nude se dodatne aktivnosti i mogućnost aktivnoga odmora u prirodi družeći se s domaćim životinjama, jašući ili šetajući uređenim stazama. Za uslugu smještaja renovirana je stara kamena kuća iz 1920. godine s apartmanima opremljenim rustikalnim namještajem, a sve to u cilju da se gost osjeća „kao kod kuće“.

Budući da seoski turizam podrazumijeva i zdravu hranu, na imanju Marića gaj proizvodi se i eko-hrana pripremljena po tradicionalnoj recepturi. Od ostalih sadržaja treba spomenuti maslinike, vinograde, vrt s ekološkim uzgojem povrća, bazen, vinski podrum.

Marića gaj je uistinu pravi primjer razvoja seoskoga turizma na našim prostorima i treba ga slijediti jer na taj način čuvamo lokalni identitet, tradiciju i običaje, štitimo okoliš, jačamo autohtonu i tradicijsku proizvodnju. Seoski turizam na našim prostorima ima velike neiskorištene potencijale koje treba prepoznati i stvoriti autohtoni turistički proizvod.

Vesna Pejić

ZVONKO BUŠIĆ TAIK

MARIO BUŠIĆ (priredio)

Zvonko Bušić Taik 241

ZVONKO BUŠIĆ TAIK

Pisma Hrvatima

Vancouvera i diljem svijeta 249

JAGODA MUSTAPIĆ

Kada se Domovina voli..... 286

ZVONKO BUŠIĆ TAIK

Godine 1976. hrvatski građanin Zvonko Bušić suđen je za otmicu zrakoplova u SAD-u i osuđen na doživotnu kaznu zatvora. Njegov jedini cilj bio je ukazati svjetskoj javnosti na kršenje ljudskih prava Hrvata i drugih nesrpskih naroda u bivšoj Jugoslaviji. Od 1979. godine imao je pravo na uvjetni otpust, jer je sudac tako naredio (3. travnja 1979.), ali je nekoliko puta odbijen. Godine 1995. Republika Hrvatska potpisala je multilateralni Ugovor o razmjeni zatvorenika. Tuđmanova i Račanova vlada zahtjevale su transfer Zvonke Bušića u Hrvatsku radi nastavka odsluženja kazne. SAD su ove zahtjeve također odbile.

Činjenica: John R. Bartels, američki sudac u postupku protiv Bušića, u presudi je izrekao da ne smatra Bušića „teroristom niti kriminalcem“ i preporučio Bušićovo uvjetno otpuštanje nakon 10 godina, dakle već 1986. godine.

Činjenica: Drugi sudac uključen u Bušićev slučaj, Gerard Goettel, smatra da je Povjerenstvo za uvjetni otpust zloupotrijebilo svoje ovlasti jer „nije uvažilo preporuku glavnoga suca Bartelsa o Bušićevu oslobađanju nakon 10 godina“.

Činjenica: Prema mišljenju bivšega visokoga službenika SAD-a Evana Kempa „Povjerenstvo za uvjetni otpust nije otpustilo Zvonka Bušića jer su poštivali želju bivše jugoslavenske vlade koja je vršila snažan pritisak da se Bušića ne osloboди“.

Činjenica: Vlada SAD-a nedavno je otpustila ili transferirala zatvorenike koji su osuđeni zbog sudjelovanja u bombardiranjima i ubojstvima u SAD-u, a zbog svojih djela nisu izrazili kajanje niti su imali potporu svojih sudaca (talijanska državljanka Silvia Baraldini, Orlando Bosch i grupa Portorikanaca).

Činjenica: Vlada SAD-a uporno je pokušavala iskoristiti Bušićev transfer u pitanjima bitnim za politiku SAD-a (npr. Enron, Haaški tribunal) pokazujući time da se politika izravno upliće u odluke američkoga pravosuđa.

Nepravda prema Bušiću u usporedbi s nekim drugim američkim osuđenicima:

Victor Buono je krvnički ubio dvojicu graničnih policajaca i bio osuđen na dvije doživotne kazne. Oslobođen je nakon izdržanih 28 godina.

David Sierra ubio je agenta Američke agencije za suzbijanje droge i bio osuđen na doživotnu kaznu. Oslobođen je nakon 13 godina.

Steve Gay ubio je bankovnoga blagajnika i bio osuđen na doživotnu kaznu. Oslobođen je nakon 15 godina.

Ishtvan Kelly ubio je bankovnoga policijskoga stražara i bio osuđen na doživotnu kaznu.

Za vrijeme izdržavanja kazne dobio je još tri godine zatvora za zločine koje je počinio u zatvoru. Oslobođen je nakon 14 godina.

Zvonko Bušić izdržava već 32. godinu u američkom zatvoru !!!

Odlomci zapisnika Okružnoga suda Istočnoga okruga New Yorka, 3. travnja 1979. Predsjedao je okružni sudac John R. Bartels

SUD: Dame i gospodo, prema Pravilu 35 Federalnih pravila o kaznenom postupku ovo je zahtjev za smanjenjem i izmjenom presuda nad Zvonkom Bušićem, Julianne Bušić, Petrom Matanićem i Franom Pešutom koje je ovaj sud donio 18. srpnja 1977.

SUD: U ovim dokumentima je najvažnija činjenica da je Zatvorska uprava navela za svakoga od optuženih da se izvrsno ponio u svojoj zatvorskoj ustanovi, kako u ponašanju i radu, tako i u nastojanju da se popravi.

SUD: Spomenuti komentari na peticije Hrvata ne odnose se na ove optužene. Oni su pokazali kajanje i ja ih ne smatram teroristima. Dapače, odlučio sam izmijeniti kazne optuženih, ne zbog lavine peticija koja me zasula, nego zbog njihova uzornog ponašanja u tim strašnim ustanovama i zbog zapisa o ponašanju optuženih u tim ustanovama.

SUD: Svi optuženi smiju biti uvjetno pušteni na dan 31. prosinca 1979. ili nakon toga datuma, što ovisi o odluci Povjerenstva za uvjetni otpust.

Odlomci iz pisama suca Johna R. Bartelsa Povjerenstvu za uvjetni otpust, 1992. godine:

SUD: Koliko mi je poznato, Bušić se dobro ponašao u zatvoru (s jednom iznimkom u Otisvilleu); on nije terorist, nije prije nikada bio uhićen, te služi kaznu u jednoj od najstrožih i najsigurnijih ustanova...

„Koliko mi je poznato, Povjerenstvo za uvjetni otpust na slobodu odbilo mu je dati datum puštanja na slobodu te je umjesto toga odlučilo da njegov slučaj ponovno razmotri za petnaest godina. Nisam nikada prije pisao pisma slične naravi, ali u interesu nepristranosti i pravde smatram da je postupak Povjerenstva za uvjetni otpust na slobodu bio neuobičajeno i nepotrebno oštar. Smjerno smatram da biste u ovom slučaju trebali preispitati svoj postupak.“

Mark Hartfield, bivši američki senator, u pismu Povjerenstvu za uvjetni otpust, 1993. godine:

„Zvonko Bušić je sljedećega mjeseca na rasporedu da izđe pred Povjerenstvo za uvjetni otpust te koristim priliku da vas potaknem da pomno razmotrite okolnosti pod kojima je osuđen... Sudac Bartels preporučio je oslobođanje nakon deset godina zatvora. Također sam upozoren kako je bivša jugoslavenska vlada, zbog političke naravi toga prekršaja, sprječavala oslobođanje.“

Elizabeth Furse, bivša zastupnica u Kongresu, u pismu Povjerenstvu za uvjetni otpust, 1993. godine:

„Unatoč tome što je sudac John R. Bartels usmeno i pisano dao Bušiću potporu, Povjerenstvo za uvjetni otpust odbilo je Bušićev zahtjev za uvjetni otpust...“

Zamoljavam Povjerenstvo da ponovno razmotri odluku kojom se Bušiću uskraće status uvjetnoga otpusta koji je preporučio sudac u postupku, te da preispita kako bi se Bušiću dao status uvjetnoga otpusta ili razmotri mogućnost da ga se deportira nazad u Hrvatsku.“

Tomy Baer, počasni predsjednik, B'nai B'rith, u pismu Robertu Gelbaru:

„Poznato mi je pitanje pregovora glede zahtjeva za transfer Zvonka Bušića. Iako potpuno uvažavam delikatnost ovog pitanja, osobno bih bio zahvalan za bilo što, što bi Vi mogli učiniti kako bi omogućili transfer g. Bušića u Hrvatsku da tamo odsluži ostatak zatvorske kazne.“

Dr. Charles Mercieca, predsjednik, Međunarodno udruženje odgojitelja za svjetski mir, NVO, Ujedinjeni narodi, u pismu Madeleine Albright, 1999. godine:

„Naša je zemlja mukotrpno radila kako bi uvjerila svijet da je model za demokraciju i pobornik humanitarnih pitanja... Zvonko Bušić nalazi se u zatvoru u Sjedinjenim Državama više od 23 godine, premda je sudac u postupku

odredio da može biti uvjetno oslobođen nakon odležanih deset godina... Preporučam da se Zvonku Bušiću odobri humanitarni transfer... Zemlja kao što je naša ne može si priuštiti da ovaj slučaj humanitarnoga transfera padne na gluho uho.“

Thomas Melady, umirovljeni veleposlanik SAD-a u Vatikanu, u pismu Madeleine Albright:

„Hrvatska je vlast podnijela zahtjev da Zvonko Bušić bude prebačen u Hrvatsku, gdje bi mogao odslužiti svoju kaznu u svojoj državi i gdje bi bio bliže svojoj obitelji... Kako se približavamo novomu stoljeću, ovo bi bila jedna humanitarna akcija sa strane Sjedinjenih Američkih Država. Nadam se da će naša zemlja biti velikodušna u ovoj stvari.“

Odlomci iz pisma Evana Kempa Povjerenstvu za uvjetni otpust:

„Vodim pokret za ostvarivanje prava (disability rights movement) i bio sam prije predsjednik Povjerenstva za ravnopravnost u zapošljavanju SAD (US Equal Employment Opportunity Commission, EEOC). Predsjednik Bush imenovao me je predsjednikom 1990.

Prije toga bio sam povjerenik EEOC-a. Predsjednik Reagan imenovao me je na taj položaj 1987. Tijekom mandata predsjednika Busha, dok sam obnašao dužnost predsjednika EEOC-a, ispitalo sam slučaj Zvonka Bušića. Tada mi je rečeno da ga Povjerenstvo za uvjetni otpust na slobodu neće pustiti zato što State Department slijedi želje jugoslavenskih vlasti. Tada sam smatrao kako je krajnje nepošteno da neka strana zemlja može na bilo koji način utjecati na osudu nekog pojedinca u američkom zatvoru...“

Predsjedničke Reilly, shvaćam ozbiljnost prekršaja gosp. Bušića i ne mislim navoditi na zaključak da je Povjerenstvo donijelo svoju odluku samo na temelju utjecaja State Departmenta. Ipak, izvori na visokom položaju u State Departmentu i Bjeloj kući izvjestili su me da je pritisak jugoslavenskih vlasti bio faktor koji je imao veliku težinu...“

Predsjednik Tuđman u pismu predsjedniku Clintonu, 30. 1. 1996.:

„Odlučio sam Vas osobno zamoliti da iskoristite svoj autoritet kako biste pozitivno riješili premještaj u Republiku Hrvatsku hrvatskoga građanina Zvonka Bušića, koji trenutačno služi zatvorsku kaznu u federalnom zatvoru Lewisburg, Pennsylvania...“

Odgovor Predsjednika Clintonu Tuđmanu, 3. 5. 1996.:

„Zbog Vaše zamolbe Ministarstvo pravosuđa opet je pregledalo taj slučaj. Njihova je preporuka i dalje da se odbije zahtjev g. Bušića za premještajem prema Konvenciji o premještaju osuđenika. Donijeli su tu odluku nakon potpunog pregleda svih važnijih čimbenika u slučaju g. Bušića. Iako su uzeli u

obzir činjenicu da je g. Bušić počinio prijestupe jer je želio skrenuti pozornost na patnju hrvatskoga naroda, oni smatraju da je ipak važnija narav prijestupa za koje je osuđen g. Bušić i trajna potreba da se suzbijaju terorističke aktivnosti. Kad prosuđuju zahtjeve za premještajem zatvorenika na temelju Konvencije, Sjedinjene Države uvijek pridaju veliku važnost tome koliko je težak prekršaj za koji je osuđen zatvorenik, te kako bi ranije puštanje teškog prijestupnika nakon njegova premještaja u domovinu utjecalo na povjerenje javnosti u američki sustav kaznenog pravosuđa...“

New York Times, 10. rujna 1999.

Odlomci iz vijesti 10. rujna 1999. (*Associated Press*)

„Portorikanci će biti oslobođeni u petak“

“SAN JUAN, Puerto Rico (AP) – Jedanaest portorikanskih nacionalista kojima je američki predsjednik Bill Clinton udijelio kontroverzno pomilovanje, bit će oslobođeni u petak, rekao je njihov glasnogovornik.

(...) Bili su zatvoreni u više zatvora diljem Sjedinjenih Država tijekom dvadesetak godina zbog vala bombaških napada u 70-im i 80-im godinama.

U utorak su prihvatali uvjete pomilovanja, što su simbolično potvrdili tako što su potpisali da se odriču nasilja. To je bio vrhunac u tri burna tjedna koja su uslijedila nakon što je Clinton iznio ponudu. Ponuda je naišla na kritike da vlada želi pokazati blagost prema teroristima i da je možda prava svrha odluke da Hillary Rodham Clinton, moguća kandidatkinja za Senat, ima bolje šanse kod njujorških glasača portorikanskog podrijetla...

Jedanaestero zatvorenika služi kazne između 35 i 90 godina zbog otprilike 130 bombaških napada između 1974. i 1983. Clintonova je administracija izjavila da je pomilovanje doneseno zato što su presude bile prestroge. Ta je odluka razgnjevila žrtve napada u kojima je poginulo šest osoba, a desetine ljudi su ostale osakaćene.”

Odlomci iz vijesti 25. kolovoza 1999. (*Associated Press*)

„Osuđena teroristica vraća se u Rim“

“RIM (AP) – Talijanski ljevičari i vlada u srijedu su priredili srdačnu dobrodošlicu Talijanki koja je gotovo 17 godina bila zatvorena u Sjedinjenim Državama zbog niza pljački blindiranih vozila i povezanosti s militantnom crnačkom skupinom.

(...) Baraldinijeva je bila osuđena zbog niza pljački i pokušaja pljački u Sjedinjenim Državama, uključujući i napad na vozilo firme Brinks pokraj mjesta Nyack, N.Y., 1981., kada su ubijeni jedan zaštitar i dvojica policajaca. Bila je osuđena na 43 godine zatvora.

(...) Italija je tražila da se Baraldinijeva pusti iz američkog zatvora još od godine 1989., jer su mnogi Talijani smatrali da je kazna prestroga. Do ove godine Sjedinjene Države odbijale su svaki zahtjev, tvrdeći da Italija tradicionalno iskazuje preveliku blagost prema teroristima.

(...) Njezin se premještaj općenito smatra gestom kojom se želi smiriti gnjev Talijana zbog toga što je 1998. mlađnjak američke mornarice tijekom vježbe izazvao nesreću u kojoj je poginulo 20 ljudi u žičari na talijanskim Alpama pokraj Cermisa. Talijani su se zgražali kad je američki vojni sud oslobođio pilota.

(...) Osim za pljačke Baraldinijeva je osuđena za otmicu zatvorskih čuvara 1979., kada je pomagala osuđenoj ubojici Joanne Chesimard da pobegne iz zatvora u New Jerseyju.

Chesimardova je bila jedna od glavnih članica u militantnoj skupini Crnih pantera, a poslije se pridružila Crnoj oslobođilačkoj armiji.”

Times wire report, 13. lipnja 2002.

„Američki državljanin dobio 5 godina za otmicu zrakoplova 1971.“

“Čovjek osuđen zbog prve uspješne otmice zrakoplova u kanadskoj povijesti u srijedu je obio pet godina zatvora... Patrick Critton skrivao se tri desetljeća. Vijest o njegovu uhićenju objavljena je na 11. rujna u vrijeme kada su oteti mlađnjaci udarili u Svjetski trgovачki centar i Pentagon. Critton je izručen u Kanadu, gdje je sudac Casey Hill smanjio njegovu kaznu za dvije godine koje je odležao i preporučio brzo uvjetno oslobođanje, što znači da bi Critton mogao biti pušten za manje od godine dana zatvora.”

Odlomci iz pisma koje su 22. rujna 1999. predsjednici šest koalicijskih stranaka poslali američkoj državnoj tajnici Madeleine Albright:

“Štovana gospodo Albright,

(...) kao što sigurno znate, već smo više puta tražili – u skladu sa Sporazumom o premještaju zatvorenika – humanitarni premještaj hrvatskoga građanina Zvonka Bušića, koji je 23 godine zatvoren u jednom federalnom zatvoru Sjedinjenih Država. Smaram da sljedeća dva slučaja govore u prilog premještaju g. Bušića: prvo, nedavna ponuda pomilovanja za 14 Portorikanaca koji su bili upleteni u bombaške napade i ubojstva, a posebno nedavni premještaj – po sporazumu o premještaju zatvorenika – talijanske građanke Silvije Baraldini, pogotovo zato što je g. Bušić za razliku od slučaja Baraldini: 1) otpočetka izražavao duboko kajanje zato što je nenamjerno naškodio drugima i 2) imao jaku potporu suca koji mu je presudio, Johna Bartelsa (kao i mnogih drugih službenika i dužnosnika), koji je izjavio da – „ne smatra g. Bušića teroristom“. G. Bartels preporučio je njegovo uvjetno puštanje nakon deset godina (što bi

bilo godine 1986.), te je dosadašnji postupak Povjerenstva za uvjetni otpust prema g. Bušiću nazvao „nepotrebno oštrim i okrutnim“.

Osim toga, smatramo da bi se stvorio nepovoljan dojam kod hrvatskog stanovništva, kako ovdje tako i u Sjedinjenim Državama, kada g. Bušić ne bi dobio istu povlasticu kao i gđa. Baraldini i ostali, pa zato tražimo da se humanitarni premještaj odobri što prije, tako da g. Bušić može biti blizu svoje obitelji, koju nije vidio gotovo trideset godina, i odslužiti svoju kaznu u Republici Hrvatskoj...“

Dražen Budiša, *predsjednik Hrvatske socijalno-liberalne stranke*

Ivica Račan, *predsjednik Socijaldemokratske partije Hrvatske*

Zlatko Tomčić, *predsjednik Hrvatske seljačke stranke*

Vlado Gotovac, *predsjednik Liberalne stranke*

Ivan Jakovčić, *predsjednik Istarskog demokratskog sabora*

Dostaviti: veleposlaniku Williamu D. Montgomeryu

Odlomci iz pisma Hrvatsko-američkoga nacionalnoga savjetodavnoga vijeća američkom predsjedniku Clintonu, poslano 20. studenog 2000.

“Štovani gospodine predsjedniče,

mi, potpisnici ovog pisma, predsjedamo nad pet najvećih hrvatsko-američkih organizacija. Hrvatska bratska zajednica, Hrvatska katolička zajednica, Nacionalna federacija Amerikanaca hrvatskog podrijetla, Hrvatsko-američka udruga i Hrvatsko-američki kongres dijele iskrenu brigu zbog zatvorenog Zvonka Bušića.

...Pišem ovo kao zahtjev da se pomiluje Zvonko Bušić, građanin Republike Hrvatske koji upravo služi svoju 25. godinu u zatvorima SAD. Njegov slučaj predstavlja humanitarno pitanje koje mnogo znači ne samo građanima Hrvatske i Bosne i Hercegovine, nego i brojnim Amerikancima hrvatskog podrijetla u SAD... Sudac Bartels zatim je izjavio da g. Bušić „nije ni terorist ni kriminalac“, te da su „njegova djela, iako pogrešna, imala iza sebe plemenite ciljeve, naime, neovisnost, Hrvatske „.

...Slučaj g. Bušića postao je humanitarno pitanje i u Hrvatskoj i u Sjedinjenim Državama... U razdoblju od samo tri mjeseca prikupljeno je više od 200 000 potpisa u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kojima se tražio njegov premještaj ili pomilovanje. Te je potpise Bijeloj kući isporučilo Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Washingtonu 1998.

...S obzirom na navedena pomilovanja i premještaje koji su omogućeni drugim ljudima čija su djela imala političke uzroke – i koji uostalom nisu imali nikakvu potporu sudaca niti su odmah izrazili kajanje – smatramo da

takva humanitarna gesta prema Zvonku Bušiću nije samo ispravna, nego u ovom slučaju i opravdana...“

Bernard Luketich, *predsjednik Hrvatske bratske zajednice*

Steve Rukavina, *predsjednik Amerikanaca Nacionalne federacije hrvatskog podrijetla*

Anthony Peraica, *predsjednik Hrvatsko-američkog kongresa*

Melchior Masina, *predsjednik Hrvatske katoličke zajednice*

Frank Brozovich, *predsjednik Hrvatsko američke udruge*

„Tko je terorist?“

„Godine 1989... prvi predsjednik Bush je, protivno mišljenju svoga vlastitog Ministarstva pravosuđa, poništio nalog za deportaciju ultra – terorista Orlanda Boscha. Kratko poslije toga ga je oslobođio. Bosch je bio kubanski izbjeglica koji je u Americi osuđen zbog terorističke djelatnosti i u zatvoru je proveo četiri godine. Oslobođen 1972., on je prekršio uvjetno puštanje na slobodu i pobjegao u Latinsku Ameriku. Na koncu se našao u Venezueli, gdje je 1976. zatvoren zato što je planirao postavljanje bombe u kubanski zrakoplov od koje su smrtno stradale 73 osobe uključujući praktički cijeli kubanski mačevalački tim. Prvi predsjednik Bush zaključio je kako je politički korisno da dade utočište jednomu teroristu.

Bosch je oslobođen te sada slobodno i nepokajnički živi u Miamiju. Upozorenje predsjednika Busha treba preformulirati kako bi glasilo: Terorist je svatko tko dade utočište teroristu koji se nama ne svida. Ali je u redu svatko tko dade utočište teroristima koji se nama dopadaju. Ustvari, možda za njih nađemo položaj u našoj administraciji.“

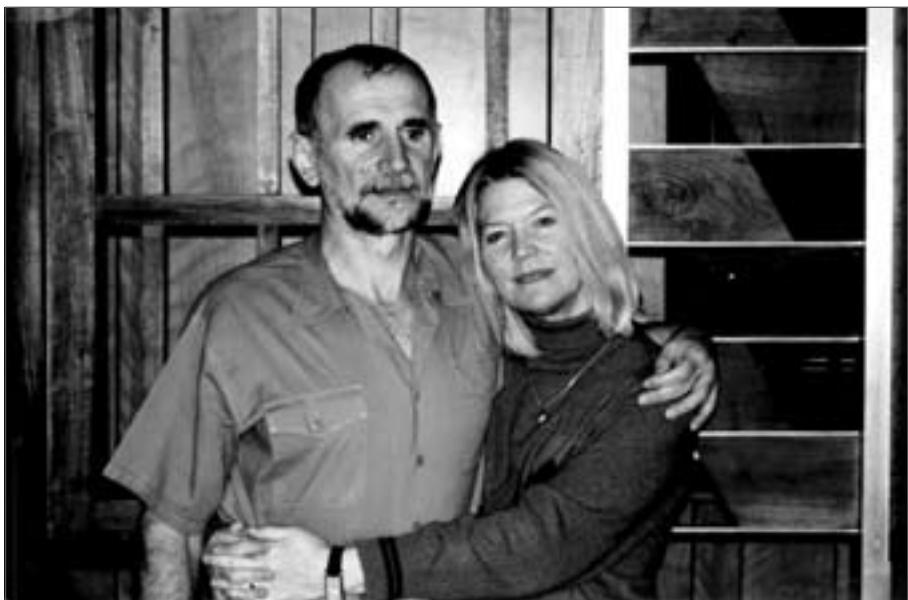
Wayne S. Smith, šef Centra za međunarodnu politiku u Washingtonu, D.C. i bivši šef Odsjeka za američke interese u Havani (imenovan po Jimmy Carteru), South Florida Sun-Sentinel, 31. svibnja 2002.

Priredio Mario Bušić

PISMA HRVATIMA VANCOUVERA I DILJEM SVIJETA

Dragi moji Hrvati i Hrvatice!

Po svemu sudeći, čovjek može tek donekle određivati pravac svoga vlastita života i pod datim okolnostima biti kovač svoje subbine. Međutim, nitko ne može izabrati vrijeme i mjesto svojega rođenja, ne može odlučivati u kojem povijesnu razdoblju će doći na svijet niti kakvoj obitelji i kojemu narodu će pripadati. Sve su te vrlo važne odluke za svakoga unaprijed donesene. Drugim riječima, to je volja Božja, a zna se da su tajanstveni planovi Božji. Zato je uzaludno tražiti odgovore na mnoga pitanja, kao primjerice jesu li sva novorođena djeca isto nevina i ako jesu, zašto je, recimo, jednima suđeno da se porode u imućnim ili čak kraljevskim obiteljima, drugima u obiteljima siromaha i prosjaka, trećima u zdravim i čestitim obiteljima, četvrtima u obiteljima gubavaca i zločinaca. Ili, zašto se neka djeca rađaju u slobodi i mirnim vremenima, a druga baš kad topovi najžešće gruvaju. Ali pored tih važnih i neumoljivih činjenica u svezi

s rođenjem, čovjeka i na njegovu životnomu putu čekaju raznorazni susreti i znaju mu se sasvim iznenada dogoditi neke stvari koje obično protumačimo kao puke slučajnosti. Međutim, s obzirom da upravo taj slučajni susret ili događaj ponekad stubokom promijeni pravac i tijek njegova života, veliko je pitanje – je li to bio puki slučaj ili neizbjegna sudbina. I na ta pitanja pravi odgovor zna samo dragi Bog, dok mi smrtnici o tome možemo samo nagađati.

Dragi moji prijatelji, meni je jučerašnji dan donio barem jedan takav iznenadni susret, koji me je ne samo trgnuo iz apatije, oživio moje davne uspomene i rastjerao sumornu zatvorsku monotoniju, nego, evo, odredio i sadržaj mojega ovogodišnjeg pozdravnog pisma. Naime, bacio sam već pripremljene crtice za ovaj naš banket i odlučio u ovom pismu opisati taj izvanredni i uzbudljivi dan, i pokušati rekapitulirati vođene razgovore. Nadam se da će te me dobro razumjeti i da će to mnogima pomoći da bolje shvate absurd – da se ja tolike godine nakon uspostave Hrvatske Države još uvijek nalazim u zatvoru.

Dakle, u petak ujutro 21. studenoga stražar je nekoliko puta izvikivao moje ime dodajući da imam posjet. Za nekoliko minuta našao sam se kod izlaza iz bloka i, dok sam čekao da se otvore električne rešetke i propuste me u hodnik, očujem da mi se netko iza leđa obraća pitanjem: "Oprosti mi, ali te moram nešto pitati. Je li tebe stražar zvao za posjet i je li ti ime Bušić?" "Da", hladno mu uzvratim i zagonetno ga pogledam. Nato je on, očito uzbudjen, nastavio: "O Bože moj, ne mogu vjerovati, ovo nije moguće, opet mi oprosti, vidim da ni ti mene ne prepoznajes, a mi smo prije mnogo godina bili vrlo dobri prijatelji. Sjećaš li se zašto si me prozvao Američkim Epikurijancem i kako smo značenje toga naziva drugima uvijek morali objašnjavati..." A ti si, upadnem mu u riječ, mene prozvao Hrvatskim Stoikom, a to bijaše u Atlantskoj kaznionici, negdje u drugoj polovici godine 1977., dakle prije punih 26 godina.

Dok to izgovaram, salijeću me davne uspomene iz prvih robijaških dana i u mojoj se glavi ukaza slika čovjeka u kasnim tridesetim godinama. Snažna i atletski građena čovjeka, ali s izrazito inteligentnim licem i gotovo dječjim manirama. Obojica smo bili propali studenti s burnom prošlošću i nismo se lako uklapali u zatvorsku sredinu te smo tako postali vrlo bliski prijatelji. Zajedno smo vježbali i trčali, čitali iste knjige i vodili mnoge zanimljive razgovore o ondašnjoj svjetskoj politici i filozofiji povijesti, o našim vrlo različitim životnim iskustvima, te kako su nas tako različiti putovi doveli u isti zatvor. Nakon nepunu godinu dana ja sam premješten iz Atlante i tako su se zameli naši tragovi da bi se, evo danas, igrom sudbine naši putovi opet ukrižili. Ali sada preda mnom stoji vrlo mršav i očito iscrpljen čovjek, gotovo potpuno čelav i s naboranim staračkim licem.

Priděmo jedan drugomu i čvrsto se zagrlimo, a kad sam ga ponovno pogledao, zapazih suze u njegovim zelenim očima, dok on s velikim uzbuđenjem

tek izusti: "Vjeruj mi da me nikada nijedan susret nije ovako uzbudio niti obradovao. Reci mi, prijatelju stari, kako je moj vrlo davno izgubljeni, ali nikad zaboravljeni Hrvatski Stoik?" Kažem mu da se, sve u svemu, još dosta dobro držim, a da i sam može vidjeti koliko sam osijedio i očelavio, te dodajem da, nakon četvrt stoljeća, naš ponovni susret i mene doista mnogo raduje. Nato je on, da bi me poštadio pitanja koja je, vjerojatno, čitao u momu pogledu, brzo dodao: "Od mene, kao što i sam vidiš, nije mnogo ostalo i moji su dani već odbrojeni."

Rešetke se otvaraju da me propuste u hodnik, ali ja se ne mičem, stojim i gledam čovjeka kojega sam se dosta puta sjetio i često se pitao je li živ ili mrtav, je li slobodan ili je u zatvoru te što radi i o čemu sanja. Kažem stražaru da sam zaboravio iskaznicu i da se moram vratiti u ćeliju i uzeti je. Prijatelja povedem sa sobom da bih ga mogao upitati što se to s njim događa. Kad smo stigli u ćeliju, na njega sam gotovo zavikao: "Za ime Božje, reci mi, otkud ti ovdje, kolika ti je kazna i zašto su ti dani odbrojeni?" "Ne sada, jer na te čekaju u sobi za posjet, idi, pa kad se povratiš, pričat će ti. Imamo skoro sedam sati, narazgovarat ćemo se." Pitam zašto imamo samo sedam sati i inzistiram da mi najglavnije stvari može za minutu ispričati. "Dobro, kad si već toliko navalio. Iz Atlantskoga zatvora otpušten sam 198.. godine i nakon nepune tri godine zbog pljačkanja banke opet uhićen. Dobio sam novih 40 godina, a od stare kazne još sam dugovao 10 godina, tako da su mi i tužitelj i sudac cinički poželjeli da svoj stoti rođendan proslavim na slobodi. Proteklih dvanaest godina robijao sam na nekoliko mjesta, a kad sam prije pet mjeseci premješten u ovaj zatvor, na rutinskom su liječničkom pregledu ustanovili da imam vrlo opaku vrstu raka i da se već dosta proširio. Kad mi je liječnik, s očito lažnom sučuti, priopćio da će možda živjeti još 7-8 mjeseci, rekoh mu da se za me ne treba toliko brinuti, jer da ja tako i tako nemam života, nego bez ikakve nade za slobodom polagano i svakodnevno umirem te da će ovom starom ratniku smrt doći kao izbavljenje. On mi je izdao potvrdu da ne moram ništa raditi i otada živim vrlo povučeno tako da sam u dvorištu bio svega dva-tri puta, a osim neredovitih odlazaka u menzu, gotovo stalno sjedim u ćeliji i čitam. Sutra, vjerojatno prije zore, odlazim za Springfield, a ti znaš da je to zatvor s bolnicom i mrtvačnicom i da je to zadnja stanica za sve savezne zatvorenike koji su se, zbog starosti ili zbog bolesti, primakli svojem kraju. Sinoć su mi naredili da sve svoje osobne stvari moram danas prijaviti da ih se pregleda i poštom pošalje u Springfield. Jutros sam u jednu kartonsku kutiju spakirao svu svoju životnu imovinu i čekao da me pozovu da je nosim na pregled. Eto, tako sam, umjesto moga, očuo jedno poznato mi ime pa sam požurio raspitati se. Bez obzira je li to bila puka slučajnost ili nam je bilo suđeno da se još jednom vidimo, ja sam sretan da smo se pronašli i prepoznali. A sada ja tebe moram upitati, reci mi, u par riječi,

što se dogodilo s onim tvojim suborcima i s twojom Oregankom?" Uzimam englesko izdanje Ljubavnika i luđaka i, dok mu ga pružam, kažem da su sva trojica mojih suboraca otpušteni iz zatvora prije 15 godina. Zatim dodam da može, ako hoće, sjediti u mojoj ćeliji te se, pritisnut teškim mislima i davnim uspomenama, uputim prema sobi za posjete.

Došao me je posjetiti gosp. Krešimir Piršl iz hrvatskoga veleposlanstva u Washingtonu. U zadnjih smo nekoliko godina dosta puta razgovarali preko telefona, a sad smo se, evo, i susreli. Još sam pod jakim dojmom priateljeve priče pa mu, nakon što smo se pozdravili i posjedali, ukratko pripovjedim o momu iznenadnu susretu. On me pažljivo sluša, ali ne znam koliko se može u to uživiti, jer je i sam pod dojmom prvoga ulaska u moju zatvorsku tvrđavu i susreta sa mnom. Razgovaramo dosta otvoreno mijenjajući teme i izmjerenjujući mišljenja. Vrijeme je nekako brzo proteklo i on mora ići. Dižemo se, pozdravljamo i on odlazi. Na me je ostavio dobar i ugordan dojam. Osjećam da nije došao samo zbog službene, nego i ljudske dužnosti, a vjerojatno i zbog znatiželje da osobno vidi gdje i kako svoju kaznu izdržava čovjek koji među svim hrvatskim robijašima protekloga stoljeća drži tužni rekord najdužega zatočeništva.

Vrativši se u ćeliju, nađem prijatelja kako sjedi i čita Ljubavnikе i luđake i zapažam da je već pročitao više od dvije trećine knjige. Kaže mi da se, osim što je išao predati svoje stvari, nikamo nije micao, da je cijelo vrijeme čitao i da ga knjiga nevjerljivo interesira. On autoricu hvali do neba i u zvijezde kuje te kaže da mu je teško vjerovati, da u današnjoj Americi ima takvih žena i da bi on bio presretan da se je u životu namjerio na jednu koja bi i djelomice imala Julijine vrline i kvalitete. Zato meni preporuča da, unatoč svemu, trebam biti sretan da imam takvu ženu i da bih njene stope trebao ljubiti. Ja sam na to s podsmijehom dodao da se slažem da Julie zaslužuje mnoge pohvale, ali da on, ipak, pretjeruje i da ljubljenje stopa zaboravi, jer ne samo da to nije moj stil, nego je Julie dosta posebna i komplikirana osoba, koja bi, vjerojatno, stopoljubca brzo pregazila i odletjela. On se na to od srca nasmijao pa smo, nakon kratkoga i općenitoga razgovora o ženama, promijenili temu.

Godine 1977. savezni je zatvor u Atlanti držao skoro dvije i pol tisuće okorjelih robijaša i bio svojevrsna džungla sa stotinjak raznih bandi i grupacija. Kao što svaka ptica svomu jatu leti, zatvorske su skupine formirane uglavnom po rasnoj, etničkoj i zavičajnoj pripadnosti, a strah i potreba čuvanja vlastitih leđa jamči privrženost i lojalnost članova grupe. Baš onda kad sam ja boravio u Atlanti, za nepunu godinu dana, među zatvorenicima je bilo sedamnaest ubojstava i mnogo više ranjavanja, te je sredinom 1978. godine o tome vodena istraga u Kongresu, a Time magazin je na naslovnoj stranici donio sliku ulaza u zatvor s natpisom – Atlantska kaznionica je klaonica. Stjecajem vrlo čudnih

okolnosti možda bih i ja tada u Atlanti zaglavio da mi nije pomogao ovaj stari ratnik s kojim upravo razgovaram.

Naime, nepuna dva tjedna nakon što sam stigao u Atlantu, jednoga mi je jutra, još dok sam spavao, netko u glavu zadao teški udarac željeznom cijevi. Na moju sreću, udarac me nije onesvijestio. Još iz ležećega položaja napadača sam instinkтивno udario nogom u trbuš i munjevitom se brzinom našao na nogama. Pred sobom sam video dvojicu crnaca s noževima i trećega na vratima čelije. Ni dan-danas mi nije jasno što se u tomu trenutku dogodilo i zašto su se crnci uplašili i pobegli. Glava mi je krvarila pa sam otisao u zatvorsku bolnicu, gdje mi je liječnički pomoćnik s nekoliko konaca zašio ranu. Rekao sam mu da mi je pri dizanju utega nekakva poluga pala na glavu. Kad sam isti odgovor dao zatvoreniku koji je ribao bolnički hodnik, on me dobroćudno pogleda i reče: "Meni slobodno možeš reći istinu, a možda ti je i pomoć potrebna."

Ispričao sam mu što mi se dogodilo dodajući da sam Hrvat i da sam tek prije desetak dana stigao, da nikoga ne poznam i da se ni s kim nisam niti pririječio te da mi je vrlo zagonetno tko me je i zašto napao. Kad sam na njegovo pitanje, jesam li ja taj vođa hrvatskih zračnih gusara, odgovorio potvrđno, on nastavi: "Nedavno je u lokalnim novinama bio članak o tebi, da si stigao u Atlantu, da si desničar i rasist i da su tvoji Hrvati bili fašisti i Hitlerovi saveznici. Možda se tu kriju uzroci napada na te. Bilo kako mu drago, bojim se da to ne će na tomu stati. Tražit će te oni i njihova grupa jer se vjerojatno sada plaše da će ih prepoznati i pripremiti protunapad. Gvožđe se kuje dok je vruće. Tebi treba dobar nož, a ja u dvorištu imam dva noža velika kao bajunete. Podi sa mnom pa ćemo se najprije naoružati. Ništa ne brini, ja sam u Vijetnamu dugo bio u specijalnim jedinicama i navikao sam na borbu noževima. Nakon što ih iskopamo, ja ću otici u nekoliko blokova i raspitati se, jer poznajem i neke vođe crnačkih grupa, a ti u međuvremenu budi na oprezu i spreman na obranu. Ako te tko napadne, nemoj se ni trenutka ustručavati potegnuti nož, a vjeruj mi, kad ugledaju tvoju sablju, razbježat će se i mnogo hrabriji od onih koji su te jutros napali."

Nakon dva duga sata vrati se moj novi prijatelj i veli mi: "Pronašao sam da su te napali regruti jedne nove chicaške grupe koja nastoji dobiti reputaciju ljevičarskih revolucionara, a veliki publicitet o otmici i članak u atlantskim novinama dao im je ideju da će likvidacijom ekstremnoga desničara i neprijatelja kod svoje organizacije zaslužiti dobre činove. Vođa grupe zaklinje mi se da on za napad nije znao niti ga je odobrio. Možda govori istinu jer grupa je tek nedavno formirana i vjerojatno ima unutarnjih borba za prestiž. Priznao je da sada zna koji su te napali, ali da ih ne će odati, nego se želi tebi osobno ispričati i tražiti izmirenje. U tu će svrhu on s jednim prijateljem za sat vremena doći

ovamo u dvorište. Na tebi je da odlučiš što ćeš učiniti, a ja ču ti, bez obzira na tvoju odluku, biti pri ruci i u me se možeš pouzdati.”

Od dvojice crnaca koji su došli na pomirenje jednoga sam nekoliko puta susreo u velikim ćelijama newyorške sudnice i on mi je sada vrlo uvjerljivo govorio koliko žali da se to meni dogodilo. Zaklinjao se da su moji napadači samovoljno donijeli odluku i da će za to biti kažnjeni, te da mu je vrlo draga da ih je uhvatila panika pa su pobegli. Nakon što smo se izmirili i rukovali, mojih novih prijatelj upozori: “Vi nešto o meni već znate, a možete se još raspitati, ali vam mogu reći da je ovo vaš sretan dan jer je ovaj moj stari i dragi prijatelj pristao na pomirbu, a ako se njemu išta više dogodi, vas čete dvojica za to biti odgovorni.”

I evo, nakon toliko godina, ne mogu izdržati, a da ga ne upitam jesu li one dvije bajunete još uvijek na onomu starom skrovištu i velim mu da se nikada ne zna i da mene moj put može opet odvesti u Atlantu. On se nasmije i kaže da je prije svog otpuštanja jednom prijatelju pokazao sklonište te da ne zna da li su još tamo. Kažem mu da mi je iskustvo onog davnoga i tegobnoga dana dosta pomoglo kad sam se kasnijih godina našao u sličnim tjesnacima i da sam, otkako postao veteran, i ja osobno zaštito dosta mladih i neiskusnih robijaša, a u nekoliko slučajeva spasio ljude od sigurne smrti. Na to on nastavi, gotovo u jednomu dahu:

“Da, danas je ovdje povirivalo desetak zatvorenika raspitujući se za te i pitajući me što radim u tvojoj ćeliji, a iz kratkih razgovora s par njih zaključio sam da imaš dobru i veliku reputaciju. Nego, reci ti meni čitaš li još uvijek dobre knjige i podučavaš li i sada američke hedoniste o vrijednosti i smislu žrtve i o svrsi života, te zašto su osobne patnje i stradanja jedini izvori duhovnoga pročišćenja i vlastitih spoznaja. Kako danas gledaš na svoju tezu po kojoj je tragedija današnjega materijalističkog svijeta u tomu što prevladava sasvim krivo uvjerenje – da veće udobnosti i ugodnosti čovjeku automatski donose bolji i sretniji život pa je opća opsjednutost, da se po svaku cijenu izbjegne osobna bol i vlastita žrtva, urodila tako infantilnom sebičnošću i tolikom pokvarenosću. Moram ti reći da sam se kroz sve protekle godine počesto sjećao naših maratonskih dijaloga o životu, politici i povijesti, a kao što vidiš, nisam zaboravio stožerne misli tvoje filozofije života. Također sam se sjećao tvojih predviđanja kad su se događale promjene u Rodeziji i Južnoj Africi, kada se ujedinjavala Njemačka, raspadali se Sovjetski Savez, Čehoslovačka i Jugoslavija. Vidim da bi se i podijeljena Koreja i Irska uskoro mogle ujediniti, da se diljem svijeta otvaraju nove fronte i formiraju kojekakvi savezi, da Kinezi na široka vrata ulaze na pozornicu svijeta... Ali sam, ipak, najvećom pozornošću pratio raspad Jugoslavije i ostvarenje tvoga sna o Hrvatskoj i zamišljao si – kolikim tek uzbudnjem ti doživljavaš ispunjenje tvojih nuda i potvrđenje tvoje vjere u

borbenost i duhovnu snagu Hrvata. Volio bih znati je li nakon postignutoga cilja nastala duhovna stagnacija i čuti kako danas gledaš na sve to, i kako to da te hrvatske vlasti nisu uspjеле izbaviti iz zatvora.”

Kad je on završio, ja sam otprilike ovako nastavio: “Kao što je tebi dobro poznato, ja bih o tim i sličnim temama mogao danima govoriti, a s obzirom da imamo samo nekoliko sati, pokušat ću tvoju znatitelju makar djelomice zadovoljiti. Hvala ti na komplimentima i dragi mi je da se ti još uvijek tako živo sjećaš naših dugih razgovora, pa čak i mojih specifičnih uvjerenja i predviđanja, ali moram nadodati da su i moja sjećanja na naša druženja i razgovore tako svježa kao da smo se jučer rastali. Mislim da je tome glavni razlog što u svim kasnijim godinama nisam susreo ni jednoga zatvorenika koji bi me intelektualno stimulirao kao što si to ti znao činiti, mada sam tu i tamo nailazio na neke dosta obrazovane i nadarene pojedince i s njima se jedno vrijeme družio.

Da, još uvijek čitam kvalitetne knjige i to me spašava jer bih, vjerojatno, već davno izludio da nisam stalno imao izobilje vrlo dobrih knjiga, koje su mi pravile društvo i intelektualno me stimulirale. Dobro zapažaš da je stanje vrlo nestabilno i da širom svijeta rastu napetosti, da Kina afirmira svoje mjesto u svijetu, ali su ne samo velike opasnosti da brod velesvjetske plutokracije uskoro potoni, nego i da on sa sobom u provaliju povuče cijeli svijet, jer će, po svemu sudeći, današnji moćnici radije sve zapaliti nego izgubiti monopol nad svjetskom ekonomijom i politikom.

Što se tiče rata za oslobođenje moje domovine, Hrvati su zaista zadivili sve one koji su im imalo bili naklonjeni, a moram priznati da su svojom spremnošću, borbenošću i duhovnom snagom nadmašili i sva moja očekivanja. Međutim, kad svjetskim moćnicima i međunarodnim spletkarima nije uspjelo spriječiti rađanje Hrvatske, oni su sve učinili da joj produže porodajne muke i nastavljaju na njezin put podbacivati svakakve klipove. Jer, glavni je cilj današnjih mega-plutokrata, koji diktiraju svjetskom politikom, da, poput bivših sovjetskih kolektiva, po cijelom svijetu osnuju svoje privatne zadruge i povežu ih u jednu globalnu farmu. Vizije i ovih novih Marxa i Lenjina podrazumijevaju brisanje svih etničkih i kulturnih razlika i uništenje nacionalnih država, a njihov je strateški cilj da svakom narodu mora prisjeti i ogaditi se vlastita domovina. Zapravo takve tendencije već pedeset godina prevladavaju širom svijeta, a naročito su jake u novonastalim državama, gdje se svako rodoljublje izvrgava ruglu i napada i svim sredstvima vode rat za uništenje narodnoga duha.

Tim svjetskim plutokratima u tome, nažalost, pomažu iskorijenjene i kupljene intelektualne prostitutke i kojekakva egocentrična piskarala, kojima njihova pokvarenost i sljepoća onemogućavaju spoznati – da svako ljudsko biće jedino kroz svoju obitelj i zajednicu, kroz svoj narod i vjeru može postati kompletan i sretan čovjek. Vjerojatno je na to mislio američki predsjednik

Herbert Hoover (1929.-1933.) kad je, još prije više od 70 godina, upozoravao Amerikance i svijet govoreći: "Današnji intelektualci pokušavaju nacionalizam žigosati kao grijeh protiv čovječanstva. Oni nas pokušavaju uvjeriti da i sama riječ nacionalizam znači zločin, kojega se trebamo sramiti. Ali oni ne znaju da duh nacionalizma stanuje u ljudskom srcu i ne vide da se on rađa u tajanstvenim dubinama ljudske duše. Da izrasta u snažni zahtjev čovjeka da bude slobodan, slobodan od tudinskoga gospodarenja i svakoga tutorstva, dakle da bude svoj na svome i da sam upravlja svojom sudbinom." Zar nije simptomatično da je baš za vrijeme Hooverova mandata američko gospodarstvo bačeno na koljena i tako on izbačen iz Bijele kuće. (Iste su sprege 30 godina kasnije ubile J. F. Kennedyja.) Ipak je ohrabrujuće što u zadnjih nekoliko godina o tim ključnim problemima otvoreno govori i piše sve više intelektualaca i oživljava nadu da će se i ta moderna babilonska kula srušiti, a megalomanski planovi o globalnoj farmi izjaloviti.

Dakle, ako si dobro razumio ovo što sam ti već rekao, možeš lako zaključiti zašto me hrvatske vlasti nisu uspjеле izbaviti iz zatvora. Moje osobno razočaranje i frustracije, što sam ih u zadnjih 7-8 godina proživio, nemoguće je riječima opisati. Da bi se shvatilo, to se mora osobno iskusiti. Mogu ti samo reći da sam ovaj pasji život na robiji mnogo lakše podnosio dok Hrvati nisu imali svoju državu, jer sam prije ipak bio nekakav živi simbol hrvatske borbe, pa je i moja žrtva imala smisao i nekakvu vrijednost. Postignućem cilja moja je misija završena, dok je moje zatočeništvo, ne samo izgubilo simboliku, nego sam se osjetio nekako suvišnim i nezgodnim teretom.

Unatoč činjenici da je i sam sudac koji mi je izrekao kaznu još davno i u više navrata zagovarao da me se oslobođi i unatoč tolikim molbama hrvatskih vlasti i Hrvata diljem svijeta – da me ili oslobođe ili premjeste u hrvatski zatvor, moje daljnje robijanje u Americi shvatljivo je samo onima koji imaju u vidu ranije spomenute tendencije. Imam dojam da me neki utjecajni američki špekulantи smatraju nepotkulpljivim fanatikom i čini mi se da će se potruditi da živ ne izdiđem iz zatvora, iako bih po zakonu trebao biti pušten na slobodu. Zato sam se još prije pet godina bio odlučio na štrajk glađu i tako htio završiti ovu moju tragikomediju, jer od moga života nije mnogo ni ostalo, a takva je smrt puno bolja od ovoga polaganog umiranja na rate. Međutim, tu sam odluku odgodio zbog nekoliko razloga. Jedan je u tome što sam za mnoge Hrvate postao nekakva živa legenda pa ih, s tako laganim izlazom, nisam htio iznevjeriti i razočarati. Drugi je razlog u tome što me, unatoč svim mizerijama moga života, vrlo zanima kakav će biti rasplet te velike svjetske drame. O ostalim razlozima zasada ne želim govoriti. Eto, to toliko o meni i mojim viđenjima, a sada mi reci još ponešto o sebi i u što si potrošio vrijeme otkako smo se rastali. Dok sam

govorio, on me je vrlo pozorno i napeto slušao, a sada me nekako zabrinuto pogleda i staloženim glasom otpoče:

“Kao što znaš, ja sam od proših 25 godina njih 22 proveo u zatvoru i manje više, kao i ti, podnosio ovaj pasji život. Istina, pročitao sam puno dobrih knjiga, a u zadnje se vrijeme dosta i Bogu molio i sa svojom vlastitom dušom vodio mnoge tužne razgovore. Mislim da sam ti pripovijedao da sam kao novorođenče adaptiran i da nikad nisam pronašao moje biološke roditelje. Oni drugi, koji su me odgojili, umrli su za moje prve ture u zatvoru. Kad sam otpušten iz Atlante, otišao sam na njihov grob, pomolio se i na svemu im zahvalio. Tada sam se, također, dobro isplakao, ne za njima, nego za svojim izgubljenim djetinjstvom i zato što sam se s mojih 48 godina našao tako sam da je bilo potpuno svejedno u kojem će pravcu krenuti, jer nigdje nitko nije na me čekao. U tri godine na slobodi tri sam puta s tri različite žene pokušavao saviti svoje vlastito gnijezdo, živjeti životom kojega danas smatraju normalnim. Nažalost, nisam se namjerio na pravu ženu i mislim da je to uvelike pridonijelo da sam opet dospio u zatvor. Onaj prvi dio mog života ti je poznat, jer sam ti o mojim ratnim godinama u Vijetnamu dosta pripovijedao. O poginulim, ranjenim i osakaćenim suborcima i o tome kako su nas na povratku dočekivali naši sugrađani, da bi nas popljuvali. Tada sam se počeo zanimati za politiku i povijest, a kad sam uvidio zašto i za koga sam se borio, to je značilo kraj moje vojne karijere. Istina, vlada mi je omogućila dobru stipendiju za školovanje i par godina sam bio na fakultetu, ali se nisam mogao uklopiti. Tako sam postao buntovnik bez cilja i završio u Atlanti, gdje smo se i susreli. Evo nas, nakon četvrt stoljeća, opet zajedno, a ja sutra odlazim na moje zadnje putovanje. Ipak, vrlo mi je drago da iza sebe imam nešto dobrih i časnih čina na koje sam ponosan. Također sam sretan da nemam onih drugih kojih bih se morao stidjeti i sramiti pa će mirno i čiste savjesti umrijeti. Molim te, nemoj me tako tužno gledati i ne žali nad mojom sudbinom, jer to ne mogu podnijeti, ne od tebe koji si me jednom davno podučavao o onom tajanstvenom i vječnom vraćanju istoga i o drugim tajnama života i smrti.”

Ostatak večeri proveli smo razlažući o prirodi čovjeka i sudbini svijeta. Kad je on govorio o čudesnom tehnološkom napretku, ja sam uzvratio – da sam nedavno negdje čitao o tome kako moderni čovjek ima sva moguća pomagala da bi bolje čuo, a ipak je gluhi; gluhi na vapaj onih koji pate, gluhi za pjesnika i filozofa, gluhi za kišu i vjetar, gluhi za buku oceana, gluhi za tišinu noći, gluhi za Boga. On je na to nadodao kako mu se čini da bi u svakom stoljeću dragi Bog morao žrtvovati svog sina da bi njegova mučenička smrt uvijek nanovo budila empatiju u ljudskim srcima i imaginaciju u njihovim mozgovima i tako ljudima omogućila da spase svoje duše, i da, također, na ovome svijetu žive boljim i sretnijim životom. Ja sam se nad tom njegovom idejom ozbiljno zamislio i

dodao: "Za nas smrtnike vječno će biti nedokucivi tajanstveni putovi Božji, ali nam ostaje vjera da Bog čovjeka ne će zaboraviti, niti će ovaj svijet prepustiti đavlu. Dakle, blago onima koji svakodnevno i u svim stvarima vide prst Božji, jer njima njihova vjera daje nadu bez koje nema budućnosti, a bez budućnosti ni prošlost ni sadašnjost nemaju nikakva smisla. Čim izgubi vjeru, čovjek gubi i nadu i smisao svoga života, a smisao njegova života na ovome svijetu je baš ono što čovjeka čini čovjekom. Zato, kad izgubi svrhu svoga postojanja, čovjek prestaje biti čovjekom i postaje obični racionalni dvonožac, živinče bez srca i bez savjesti, arroganti egocentrik, opsjednut svim vrstama megalomanije i sklon svim porocima i pokvarenostima. Zatim sam naglasio da se upravo tu kriju uzroci današnjega apsurdnog stanja, u kojemu međunarodni spletarnici, špekulantи i supergangsteri nastupaju pod kojekakvim dobrotvornim zastavama i slove kao najveći svjetski filantropi. Na to on dodade da je, možda, još veća ironija da država koja je prvak u ubojstvima, dječjim pobačajima, rastavama normalnih brakova, narkomaniji, kriminalu, silovanjima, bolesnoj sebičnosti i apsurdnom bogaćenju, dekadenciji i unutarnjoj truleži, da ta i takva država, ima obraza cijelomu svijetu dijeliti lekcije o moralnim načelima i ljudskim pravima.

Dok smo tako o tim i sličnim temama razgovarali, vrijeme nam je vrlo brzo proletjelo i u 10 sati stražari su najavili da se svi zatvorenici vrate u svoje ćelije na brojenje i ključanje. Rastali smo se bez zagrljaja i bez ijedne riječi. On je samo vojnički podigao ruku, a ja sam mu isto tako uzvratio i on je, odlučnim i sigurnim korakom, nestao. Kad sam se idućega jutra probudio, na podu kod vrata ćelije našao sam Julijinu knjigu i u njoj list papira na kojem je pisalo:

"Dragi prijatelju, sada je skoro jedan sat po ponoći i evo sam upravo do kraja pročitao Ljubavnike i luđake. Iako će, vjerojatno, za dva-tri sata doći po me, moram ti napisati ovo kratko pismo. Ne stidim se priznati da su mi pri čitanju na dosta mjesta oči zasuzile. Knjiga je ne samo živ i umjetnički prikaz stvarnih životnih zbivanja, nego i vrlo iskrena isповijest jednog velikog srca i svjedočanstvo prave i velike vjernosti, zaista dirljiva balada ljubavi i svojevrsna oda prijateljstvu. Blago onima koji na ovom svijetu pronađu sebi srodnu dušu, jer samo tako nastane ona tajanstvena veza, koju nikakve zemaljske sile ne mogu raskinuti niti ikakve fizičke udaljenosti mogu utrnuti vatru koja se raspali u njihovim srcima, onoga časa kad se njihove duše prepoznaju. Sada potpuno razumijem zašto je uz tebe tvoja Julie bila spremna na sve i zašto još uvijek na te čeka. Naime, nakon što sam pročitao Ljubavnike i luđake, postalo mi je jasno da ste se vas dvoje, kroz tolike usamljene i hladne godine, uvijek nanovo uspijevali ogrijati na onoj u staromu Beču davno zapaljenoj vatri, a što god su vas jače udarali okrutni vjetrovi, ta je se čudesna vatra još više rasplamsavala i bolje vas grijala.

Razmišljajući o svemu tome, došao sam do uvjerenja da ni naši susreti i razgovori nisu tek puke slučajnosti i na tome se iskreno Bogu zahvaljujem. Jer, baš onda kad smo bili najjadniji i najusamljeniji, Božja je Providnost omogućila naše susrete da jedan drugomu pomognemo i jedan drugoga utješimo. Vjeruj mi, koliko god je naš susret u Atlanti tebi pomogao da izbjegneš neke opasne zamke i da, kao stranac i bez ikoga svoga, preživiš onu krvavu džunglu, bila je to gotovo sitnica kada se usporedi s onim koliko meni znači naš jučerašnji razgovor. Jer on je uvelike rasteretio moje tužno srce i dao mi takav unutarnji mir, da ga ni moja skora smrt neće moći poremetiti. Koliko god je kome važno kako dugo će živjeti i što će u životu postići, za čovjeka bi moralо biti mnogo važnije – ne izgubiti svoju čast i umrijeti čiste savjesti.

Svaki na svoj način nas smo dvojica idealistički buntovnici u sasvim materijaliziranom svijetu pa se nije čuditi da su toliki nemili vjetrovi nosali naše životne lađe. Kroz duge i bolne usamljenosti ipak smo dosta naučili, a kroz vlastite patnje i stradanja upoznali smo pravu prirodu čovjeka i izopačenost svijeta, ali također spoznali čari prirode i ljepotu života i usudili seigrati sa strahotama olujnih valova, čak i onda kad su prijetili da će nas progutati. Tada smo stvarno i najintenzivnije živjeli pa nemamo razloga kukati. Uz ovaj moj zadnji Zbogom, želim ti reći još samo to da će, i nakon što potone moj brod, moja duša za te Bogu moliti, da te čuva i da ti pošalje dobre vjetrove, koji će tvoj brod odnijeti u sretnu luku, tvojoj vjernoj Juliji i tvojoj čarobnoj domovini.

To ti od srca želi tvoj stari prijatelj, koji će umrijeti kao Stoik, iako je dugo živio kao Epikurijanac.”

Dragi moji vancouververski Hrvati i Hrvatice, nadam se da mi ne ćete zamjeriti što sam iskoristio priliku i kroz moje se ovogodišnje pozdravno pismo javno zahvalio jednom starom prijatelju, koji mi je pomogao u nevolji. Želeći sve to što bolje predociti, previše sam oduljio i vjerojatno mnogima prešao u dosadu pa ih molim da mi oproste. Ipak, prije nego završim, moram vam napisati makar nekoliko riječi o ovom jedinstvenom banketu, kojim me, evo već šestu godinu, tako širokogrudno častite.

Zanimljivo je da su me, i s istočne i sa zapadne obale Amerike, neki moji stari i bliski prijatelji nedavno pitali – što mislim o ideji da se, slično kao kod vas u Vancouveru, i u njihovim zajednicama organizira banket, jer se, navodno, u zadnje vrijeme sve više ljudi za to zanima i o tome se kod njih raspituje. Iako me je duboko u srce ganulo to da me, unatoč svim promjenama i tolikim godinama, Hrvati ni u tim zajednicama nisu zaboravili, ipak nisam bio oduševljen idejom dodatnih banketa te sam to prijateljima otvoreno i rekao. Naglasio sam da bi moja robija trebala biti već pri kraju i pokušao im objasniti da je tradicionalni banket, kojega meni u čast priređuju Hrvati Vancouvera, već prerastao okvir uobičajene moralne i materijalne potpore, kakve su svojevremeno za svoje borce

i stradalnike običavali organizirati hrvatski rodoljubi diljem svijeta. Nadam se da su moji priatelji to shvatili i razumjeli me.

Naime, meni su i ova moja pozdravna pisma postala svojevrsna umna i duhovna terapija. Jer kao što pustinjske oaze ožive i osvježe žedne i iscrpljene putnike, tako i vaši banketi okrijepe moje malaksale snage i bodre me da izdržim i da ne klonem. A sama činjenica da su svake godine na banketu jedni te isti uzvanici, ukazuje na to da je i u vas, dragi priatelji, uz osjećaj dužnosti da pokažete svoju pažnju na moju žrtvu, također, narastao osjećaj potrebe – da se na tomu jedinstvenu ručku zajedno okupite da biste, sjećajući se rodoljubnih aktivnosti iz davnih godina, evocirali uspomene o tužnom odlasku iz zavičaja i tegobnom privikavanju na život u hladnoj tuđini.

Evo nam se i ova godina primakla kraju i Božić je već na pragu. Slaveći još jedan Božić u tuđini, dragi moji priatelji, želim vam da se tih svetih dana sjetite onih davnih i mnogo radosnijih Božića u vašim dragim i dalekim zavičajima, gdje su jabuke i naranče jače mirisale, orasi i kolači bolje prijali, a domaća rakija i rujno vino srce bolje grijali, kad su se badnjaci palili i staro crkveno zvono narodu najavljujalo ponoćku i radost Spasiteljeva porođenja.

Čestit Božić i sretnu Novu 2004. godinu želi vam vaš

Zvonko Bušić

P.S. Odlučio sam ovo pismo prevesti na engleski i zamoliti jednog pouzdana robijaša, koji uskoro putuje u Springfield, da ga uruči mome prijatelju.

PISMO – ČESTITKA ZA BOŽIĆ I NOVU 2005. GODINU

Štovani Hrvati i Hrvatice, dragi moji vancouverški prijatelji!

Moram priznati da sam se ne samo žarko nadao, nego sam bio gotovo uvjeren da će vam u ovogodišnjem pismu konačno moći javiti dan mojega izlaska iz zatvora. Predviđao sam da bi to moglo biti negdje u prvoj polovici iduće godine. Naime, na 5. svibnja ove godine mene je saslušao jedan istražitelj američke Komisije za otpust saveznih zatvorenika. Prije saslušanja, na moju zamolbu, dvojica viših zatvorskih službenika, koji su s mojim slučajem prilično dobro upoznati, dali su istražitelju svoje izjave o mome besprijeckornomu ponašanju u ovomu zatvoru. Kao službeni svjedok ovaj je zatvor zastupala i nazočila cijelomu saslušanju jedna osoba, koja je zadužena za moju kartoteku, i koja je također o meni dala vrlo pozitivnu izjavu.

Saslušanje je trajalo skoro dva sata jer se istražitelj zaista zanimalo za cijeli slučaj i njegovu pozadinu i detaljno me o svemu propitivao. S obzirom da je cijeli razgovor sniman, on je ne samo pokazivao razumijevanje za moju situaciju, nego je u nekoliko navrata izrazio i čuđenje što se mene još uvek drži u zatvoru. Posebno kada se ima u vidu da mi je ovo prva kazna i da je moj

sudac nekoliko puta urgirao kod Komisije da me otpuste, te da se je Jugoslavija već davno raspala i da su svi ostali iz moje grupe otpušteni još prije petnaest godina. Pri kraju saslušanja naglasio je da će se on o svemu još raspitati i svu dokumentaciju pregledati i tek onda centralnoj Komisiji napisati svoje nalaze, obrazloženje i preporuku za moje odpuštanje. Rekao je da će mu za to trebati otprilike mjesec dana, a Komisiji, vjerojatno, dodatni mjesec, tako da bih najdalje krajem srpnja trebao primiti službenu odluku. Dodao je da bi me, po njegovu mišljenju, mogli uskoro otpustiti jer ne vidi što bi se u iduće dvije godine moglo izmijeniti pa za moje daljnje zatočeništvo nema nikakve potrebe niti kakva smisla, ali, ipak, o svemu tome konačnu odluku donisi Komisija.

Za razliku od formalnih procedura na brojnim prijašnjim saslušanjima na kojima su istražitelji bili ukočeno službeni, a ponekad i očito arogantni, s ovoga saslušanja ponio sam prilično dobar dojam, a istražitelj mi se dojmio kao vrlo razborit, iskren i objektivan čovjek. Kada sam kasnije to spomenuo dvojici zatvorenika koje je on istoga dana saslušavao, obojica su mi rekli da je na njih vikao kao na pse i da nije pokazao niti trunka razumijevanja. Te njihove izjave još više su povećale moj optimizam, a kada mi je osoba koja je nazočila mome saslušanju kazala da ju je istražitelj kontaktirao i rekao da je Komisiji poslao izvještaj na dvadeset stranica, u kojem je preporučio da me se odmah otpusti, ja sam bio gotovo uvjeren da će primiti vrlo povoljno rješenje. Znajući da odbijenice obično brzo dođu, moj je optimizam rastao kako je više vremena prolazilo. Konačno, skoro punih pet mjeseci nakon saslušanja od Komisije sam primio kratak i nepotpisan odgovor – odbijenicu, u kojem piše samo to da će opet biti saslušan u srpnju 2006. godine, tj. šezdeset dana prije nego navršim punih 30 godina robije. Kao usput, tomu je dodano da će, ako tada ili bilo kada kasnije budem otpušten iz zatvora, odmah biti deportiran iz Amerike. Niti rekli nisu što namjeravaju učiniti s mojim tijelom ako skončam u zatvoru prije nego odluče otpustiti me.

Posjet hrvatskoga veleposlanika

Prošloga tjedna imao sam ugodan i uzbudljiv posjet iz veleposlanstva Republike Hrvatske u Washingtonu, D.C. Kod mene su bili novi veleposlanik g. Neven Jurica i viši službenik g. Hrvoje Petrušić. Došli su se upoznati sa mnom i detaljnije se raspitati o najnovijoj odluci američke Komisije, te ima li ikakvih izgleda da me se prije oslobođi ili makar prebac u hrvatski zatvor. Nakon što smo se o tome načelno i detaljno porazgovarali, sva trojica smo se složili da se sudski zasada ništa ne može poduzeti jer Komisija ima zakonski pravo držati me u zatvoru punih 30 godina. Što se tiče transfera u hrvatski zatvor, izvijestio sam ih da su prije gotovo dva mjeseca zatvorski službenici procesuirali moje

papire za transfer, kao što to svake dvije godine čine za sve zatvorenike koji nemaju američko državljanstvo, ali da se ja ne nadam pozitivnu odgovoru. Nakon tih službenih tema proveli smo puna tri sata u slobodnu i opuštenu razgovoru o raznim temama i našim vrlo različitim životnim iskustvima. Zapravo, najviše sam ja govorio jer sam po prirodi pripovjedač, a i zaželim se govoriti na materinskom jeziku i svima pokazati da ga još nisam zaboravio. Zato mi bijaše drago kada je gospodin veleposlanik rekao da ga iznenađuje da još uvijek tako dobro vladam hrvatskim jezikom.

Moje je posjetitelje posebno zanimalo kako sam svojevremeno uspio pobjeći iz zatvora, te kako sam kroz tolike godine robije uzmogao sačuvati prisebnost i duhovitost. Pripovjedio sam im dosta detalja o bijegu i kako su pod vrlo teškim naporima i kušnjama moja izdržljivost i karakter u tijeku onih 33 sata izvan zatvora polagali svoje zaista najteže životne ispite. Što se tiče moje duge robije, pojasnio sam da mi ona prvih petnaest godina, tj. do uspostave hrvatske države, nije bila teška jer je imala određenu svrhu i smisao. Rekao sam da je moja kasnija robija ne samo izgubila svoj smisao, nego sam tih naknadnih godina proživio brojne i vrlo teške agonije neizvjesnosti sa svim svojim mentalnim i duševnim mukama, kojima se, eto, još ni danas ne vidi siguran kraj. Također sam im pripovjedio kako su te patnje dosta oštetile moje živce i uništile moje fenomenalno spavanje, ali su me ujedno u mnogim vidovima obogatile i moj duh toliko okalile tako da sam sada doista na sve spreman.

Vrijeme je brzo proletjelo i oni su morali požuriti da bi stigli na zrakoplov za Washington, D.C. Ne znam kakav sam dojam ja sa svojim pogledima i pričama na njih ostavio, ali mogu reći da su, svaki na svoj način, obojica njih na mene ostavili vrlo dobar dojam. Iako su dugogodišnji diplomati, njihovo je držanje bilo gotovo sasvim neformalno i prirodno, na čemu im se posebno zahvaljujem. Pri odlasku obećali su da će me početkom proljeća opet posjetiti.

Težina neizvjesnosti

Dragi moji vancouverški prijatelji, iako sam kroz mnoga ranija iskustva dobro upoznao tvrdo srce američkih komesara, oni su me svojom nedavnom odlukom uspjeli ponovno iznenaditi. Također su još jače učvrstili moje uvjerenje da se narodi mogu oplemeniti samo kroz teške poraze, tragedije i patnje, dok ih pobjede i moć uvijek korumpiraju. Oni ljudi koji u svojim životima nisu doživjeli nikakvih većih potresa ili iskusili osobne jade i stradanja, nisu samo, poput neodrasle djece, nesposobni razumjeti putnike, nego su zbog svoje moći i arogantnosti gotovo potpuno slijepi za tragičnu stranu života, pa zato nemaju pojma o životu. Povijest nas uči da su uglavnom takvi ljudi zauzimali položaje moći u završnim fazama svih nestalih civilizacija. A povijest će se prestati

ponavljati tek onda kada je ljudi pažljivije budu slušali, kada konačno nauče njezine lekcije i spoznaju svoje ljudske ograničenosti, i kao najvažnije, kada se te lekcije i spoznaje budu novim naraštajima dosljedno i točno tumačile.

Zato sam pored svih objektivnih razloga za optimizam, ipak, bio naivan kada sam očekivao bilo kakvo povoljno rješenje moga slučaja. Jer samo iz osobnih iskuskustava i vlastite empatije sit gladnomet ili tamničar utamničeniku može povjerovati. Na moju sreću u nesreći ja sam na takve udarce, kao magarac na samar, već odavno navikao, pa ču i ovaj dostojanstveno podnijeti, kako i dolikuje pravomu hrvatskom stoiku. Iako su komesari čudna sorta, ljudi s vrlo tvrdim srcem, ipak sumnjam da su dovoljno svjesni kroz kakve mentalne i duševne muke prolazi čovjek koji ne zna kraj svojoj robiji niti je siguran hoće li taj kraj ikada doći. Vjerujte da je neizvjesnost neusporedivo teže podnosi nego kada je čovjek gotovo uvjeren da mu je robija beskrajna i da će najvjerojatnije umrijeti u zatvoru. Računam da vrlo rijetki ljudi u tome imaju veće iskustvo od mene. A moje je duboko uvjerenje da u ljudskome životu jedino takve neizvjesnosti mogu čovjeka istovremeno držati u stanju krajnje napetih živaca i totalne deprimiranosti. Tada su mu najopasnije nade koje se zbog raznih objektivnih razloga pojave i samo živce razdraže, a onda ponovno iščeznu. To su doista svojevrsne agonije koje smekšaju i najkremenitije ljude i lako lome i najjače živce. Moram priznati da je najveći i najteži izazov u mome životu bio u tome da uzmognem u tim i takvim situacijama sačuvati prisebnost i nutarnji mir, te da ne dopustim da gorčina zatruje moju dušu i mržnja mi srce osvoji. Sva moja iskušenja u prvih 15 godina robije i sva životna iskustva i znanja nisu me dovoljno pripremila za tako velik i težak izazov. Vjerujem da sam ga uspješno svladao, jer su se za me usrdno Bogu molili toliki dobri i časni ljudi pa mi je pomogla ljubav Božja i nadahnula me muka i mučenička smrt našega Spasitelja, Isusa Krista.

Dakle, iako me je nedavna odbijenica dosta iznenadila i uznemirila, ja sam se brzo pribrao i ponovno uspostavio svoj nutarnji mir. Razmišljanja o tajanstvenosti putova Božjih uvjerila su me da i moje dodatne patnje moraju imati neki svoj smisao i da ne će biti uzaludne. Jasno mi je da sam s jedne strane veliki jadnik i siromah, ali, također, znam da sam s druge strane još veći sretnik i bogataš. Jadnik sam jer mojim patnjama ne vidim kraja, a siromah jer mi je oduzeto sve što se može oduzeti. Sretnik sam jer još uvijek imam ljubav moje Penelope, cijele rodbine i starih prijatelja, i što vidim da se u našoj domovini i diljem svijeta stalno povećava broj i širi krug hrvatskih rodoljuba koji se doista zanimaju za moju sudbinu i pokazuju svoju pažnju za moju žrtvu. Kada se tomu neprocjenjivu bogatstvu pridoda moja sadašnja duhovna zrelost i blago koje sam svih ovih godina polagao u Minervinu banku, držim da bi mi trebali zavidjeti svi ljudi koji zbilja traže dublji smisao života. I bez obzira što za me još

nosi budućnost u svojoj torbi, kada se na pravoj vagi života sve zbroji i oduzme, ja nemam razloga kukati jer sam već danas na dobitku.

Zato me je, nakon što sam primio odbijenicu, najviše ožalostila pomisao kako će tu vijest primiti moja rodbina i prijatelji i koliko će ona rastužiti moju dragu ženu i moju staricu majku. Jer njima sam dvjema natio posebno mnogo tuge i boli pa sam žarko želio s jednom dobrom vijesti i njih konačno obradovati. Ja doista osjećam veliku bol zbog tuge koju će ta loša vijest nanijeti mojoj materi i mojoj ženi i što će razočarati moju robinu i brojne prijatelje, a što se mene osobno tiče, ponavljam da sam na sve to ne samo navikao, nego sam duboko uvjeren da dragi Bog svojom beskrajnom mudrošću i milošću mora imati razloge zbog kojih mi je odredio tako tešku sudbinu. Jer, mi smrtnici nikada ne ćemo doznati je li za naše besmrtnе duše bolje da se u ovom zemaljskom životu više ili manje napate, niti je li bolje da nas neizbjježna smrt stigne prije ili kasnije. Samo Bog to zna. Takve i slične misli ublažuju moju bol zbog tuge koja ovih dana mori dvije najdraže žene života moga.

Dogadjaj iz školskih dana u Imotskomu

Dragi prijatelji, razmišljajući tako o mojoj tužnoj starici majki, misli su mi odlutale u moju ranu mladost i probudile mi sjećanje na jedan nezaboravni doživljaj pa će ga, evo, i vama pripovijedati, tj. opisati.

Zbilo se to u mjesecu siječnju godine 1958. Meni je bilo nepunih 12 godina i pohađao sam osmoljetku u Imotskomu. (Zašto sam, unatoč roditeljskim prigovorima da će «duplo više obuće raskidati», rađe pješačio u osam kilometara udaljeni Imotski, nego u četiri kilometra udaljenu osmoljetku u Sovićima, posebna je priča za neku drugu prigodu.) Te godine zima je bila dosta jaka, a u siječnju je snijeg nekoliko puta obnavljaо svoj bijeli pokrivač. Za kratkih zimskih dana mene bi majka zorom budila i u školu otpremala, a za kišovitih i sniježnih dana svanuće bi me obično stizalo negdje na pola puta do Imotskoga. Kako u selu Gorici tada nije bilo električnoga svjetla niti u našoj kući budilice ni ikakva sata, zanimljivo je kako su moji roditelji znali kada me trebaju probuditi. Naime, moj se otac Pere svake noći u zoru dizao i išao u pojatu konje nahraniti. Za vedrih noći on bi po zvijezdama znao točno ocijenti koja su doba i obično bi oko pet i pol sati probudio moju mater. Da se diže, vatru zapali i pripremi mi šalicu kave divke ili toploga mijeka. Kada, pak, zbog oblaka nije mogao vidjeti zvijezde, Pere bi budan «stražario» dok bi čuo Vokića prugu (tako smo mi nazivali autobus koji je vozio iz Imotskoga za Čapljinu i točno u šest sati prolazio kroz Goricu), a onda bi mamu probudio da me spremi u školu.

Tako je jedne sniježne siječanske noći već navedene godine moj otac laktom gurao moju mater i rekao joj da se diže i odmah me u školu uputi, jer

ga je, nakon što je čuo Vokića prugu, san privario pa će vjerojatno zakasniti. Mama me je tako žurno budila da sam skočio kao da kuća gori. Brzinom sam navukao hlače i pokrpanu trenirku, preko ramena pribacio zobnicu s knjigama i, zaognut nekakvom maminom crnom čermom, odmah s kućnoga praga zagazio u preko pedalj svježe napadani snijeg i uputio se prema školi. Kako je snijeg i dalje padao, ja sam svu pažnju obratio da mi se knjige ne stope i da se u mojim poderanim cipelama (ili batama) ne skliznem i padnem. Ipak, bilo mi je čudno da na cijelom putu nisam baš nikoga ni susreo niti pristigao. Kada sam tako dopješačio do škole i našao je u mraku i zaključanu, video sam da cijeli grad još spava dubokim snom jer na njegovim ulicama nema ni žive duše. Vrlo začuđen i zbumen produžio sam do crkve i čim sam pogledao veliki sat na visokom crkvenom tornju, sve mi postade jasno i istodobno me obuze nelagodan strah. Ne vjerujući očima, morao sam nekoliko put pogledati na sat kako bih se uvjerio da doista pokazuje da su tek dva sata poslije ponoći. Odmah sam pretpostavio da je vjerojatno nekakav teretnjak oko ponoći prošao kroz Goricu i njegovo se, zbog napadanoga snijega, prigušeno klapanje mome čaći učinilo da prolazi Vokića pruga.

Dosta promrzao i ustrašen uputio sam se natrag kući. Više me nisu brinule knjige ni sklizanje jer sam svu pozornost usredotočio na najmanje šumove ili glasove, na lavež pasa ili zavijanje vukova, tj. na sve možebitne opasnosti koje bi mogle na me vrebati. Međutim, bez obzira kako bih svoje uši napinjao, grobna tišina sniježne noći bila je potpuna i savršena. Tek kada sam propješačio pola puta, očujem da mi se iz suprotnoga pravca primiču nekakvi prigušeni glasovi, ali ne mogoh razabrati o čemu zbole. Odlučan da me ništa ne smije iznenaditi, odmah sam skočio za obližnje stablo da bih se pritajio dok prođe opasnost. Kako nisam uzeo u obzir da se u tako mrtvoj sniježnoj noći glasovi čuju nadaleko, skoro sam se smrzao dok su se primakli toliko blizu da sam prepoznao glasove mojih roditelja i mogao razabrati o čemu govore. «Za Boga miloga, kako si se mogao tako privarit. On će se u ovoj mećavi smrznuti i crknit od straha, a mogli bi ga i vukovi napasti», govorila je uplakana mama koreći Peru. On joj je govorio da prestane kukati, da će se ja u gradu već negdje skloniti ili na školi naći nezaključan prozor i ući u suho, da nisam strašljivac i da te zime nitko nije video nikakvih vukova. Također joj je u snijgu pokazivao još uvijek vidljiv duboki trag nekog velikoga vozila za koje je mislio da je autobus.

Slušajući sve to, ja sam se ohrabrio i od radosti zaboravio hladnoću te se još malo pritajio u mome skloništu dok smislim kako bih im pokazao svoje junaštvo. Tako sam, upravo kad su oni prolazili pored moga stabla, ujedno skočio, pred njih bacio maminu mokru čermu i iz sveg glasa vrissnuo. Iznenadena mama je izgubila ravnotežu, okliznula se i pala u snijeg pa smo joj obojica pomogli da ustane. Tada smo se sve troje izgrlili i dobro se nasmijali. Na putu kući ja sam

njima pri povijedao o zaključanoj školi, o mrtvome gradu i o crkvenom satu, ne spominjući strah i nelagodu. Mater je pri povijedala kako je, nakon što sam ja otisao, zapalila vatrnu i peć dobro naložila da se kuća zagrije, a potom, kao i obično, prilegla da još jedan sat odspava. Bit će da joj majčina intuicija nije dala zaspati pa je budna čekala svanuće. Kad ono nije dolazilo, ona je probudila Peru i rekla mu da nešto nije uredu, jer sam ja već davno otisao, a zora se još uvijek ne ukazuje. Pere je ustao i otisao do pedesetak metara udaljene kuće jednoga susjeda koji je imao sat. Vidjevši da selo još uvijek spava, on je probudio susjeda i upitao ga koliko je sati. Začuđeni čovjek rekao mu je da su dva sata po ponoći. Tako su se moji dragi i zabrinuti roditelji odmah dali u potragu za mnom.

Vjerojatno su već bila četiri sata kada smo stigli kući. Mama mi je rekla da idem u krevet i da će me ona za dva sata probuditi. Kada sam ponovo ustao, pojeo sam veliki komad kruha i popio nekoliko šalica toploga mlijeka. Odjeća mi je i obuća bila već potpuno suha jer mater je cijelo vrijeme sjedila uz peć i sve osušila. Kada sam se po drugi put uputio u školu, snijeg nije više iz neba padao, ali je onaj već napadani dizao dosta jaki vjetar kovitlac koji se u međuvremenu pojavio. Već prije nego sam stigao na pola puta do Imostkoga konačno je došao kraj toj dugoj i nezaboravnoj noći i osvanuo hladni siječanski dan. Priznajem da sam, opisujući taj davni doživljaj, htio predočiti ljubav i brigu mojih roditelja, ali sam također želio svratiti pažnju i odati dužno poštovanje svima našim roditeljima koji su u onim za hrvatske seljake iznimno teškim, olovnim godinama doista sve od sebe žrtvovali i mnogo se napatili dok su odgajali svoju brojnu djecu i na noge ih podigli.

Toga sam dana nekim školskim kolegama želio pri povjediti o momu ponoćnom dolasku u školu u Imotskom, ali to nisam učinio jer sam računao da bi ubrzo svi ostali doznali da u mojoj kući nema nikakva sata te bi me gradski đaci, od kojih su neki nosili ručne satove, mogli zadirkivati. Da su tu bili samo seoski đaci, rado bih svima o svemu pri povjedio jer mi je bilo jasno da većina njih, također, živi u oskudici i da, po svemu sudeći, ostali potječu iz još siromašnijih obitelji. Naime, dobro je poznato kako su, naročito po zapadnoj Hercegovini i Imotskoj krajini, jugokomunisti ne samo provodili svoj krvavi i osvetnički teror, nego su s visokim porezima i mizernim cijenama duhana bezdušno pljačkali stanovništvo tih krševitih krajeva i držali ga u većoj oskudici i siromaštvu, nego za vrijeme turskoga zuluma.

Zahvaljujući stoljetnim moralnim zasadama Katoličke crkve i svojoj čvrstoj vjeri, ti naši seljaci uzmogli su ne samo strpljivo podnositi svoje mukotrpne živote, nego su uspijevali odhranjivati i dobro odgajati obitelji s brojnom djecom i u njih usađivati svoju vjeru i duhovnost, svoju radinost i duhovitost. Istina, oskudice su bile velike i život vrlo naporan, ali je, također, tada bilo više duha i ljubavi, više brige i odgovornosti te više životne radosti i pravoga veselja,

makar kada bi se djeca krizmavala, kada bi se cure udavale i momci ženili, a naročito u vrijeme Uskrsa i po dernecima prigodom svetkovina i božićnih blagdana. Zato s velikom zabrinutošću i tugom slušam i pratim kako današnja modernizacija i u našim selima uništava onaj iskonski i prirodni život i kako se mnogi već stide svojih seljačkih korijena te prihvataju i imitiraju dekadentnu kulturu konzumerizma i egzibicionizma, tako da svoju duhovnost i duhovitost zamjenjuju sebičnošću i golim materijalizmom.

Nedavno sam u jednim novinama čitao da se u zadnjih deset godina broj žitelja u Imotskoj krajini smanjio za pet i pol tisuća i da su neka sela već gotovo prazna jer u njima, osim nekoliko starica i staraca, nema žive duše. Znam da po drugim krajevima stanje nije ništa bolje jer po demografskim podatcima u Republici Hrvatskoj samo je prošle godine bilo preko trideset i jedna tisuća manje rođenih nego umrlih. Nema sumnje da su naša sela i ruralni krajevi stoljećima bili i duša i srce našega naroda. Pa je sigurno, ako umre naše selo, da ne će dugo proći dok lijepa naša domovina postane drugima i lijepa i domovina. Tada će se po hrvatskim gradovima i gradićima i same ulice poželjeti Hrvata, čak i oni koji su se svojevremeno oko njihovih naziva nadmudrivali i prepirali. Jer, recimo, da u Zagreb i Split nisu sa sela stalno pristizale svježe snage, da u njih iz ruralnih krajeva nisu pritali bistri potoci tijelom i duhom zdrave hrvatske mladosti, te bi naše metropole davno stagnirale i postale sterilne. Povijest hrvatskoga naroda zorno pokazuje da je geografija sudbina, jer naš je narod na toj razdjelnici svjetova, sve tamo od starorimskih vremena, bio žrtvom raznih okupacija i tuđih tiranija. Nedvojbeno je da je on, zahvaljujući svojoj vitalnoj i zdravoj ruralnoj sredini, mogao sve to nadživjeti i sačuvati svoj narodni identitet.

Hrvatski je narod lekcije iz tragične prošlosti dobro naučio

Kada se sve to ima u vidu, doista je zaprepaštavajuće da našu današnju intelektualu i političku elitu tako malo zabrinjava ta pogubna demografija i umiranje hrvatskih sela. Također je tragikomično da većina tvoraca javnoga mnijenja i dosta političkih djelatnika troše toliko vremena, pameti i energije tumačeći (na svoj način) lekcije prošlosti kao da su svi odreda vrsni povjesničari i filozofi povijesti. Hrvatski je narod te lekcije iz svoje tragične prošlosti dobro naučio i uspješno položio ispit u Domovinskom ratu kada su se rame uz rame borili i zajedno ginuli sinovi partizana i ustaša. Dovoljno je samo malo mašte i dobre volje da bi se moglo zaključiti kako je u proteklom veleratu nesretna podjela Hrvata nastala zbog nametnutih tuđih ideologija i da velika većina hrvatskih sinova, koji su ginuli na obje strane tragičnih bojišta, nije ni razumjela te ideološke razlike, nego su i jedni i drugi bili uvjereni da se bore za bolju i sretniju budućnost svoga hrvatskoga naroda. Za sve dobromjerne

ljude takvi su zaključci zajedno s poučnim iskustvom iz Domovinskoga rata sasvim dovoljni da se zauvijek zalijeće tragične podjele Hrvata iz prošloga velerata. Očito je da među te dobromamjerne ljude ne spadaju ona novinarska zabadala i javni djelatnici koji tim starim ranama ne dopuštaju zacijeliti, jer bi inače morali biti svjesni da mi kao brojčano mali narod i mlada država ne možemo dopustiti da nam davne podjele toliko zagonjavaju sadašnjost i opterećuju budućnost.

Također, budući da su o sukobima u prošlom veleratu uglavnom pobjednici pisali povijest, vrlo je teško razlučiti stvarne činjenice od ratne propagande. Zapravo, istinu je bilo gotovo nemoguće spoznati jer su zbog svoje prljave savjesti i ideološke pristranosti pobjednici dugi niz poratnih godina nastavili uporno i sustavno ocrnjivati poraženu stranu i bezobzirno tovariti joj zločine. Tako su mladi naraštaji, a naročito pripadnici srpske manjine u Hrvatskoj, odrastali u uvjerenju da su vojnici NDH uistinu bili krvoločni zločinci i rogati vragovi koji su zaslужili najveća poniženja, najgoru muku i najteže kazne. Zato je, kao i zbog ljudske prirode i taštine, još uvijek u javnosti nemoguće trezveno raspravljati o tim zamršenim i osjetljivim temama pa je najpametnije rješenja tih stvari prepustiti stručnjacima i dodatnomu protoku vremena. Treba se nadati da će u idućih deset do dvadeset godina, kada se odpečate svi tajni dokumenti, povjesnim stručnjacima poći za rukom odvojiti istinu od laži i činjenice od ratne propagande te konačno napisati nepristranu povijest toga tragična razdoblja. Vjerojatno će tada svima postati jasno da nijedna strana nije bila bez grijeha da bi imala pravo drugu toliko defamirati i bezdušno kamenovati.

Dragi moji vancouververski prijatelji, izgleda da je ovaj tradicionalni banket koji priređujete meni u čast postao poznat mnogim Hrvatima u domovini i diljem svijeta. Naime, u zadnjih nekoliko godina moja se pozdravna pisma na razne načine objavljuju i umnožavaju i tako se krug čitatelja stalno širi. To vidim i iz pisama koje sam tijekom ove godine primio uglavnom od mlađih čitatelja. Jedni mi pišu kako su iz mojih pisama vancouververskim Hrvatima zapazili da je patnja glavna misao mojega svjetonazora, a drugi pitaju na koji bi način oni mogli pomoći da što prije izadem na slobodu. Neki se opet raspituju što je specifično za Hrvate Vancouvera da mi baš oni priređuju banket i žele znati jesam li ja u tomu gradu nekada živio ili tamo imam osobite prijatelje. Moram reći da me ta pisma trgnu iz zatvorske letargije i makar mi nakratko rastjeraju sumornu zatvorskiju apatiju, ali se ona ponovno ušulja. Tako su na moju žalost većina tih pisama ostala bez odgovora pa se ovim putem želim ispričati svima kojima nisam osobno odgovorio. Nadam se da ćete makar donekle razumjeti moju situaciju i oprostiti mi.

Pa, meni je nekako prihvatljivije potpuno se oglušiti i na vrlo lijepa i osjećajna pisma, negoli na njih samo formalno i površno odgovoriti. Tako sam,

naročito zadnjih godina, na dosta takvih pisama često započimao odgovoriti da bih nakon nekoliko pokušaja odustajao. Problem je i u tome što je meni danas teško naći zajednički jezik ne samo s tim mladim ljudima, nego uopće s ljudima čije se životne sudbine uveliko razlikuju od moje, koji u svojim životima nisu patili niti putovali «kroz trnje prema zvijezdama». Zato strahujem da bi se iz tih pismenih razgovora mogao steći pogrešan dojam, tj. da me čitatelj dobro ne shvati te pomisli da sam zbog dugogodišnje robije već skrenuo s pameti i utočište pronašao u fantazijama. Vjerljivo, ako ikada izidem na slobodu, imati sličnih problema u komuniciranju s ljudima koji su normalno živjeli i onima koji su po svaku cijenu tražili samo sunčanu stranu života. Jer, njima je ostala sasvim nepoznata ona druga, tamna i tragična, puno dublja i mnogo bogatija strana ljudskoga života.

Sloboda je duševna potreba

Paradoksalno je, ali istinito, da su upravo te moje fantazije mene spasile da ne izludim i bile mi glavna duševna hrana u ovoj duhovnoj pustinji. Na robiji se duša doista pati, jer sloboda nije tjelesna nego duševna potreba, ali je duši nostalgijska za domovinom i zavičajem još bolnija od čežnje za slobodom. Svi oni koji su nakon dugo vremena posjetili rodni kraj, gdje su proveli svoje djetinjstvo i mladost, dobro znaju da ništa na ovomu svijetu ne može tako osvježiti naše duše i toliko nas animirati kao ta poznata nam i draga mjesta zavičajnoga podneblja. Zato su još u davna vremena veliki umovi i poznavatelji duša bili u pravu kada su trajno progonstvo čovjeka iz njegova naroda i domovine uspoređivali sa smrtnom kaznom. Meni je tek sada u potpunost jasno zašto su mnogi rađe izabrali smrt, nego progonstvo, iako su u tuđini, što se tjelesnih potreba tiče, mogli raskošno ili dosta udobno živjeti. Čovjekova duša svoju hranu crpi samo iz vlastitih korijena, a njegovo srce najbolje grije ono zavičajno sunce i nigdje mu se zvijezde tako ne sjaju kao na njegovu zavičajnomu nebu.

Ako se ima u vidu da ja već punih 28 godina nisam vidio nikakvih zvijezda niti mjeseca, može se barem donekle shvatiti koliko mi je trebala imaginacija da duša potpuno ne uvene. Još uvek se vrlo dobro sjećam da je u jednoj od školskih učionica na zidu visio plakat, na kojem je pisalo: «Knjige su prozori kroz koje nam se pruža pogled u svijet stvarnoga života.» Mogu reći da sam se uistinu dosta nagledao kroz te prozore jer sam volio čitati knjige, a samo na robiji, po konzervativnim procjenama, pročitao sam dvije do tri tisuće lijepeh, dobrih i poučnih kniga. Knjige su povećale moju imaginaciju da sam se mogao družiti s bezbrojnim ratnicima, junacima i svećima, sve tamo od starogrčkih vremena do naših dana, diviti se njihovim značajevima i suočavati s njihovim porazima i mučeništvom. Uživam čitajući, jer su mi knjige dragi razgovori s velikim misliocima, razgovori koji proširuju moje horizonte i produbljuju

spoznanje o životu i ljudskoj prirodi. Knjige su mi, također, otkrile snagu vjere i kakve je sve uloge religija imala u međuljudskim i međunarodnim odnosima, što mi je pomoglo da svoju osobnu zlu sudbinu uzmognem pretvoriti u dragocjeno bogatstvo. Tako da sam danas u stanju prihvatići sve što novi dan sa sobom donese bez gorčine i mržnje u svom srcu, čak i prema onima koji su mi nekada pokušali život oduzeti, kao niti prema onima koji su me svojevremeno doista bezdušno defamirali. Jer sve u svemu, oni mi nisu nanijeli zlo, iako mi nisu željeli dobro.

Na kraju bih dodao da me iskustvo i spoznanje uvjeravaju da je povijest svijeta povijest različitih kultura i civilizacija. Da je određena religija sjeme i temelj svake kulture i da su specifične morlani vrijednosti anđeli čuvari zdrava razvoja i napretka kulture. Da se kasnije, kada kultura preraste u civilizaciju, počmu zanemarivati vjerski temelji koji su joj dali život i postupno srozaju moralni kriteriji koji su čuvali njezino zdravlje. Danas je očito da je i naša zapadna civilizacija već duboko zagazila u senilno i opasno razdoblje. Ne treba se čuditi što su prioriteti današnjim potomcima negdašnje kršćanske Europe ako se znade da u svima njezinim narodima na vlast dolaze samo oni ljudi i stranke koji se novomu zlatnomu teletu najodanije klanjaju.

Možda bih se i ja sam vremenom utopio u toj svrvenoj žabokrečini i idolopoklonstvu da stjecanjem okolnosti nisam završio na robiji. Sretan sam da je danas moja savjest potpuno čista i zahvalan da sam i u onim opasnim vremenima i teškim kušnjama odano i ustajno slijedio svoj nutarnji glas i uzvišene ideale te prema svojim ondašnjim mogućnostima i sposobnostima makar pokušao pomoći da se naš hrvatski narod oslobodi vladavine bezbožnoga komunizma i hibridnoga jugoslavenstva. A to da me nakon tolikih godina robije i nakon veličanstvenih hrvatskih pobjeda u Domovinskom ratu kršćanska Amerika još uvijek drži u zatvoru daleko više govori o njezinom kršćanstvu, negoli o meni. Meni je zbog mojih mrtvih i živih prijatelja i rodbine posebno žao da su se Amerikanci oglušili na sve njihove ponude i molbe da me se oslobodi ili makar transferira u hrvatski zatvor jer što se mene osobno tiče, ja sam sebe već davno ostavio i otišao pa ču moći žrtvovati i ovo malo što mi je još ostalo od života.

Također sam svjestan da u međuvremenu moram ljudski i dostojanstveno izdržati do kraja jer ne mogu i ne smijem iznevjeriti i razočarati sve one koji me vole i za me se Bogu mole. Moram izdržati zbog svoje tužne starice majke i moje vjerne životne družice, zbog cijele moje rodbine i starih i novih prijatelja. Moram izdržati zbog nade da još jedanput proštam starim stazama moje mladosti i da se moje grudi napiju zraka hrvatskoga. Moram izdržati zbog želje da poljubim onaj moj tvrdi hercegovački kamen, da zagrlim staro stablo i u tijeho se noći nagledam sjajnih zvijezda na vedromu zavičajnomu nebu. Moram

izdržati zbog svih pokojnih prijatelja čije se nade i želje nisu ispunile i zbog uspomene na moga pokojnoga oca koji je po zvijezdama znao ocijeniti koja su doba noći. I konačno, moram izdržati zbog vas, dragi moji vancouververski prijatelji, koji ste me, evo, opet trgnuli iz robijaške monotonije i nadhnuli da napišem ovo prilično dugačko i dosta teško pozdravno pismo.

Svima vam se iskreno i od srca zahvaljujem na pažnji i potpori i da me tako ustrajno i prijateljski častite. Svima, također, iz dubine moga srca želim sretnu Novu 2005. godinu te da vam sjećanje na davne i veselije Božiće i ovih dolazećih blagdana u vaša srca donesu dovoljno vedrine, mira i radosti.

Vaš odani Zvonko Bušić

**ZVONKO BUŠIĆ – ALLENWOOD, PENNSYLVANIA, SAD,
STUDENI 2005.**

Cijenjeni vancouververski Hrvati i dragi prijatelji!

Evo je još jedan Božić na pragu i još jedna godina primiče se svomu kraju. Vjerujem da u vašim srcima već naslućujete ono tajanstveno raspoloženje koje nam uvijek iznova donose sveti božićni blagdani i nadam se da će vam se i ovoga Božića razбудiti one lijepе i nezaboravne uspomene iz djetinjstva i mladosti te da će vam ta sjećanja oživjeti slike zavičajnoga podneblja, rodne kuće i dragih roditeljskih lica, rodbine i prijatelja. Znam da ta i takva sjećanja u naša srca unose više tuge nego radosti, ali to je ona gorko-slatka tuga kojoj je pravo ime nostalgiјa. U nas je u tuđini ta nostalgična tuga za davnim Božićima i dalekim zavičajem posebno duboka, a robijašu je ona, vjerujte mi, još i dublja i mnogo jača. Mogu vam reći da su mi svih ovih zatvorskih godina baš za vrijeme božićnih dana najjače drhtale grudi dok sam u mislima šetao starim stazama moje mladosti. Ponekad su mi ta sjećanja bila toliko živa i prizori tako jasni da bi me obuzeo dojam da je moj duh doista ostao u Gorici, da tamo još uvijek čuva drage uspomene i strpljivo čeka da se nakon dugih i napornih lutanja svijetom i tijelo povrati svomu izvorишtu. Vrlo je zanimljivo da upravo ta duboka nostalgična tuga najbolje napuni moje tjelesne baterije i tako mi obnovi i fizičku snagu bez koje bi vjerojatno moja životna lađa već davno potonula.

Trideseti Božić u zatvoru

Štovani vancouververski Hrvati i Hrvatice, vama je dobro poznato da je ovo moj trideseti Božić u zatvoru. Budu li se američki vlastodršci pridržavali svojih vlastitih zakona, iduće bih godine trebao biti otpušten. Prije dosta godina u kanadskomu gradu Vancouveru nekoliko je mojih starih prijatelja došlo na

ideju da se pred Božić u toj hrvatskoj zajednici meni u čast priredi jedan banket s ručkom. Time su htjeli pokazati svoju pažnju za moju žrtvu i ujedno mi pružiti moralnu i materijalnu pomoć. Također su tom prigodom uz domaće jelo i piće okupljenim vancouverškim Hrvatima željeli evocirati sjećanja na one davne dane i teške godine kada su hrvatski prognanici diljem svijeta na razne načine pokušavali našu narodnu stvar pokrenuti s mrtve točke. Bilo mi je dragو kad sam čuo da za pripremanje toga prvoga banketa nije manjkalo dragovoljaca, da je uprava Hrvatskoga kulturnoga centra rado i besplatno ustupila dvoranu, da su vrijedne kuharice pokazale svoju marljivost i umijeće i da su velikim brojem uzvanika i sami organizatori bili ugodno iznenadeni. Računajući da će se na tomu ručku naći možda dvadesetak mojih bližih prijatelja i poznanika, ja sam tada poslao samo jedno kratko pozdravno pismo. Međutim, kada sam primio izvješće o izvanrednu uspjehu banketa, bio sam, dobro se sjećam, ne samo ugodno iznenaden, nego i duboko u srcu ganut i na sve vas vrlo ponosan.

Stjecajem okolnosti izgledalo je da bi svaki sljedeći banket mogao biti posljednji jer su se stalno ukazivali neki novi i dosta uvjerljivi znaci da me Amerikanci planiraju izručiti u Hrvatsku. Kako su godine prolazile i novi Božići dolazili, vi ste se, dragi prijatelji, na ovomu ručku nastavili okupljati i tako ste stvorili lokalnu tradiciju koja je danas poznata mnogim Hrvaticama i Hrvatima diljem svijeta i domovine. Naime, mene je vaša pažnja i solidarnost uvijek nanovo pokrećala iz mrtvila i toliko inspirirala da sam, pišući vam pozdravna pisma, uspijevaо podpuno nadvladati zatvorsku apatiju. Tako su za svaki sljedeći banket moja pisma postajala i duža i sadržajnija. Vremenom su ih i po drugim hrvatskim zajednicama počeli umnožavati i na raznim prigodama dijeliti, a čuo sam da su onâ od zadnjih nekoliko godina čitana i na brojnim iseljeničkim radiopostajama i tiskana u nekim domovinskim časopisima. Iz Zagreba su mi pisali da su s mojim prošlogodišnjim pismom vancouverškim Hrvatima neki bili toliko impresionirani da su kopije pisma prilagali uz božićne darove i tako dostavljali svojim prijateljima.

Pisma čitaju hrvatski stradalnici

Međutim, meni je posebno dragо da su ta pisma čitali brojni hrvatski stradalnici, oni koji su zbog Hrvatske patili i koji i sada pate, tj. dugogodišnji prognanici i politički zatvorenici te znani i neznani branitelji domovine i heroji Domovinskoga rata. Naročito me raduje da su ih čitali Hrvati koji su, braneći svoj narod, postali invalidi i oni koji su, vršeći tu časnu patriotsku dužnost stjecajem okolnosti završili u zatvorima. Ti ljudi su svojoj vlastitoj smrti u oči gledali i na svojim teškim i trnovitim putovima doista upoznali što su bol i tuga. Zato ne mogu dovoljno naglasiti koliko me raduje da sam i s njima podijelio

neke od svojih misli i osjećaja, jer znam da će me upravo oni najbolje razumjeti. Također sam uvjeren da ti ljudi imaju veliko srce i veliku ljubav i da se zato mnogi od njih brzo očaraju i lako razočaraju. Tada se mnogima u srce ušulja gorčina i tako se njihova velika ljubav zna pretvoriti u isto tako veliku srdžbu i mržnju, a takva mržnja može najjačega čovjeka vrlo lako izludit i uništiti.

Doista su tajanstveni putovi Božji i zato nitko i nikada ne će dozнати niti može dozнати zašto su ponekad tako ogromne razlike u sudbinama ljudskim. Svima moјim užim prijateljima dobro je poznat da ja najviše cijenim one životne lekcije iz kojih sam naučio da su vlastite patnje i osobna stradanja ne samo najveći izvori mudrosti i dubokih spoznaja, nego i to da se kroz velike muke i agonije teških kušnji i poraza čovjekova duša mora pročistiti i oplemeniti ili će sasvim oboliti. A oplemeniti se mogu samo oni patnici koji prestanu kukati nad svojom sudbinom i svoje patnje prihvate kao najbolje učiteljice i obgrle ih kao svoje osobne prijateljice. Tako će oni ne samo mnogo bolje razumjeti život, nego i drugim ljudima puno lakše opršati, a tek tada će u njihovim velikim srcima ljubav definitivno i trajno nadvladati samouništavajuću mržnju.

Iskreno govoreći, ja bih bio sretan ako moja pisma samo malo olakšaju tešku sudbinu jednomu jedinomu hrvatskomu ratnomu invalidu ili zatvoreniku, jer ako upalim i najmanje svjetlo u samo jednoj izmučenoj duši, i moje osobne patnje time dobivaju još veći smisao. Kad god umire častan i dobar čovjek, ne samo da umire sretno, nego on u svome životu može podnosit i najteže patnje i stradanja sve dok vjeruje da mu patnje imaju smisao i da nisu uzaludne. S druge pak strane, takav je čovjek nezadovoljan i nesretan i s najudobnijim životom bez smisla. Bilo to kako mu drago, dobro je da su me pozdravna pisma za ovaj banket povezala s brojnim drugim Hrvatima, naročito s onima koji se doista pokušavaju oduprijeti sadašnjim materijalističkim vremenima i toj prokletoj hektici današnjega života.

Nedavno su mi neki vrlo učeni Hrvati pisali da ih je moje prošlogodišnje pismo vancouverškim Hrvatima potreslo i potaknulo da preispitaju svoje vlastite prioritete i iz sasvim novoga kuta promotre svoje osobne živote. Također su nekoliko mojih novih prijateljica u Zagrebu prošloga ljeta meni u čast organizirale vrlo uspješan koncert, a evo su te iste prijateljice ovih dana priredile veličanstvenu kazališnu predstavu. Nisam ih pitao je li vancouverški ručak i njima dao ideju da me tako lijepo i dostojanstveno počaste, ali sam im pisao da se ja kao seljački sin nekako nelagodno osjećam da me u glavnom hrvatskomu gradu časte tako visokim kulturnim manifestacijama.

Dakle, ideja koju je prije dosta godina u vašoj zajednici pokrenulo nekoliko mojih starih prijatelja već je i na drugim stranama urodila dobrim i neočekivanim plodovima. Zasluge i za te plodove pripadaju svima vama jer da nije bilo vancouverških banketa, do danas bi moja zatvorenička apatija toliko

jačala da me, vjerojatno, nitko više ne bi uspio pokrenuti iz mrtvila. Danas vam mogu reći da sam se prvih nekoliko godina morao doslovce natjerati da bih vam napisao pozdravno pismo jer jednostavno sâm sebi ne bih mogao oprostiti da sam se oglušio na toliku ljudsku pažnju i hrvatsku solidarnost. Pisanje mi je kasnije ne samo bolje išlo od ruke, nego su se upravo natjecale misli koje sam iskreno i od srca s vama želio podijeliti. U takvu sam raspoloženju, također, napisao nekoliko drugih pisama i tako uspio odgovoriti na makar jedan dio pristigle pošte. Tako ste mi vi, dragi prijatelji, vašom solidarnošću i velikom moralnom potporom ne samo pomogli nadvladati moju tmurnu zatvorsku apatiju, nego ste i postali moj forum preko kojega sam uspostavio vezu s vrlo zanimljivim ljudima i podijelio pregršt misli i osjećaja s velikim brojem Hrvatica i Hrvata diljem svijeta i domovine. Na svemu tomu svakomu pojedinačno i svima skupa prijateljski i ljudski i hrvatski od srca zahvaljujem.

Smrt majke

Svi ste vi vjerojatno čuli da je prošle zime umrla moja majka. Svoju je dušu ispustila u zoru na Valentinovo dok je nad Goricom svitao divan snježni dan. Rekli su mi da je to svanuće bilo dosta slično onomu od skoro prije pola stoljeća kad me je ona zabunom u ponoć otpremila u školu, o čemu sam pisao za prošlogodišnji banket. Prijatelji dragi, moram vam reći da me je odlazak moje starice majke vrlo teško ožalostio i rastužio. Samo nekoliko dana prije njezine smrti rekao sam joj kako mi je uvijek govorila da će me živa dočekati, a ona je kroz plač uzvratila da me je čekala i čekala, ali da ja nikako nisam dolazio, te da je došlo njezino vrijeme za odlazak. Vjerujem da sam u tri iduća dana prolivo više suza negoli u proteklih trideset godina. Ne zato što je ona umrla, jer umrijet ćemo svi, nego zato što nam, eto, ne bijaše suđeno još jedanput se vidjeti i zagrliti. Ipak, u toj tugi bilo mi je drago da je moj oproštajni govor na vrijeme stigao i da ga je u prepunoj goričkoj crkvi nad njezinim mrtvim tijelom pročitao jedan od svećenika.

Cijenjeni vancouverški Hrvati i Hrvatice, znam da ste skoro svi rođeni i odrasli u ona možda najteža vremena u povijesti našega naroda i da ste većinom seljačka djeca iz siromašnih i kršnih krajeva. Zato vam je, kao i meni, dobro poznato pod kakvim su životnim uvjetima svoje tegobne živote živjeli naši roditelji te kakve su sve muke mučili i brige brinuli dok su nas na noge podigli. Kad god se sjetim djetinjstva i mladosti, pred menom se ukažu slike mojih trudbeničkih roditelja koji su doista uvijek nešto radili, osim kada su spavalii kada su se Bogu molili. Koliko god su naši očevi od zore do sutona radili teške i naporne poslove, čini mi se da su u mnogim vidovima životi naših majki bili još mučniji i još tegobniji. Kao što se sjećate, očevi su makar nedjeljom i svetkovinama običavali navratiti u seosku krčmu, malo se opustiti, zapjevati ili

neku igru zaigrati, dok bi majke i tih dana imale pune ruke posla. Međutim, doista je teško i zamisliti kako su tek gorki i tegobni bili životi naših ratnih udovica, koje su bez ikakve državne pomoći same obavljale sve poslove i svoju siročad odgajale. Kad se sve to ima na umu, lako je razumjeti zašto lik majke zauzima posebno mjesto u srcima naših ratnih i poratnih naraštaja i zašto nam zadrhte grudi kad god se sjetimo naših majki. Sumnjam da je itko od nas roditeljski dug potpuno otplatio i u istoj mjeri svojim roditeljima vratio ljubav za ljubav. Zato bi pri svakoj uspomeni na roditelje svi mi trebali zastati, prignuti naše glave i Bogu se pomoliti za njihove duše.

Dobro se sjećam kako sam prije nekoliko godina u zatvorskoj sobi za posjeta pitao svoju Penelopu je li, otkako mi je otac umro, moja majka puno tužnija. Julie mi je odgovorila da se u tomu vidu lako zamijeti velika promjena, ali da je vrlo zagonetno kako ona svoju tugu uspješno prikriva, naročito kad joj u posjet dođu neki moji znanci i prijatelji ili kad kod nje prvi puta navrate razni prolaznici i znatiželjnici. Tada ona svima pripovijeda manje više iste priče i drži se tako junački i dostojanstveno da doista ostavlja dojam vrlo hrabre i nepokolebive žene.

Dok sam to slušao, pade mi na pamet priča o jednoj spartanskoj ženi, koja je prije skoro punih dvadeset i pet stoljeća za obranu svoje domovine žrtvovala vlastitoga muža i jedinoga sina. To sam odmah pripovjedio svojoj Penelopi i zadužio je da tu povijesnu priču, jedne zgodе kad njih dvije budu same, pripovjedi mojoj materi. Evo me i sada, dragi prijatelji, obuze želja da tu priču i vama pripovjedim makar u kratkoj verziji.

Majka Spartanka

Početkom petoga stoljeća prije Kristova rođenja perzijski je kralj s vojskom od preko sto tisuća bojovnika krenuo prema Grčkoj, s namjerom da sve grčke državice osvoji i priključi ih svomu velikomu imperiju. Dok su se u Ateni političari nadmudrivali i viječali što bi se moglo i trebalo učiniti, spartanski je kralj Leonida pripremio briljantnu strategiju kako spasiti Spartu i cijelu Grčku. Naime, on je odabrao samo tristo ratnika i odlučio ih odvesti u Termopilski tjesnac da bi tu dočekali silnu perzijsku vojsku i borili se dok svi ne izginu. Kad se je Spartom proširila vijest da je kralj odlučio sa svojih tristo bojovnika poginuti u Termopilama i kad su se doznala imena tih kandidata smrti, nastala su razna nagadanja po kojem je ključu Leonida birao borce za tu herojsku smrt. Po mnogim je verzijama u Sparti bilo dosta sposobnijih, boljih i spremnijih ratnika i svi su se u čudu pitali kojim je to kriterijima kralj pravio svoj izbor, a kralj se samo smiješio i nikomu nije htio kazati. Tako se u centru pažnje našla jedna žena jer je kralj odlučio na taj put bez povratka povesti ne samo njezina muža, nego i njezina sina jedinca. Ona se potužila kraljici i kroz suze je

pitala zašto jedino ona mora obojicu žrtvovati, kad Sparta ima na tisuće vrsnih ratnika. Kad je kraljica to prenijela kralju, Leonida joj je rekao da tu gospođu pozove u goste na večeru. Nakon večere kralj joj je u privatnom razgovoru rekao sljedeće:

“Draga gospođo, nitko ne zna niti smije dozнати по којем сам ključu ја бирао војнике с којима идем у смрт. Повјерит ћу то једино Вама јер сам чуо да кукате и туžите се да Ви највише морате жртвовати. Ја ратнике нисам бирао по њихову јунаштву, по њиховим војничким вјештинама нити по њиховој храбrosti, него по храбrosti, карактеру и достојанству њихovih majki, њихovih žena i сестара. Данас су грчке државе несложне i слабе да би се могле обранити од толико надмоћнijega neprijatelja. Зато сам одлуčio s nekolicinom Spartanaca u Termopilima пресести neprijateljsku војску i показати јој да smo spremini за борбу i да ради умiremo за домовину. Можда ће то обешрабити Перзijance, али се још више надам да ће наша жртва dignuti moral i оhrabriti ljude не само u Sparti, него u свим грчким kraljevstvima, тако да се уzmognu složno suprotstaviti neprijatelju i poraziti га. Зато је најваžnije да nakon наše smrti, наše majke, наše žene i сestre не plaču u javnosti, него да се достојanstveno drže i uzgorito hodaju под сунцем. Ja vrlo добро poznajem cijelu vašu obiteljsku lozu i zato sam računao да ћете Vi biti najbolji primjer осталим majkama i udovicama i да баš Vi zасlužujete posebnu čast i svima постанете uzorom hrabre majke i ponosne udovice. Draga gospođo, само Vi znate jesam li pogriješio.”

Још у пола kraljeva izlaganja nije више било ni traga suzama, а на kraju јена је уздignute glave i ozarena lica gotovo uskliknula: “Vaše Veličanstvo, niste pogriješili i budite sigurni да sunce nikada више не ће видjeti suza u мојим очима i тиho dodala да ће kad буде same, за sinom i mužem plakati u mraku. Ostatak priče upisan је златним словима u povijesti Sparte i cijele Grčke jer су se Leonidina предviđanja ostvarila. Perzijanci nisu покорили Grčku. Čuo sam да i данас, 25 stoljeća nakon тога прослављенога spartanskog boja, још uvijek стоји споменик Leonidi i njegovim ratnicima, на којему пиše: «Putniče, ако идеš u Grčku, reci njima долje да smo mi ovdje svi pali за њихovu slobodu.»

Oproštaj od Leavenwortha

Dragi prijatelji, znam da ste i vi u Vancouveru doznavali за моју prekomandu, tj. da sam polovicom lipnja premješten из Kansasa u Pennsylvaniju. Sagrađen prije desetak godina ovaj је затвор smješten само dvadesetak milja od moga svojevremena prebivališta u Lewisburgu tako да су mi ovdašnje vrijeme i godišnja doba već dobro poznati.

Nekoliko dana prije odlaska из stoljetnoga Leavenworthskoga затвора salijetale су ме разне misli i pomiješani osjećaji. Iako sam u ovim duhovnim пustinjama uglavnom живio dosta повученим i samotničkim животом, ipak me

kroz moje zatvorske godine sreća namjerila na desetak vrlo produhovljenih, zanimljivih i inteligentnih zatvorenika. U njih sam, nakon brojnih i žučnih polemika te dugih rasprava i uvjeravanja, obično pronalazio razumijevanje i prijateljstvo. Bit će neskroman i pohvaliti se da je nakon razmjenjivanja naših životnih iskustava, znanja, ideja i pogleda na svijet, uglavnom moj svjetonazor prevladavao, ali moram reći da sam i ja od njih, također, vrlo mnogo naučio. Slučaj je htio da sam u Leavenworthu imao trojicu takvih prijatelja, s kojima sam stjecajem okolnosti po raznim zatvorima skoro punih dvadeset godina zajedno robovaо. Pri odlasku svaki mi je od njih na svoj način zaželio sretan povratak domovini. Pred nekoliko mnogo mlađih zatvorenika jedan je moj stari pajdo drhtavim glasom rekao da je po svemu sudeći ovo naš konačni i definitivni rastanak i da se vjerojatno nikada više ne ćemo zajedno prošetati po istomu zatvorskому krugu. U tom su trenutku svima nama oči zasuzile i doista je bio dirljiv za naše mlade poznanike i vrlo čudan prizor kada su pred njima suze pustili ti čuveni i tolike godine kaljeni robijaši.

Strah i samoća

Inače zatvorska prijateljstva su dosta hazardna, jer koliko god prijatelj prijatelju može u nuždi puno pomoći, isto tako čovjek može i svoj vlastiti život izgubiti ako odlučno stane na stranu otkrivena cinkaroša, ili u zaštitu nepažljiva i neodgovorna prijatelja. Tu je, također, stalno prisutna mogućnost da jedan od njih bude iznenadno premješten ili otpušten, a kad se to dogodi, onaj drugi je obično tužan i izgubljen sve dok si ne nađe novoga prijatelja. To je uglavnom stoga što većina zatvorskih prijateljstava nastaje zbog straha i zbog dosade, tj. da se čovjek osjeća sigurnije i da ima nekakvo društvo, jer su, posebno u strožim zatvorima, ljudima strah i samoća doista najveći neprijatelji. Kad bi mi pošlo za rukom moje zatvorske prijatelje pojedinačno izmjeriti na nekoj psihološkoj vagi, uvjeren sam da bi svi oni, pored duhovne živosti i veće naobrazbe, pokazali makar još jednu zajedničku crtu: svi su po prirodi vukovi – samci. Možda je ta njihova karakteristika za me bila najvažnija, jer mi je intuicija govorila da će takvi ljudi moju veliku potrebu za samoćom ne samo lako razumjeti, nego i respektirati. Što se tjelesnoga osiguranja tiče, mi smo po svim strogim saveznim zatvorima i pojedinačno imali vrlo dobru reputaciju i mogli smo, kad je god to ustrebalo, na brzinu formirati svoj čopor i tako obeshrabriti bilo kakvu bandu siledžija.

Novi zatvor Allenwood

I u mom novomu prebivalištu imao sam jedan vrlo uzbudljiv susret s prijateljem iz mojih prvih robijaških godina. Došao je do moga bloka oslanjajući se na dvojicu mladića, jer ima velikih zdravstvenih problema i mora se služiti

invalidskim kolicima. Reče mi da je požurio čim je čuo da sam stigao i da mu je bilo neugodno, da nakon tolikih godina na susret sa starim prijateljem dođe u kolicima. Ja sam ga poslije u njegovim kolicima često vozao po zatvorskому dvorištu. Pripovijedao mi je kako je nekoliko godina proveo na slobodi i zašto se neda da bi ga uskoro opet mogli otpustiti. Davno kad sam ga upoznao, bio je relativno mlađ čovjek pun snage i života, a sada vidim da ga samo ta nada drži na životu.

Zanimljivo je, kad god zatvorenike premještaju u druge zatvore, njihove reputacije, kao u filmovima o divljem Zapadu, uvijek stignu na nova odredišta mnogo prije nego se oni tamo pojave. Tako sam se ja već prvoga dana ovdje morao izrukovati makar sa stotinu zatvorenika, a neki od njih su čak znali koliko sam dana putovao. Mnoge poznajem iz prijašnjih godina i drugih zatvora, a ostali su bili njihovi prijatelji s kojima su me željeli upoznati. Zapazio sam da se nekako neugodno osjećaju oni koji su u međuvremenu bili otpušteni i u samo nekoliko mjeseci zaradili novu kaznu i vraćeni u zatvor. Oni pak koji su na slobodi proveli makar godinu dana, smatrali su to svojim velikim uspjehom i govorili da im je to bila najbolja i najljepša godina u životu. Zapravo svi stariji robijaši su taj začarani krug makar nekoliko puta prošli, a ja sam dugo i dobro poznavao jednoga, koji je u svojoj pedesetgodišnjoj zatvorskoj karijeri četrnaest puta kažnjavan i trinaest puta otpuštan iz zatvora. Pripovijedao je da je u tih pedeset godina samo četrdeset mjeseci proveo na slobodi i da će ga po svemu sudeći ovoga puta u mrtvačkom sanduku iznijeti iz zatvora.

Dragi prijatelji, dopustite da vam napišem i par riječi o mojoj putovanju i s vama podijelim neke dojmove o mome novom prebivalištu. Putovao sam tri dana, dok sam na putu, čekajući transport, proveo ukupno dvanaest dana. Meni se posrećilo da sam dosta brzo stigao na odredište, dok su poslije neki moji poznanici na istomu putu i po istim samicama preko dva mjeseca čekali na transport. Većinu udaljenosti preletio sam zatvorskim zrakoplovom, dok sam se autobusima vozio u tri navrata samo po nekoliko sati. Jedan mi je dan bio posebno naporan, jer sam nakon neprospavane noći punih četrnaest sati proveo s lisicama na rukama i na nogama. Također sam imao lanac oko pojasa, za koji su kroz neku vražju kutiju svezane lisice tako da su čovjeku ruke na trbuhi sasvim ukočene i da čovjek mora dobro prignuti vrat da bi mogao pojesti svoj mizerni sendvič. Takav način vezanja zaveden je prije desetak godina, a namijenjen je uglavnom za bjegunce i tzv. opasne zatvorenike. Mene s tim posebnim tretmanom još uvijek časte zbog mojega bijega iz zatvora od prije osamnaest godina. Ipak, kad je zatvorski autobus krenuo prema stotinjak kilometara udaljenom uzletištu, ja sam na lance sasvim zaboravio i bio vrlo ushićen od uzbudjenja, da nakon sedam godina iza visokih zidina Leavenworthskoga zatvora mogu makar par sati gledati vanjski svijet i život.

Kako je kanzaska ravnica vrlo monotona, ja sam uživao gledati ljude kako sjede pred svojim kućama ili uređuju okućnicu, kako rade na poljima i vozikaju se u svim pravcima, kako se djeca igraju i kako konji i krave bezbrižno pasu, te kako je raznobojsno cvijeće strateški raspoređeno po zelenim pašnjacima.

Međutim, moj pogled su najviše privlačila razna stabla koja u ovim predjelima ne čine nikakvu šumu, nego su se nekako združila u osrednje i male grupe ili parove. Poput svjetionika na morskim grebenima tu i tamo ima i sasvim osamljenih stabala s velikim zelenim krošnjama. Računam da moraju imati vrlo duboke i dosta široke korijene, jer inače ne bi mogli odoljeti jakim vjetrovima koji često zavijaju kanzaskim ravnicama.

Od dvadesetak Leavenworthskih zatvorenika u autobusu za kanzasko uzletište, ja sam jedini s odredištem – Allenwood. Zrakoplov u koji ulazimo velik je i mi popunjavamo sva prazna sjedala. Računam da nas ima preko tristo i očito je da su zastupljene sve nijanse boja kože, sve dobi i svi uzrasti. Gledam te svezane ljude i razmišljam o njihovim sudbinama, što su sve počinili i kako su dospjeli na ovaj tužni transport. Meni je već poznato da je Savezni tranzitni centar u glavnom gradu Oklahoma sagrađen na samom uzletištu i da će nas izravno sa zrakoplova kroz tunel sprovesti u zatvor. Naime, prije točno sedam godina na putu za Leavenworth tu sam proveo nekoliko dana i dobro se sjećam da me se taj Centar dojmio kao nekakva svemirska postaja iz filmskih fantazija. Tada su u punomu zrakoplovu, osim mene, samo još dvojica drugih zatvorenika preko lisica nosili crne kutije pa su nas trojicu odmah rasporedili po samicama, a ostale su smjestili u velike dvorane s krevetima. Čistoća je bila bespriječna i sve uredno raspoređeno, odmjereno i zapakirano. Stražari su bili vrlo škrti na riječima, imali su gumene rukavice i kretali se brzo i ukočeno tako da su ostavljali dojam svemirskih robota. Tu sam po prvi put u životu spavao na papirnim jastučnicama i plahtama od papira. Sve sam te anomalije shvatio tek nekoliko godina poslije.

Naime, pet-šest mjeseci prije mog ondašnjega dolaska u jednoj je od samic Tranzitnoga centra pronađen obješen o krevetu plahtu mlađi bijelac čija je kazna bila samo tri godine. Po službenoj verziji, on je smješten u samicu jer je ošamario jednoga od stražara. Šest godina poslije na civilnomu sudu ustanovljeno je da ga je zbog toga šamara grupa stražara odvela u samicu i u njoj ga tako dugo i brutalno tukla da je podlegao udarcima. Kada su shvatili da su prešli sve granice i da je čovjek mrtav, objesili su ga i razglasili da je on sam sebe objesio. Izgleda da je cijeli slučaj službeno bio toliko zataškan da, unatoč dvjema autopsijama i nevjerojatnosti službene verzije, istina nikada ne bi izišla u javnost da obješeni čovjek nije imao brata odvjetnika koji je slučajno imao dobra istražiteljskoga novinara za prijatelja. Ta su dvojica upornih ljudi, nakon punih pet godina istrage i prikupljanja dokaza, protiv Saveznoga zatvorskoga

sustava uspjeli podići tužbu za umorstvo. Kada su na prekršajnomu sudu izgubili parnicu, jer se nitko nije usudio svjedočiti, oni su istim dokazima tužbu uložili na civilnomu sudu. Tek prije desetak mjeseci čuo sam da su na toj parnici dobili odštetu od dva milijuna i osamsto tisuća dolara. Kada sam ovoga puta stigao, Tranzitni centar mi se više nije činio tako bizarnim. Također sam sada spavao u pamučnim plahtama, što neki tumače da upravu više ne briga ako se svi zatvorenici povješaju.

Kada se nakon monotonije Kansasa i Oklahome zrakoplov počeo spuštati prema glavnому gradu Pennsylvanije, par kilometara ispod mene odjedanput se ukaza brdovita i doista lijepa ponorama. Pennsylvanija je vrlo bogata šumovitim brdima i brežuljcima, zelenim poljima i uvalama kroz koje vijugaju bezbrojne rijeke i rječice. Autobus je vozio kroz brojne gradiće i naselja, preko nizova brežuljaka i uz tokove raznih rijeka. Nažalost, to je bio moj najnaporniji dan i bio sam ne samo vrlo iscrpljen, nego imao i glavobolju, a i ruke su mi zbog pritegnutih lisica bile dosta natekle. Čini mi se da je za ta tri-četiri sata vožnje moj duh zaboravio tijelo jer sam, unatoč tjelesnim neugodnostima, doista uživao gledati bogatu panoramu Pennsylvanije. Tu i tamo moju su pozornost privlačili ljudi koji su u čamcima plovili rijekom ili plandovali pod nekim stablom uz obalu. Najviše su bili u parovima, ali sam vidio i samaca i nekoliko grupica. Gledajući kako se ti ljudi lijepo zabavljaju, pitao sam se jesu li doista zadovoljni i sretni u životu, ali je vrlo zanimljivo da im ja nisam baš nimalo zavidio.

Odmah po dolasku u ovaj zatvor zapazio sam mnogo bolji tretman i pomislio da je to zato što se mojoj robiji primiče kraj ili zato što su mnogi iz uprave svojevremeno radili u Lewisburgu pa me otamo dobro poznaju. Kasnije sam ustanovio da je ovdašnja cijela uprava vrlo profesionalna, da su i stražari nekako puno pitomiji i da se svakoga zatvorenika tretira onako kako on svojim ponašanjem zaslужuje.

Brzo se proširila vijest da od svih zatvorenika i službenika u ovom zatvoru, ja imam najduži neprekinuti staž, a izgleda da mi zato i jedni i drugi pridaju posebnu pozornost. Iskreno govoreći, mene to samo dodatno uznemiruje, jer me zbog toga i zbog moje komunikativnosti često traže za posrednika. Za razliku od svih zatvora u kojima sam boravio, u ovomu je čak i po jakim kišama i snijegu zatvorenicima dopušteno šetati po dvorištu. Ovdje su kiše česte i za razliku od mene, većina ljudi ih ne voli, tako da kad god dobro kiši ja obično potpuno sam šetam po dvorištu.

Razgovor s noćnim nebeskim putnicima

Ono što mene posebno raduje je to da se s mnogih prozora na čelijama, a naročito s nekih mjesta u dvorištu, dobro vide okolna šumovita brda, a vide

se i vrhovi nekoliko stabala ispred samoga ulaza u zatvor. S obzirom da i u večernji sutan možemo šetati zatvorskim krugom, ovdje sam, nakon više od dvadeset godina, prvi put video mjesec, koji mi se pun sjaja smiješio s mračna neba kao stari i dobro poznati prijatelj. Nekoliko sam puta video i jedan planet koji se sjajio poput neke zvijezde iz naše galaksije. Mislio sam da je Venera, ali su mi rekli da je to Mars, jer se navodno Mars upravo sada najbliže primakao Zemlji i da ga se noću može lako vidjeti. Bez obzira o kojem se planetu radi, gledajući ga, kao i divni čarobni mjesec, bio sam doista ushićen. Tako nadahnut, razmišljao sam o domovini i nezaboravnim noćima moje mladosti i divio se nebeskim čudesima. Nažalost, i za vedrih noći vidljivost zvijezda spriječavaju velika i blještava zatvorska svjetla. Ima dosta dobrih znakova da ovdje ne ću provesti cijelu zimu, a ako se i te nade izjalove, barem znadem da ću uživati u dolazećim snjegovima i povremenim razgovorima s tim noćnim nebeskim putnicima.

Dragi prijatelji, još davno sam negdje čitao da na vrhu nekog brda preko kojega su stari Rimljani izgradili cestu ima jedan usamljen grob na kojemu se i danas može pročitati natpis: «Putniče, uvijek imaj na umu da ono što si ti sada i ja sam nekada bio, a ono što sam ja sada i ti ćeš uskoro biti.»

Ne samo da ta jednostavna poruka ni nakon tolikih proteklih stoljeća nije ništa izgubila na svojoj važnosti, nego je upravo današnjemu modernomu čovjeku u ovom materijaliziranom svijetu najpotrebnija, da se što češće prisjeti te poruke o prolaznosti ljudskoga života. Bez obzira gdje i kako živjeli, svakoga od nas ponekad salijetaju razna pitanja bez odgovora i pritiskaju nas crne i teške misli o našemu vlastitomu životu i sudbini. Pitamo se kakve smo sve prilike propustili u životu i gdje smo promašili, a gdje pogriješili, jesmo li se pošteno i ljudski držali prema svojim roditeljima, rodbini i prijateljima, i da li smo svoj dio doprinijeli za naš narod i domovinu. Jer samo se tako možemo našim predcima odužiti i potomke zadužiti da nam ne zaborave grobove i da se Bogu pomole za naše duše. Obično nakon budenja u gluhim noćnim satima dolaze nam takve i slične misli i ne dopuštaju nam ponovno zaspati, nego u nama bude uspomene iz prošlosti i potiču razna pitanja o budućnosti. Takve misli zbog svojih dubina omogućuju nam s visine čist pogled na cijeli tok naše životne rijeke, od njezina izvora do ušća. Te misli, koje se ponekad u gluho doba noći vrte po našoj glavi, zapravo su naše spoznaje o prolaznosti ovozemaljskoga života i strah pred neizbjježnom fizičkom smrti.

Povratak k sebi

Pažljivi promatrači zapažaju da je današnji svijet prezasićen tjelesnim užitcima i materijalističkom stranom života i da mnogi ljudi već traže put natrag k sebi

u svojoj duhovnosti. Duboko sam uvjeren da ovaj stvoreni svijet može shvatiti samo produhovljeni čovjek i da samo takav čovjek može pronaći smisao života i svoju vlastitu ulogu na ovomu svijetu. Također sam uvjeren da će se u vrlo skoroj budućnosti ljudi po cijelom svijetu početi masovno vraćati svojim narodnim korijenima, svojim kulturama i duhovnim vrijednostima svojih predaka. Time će u svima uveliko ojačati pripadnost obiteljskoj lozi, lokalnoj zajednici, svomu narodu i svojoj domovini. Tako će ljudi mnogo lakše prihvati prolaznost ovozemaljskoga života, jer će postati svijesni da u njima živi cijela prošlost i da će oni kroz svoju djecu i kroz svoja djela živjeti i u budućnosti. Tada će im također biti jasno da je duhovna i kulturna pripadnost svomu narodu puno jača od fizičke pripadnosti i spoznat će da su razne obiteljske loze samo grančice i grane, a pojedinačni ljudi tek listići na prastaromu narodnomu stablu. Bez obzira na svoju veličinu, svako narodno stablo na svoj posebni način doprinosi različitosti i šarolikosti čovječanstva čineći tako život ne samo raznovrsnijim i mnogo zaimljivijim, nego i ovaj svijet puno ljepšim i bogatijim. Doista se narode svijeta može usporediti s raznim stablima, a generacijske smjene s proljetnim prolistavanjem i jesenskim opadanjem lišća. Bez obzira na dužinu pojedinačna života, nitko ne će umaknuti smrti, makar se neki danas ponašaju kao da nisu smrtnici. Ponavljam, takvima je najpotrebnije što češće se prisjetiti da će uskoro morati umrijeti i da će i oni koji njih isprate na zadnji počinak za kratko vremena biti ispraćeni od novih smrtnika.

Znam da danas ima dosta ljudi koji javno nastupaju kao internacionalisti i građani svijeta, ali mi je vrlo teško povjerovati da se oni i privatno tako osjećaju. Ne znam je li njihovo srce zaigra kad na nekim športskim natjecanjima netko od njihovih sunarodnjaka osvoji prvo mjesto ili kada nacionalna reprezentacija postigne veliku pobjedu, ali bih makar jednu od takvih osoba volio upitati – kada na Dan mrtvih otide na groblje, zaplače li na bilo kojemu grobu ili se, pak, uputi grobovima svojih bližnjih i dragih. Jasno je da sve živo i mrtvo pripada ultimativnoj realnosti svijeta, ali je, također, jasno da sve nas naša narodna stabla povezuju s tim svijetom. Za svakoga čovjeka njegov je narod najbolja poluga koja ne samo uveličava njegovu snagu, nego i njegov doprinos pohranjuje u svoju povijesnu škrinju na trajno čuvanje. U toj su škrinji pohranjeni doprinosi svih proteklih naraštaja, i sve dok živi taj narod, u nju će svoje doprinose nadodavati i svi budući naraštaji. Samo te i takve spoznaje mogu dovoljno rastjerati one crne misli koje svakoga čovjeka progone ponekad u gluhim i usamljenim noćima. Samo osjećaji duboke ukorijenjenosti u svomu narodu mogu čovjeka oslobođiti straha pred neumoljivom smrtću.

Svi hrvatski rodoljubi trebaju uvijek biti Bogu zahvalni, da je naš narod u ono sudbonosno vrijeme Domovinskoga rata imao neustrašivo i sposobno vodstvo i da je konačno uspio uspostaviti svoju vlastitu državu. Tako je među

narodima svijeta i naše narodno stablo dobilo svoj identitet, svoju formu i svoje boje. Već danas i oni svjetski moćnici koji su se žestoko protivili uspostavi hrvatskoga suvereniteta i smatrali da Hrvati nisu povjesni narod malo pomalo uviđaju da hrvatsko narodno stablo ima duboke korijene, da je još uvijek zdravo i lijepo i da se mnogi u svijetu dive njegovim egzotičnim plodovima na čast i ponos svim Hrvatima diljem svijeta i širom domovine. Kroz svoju dugu i tešku povijest Hrvati su preživjeli brojne i vrlo tragične poraze i padove i baš su ih te tragedije oplemenile i pripremile da u Domovinskom ratu uspješno polože svoj ispit zrelosti.

Zato vjerujem da će našemu hrvatskomu narodu Providnost Božja pomoći da i sve buduće opasnosti i tegobe uspješno svlada. Nadam se da će i sadašnji hrvatski prvaci uvidjeti da u Božjem vrtu različitih naroda naš hrvatski narod visoko stoji i na povjesnoj i na moralnoj ljestvici i da je u tomu šarenomu vrtu naša domovina jedan od najljepših cvjetova. Tada bi i ti naši današnji prvaci mogli uzdignute glave i vedra čela saveze uspostavljati jedino s našim prirodnim i povjesnim saveznicima i, dobro čuvajući interes i integritet svoga naroda, prijateljevati samo s istinskim prijateljima.

Cijenjene i drage vancouverse Hrvatice i Hrvati, dopustite mi da preko ovoga pozdravnoga pisma uputim moje srdaćne pozdrave i zaželim sretan Božić i Novu 2006. godinu svima koji će imati priliku pročitati ovo pismo i svim Hrvatima i Hrvaticama dobre volje diljem svijeta i širom naše lijepe domovine. A posebno vama, dragi prijatelji, koji ste se danas okupili na ovomu ručku, iz dubine svoga srca želim sretan Božić i svako dobro u Novoj godini. Vaš,

Zvonko Bušić

TERRE HAUTE, 18. 11. 2007.

Draga djeco iz Osnovne škole fra Stipan Vrlić,

Prije otprilike pet mjeseci odgovorio sam na vaša pisma i čestitke za Uskrs, i dobre želje koje sam primio od vas, ali tek mi je nedavno moja žena Julie rekla da vam moj odgovor uopće nije stigao. Zbog toga sam odlučio ponovo pokušati nadajući se da ćete ga ovaj put primiti.

Draga djeco, moram priznati da mi vaša pisma nisu donijela samo ugodno iznenadjenje, nego su me istinski oduševila i razveselila. Dok sam listao pisma i čitao vaše dobre želje, osjetio sam se duboko dirnut i počašćen. Dobiti ovakvu poštu od djece iz osnovne škole moga voljenoga rodnoga sela, kojega nisam video četrdeset godina, zaista je posebno zadovoljstvo, ispunjeno dubokim osjećajima i vrlo dalekim sjećanjima. Još ste premladi da bi potpuno razumjeli koliko mi znače i zašto su me posebno vaše dobre želje inspirirale i otvorile moja sjećanja te probudile u mom starom srcu neke vrlo drage i nezaboravne uspomene iz djetinjstva.

Zbog toga vam, draga djeco, puno hvala. Također sam jako zahvalan i vašim učiteljicama Ivani Zorić i Venki Bušić te sestri Aniti Čuvalo koja vam je, pretpostavljam, dala ideju da mi pišete i pomogla vam u prijevodu na engleski jezik.

Onda, počeo sam se pitati koji ste svi vi, koji su vam roditelji i djedovi, to jest kojoj lozi svaki od vas pripada. Bilo bi lijepo da ste mi poslali i koju vašu fotografiju ili jednu fotografiju svakog razreda i jednu vaše škole, iako to vjerojatno više nije ona ista zgrada u koju sam ja išao kad sam bio vaših godina.

Zatim, došao sam na ideju da vam nacrtam svoje obiteljsko stablo (kao primjer) tako da sljedeći put kad mi poželite pisati, svaki od vas nacrtat će njegovo/njezino obiteljsko stablo s roditeljima, djedovima i bakama, a može i s pradjedovima i prabakama koji bi predstavljali deblo tog stabla. Tako neću samo dozнатi vaše identitete, nego i koja su obiteljska stabla u Gorici rasla bolje i širila se. Nažalost, čujem da većina sela, uključujući Goricu, izumire, umjesto da raste.

Zaista, najjasniji znak da se naša kultura i kultura cijele Zapadne Civilizacije ubrzano raspada jest to da su današnji mladi ljudi širom Europe uglavnom zainteresirani za život neprestane dokolice i nerada. Život dokolice bio bi Božji blagoslov i istinska sreća za one koji bi koristili svoje slobodno vrijeme za razvoj vlastitih mentalnih sposobnosti i duhovni rast. Tragedija je da danas prevladava većina mladih koji žele život dokolice uglavnom za sebična fizička zadovoljstva i neprekidnu zabavu, tako da nisu čak zainteresirani niti za stvaranje vlastitog gnijezda i podizanje obitelji. Naivna i neuka omladina nije svjesna da ih takav život vodi prema ravnodušnosti i slaboumnosti, bez ikakvih dužnosti i povezanosti s čovjekom ili Bogom. Još su manje svjesni da je trošenje njihove mladosti na senzualnost i zabavu najsigurniji put do vrlo usamljenog života u starosti i umiranja u očaju.

Draga djeco, možda ste i vi čuli našu poslovicu: "Pitat će te starost gdje ti je bila mladost." Kad bi današnji mladi ljudi barem povremeno čuli tu poslovicu, uvjeren sam da ne bi tek tako spiskali svoju mladost na površne želje, trenutna zadovoljstva i bezumnu zabavu.

Na kraju, prije nego završim, htio bih vas, djeco, zamoliti da mi učinite jednu osobnu uslugu.

Kao što znate, oboje mojih roditelja su preminuli bez mene uz sebe, nisam im čak ni cvijeće mogao odnijeti na grob. Pretpostavljam da moja rodbina i njihova djeca održavaju grob u cvijeću, ali bih posebno volio da vi međusobom izaberete nekoliko djece koja će, sljedećeg proljeća, sakupiti buket goričkoga prirodnog cvijeća s livada i staviti ih na grob mojih roditelja. Recite im svakako, nemojte oklijevati da im i naglas to kažete, da to činite jer sam vas ja zamolio.

Još vas molim da im kažete da ovim činom želim izraziti svoju vječnu zahvalnost što sam imao tako dobre i tako poštene roditelje.

Još jednom vam puno hvala na vašoj brizi i osjećajnim pismima i hvala vam unaprijed na usluzi (koju sam od vas tražio), jer znam da će to neki od vas učiniti.

Kako se (i) ova godina bliži svome kraju, i novi Božić će nam uskoro zakucati na vrata, želim vam svima sretan Božić i vrlo zdravu i sretnu Novu 2008. godinu. Također, prenesite moje čestitke i najbolje želje vašim nastavnicima, vašim obiteljima, vašim prijateljima i susjedima, svemu u selu pod Zavalom, jer bih volio zagrliti svako stablo i stijenu u Gorici te zagrliti sve Goričane i Goričanke.

Iskreno i srdačno,

Zvonko Bušić Taik

P.S. Da izbjegnemo komplikacije i odgađanja, pisao sam vam na engleskom jeziku, jer onaj tko vam je pomogao da mi napišete pisma, može i moje prevesti vama. Z. B.

Zvonkina pisma za *Godišnjak*
priredio Mario Bušić

KADA SE DOMOVINA VOLI

Mladost, snovi i želje mnoge
Ponijele ga davno tisuću i neke.
Otišao u tuđi i dalek Svijet,
Ostavio sve svoje i milo i sveto.
Otišao, a znamo da nije bilo lako.
Snovi i mašta jači su bili
Zato danas sebe ne krivi.
Domovina u njegovu srcu živi.

Daleko od rodnog kraja sada
Duša o zavičaju i korijenima sanja,
S rodnom grudom razgovara
Kada duša i srce iskreno progovara.
Vjeru i nadu izgubio nije, lice mu se tad smije.
Kadulja i cmilje dušu mu lijeći,
To ne može nitko da spriječi.
U venama hercegovačka krv teče,
Za njega je ovo pjesma i večer.

Umjesto Sunca Hrvatska ga grijе,
Zvonko ni nas zaboravio nije.
Svu sreću i povratak skori želimo Vam sada,
Zaboraviti ni mi Vas nećemo nikada.
Kada list s grane opet padne,
Zajedno vjetar neka Vas ponese
I sretno u Goricu Vas donese.
Poljubi tad zemlju po kojoj hodiš,
Najljepše je živjeti tu gdje se rodiš.

A kad otvorite vrata ognjišta svoga,
Kao da čete čutiti tih glas majke svoje:
"VIDI, VRATILO SE MILO OKO MOJE!"
Suza tad jača će biti gdje bol ne može se kriti.
Mirno tad na grob podi i cio teret s Vas će sići.
Zapalite svijeću, pomoli se, sine, jer majka za nas živi.
Sada s neba vremenu prošlom prkosи,
Svojim sinom još uvijek se ponosi.
Ne sudite mu tuđi ljudi, ne znate Vi
Kako je to kad Hrvat svoju Zemlju ljubi.
I molitva moja neka do neba za Vas dođe,
Znaj, Božja ljubav nikada lako ne prođe.
Ona je tu u nama još od malena, ne boj te se,
To je sve danas u životu što nam treba.

Pjesma je posvećena gosp. Zvonki Bušiću

Jagoda Mustapić

SPORT

VINKO ZORIĆ

Boćanje — Svjetsko prvenstvo,
Grude 2007. 291

BOĆANJE – SVJETSKO PRVENSTVO, GRUDE 2007.

1. Uvod

Reakcije na riječ buća ili boća u Hercegovini, konkretnije u Grudama, zasigurno su drukčije prije i poslije 2002. godine. Buća, najčešće drvena, bila je rekvizit kojim su se u početku zabavljali naši stariji, ali još uvijek vitalni sumještani u nedjeljno popodne i u ljetnim mjesecima. Krajem 70-ih i početkom 80-ih godina prošloga stoljeća igra „na buće“ bila je masovnija, ali se igrala i u noćnim satima i opet uglavnom ljeti. Buće su igrali i mlađi, ali još uvijek rijetko oni mlađi od 20 godina. Igrališta su bila uz ugostiteljske objekte. Ta igrališta su vremenom postojala sve uređenija, a pravila po kojima se „bućalo“ sve preciznija i zahtjevnija. U općini Grude početci boćanja vezuju se uz Goricu i Soviće, što je i logično jer je boćanje i tada i danas bilo masovnije i popularnije u susjednoj nam Dalmaciji. Ta igra brzo se širila i bila je zaštitni znak svakoga naselja i zaseoka u našoj općini. Često je ona bila uzrokom svađa, ali se sve zaboravljalo sa sljedećom „rukom“ ili s novom „partijom“. Onda su se počeli organizirati turniri. U početku za kilo ili dva i piće, a onda i za cijelo pečeno janje i gajbe piva. Osamdesetih i početkom devedesetih već se igraju turniri na kojima sudjeluje i preko 50 ekipa, nagrade su volovi ili veći novčani iznosi. U vrijeme Domovinskoga rata „bućanje“ dijeli sudbinu svega na ovim prostorima i rekao bih: „Bilo je to zatišje pred buru.“

Godine 1998. osnovan je prvi boćarski klub u općini Grude, Boćarski klub Grude. Igra se metalnim boćama i po pravilima Federation Internationale de Boules F.I.B. (Svjetska boćarska organizacija). Već 2000. BK Grude osvaja naslov prvaka BiH i sudjeluje u Ligi prvaka Europe gdje osvaja odlično 5. mjesto. Zanimljivo je spomenuti da je to još uvijek jedini klub iz općine Grude koji je prvak BiH. Uzrok tomu je izgradnja Boćarskog doma koju su inicirali čelnici grudskoga kluba, kao i dovođenje velikih natjecanja u Grude. Godine 2001. čelnici kluba odlaze na Svjetsko prvenstvo u Kranj, Slovenija, gdje čelnicima F.I.B.-e iznose svoj plan i prijedlog, koji je i prihvaćen, održati

Europsko prvenstvo u boćanju 2002. godine u Grudama. Bilo je to uistinu lijepo, ali se moralo odmah djelovati, odnosno izgraditi Boćarski dom s 8 staza (zjogova). Odmah ujesen 2001. godine imenuje se Organizacijski odbor Prvenstva i traži se lokacija za Boćarski dom. Istovremeno počinju pripreme za obnoviteljsku skupštinu Boćarskoga saveza BiH, koja je zakazana i održana u veljači 2002. godine. Na toj skupštini za predsjednika je izabran Vinko Zorić (BK Grude), a nakon toga na sjednici Upravnoga odbora BS BiH Vlado Bogut (BK Grude) imenovan je za glavnoga tajnika Boćarskoga saveza BiH. Njih dvojica s Matom Brzicom, predsjednikom BK Grude, prihvaćaju izazov zvan Europsko prvenstvo. Traže se sponzori za izgradnju Boćarskog doma, naručena je projektna dokumentacija, određena je i lokacija pa je u ljeto počela izgradnja, nepuna 4 mjeseca prije Prvenstva.

Europsko prvenstvo održano je u napolu završenoj dvorani i čelnici BS BiH i BK Grude postavljaju nove zadatke pred sebe, a oni su:

- završiti Boćarski dom
- približiti se uspjesima Francuske, Italije, Hrvatske i Slovenije (vodećih svjetskih reprezentacija)
- organizirati Svjetsko prvenstvo u boćanju 2007.

Drugi cilj bio je prioritet jer smo znali da nakon uspješno organiziranoga EURA 2002. treba imati i uspjeh da bismo dobili organizaciju Svjetskoga prvenstva. Isto tako, uspjesi su bili garancija da ćemo završiti Boćarski dom jer dobrim rezultatima puno se lakše nalaze finansijska sredstva. I krenulo je već 2003. godine kada naši boćari prvi put sudjeluju na Pozivnom turniru parova u Lyonu, što je bio uvod u velike uspjehe te iste godine na Svjetskom prvenstvu u Nici. Reprezentativac BiH Markica Dodig osvojio je treće mjesto u preciznom izbijanju, to je bila prva medalja osvojena na nekom svjetskom prvenstvu za BiH. Godine 2004. na Europskom prvenstvu u Chivassu, u Italiji, igrali smo u tri discipline (od šest) polufinale i ostali bez medalje, ali smo te rezultate ocijenili uspjehom. U studenom te iste godine juniori (do 18 god.) idu na Svjetsko prvenstvo u Vina del Mar/Limache u Čile, od trojice dvojica su iz BK Grude, Jakov Marijanović i Stipe Bogut. Godine 2005. na Svjetskom prvenstvu u Torinu osvojili smo tri medalje. Zlatnu je dobio M. Dodig, srebrnu Damir Brzica i brončanu par Dodig – S. Zelić. Posebno ističem Damira Brzicu, najboljega igrača BK Grude. Te godine na Svjetskom prvenstvu juniora Stipe je Bogut u brzinskom izbijanju osvojio 4. mjesto, što je za naše prilike i konkurenциju ravno zlatnoj medalji. Također, 2005. na Mediteranskim igrama u Almeria i Svjetskim igrama u Duisburgu M. Dodig osvaja srebrnu, odnosno zlatnu medalju. Godine 2006. na Europskom prvenstvu u Rijeci zlato i srebro osvojio je M. Dodig, juniori u Biella (ITA) bročanu medalju u paru

(Bogut – Grbavac). Godine 2005. u Torinu dobili smo domaćinstvo Svjetskoga prvenstva 2007. u Grudama.

Svih ovih godina za naše uspjehe, uz Savez i igrače, valja zahvaliti izborniku Jakovu Lončaru i Marinku Mikuliću Ćipukiću, kao i svim članovima Upravnoga odbora BS BiH. No, ipak ne bih trebao i ne ću zaboraviti glavnoga sponzora reprezentacije HT-MOSTAR i prvoga čovjeka te tvrtke, gospodina Stipu Prlića, kao i naše stalne podupiratelje Vijeće ministara BiH, Ministarstvo kulture i športa F BiH i gospodina Gavrila Grahovca te Zapadnohercegovačku županiju.

U općini Grude u tom razdoblju osnovani su boćarski klubovi: Sovići, Grupos (Grude) i Sv. Stjepan (Sovići – Gorica), dakle uspjeli smo proširiti ovu lijepu igru. Dokaz tomu je osnutak petoga boćarskoga kluba na području općine Grude, Uskok (Sovići).

Nakon svega bio sam više nego siguran ispuniti i prvi postavljeni cilj, završiti Boćarski dom "Biberon" u Grudama.

2. Organizacijski odbor SP u boćanju – Grude 2007.

Početkom 2007. godine, nakon razgovora sa svima koji na bilo koji način mogu pomoći, počele su pripreme za ovo važno i do sada najveće natjecanje u BiH poslije Zimskih olimpijskih igara 1984. godine. Institucije BiH su u svom proračunu za 2006. osigurale 180 000 KM za uređenje i završetak Boćarskoga doma u Grudama. Kako Dom pripada BK Grude, sva sredstva za tu namjenu transferirana su preko BS BiH na račun BK Grude. Ovdje treba spomenuti i to da je Ministarstvo kulture i športa F BiH platilo semafore, a Zapadnohercegovačka županija stolice za tribine. Nakon svih dogovora i razgovora s potencijalnim pokroviteljima i sponzorima UO BS BiH imenovao je dva odbora:

a) Počasni organizacijski odbor

predsjednik / président: Vinko Zorić

zamjenik predsjednika / président suppléant: Mate Brzica

tajnik / secrétaire: Vlado Bogut

potpredsjednici / vice-présidents:

Nikola Špirić, Vijeće ministara BiH / Conseil des Ministres BIH

Gavrilo Grahovac, Vlada F BiH / Gouvernement de Fédération BiH

Martin Raguž, PS BiH

Stipe Prlić, HT Mostar

Omer Stambolić, Sportski savez BiH / Fédération Sportive BiH

članovi / membres:

Sredoje Nović, ministar u VM BiH

Vitomir Filipović, ŽZH

Zvonko Jurišić, ŽZH

Marko Oršolić, Predsjedništvo BiH / Présidence BiH

Nikica Tomas, općina Grude / Commune de Grude

Viktor Marić, općina Grude / Commune de Grude

Vlado Marić, EP HZ-HB

Jozo Bogdan, FEAL d.o.o.

Jure Musa, Aluminij d.o.o.

Fikret Bogilović

Željko Bandić

Osman Ganić

Branimir Jeličić

Jakov Lončar

Marinko Mikulić

Ante Primorac

Ilija Tomić

b) Provedbeni organizacijski odbor

predsjednik / président: Vinko Zorić

zamjenik predsjednika / président suppléant: Mate Brzica

tajnik / secrétaire: Vlado Bogut

članovi / membres:

Jakov Lončar

Marinko Mikulić

Miljenko Karačić

Vlado Bračić

Branimir Biško

Tomislav Bogut

Jerko Sesar

Mladen Ćorluka Zvonić

Srećko Mikulić Ićagić

Krunoslav Pezer.

3. Pripreme i organizacija

Bilo je uistinu puno posla oko organizacije i priprema. Ono što se ne može ni pretpostaviti, gledajući sa strane, često nam je stvaralo nemale probleme. Jedan od najvećih problema svakako je bio broj sudionika na ovom svjetskom prvenstvu, a on je ovisio od viza koje su za potencijalne sudionike bile nedostupne zbog maloga broja DKP-ova BiH u svijetu, pogotovo u J. Americi i Africi.

U cilju što bolje organiziranosti dva puta su nas posjetili čelnici F.I.B.-e, predsjednik Bruno A. Lagier i tajnik Aleksandar Anzur.

Gospodin Mate Brzica vodio je i uspješno završio radove na Boćarskom domu i na svim radovima vezanim za ovo svjetsko prvenstvo, kao i uređenje okoliša.

Gospodin Vlado Bogut održavao je vezu s F.I.B.-om i uglavnom radio tehničke i tajničke poslove, ali i druge administrativne radnje.

Predsjednik Organizacijskog odbora obavljao je razgovore sa sponzorima i pokroviteljima, potpisivao ugovore o sponzoriranju i koordinirao svim aktivnostima oko ovoga svjetskoga prvenstva.

Pripreme su isle svojim tijekom, naravno uz probleme koje smo u hodu rješavali. Osiguravši objekte (Boćarski dom, smještaj, obroke), prvenstvo je moglo početi. Konačno je potvrđeno sudjelovanje 25 reprezentacija, odnosno 26 njih je sudjelovalo na kongresu F.I.B.-e koji je održan 28. rujna 2007. u Grudama.

Glavni pokrovitelj Svjetskoga prvenstva Grude 2007. je Vijeće ministara BiH te Ministarstvo kulture i športa F BiH i Zapadnohercegovačka županija.

Glavni pokrovitelj reprezentacije BiH je i dalje HT MOSTAR.

4. Svjetsko prvenstvo

4.1. Svečano otvaranje i osnovni podatci

Na Svjetskom prvenstvu u boćanju u Grudama 24.-30. rujna 2007. sudjelovalo je 25 reprezentacija, i to: Alžir, Australija, Bugarska, Crna Gora, Čile, Estonija, Finska, Francuska, Hrvatska, Italija, Japan, Kina, Mađarska, Monako, Nizozemska, Njemačka, Rusija, SAD, Slovenija, Srbija, Španjolska, Švicarska, Tunis, Turska i Bosna i Hercegovina.

Prvenstvo je službeno otvoreno 24. rujna 2008. u 20.30 sati, a svečano ga je otvorio predsjedatelj Vijeća ministara BiH, gospodin dr. Nikola Špirić, uz nazočnost zastupnika u Parlamentarnoj skupštini BiH, gospode Beriza Belkića i Martina Raguža, ministara u Vijeću ministara, Bariše Čolaka i Dragana Vrankića, dopremijera u Vladi F BiH i ministra kulture i športa, gospodina Gavrila Grahovca, predsjedatelja Doma naroda Parlamenta F BiH, gospodina Stjepana Krešića, ministra u Vladi F BiH, gospodina Damira Ljubića, predsjednika Skupštine Zapadnohercegovačke županije, gospodina

Vitomira Filipovića, i većine zastupnika u Skupštini, predsjednika Vlade Zapadnohercegovačke županije, dr. Zvonke Jurišića i većine ministara iz Vlade, predsjednika Općinskoga vijeća Grude gospodina Nikica Tomasa, predsjednika Uprave HT MOSTAR, gosp. Stipe Prlića, predstavnika sponzora i mnogih javnih i športskih djelatnika. Službenom otvaranju SP nazočilo je oko 1 500 osoba. Izdvajam jednu misao koju je prigodom otvaranja izgovorio dr. Nikola Špirić:

“Boćari su ona vrsta sportaša koji svoj talent i vrijednost mijere izrazitom preciznošću i još većom odmjerenošću. Kao u atletici gdje se bolji mjeri djelićem sekunde, u boćanju se borba vodi oko centimetra ili čak milimetra i tu se zapravo krije tajna čari i privlačnosti ovog sporta koji sa sobom nosi i obilje strasti i zadovoljstva.”

Natjecanje se odvijalo u šest disciplina (BiH reprezentativci):

1. parovi, klasično (Markica Dodig i Goran Jurić)
2. pojedinačno, klasično (Damir Brzica)
3. bližanje i izbijanje u krug (Markica Dodig)
4. brzinsko izbijanje (Josip Glavinić)
5. brzinsko izbijanje u paru, štafetno izbijanje (Josip Glavinić i Goran Jurić)
6. precizno izbijanje (Markica Dodig).

Nabrojiti sva uzbuđenja, sve napetosti, lijepe poteze uvaljanih i izbijenih boća, naravno, nije moguće, ali možemo spomenuti četvrtfinalnu utakmicu parova, klasično između Hrvatske i BiH. Takva utakmica rijetko se može vidjeti. Tribine su bile pune, kako tog dana, tako i svih natjecateljskih dana. Naime, blizina granice Republike Hrvatske pridonijela je da su na toj utakmici, rekao bih, i jedna i druga ekipa imale veliku podršku navijača.

4.2. Rezultati

U ovom poglavlju nabrojat ćemo osvajače medalja i plasman reprezentativaca BiH, a u nekom sljedećem broju prezentirat ćemo sve rezultate, kako sa SP 2007. tako i s EP 2002. godine.

Osvajači medalja po disciplinama:

a) parovi, klasično

1. Carlo BALLABENE / Denis PAUTASSI – Italija
2. Davor JANŽIĆ / Gregor MOLIČNIK – Slovenija
3. Sandro GULJA / Roland MARČELJA – Hrvatska

b) pojedinačno, klasično

1. Carlo BALLABENE - Italija
2. Dražen PUNIŠ - Hrvatska
3. Abed DAHMANI – Alžir

c) bližanje i izbijanje u krug

1. Markica DODIG – Bosna i Hercegovina
2. Chafik CHOUCHENE – Tunis
3. Milan JANKOVIĆ – Srbija

d) brzinsko izbijanje

1. Fabien AMAR – Francuska
2. Marco ZIRALDO – Italija
3. Ante PAPAK – Hrvatska

e) brzinsko izbijanje u paru(štafeta)

1. Fabien AMAR / Frederic POYET – Francuska
2. Tomislav KOLOBARIĆ / Roland MARČELJA – Hrvatska
3. Marco ZIRALDO / Mauro BUNINO – Italija

f) precizno izbijanje

1. Markica DODIG – Bosna i Hercegovina
2. Denis PAUTASSI – Italija
3. Sandro GULJA – Hrvatska

4.3. Medalje

Država	zlato	srebro	bronca
Italija	2	2	1
Bosna i Hercegovina	2	0	0
Francuska	2	0	0
Hrvatska	0	2	3
Slovenija	0	1	0
Tunis	0	1	0
Srbija	0	0	1
Alžir	0	0	1

Iz ove tablice vidimo da je osam zemalja osvojilo medalje, da su tri reprezentacije osvojilo zlatne medalje, i to svaka po dvije, da su Hrvatska i Italija osvojile pet medalja u svim disciplinama, osim disciplini bližanje i izbijanje u krug.

Ono što je za nas, kao domaćine, interesantno jest da je reprezentacija BiH osvojila dvije zlatne medalje i da dijelimo drugo mjesto s Francuskom. Ako znamo koliko Hrvatska i Slovenija ulažu u ovaj šport, a nisu osvojili ni jednu zlatnu medalju, onda je naš uspjeh time i veći. Također, želim spomenuti uspjeh

„štafete“ BiH koja je postavila rekord BiH s 48 pogodaka. Ovaj uspjeh ističem jer su mnogi sumnjali u par Glavinić – Jurić pa se i otkazima reprezentaciji željelo destabilizirati naše igrače.

Posebno ističem da je Markica Dodig proglašen najboljim igračem ovoga svjetskoga prvenstva, ali i najboljim sportašem BiH u svim izborima.

5. Umjesto zaključaka

Bitno je naglasiti kako je ovim športskim događajem promovirana općina Grude, Zapadnohercegovačka županija, F BiH i cijela BiH. Također želim zahvaliti svima koji su pomogli na bilo koji način, a posebno želim zahvaliti Boćarskom klubu Grude i igračima koji su u svakom momentu bili na raspolaganju (Mladen Ćorluka Mađar, Željko Ević, Stipe Bogut, Ljubo Tolić, Andrija Ćorluka, Josip Žulj, Jakov Marijanović, Nediljko Žulj...). Također se zahvaljujem Boćarskom klubu Bura iz Posušja i gospodinu Mati Grubišiću na čijim se terenima dva dana igrala disciplina bližanje i izbijanje u krug.

Zanimljivo je i vrijedno spomenuti kako su igrači u svakom trenutku djelovali kao ekipa. Za to je, naravno, najzaslužniji izbornik Jakov Lončar koji je proglašen najboljim trenerom u BiH u 2007. godini. Zahvaljujem i Mati Brzici i Vladi Bogutu te pozivam sve one koji su trebali sudjelovati u ovom projektu da nam se sljedeći put pridruže.

Što slijedi? Boćarski savez ide dalje. Već ove 2008. godine održat će se Međunarodni turnir parova i preciznoga izbijanja. Taj turnir u kalendaru je F.I.B.-e i održavat će se svake godine, drugoga vikenda u mjesecu studenom, u Boćarskom domu Biberon u Grudama.

Vinko Zorić

KRONIKA

MARIO BUŠIĆ

Kronika zbivanja u Matici hrvatskoj Grude 303

KRONIKA ZBIVANJA U MATICI HRVATSKOJ GRUDE

44. ŠIMIĆEVI SUSRETI 2007.

U Srednjoj školi Antuna Branka Šimića u Grudama 5. studenoga 2007. u 13 sati otpočeli su *44. Šimićevi susreti 2007.* izložbom slika akademskoga slikara Saše Šantića.

Šimićeve susrete otvorio je Viktor Marić, predsjednik Organizacijskoga odbora *Šimićevih susreta 2007. godine* i načelnik općine Grude. I ove godine je Matica hrvatska Grude suorganizator *Šimićevih susreta*, uz općinu Grude. Dobru organizaciju i program *Šimićevih susreta 2007. godine* svojom financijskom potporom omogućili su Ministarstvo kulture i sporta Federacije BiH, na čijem je čelu ministar Gavrilo Grahovac, Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačke županije s ministrom Vjekoslavom Čamberom na čelu te Turistička zajednica Zapadnohercegovačke županije, čiji je direktor Grgo Mikulić. Organizacijski odbor *Šimićevih susreta* zahvalan je ljudima i institucijama koje cijene ovakva zbivanja.

Organizatori ovogodišnjih *Šimićevih susreta*, 44. po redu, bili su općina Grude i Matica hrvatska Grude. Predsjednik Organizacijskoga odbora 44. *Šimićevih susreta* bio je Viktor Marić, načelnik općine Grude. Ovdje donosimo raspored događaja na ovoj velikoj kulturnoj manifestaciji.

Dalibor Pehar i njihov autor Saša Šantić. Ovom prigodom nastupili su učenici Osnovne glazbene škole Grude koji su izveli nekoliko skladbi poznatih svjetskih glazbenika na glasoviru te učenici Srednje škole Antuna Branka Šimića koji su recitirali pjesme Antuna Branka Šimića.

U petak, 9. XI. 2007. u kinodvorani u Grudama u 19 sati upriličena je predstava šibenskoga kazališta *Andjeli pakla* autora Ante Tomića i Ivice Ivaniševića. Kinodvorana bila je premalena za sve koji su došli vidjeti ovu zanimljivu predstavu.

U utorak, 13. XI. 2007. u Franjevačkoj galeriji na Širokom Brijegu u 17 sati otvorena je izložba slika *Život u kutiji* akademskoga slikara mr. Josipa Mijića. O životnom putu Antuna Branka Šimića na početku otvaranja ove izložbe govorio je fra Ante Marić. O izložbi je govorio i fra Vendelin Karačić i autor Josip Mijić. Izložbu je otvorio načelnik općine Grude, gospodin Viktor Marić. Nastupili su učenici glazbene škole iz Širokoga Brijega.

U srijedu, 14. XI. 2007. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru u 12 sati bilo je predstavljanje troknjižja Antuna Lučića: *Trećina i otklon / Dodiri, smjene / Veze ljudi, životinja i stvari*.

U petak, 16. XI. 2007. u Mostaru, u Hrvatskom domu "Herceg Stjepan Kosača" u 19 sati upriličena je dodjela nagrade Antuna Branka Šimića u organizaciji Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne književnici Malkici Dugeč za knjigu *U riječ unjedrena*. O autorici i njezinoj knjizi govorili su Vjekoslav Boban, Fabijan Lovrić, Antun Lučić i autorica.

U nedjelju, 18. XI. 2007. u Drinovcima u 11 sati slavljenja je sveta misa za Antuna Branka i Stanislava Šimića. Misu je predvodio fra Šimun Šito Čorić.

U ponедјелjak, 5. XI. 2007. u Srednjoj školi Antuna Branka Šimića u Grudama u 13 sati prigodnim govorom 44. *Šimićeve susrete* otvorio je predsjednik Organizacijskoga odbora Šimićevih susreta i načelnik općine Grude, profesor Viktor Marić. Izložbom slika akademskoga slikara Saše Šantića otpočeli su 44. *Šimićevi susreti*. O slikama i izložbi govorili su akademski grafičar

U 12.30 sati bila je svečana akademija u čast Antuna Branka i Stanislava Šimića u dvorani osnovne škole u Drinovcima. U programu akademije sudjelovali su ugledni profesori, književnici i učenici, koji su svatko na svoj način dali prinos očuvanju sjećanja na velike osobe hrvatske uljudbe, braću Šimiće. Između ostalih, na akademiji je akademik Ante Stamać u ime Matice hrvatske, središnjice iz Zagreba, održao predavanje o Antunu Branku Šimiću. Fra Šimun Šito otpjevao je dvije pjesme uz pratnju gitare i izrecitirao dvije pjesme iz bogate riznice vlastitoga stvaralaštva.

Zbor osnovne škole iz Drinovaca otpjevao je dvije pjesme pod ravnanjem učiteljice pjevanja Katarine Beljo. Klapa Bratovština iz Gorice i Sovića pokazala je opet svoje umijeće otpjevavši tri klapske pjesme. Klapu podučava profesor glazbe iz Imotskoga Andelko Nikolić Đela. Nagrađeni učenici pročitali su svoje radove i dobili zaslужene nagrade. Povjerenstvo za ocjenu radova, čiji su članovi Mladen Leko, Ljubo Leko, Suzana Pešorda i Marijana Čuljak, doista je bilo na visini zadatka.

Nagrađenih je devet studenata i učenika, troje sa Sveučilišta te srednjih i osnovnih škola iz cijele BiH, na kraju su na svoj način okrunili ovaj dan kazujući svoje pjesme ili pak prozne ulomke. Drinovci i naše podneblje ostali su poslije ovoga događaja bogatiji i duhom kulture ispunjeniji.

Dani Matice hrvatske u Grudama 2007. godine

Nakon Šimićevih susreta u Grudama uslijedili su Dani Matice hrvatske Grude 2007. godine. Brojnim kulturnim zbivanjima Matica hrvatska u Grudama pokazala je da vrijedi raditi na kulturnom polju jer su svi događaji izazvali veliko zanimanje i posjeti su bili iznimno dobri. Događaji su se nizali od 23. studenoga do 21. prosinca. Time je Matica hrvatska u Grudama pridonijela ljepšem i radosnijem ugođaju, najdraže svetkovine Hrvatima, Božića.

U crkvi sv. Kate u Grudama 23. XI. 2007. u 18 sati otpočeli su Dani Matice hrvatske u Grudama. Predsjednik mr. sc. Mario Bušić otvorio je program prigodnim riječima pozdravivši sve nazočne, zahvalivši fratrima na domaćinskom ozračju i sponzorima na podršci. Početak Dana Matice hrvatske u Grudama obogatili su svojim nastupom klape iz Hercegovine.

Klapa Lira iz Trebižata

Hercegovina, poznata po gangi, diplama i guslama, u posljednje vrijeme iznjedruje mnoge klape koje se u svako doba mogu nositi s klapama iz kolijevke ove vrste pjevanja, iz Dalmacije. Na koncertu su sudjelovale sljedeće klape: Bura iz Rodoča, Delminium iz Tomislavgrada, Dobrkovići iz Dobrkovića, Lira iz HKUD-a Seljačka sloga iz Trebižata i Bratovština iz Gorice i Sovića.

Klapa Delminium iz Tomislavgrada

Klapa Dobrkovići iz Dobrkovića

Klapa Bura iz Rodoča

Klapa Bratovština iz Gorice i Sovića

U prosincu 2007. godine u 19 sati u sklopu Hrvatske franjevačke arheološke zbirke svetog Stjepana Prvomučenika u starom župnom dvoru u Gorici bilo je predstavljanje 1. (prvog) broja *Godišnjaka* Matice hrvatske Grude. Godišnjak su predstavili fra Ante Marić, Jozo Marić i Mario Bušić.

Iza predstavljanja bilo je otvaranje izložbe slika akademskih slikarica Miljane Ćavar, Andrijane Mlinarević-Cvetković i Marijane Pažin-Ivešić. O izložbi je govorio fra Vendelin Karačić, a otvorio ju ministar prosvjete, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačke županije Vjekoslav Čamber.

Iza spomenutih događaja upriličena je proslava 8. (osme) obljetnice Bratovštine svetog Stjepana Prvomučenika. O Bratovštini, njezinu osnutku i djelovanju te što ona znači za župu Gorica – Sovići i našu širu zajednicu govorio je duhovnik i član Bratovštine fra Vinko Mikulić Bajević. U programu su nastupili učenici Osnovne glazbene škole Grude pod vodstvom profesorice Katarine Katura.

U kinodvorani u Grudama 14. XII. 2007. u 19 sati upriličeno je predstavljanje knjige akademika Pavla Pavličića *Vukovarski spomenar*. Knjigu su predstavili glavni tajnik Matice hrvatske Zorislav Lukić i gospodarski tajnik Matice hrvatske Damir Zorić. Iza predstavljanja knjige u restaurantu Dorin u Sovićima upriličen je susret s predsjednicima i članovima ogranaka Matice hrvatske na kojem su bili predsjednici ili predstavnici ogranaka MH iz Livna, Posušja, Širokoga Brijega, Čitluka, Mostara i domaćini iz Gruda.

U 18 sati 19. XII. 2007. u učionici Osnovne škole fra Stipana Vrlića u Sovićima bilo je predstavljanje povijesnoga romana fra Vjeke Vrčića *Posljednji bijeg*, koji je izašao u nakladi Matice hrvatske Grude u povodu 330. godišnjice rođenja fra Stipana Vrlića. Knjigu su predstavili Vinko Zorić, Mario Bušić i fra Vjeko Vrčić. Nastupila je i sve razveselila lijepim prigodnim božićnim pjesmama klapa Bratovština iz Gorice i Sovića. Klapu odlično uvježbava prof. Andelko Nikolić Đela iz Imotskoga.

U 18.30 sati 21. XII. 2007. u lijepoj novoizgrađenoj dvorani župnoga ureda u Ružićima zbilo se predstavljanje *Latinско-talijansko-hrvatskoga rječnika* fra Ludovika Lalića iz Ružića, koji je priredio akademik prof. dr. dr. Serafin Hrkać.

Rječnik je izašao u nakladi Matice hrvatske Grude i Instituta za latinitet Sveučilišta u Mostaru. Rječnik je pisan od 1685. do 1700. godine. Predstavili su ga prof. dr. fra Andrija Nikić, prof. dr. dr. fra Serafin Hrkać, prof. Lucijana Bilić i prof. Josip Grubeša. Dvorana je bila prepuna. Na kraju je predsjednik Vlade Zapadnohercegovačke županije dr. Zvonko Jurišić prigodnim riječima zatvorio Dane Matice hrvatske Grude. Pohvalio je Maticu hrvatsku u Grudama rekvavi da je jedna od najaktivnijih u Zapadnohercegovačkoj županiji te da

će Vlada Zapadnohercegovačke županije sljedeće godine još više vrednovati angažman ove institucije.

Iza predstavljanja *Rječnika* u 19 sati u prepunoj crkvi svetog Ivana Krstitelja u Ružićima održan je već tradicionalni *Božićni koncert* koji već treću godinu organizira Matica hrvatska Grude.

Koncert je to župnih zborova i drugih glazbenih organizacija s područja općine Grude. Dugotrajnim pljeskom ispráeni su svi koji su nastupili. Time su završili Dani Matice hrvatske u Grudama. Bogatiji duhom uljudbe ušli smo u božićne blagdane i Novu 2008. godinu Gospodnju.

Zahvaljujemo od srca voditeljici programa Sanji Juranić, glazbenicima: klapi Bratovština iz Gorice i Sovića, učenicima Osnovne glazbene škole Grude i njihovim voditeljicama i učiteljicama, mlađom virtuozu Ivanu Galiću iz Gorice i svima koji su na bilo koji način pridonijeli da Dani Matice hrvatske u Grudama proteknu u najboljem ozračju. Također, zahvaljujemo Radiopostaji Grude na promidžbi naše Matice hrvatske i njezina rada.

Matica hrvatska uputila je i božićnu čestitku svim svojim članovima i svim ljudima dobre volje koji proslavljaju ovu najdražu i najradosniju svetkovinu kršćanskoga svijeta.

BOŽIĆNA ČESTITKA MATICE HRVATSKE GRUDE

O Tvom su rođenju, Isuse, svijet izvijestili Evandelisti. Matej, Marko, Luka i Ivan u svojoj starosti. Pišu kako je Bog čovjeku obećanje ispunio, kako je Riječ zadana Čovjekom povijesnim postala. Mi smo Hrvati u Tebe, Isuse, povjerivali, svjetlost smo i ufanje na zdencima svojih krstionica molili, prali se krštenom vodom i postajali novim ljudima Tobom otkupljeni. Svetopisamsku smo Objavu resili svojim drevnim hrvatskim običajima. Božiću, Očiće i Materice, pšenice i bršljan, svoje tri svijeće u bojama crvenoj, bijeloj i plavoj palili, pjevali ti svoje pučke božićne davorije, badnjake unosili i uz njih bdjeli dok andeli s nebesa Slavu ne zapjevaše.

Sve je ove božićne, katoličke, hrvatske običaje njegovala naša Matica hrvatska, kao i sjećanje na sve one koji su za hrvatske Božiće kroz tolika stoljeća sve do Domovinskog rata krv svoju darivali da bi ih puku očuvali. Tako i njezin ogrank na našoj rodnoj grudi u Grudama nastavi svetu hrvatsku tradiciju očuvanja svojih svetinja. Mnoge smo od njih ove godine i u pokrenutom *Godišnjaku* zauvijek zapamtili. Stoga, u ovim svetim božićnim blagdanima u zrak dižemo čašu svoje vjernosti Bogu i puku i kličemo:

Na dobro Vam došao Božić i sveto porođenje Isusovo.

Čestito Novo 2008. ljeto Gospodnje od srca svim ljudima dobre volje želi
Matica hrvatska Grude.

Ljetopisao predsjednik Matice hrvatske u Grudama
mr. sc. Mario Bušić

Zahvaljujemo gospodinu Josipu Glavašu,
predsjedniku uprave ERSTE INVEST
fonda, što je omogućio tiskanje Susreta 2,
Godišnjaka Matice hrvatske Grude.

MATICA HRVATSKA

MATRIX CROATICA

OGRANAK MATICE HRVATSKE GRUDE

